

MARTIN  
HÅRDSTEDT

SVENSKA  
FINLANDS  
HISTORIA



NATUR &  
KULTUR



SLS

# FINLANDS SVENSKA HISTORIA



**MARTIN HÅRDSTEDT**

# **FINLANDS SVENSKA HISTORIA**

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS  
NATUR & KULTUR, STOCKHOLM  
2023

Denna bok är nr 869 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Natur & Kultur.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höjers donationsfond i inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2024. [Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva 1.1, 2024

Omslag, grafisk form och ombrytning: Antti Pokela  
Typsnitt: Rufina Stencil, Program, Minion

ISBN 978-951-583-577-2 (tryckt utgåva, Finland) [sfs.fi](http://sfs.fi)

ISBN 978-91-27-18227-1 (tryckt utgåva, Sverige) [nok.se](http://nok.se)

ISBN 978-951-583-626-7 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-626-7>

ISBN 978-951-583-627-4 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-627-4>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 948.0



# Innehåll

Förord	7
<b>SVENSKT I FINLAND – Identitet, tid och rum</b>	<b>9</b>
En särskild historieskrivning om det svenska i Finland	9
Identitet	14
Begreppet Finland: finnar, finlandssvenskar och finländare	17
Tid och rum	18
<b>FORNTIDEN – De första kulturinfluserna västerifrån</b>	<b>21</b>
Bronsålder och järnålder – två kulturområden	23
Vikingatid – den bipolära världens ursprung	27
När kom de svenskspråkiga till Finland?	29
<b>ÖSTERLAND – Från riksbildningstid till Gustav Vasa 1025–1560</b>	<b>33</b>
Riksbildningstiden	35
Medeltidens tidiga svenskspråkiga inflyttning	48
Österlanden integreras i det svenska riket	56
Gustav Vasas furstestat	71
Vad innebar integrationen med det svenska riket?	76
<b>RIKSDELEN – Integration och rikssprängning 1560–1812</b>	<b>81</b>
Finland som en del av Östersjömakten Sverige	83
Överheten, kyrkan och undersåtarna	91
Eliten – livsvillkoren, kulturen och språket	107
Folket – livsvillkoren, kulturen och språket	119
Den hotade riksdelen – 1700-talet som den ”finska tiden”	127
Rikssprängningen	136
Finland under svenska tiden	149
<b>STORFURSTENDÖMET – Svensk samling och finsk nationalism 1812–1922</b>	<b>155</b>
Från riksdel till imperiedel	157
Nationell språklig mobilisering	162
Tre språk i konkurrens – språkfrågan blir språkstrid	175
Den svenska samlingsrörelsen – samling och klyvning	182
Svenskhetens språk och symboler	194

De svenskspråkiga i storfurstendömet Finland – städer och regioner	201
Masspolitikens tidevarv – svensk politisk organisering med förhinder	212
Självständighet, inbördeskrig och republik – en nation, två språk	222
Det svenska i Finland efter 1809	245
<b>NATIONALSTATEN – Svenskhet i det finska Finland 1922–2022</b>	<b>251</b>
Självständighetens efterdyningar – språkstridens andra rond	253
Finlandssvenskheten under mellankrigstiden	268
Krigsåren	284
Språkförsoning och realpolitik	292
Finlandssvenskarna i efterkrigstidens Finland	303
Det finländska Sverige	311
Svenskspråkiga institutioner	317
Finlandssvenskheten i ett nytt sammanhang	325
Relationen mellan Sverige och Finland	336
<b>FINLANDS SVENSKA HISTORIA – En sammanfattning</b>	<b>341</b>
Noter	350
Litteraturförteckning	353
Bildkällor	359

## Förord

DEN HÄR BOKEN ÄR RESULTATET AV uppdraget att sammanfatta de fyra volymerna i serien *Finlands svenska historia* utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Delarna är författade av Kari Tarkiainen *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa* (2008), Nils Erik Villstrand *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812* (2009), Max Engman *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922* (2016) och Henrik Meinander *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015* (2016). Översiktsverket hade sitt ursprung i forskningsprojektet *Svenskt i Finland – en lång historia*. Med dessa fyra böcker gjordes för första gången ett övergripande försök att samlat beskriva den svenska historien i Finland från forntid till nutid. Det är kunskaperna och analyserna i de fyra volymerna som ligger till grund för innehållet i denna bok. Urvalet, slutsatserna och kompletteringarna är ändå helt på mitt ansvar. Tanken med boken är att den kan läsas av en bred läsekrets, men även nyttjas i undervisningen inom grundskola och högre utbildning. Mycket av innehållet är därför översiktligt och förkortat för att inte tynga framställningen. Nothänvisningarna och litteraturförteckningen kan leda vidare till fördjupat läsande. Jag har valt att inte referera till de ovan nämnda verken utan endast angett referenser där jag gjort kompletteringar. För mer omfattande referenser och personregister hänvisas till de fyra volymerna.

Omfånget på de olika delarna av boken kräver en kommentar. Har den svenska tiden i Finlands historia återigen fått en undanskymd roll medan 1800- och 1900-talen fått större utrymme? Ett sätt att motivera längden på de olika kapitlen är att det svenska i Finland – både vad gäller språk och kultur – inte ifrågasattes på allvar förrän i mitten av 1800-talet. Det var först då som den finsknationella väckelsen blev en utmaning för det svenska i Finland och mobiliserade svenskhetsrörelsen. Villkoren för svenskheten i det alltmer finsknationella Finland i slutet av 1800-talet och under 1900-talet var komplexa och har krävt resonemang som resulterat i ett större antal sidor.

I inledningen diskuteras bland annat frågan om huruvida det finns en särskild berättelse om det svenska i Finland och avslutningen försöker sammanfatta mer än tusen år av svensk historia i Finland. Det är också möjligt att gå direkt på det kronologiskt upplagda innehållet



eftersom de fem huvudkapitlen Forntiden, Österland, Riksdelen, Storfurstendömet och Nationalstaten kan läsas självständigt. Varje huvudkapitel inleds med ett antal frågor som behandlas i texten och avslutas med reflektioner över det som jag har uppfattat som centralt och särskilt intressant. Här kan läsaren hitta lite utmanande resonemang, men även ett försök att lyfta blicken för att jämföra utvecklingen i Finland med andra områden i Norden och Europa, utanför den nationella tolkningsramen. Förhoppningsvis skapar dessa avslutande avsnitt utgångspunkter för tankar och diskussion – även om läsaren inte alla gånger håller med mig.

Denna bok representerar ännu ett försök att sammanfatta Finlands svenska historia. För en historiker, särskilt för en med sitt ursprung i Sverige men bosatt i Finland, är det mycket relevant i en tid då Sverige och Finland närmar sig varandra alltmer och svenskan som språk ifrågasätts av vissa populistiska grupperingar i det finska samhället. Boken har dessutom färdigställts i skuggan av kriget i Ukraina som i februari 2022 rubbade vår omvärld. Min förhoppning är att denna bok kan ge kunskaper som bidrar till att förstå nuet bättre – en viktig uppgift för historieskrivningen.

Kari Tarkiainen, Nils Erik Villstrand och Henrik Meinander har alla tagit del av bokens innehåll och kommit med värdefulla synpunkter. Det är sorgligt att Max Engmans bortgång 2019 innebär att boken kommer ut utan hans fysiska närvaro, men likafullt med hans vetenskapliga bidrag. Ett tack ska även framföras till Johanna Wassholm, Christer Kuvaja och Jan Fast som läst och kommenterat. Nils Erik Villstrand har även läst hela manuskriptet vilket jag är mycket tacksam för. Jag vill även framföra min uppskattning till mina anonyma granskare som kommit med goda synpunkter i skrivprocessens slutskede. Ett stort tack även till Svenska litteratursällskapets utgivningschef Jennica Thylin-Klaus för förståelse och stöd under arbetet. Varmt tack även till andra på litteratursällskapet och särskilt förlagsredaktörerna Nora Ervalahti och Katarina Pihlflyckt som lyfte texten, manade på och upprätthöll skärpan in i det sista. Slutligen ett tack till min fru Kaisa Kepsu som verkligen hjälpt mig att tänka genom att diskutera mycket av bokens innehåll. En svensk i Finland behöver hjälp ibland.

*Tavastehus, februari 2023*

MARTIN HÅRDSTEDT

# Svenskt i Finland

## *Identitet, tid och rum*

### En särskild historieskrivning om det svenska i Finland

Sent på kvällen en vanlig höstdag några år efter det senaste millennieskiftet inleddes ett trevande samtal mellan en rikssvensk och två ålänningar på ett utskänkningsställe i centrala Mariehamn. Utgångspunkten var svenskens måhända naiva fråga: ”Uppfattar ni er som finnar, finländare eller finlandssvenskar här på Åland?” Svaret på frågan skapade diskussion: ”Vi är ålänningar! Inget annat! Ålänningar är vad vi är!” På detta svar följde fler frågor som i sin tur ledde till ett långt tankeutbyte om nationell identitet och gränser mellan stater och nationer. Ännu tre timmar senare pågick samtalet. Diskussionen handlade om ett universellt problem. Vad som skapar identitet är ingen okomplikerad fråga. Vår identitet som människor handlar mycket om att tillhöra en grupp. Grupptillhörigheten kan vara lokal, regional eller nationell. En person kan vara helsingforsare, nylänning, finlandssvensk, finländare, nordbo och europé på en och samma gång. Identiteten kan styras av etnicitet, språk, religion, klass, kön eller någonting annat. I vår tid är den nationella tillhörigheten markerad av medborgarskapet och passet. Vi tillhör nationer. Till medborgarskapet hör en stat som garanterar vissa rättigheter men även ställer vissa krav på medborgaren. I de nordiska länderna förknippar vi ofta staten med upp-  
rätthållandet av välfärdssamhället. Staten eller nationen omges och markeras av en gräns – en gräns som är en tydligt utmärkt linje. Gränsens existens är samtidigt relativ. Åker vi mellan Sverige och Finland märks den knapp, med undantag för coronakrisen 2020–2021, men om vi reser österut till Ryssland är den desto mer påtaglig och synlig. Så har det långt ifrån alltid varit. Gränserna har förändrats. En inte helt ovanlig kommentar till en finlandssvensk från en vänlig men

okunnig svensk på besök i Svenska Österbotten kan vara: ”Vilken bra svenska du talar!” Detta välmenande påstående sammanfattar flera av de aspekter som är så påtagliga i den svenska historien i Finland – allting har inte alltid varit som det är i dag.

För att kunna förstå det förflutna är det viktigt att vi sätter oss in i hur det var då. Vi behöver helt enkelt förstå det förflutna på det förflutnas egna villkor så långt som möjligt. Annars finns det stora risker för anakronismer, det vill säga att vi placerar företeelser i fel tid. Det är även viktigt att inte se historiens utveckling som oundviklig. Det skulle innebära att det förflutna uppfyller en på förhand bestämd utveckling eller når ett på förhand utpekad mål och bekräftar en större övergripande berättelse om vårt förflutna – en teleologisk historieskrivning. Är det till exempel självklart att 1809 års rikssprängning skulle sluta med bildandet av en självständig finsk stat 1917? I Finlands, precis som i alla staters och nationers, historieskrivning finns många liknande fallgropar.

Histeskrivningen påverkas av samtiden vilket det finns flera exempel på i Finland. Under tider av nationellt uppvaknande och nationalromantiska perioder finns det en tendens att använda historien i politiska syften. I Finland tävlade finshetsivrare och svenskhetsivrare om att profitera på det förflutna under språkstriderna på 1800- och 1900-talen. Historieskrivningen om inbördeskriget 1918 präglades av den vita segrarsidans uppfattningar. Beskrivningen av andra världskriget var tydligt patriotisk under årtiondena efter krigsslutet. På samma sätt påverkade självcensuren under kalla kriget vad som var möjligt att lyfta fram med hänsyn till den mäktiga grannen i öster. Sovjetsystemets fall innebar förändringar i historieskrivningens förutsättningar: det behövde inte längre tas så stor politisk hänsyn. Historieskrivningen blev bland annat mer moralisk. Gamla sanningar ifrågasattes. Forskningen blev mer frimodig och nytolkningarna av det förflutna avlöste varandra när skeletten kunde tas fram ur garderoberna. I finsk historieskrivning är, vid sidan av omvärderingen av andra världskriget, den nya forskningen kring 1918 och inbördeskriget bara ett exempel.

De nya förhållandena efter kalla krigets slut innebar även att det var möjligt att starkare knyta den finska historien till Norden, Europa och inte minst till Sverige. Med det friare åsiktklimatet på 1990- och 2000-talen kom en ökad vilja och möjlighet att beskriva och analysera det förflutna och förstå den egna identiteten i Finland ur ett svensk-

språkigt perspektiv. Som pådrivande faktorer kan man även lyfta fram de demografiska och språkliga förhållandena för den svenskspråkiga befolkningen i ett finskspråkigt Finland. De svenskspråkiga blir allt färre i proportion till de finskspråkiga och många finlandssvenskar är i dag tvåspråkiga – om inte flerspråkiga. De svenskspråkiga är dessutom geografiskt och socialt spridda utan en självklar gemenskap än språket. Kanske kan man även hävda att det sannfinländska partiets populism och Finskhetsförbundets utspel och ifrågasättande av svenskans ställning, som inleddes på allvar under 2010-talet, varit ytterligare pådrivande faktorer. Dagens stora geopolitiska utmaningar med anledning av den ryska invasionen av Ukraina som skakade världen i februari 2022 ökar betydelsen av det svenska i Finland i och med att Sverige och Finland kommer allt närmare varandra genom det ökade säkerhetspolitiska samarbetet. Sammantaget finns det ett antal skäl att just i denna tid lyfta fram den svenska historien i Finland.

Men finns det en särskild berättelse om det svenska i Finland? Eller till och med en särskild berättelse om det finlandssvenska i Finland? Och är det ens möjligt och relevant att tala om det särskilt ”svenska” i Finlands historia? Först och främst måste man fråga sig vad man avser med den svenska historien i Finland. Handlar det om politik, makt, språk, kultur eller allting på samma gång? Och är denna historia unik? Det finns en uppenbar risk att den svenska historien i Finland uteslutande kopplas till den tid då Finland var en del av det svenska riket. En annan risk är att den svenska historien i Finland efter 1809, och särskilt efter 1917, kopplas till de finländare som är svenskspråkiga, det vill säga finlandssvenskarna. Historieskrivningen blir även lätt inriktad på de svenskspråkiga regionerna med konsekvensen att helheten försvinner. I vår tid skapas olika berättelser om det förflutna som ofta har målet att bygga sammanhållning och stärka identiteten. Inte sällan handlar det om politisk mobilisering. Historien tas stundtals som gisslan av samtida aktörer i ett politiskt spel. Slutsatsen måste bli att det är viktigt att den svenska historien i Finland inte skrivs som ett politiskt inlägg, utan för att ge ett bidrag till våra kunskaper om det förflutna.

I inledningen till en bok om den svenska historien i Finland kan det vara på sin plats att ifrågasätta om det över huvud taget är möjligt eller relevant att skilja det svenska från den allmänna utvecklingen i det geografiska område som vi i dag kallar Finland. En utgångspunkt skulle kunna vara att det är omöjligt och rentav ett misstag.

Det svenska inflytandet är en del av den allmänna finska historien som inte går att ta bort eller lyfta ut. Med andra ord är en bok om den svenska historien i Finland helt enkelt bara en del av en beskrivning av Finlands historia. De svenska aspekterna av Finlands historia borde vara fullt integrerade i alla framställningar om den historiska utvecklingen i Finland, på samma sätt som alla andra impulser som har skapat det som i dag är Finland. Svårigheten med detta återspeglas i denna bok på samma sätt som i tidigare försök att skildra och förstå den svenska historien i Finland.

Ett påtagligt problem när det gäller Finlands historia är den många gånger tvingande nationella tolkningsramen. Det innebär att historieskrivningen är inriktad på att klarlägga utvecklingen inom de nuvarande nationsgränserna, det nuvarande Finland. Utgångspunkten och tolkningsramen är helt enkelt nationen. Inom historieforskningen brukar detta kallas för metodologisk nationalism. Även om den här typen av förhållningssätt har blivit mindre dominerande i historieskrivningen är det alltid relevant att fundera på vilket perspektiv vi har när vi rör oss över stora tidsspänn och i områden där gränserna flyttats.<sup>1</sup> I en relativt ung nation som Finland, vars existens dessutom hotats ordentligt vid ett antal tillfällen, blir denna nationella tolkningsram många gånger mycket tydlig. De som besöker slagfältet vid Napue by i Storkyro i Österbotten möts av ett monument från 1920-talet som präglas av det då nya Finlands behov av att markera sin existens och legitimitet. Slaget i februari 1714 utkämpades av en svensk armé mot en rysk armé, men monumentet har inga kopplingar till den svenska tiden utan domineras av två fältkanoner från inbördeskriget och ett massivt stenblock prytt av det finska lejonet. Det är anakronism, profitering på det förflutna och metodologisk nationalism på en och samma gång. Även den svenska historieskrivningen har varit anfränt. Det har funnits en tendens att skriva ut Finland före 1809 men skriva in delar av det nuvarande Sverige som först på 1600-talet blev en del av det svenska riket, såsom Skåne, Jämtland och Härjedalen. Samma problematik möter oss i dansk historieskrivning där många områden söder om det nuvarande Danmarks gränser en gång i tiden var en del av det danska riket, eller Norges ställning i den danska konglomeratstaten. Metodologisk nationalism har gjort sig gällande systematiskt i historieskrivningen. Fler exempel skulle kunna hämtas från den europeiska historien. Aktuell är även Rysslands syn på Ukrainas historia; i Putins historiesyn existerar inte Ukraina utan är en del av Ryssland.

Den nationella tolkningsramen blir självklart ett problem eftersom gränserna har förändrats genom århundradena och nationella gränser knappast stoppar människor, varor eller tankar från att röra sig över dem. Att skriva den svenska historien i Finland innebär att den nationella tolkningsramen måste brytas. Det går inte att helt utgå ifrån den finska nationen. Historien om det svenska i Finland är i flera avseenden en resa genom den gemensamma svensk-finska historien, men även den gemensamma nordiska historien och i vissa avseenden även den ryska och europeiska historien. De svenska aspekterna på den historiska utvecklingen i Finland för tydligt in en nordisk dimension i historieskrivningen om Finland.

Att uppfatta den svenska historien i Finland som synonym med finlandssvenskarnas historia är begränsande. Finlandssvenskarnas historia är i strikt bemärkelse endast kopplad till det senaste århundradet eftersom finlandssvenskheten och språkfrågan är en relativt sen företeelse. Historikerna har i stor utsträckning undvikit att försöka göra en övergripande, allomfattande behandling av finlandssvenskarnas historia. Kanske beror detta på att finlandssvenskarna som grupp betraktad inte är homogen. Finlandssvenskarna eller de svenskspråkiga finns i alla sociala skikt av det finska samhället. Även geografiskt är de bosatta i flera regioner. De som uppfattar sig som finlandssvenskar har dessutom olika relation till svenskheten. För många är det mest en språklig identitet, men för andra går identifikationen djupare kulturellt och politiskt. En del finlandssvenskar är helt tvåspråkiga – andra inte. Finlandssvenskheten kan även uppfattas som en till stor del konstruerad och skapad identitet. Med andra ord handlar det om en föreställd gemenskap.<sup>2</sup>

I de två volymerna *Svenskt i Finland*, som utkom i början av 1980-talet, var författarna skeptiska till om det alls var möjligt att sammanfatta den svenska historien i Finland. Serien *Finlands svenska historia* i fyra band på 2000-talet svarade på denna tvekan med att just ge en övergripande bild av det svenska i Finlands historia. Samtidigt visade de fyra författarna Kari Tarkiainen, Nils Erik Villstrand, Max Engman och Henrik Meinander tillsammans hur den svenska historien i Finland innebär olika saker i olika tider. Det är utgångspunkten också för den här boken. Språkfrågan hade mindre betydelse som identitetsmarkör under den svenska tiden men blev viktigare under 1800-talets nationella mobilisering och har fortfarande stor betydelse. Även om språket hade en annan roll under den svenska tiden kommer denna

bok att behandla språkets betydelse också under den tiden. Faran är att man därigenom överdriver språkfrågan och ger en anakronistisk bild av språkets funktion i samhället under den svenska tiden. Den här diskussionen finns det all anledning att återkomma till. Ytterligare en ambition är att, som i fyrbandsverket, lyfta fram att det svenska i Finland i alla tider har haft en koppling till Sverige och Norden. Relationen mellan det svenska i Finland och Sverige har varierat – Henrik Meinander uttrycker det med liknelsen ”ebb och flod” – men den har alltid funnits. Det är motiverat att återkomma till denna grundläggande fråga i slutet av boken: vad innebär den svenska historien i Finland?

Frågan är slutligen om den svenska historien i Finland är unik. I många avseenden är den det. Men det finns skäl att jämföra med till exempel andra delar av det svenska riket, andra delar av konglomeratstater som den oldenburgska monarkin, randområden i det ryska riket såsom Polen och Bessarabien eller delar av det mångkulturella habsburgska imperiet. Detta tas upp längre fram i boken.

## Identitet

Nationalismen är en sen företeelse som många gånger ställer till det för oss när vi ska förstå det förflutna. Historiskt är det viktigt att inte använda nationell identitet som utgångspunkt för en generell analys av människors identitet. Medeltidens människor och människan under den tidigmoderna tiden fram till sekelskiftet 1800 identifierade sig på andra sätt. De flesta människor identifierade sig sannolikt med hembygden, mindre med landskapet eller riket. Det var i stället makthavarna som försökte bygga en gemensam identitet. Ett av de allra första försöken i det svenska riket gjordes av Engelbrekt Engelbrektsson när han 1434 höjde upprorsfanan mot den danske unionskungen Erik av Pommern. Engelbrekt förde fram vad vi i dag skulle kunna uppfatta som en svensk identitet. På Gustav Vasas tid användes det ganska abstrakta begreppet fäderneslandet, som fanns med i den första svenska översättningen av Nya testamentet. Kanske mer än någon annan var Gustav Vasa intresserad av att bygga en riksidentitet och framstå som riksbildare och landsfader. Även andra monarker, som Gustav III, hade liknande ambitioner.

Identiteten kunde som sagt i många fall kopplas till var en mänskliga levde. Under senare delen av 1800-talet och 1900-talet blev upp-

delningen i stad och landsbygd betydelsefull, och i takt med urbaniseringen utvecklades en skillnad mellan stadsbefolkningens identitet och landsbygdsbefolkningens omvärldsuppfattning. Denna skillnad känner vi igen i vår egen samtid. Spänningen och skillnader mellan centrum – huvudstad, maktcentrum och stora befolkningscentrum – och mer perifera delar av riksbildningar är ytterligare en dimension. Österbottens förändring från ett av den östra riksdelens rikaste områden under svensk tid till en region mer i bakvattnet under 1800-talet belyser detta. Den förändrade ställning städerna Åbo och Helsingfors fick i storfurstendömet och senare i det självständiga Finland är intressant och illustrerande.

Historiskt sett hade språket en underordnad betydelse för identiteten. Betydligt viktigare var många gånger religionen eller vem man svurit trohet till. I det svenska riket var man inte i första hand svensk utan den svenske monarkens undersåte – oavsett vilket språk man talade. Signifikant är att de finska ständerna krävde att få behålla sin lutherska tro och sina lagar vid den ryska erövringen 1809. Språket var aldrig någon diskussionsfråga även om bondeståndet fortsatt ville kommunicera på svenska med överhögheten. Däremot började språket senare, vid 1800-talets mitt, bli en allt viktigare identitetsmarkör i och med den finsknationella rörelsens framväxt och den panslavistiska ryska språkpolitiken i förryskningens spår. Men då hade idén om nationalismen och en nation på allvar slagit rot. Språket fick sin verkliga betydelse som identitetsmarkör först i nationalismens tidevarv. Det är egentligen först efter Finlands självständighet 1917 eller i och med 1922 års språklagar som benämningen finlandssvenskar blev verkligt etablerad. Även benämningen finländare är en 1900-talsföreteelse.

Det är alltid problematiskt att diskutera Finlands befolkning utifrån språktillhörighet. Att påstå att Finlands svenskspråkiga befolkning utgör en enhetlig grupp människor som går att mäta utifrån språkregistrering är en missuppfattning. Det finns många som är registrerade som annat men talar svenska och använder sin svenska dagligen. På samma sätt finns det många som är registrerade som svenskspråkiga men nyttjar språket mycket lite. Tvåspråkigheten (och flerspråkigheten) var tidigt utbredd i de urbana miljöerna i särskilt Helsingfors och Viborg.

Kristendomen gav i många fall människor ett livsinnehåll, och statsmakten använde flitigt religionens och kyrkans funktion som informationsspridare och rentav som propagandamaskin. Det var från



predikstolarna som kungörelserna och budskapen förmedlades till det svenska rikets undersåtar. I öster markerade den katolska, senare den protestantiska, kristenheten en kulturgräns mot det ortodoxa – en identitetsmarkör av mycket stor betydelse under århundraden.

Etnicitetens betydelse för en människas identitet är också relevant att diskutera. Är språket självklart kopplat till en etnisk identitet? Här närmar vi oss frågan om när de svenskspråkiga i det som i dag är Finland började betrakta sig som en folkgrupp med en särskild språklig och kulturell identitet som skiljer dem från andra. Eller var det så över huvud taget? 1800- och 1900-talens finska historia ger många tillfällen att ytterligare diskutera dessa svåra frågor. Till frågan om etnicitet hör även den kulturella identiteten. Omfattas de svenskspråkiga av en särskild svensk kultur? Om det är på det sättet skulle språket även innebära att man har en särskild kulturell gemenskap.

Klass är en annan identitetsmarkör som också har varit föremål för analys. Hur betydelsefull var en människas samhällsposition för identiteten? Vilken samhällsgrupp man tillhörde hade sannolikt stor betydelse för en människa i äldre tider då det var svårare att röra sig uppåt i den sociala hierarkin. Det innebar att människan föddes in i sin samhälleliga roll – ofta uppfattat som en gudomlig ordning. Historikerna är inte helt eniga om huruvida det är möjligt eller meningsfullt att tala om ett klassperspektiv före klasssamhällets uppkomst under 1800-talet. Det är ändå relevant att fundera på i hur stor utsträckning människor identifierade sig med sin samhällsgrupp eller klass. Exempelvis brukar klasslojaliteten lyftas fram i samband med inbördeskriget i Finland 1918, men även med tidigare skeenden som böndernas våldsamma uppror mot adelsväldet under klubbekriget på 1590-talet.

Också den könsliga tillhörigheten pekas ut som en viktig dimension. Speciellt viktig är den för den kvinnliga delen av befolkningen. Kvinnans underordning i ett patriarkalt samhälle är inte alltid enkel att studera och analysera. Självklart har den könsliga identiteten haft betydelse för individen, men identifikationen som kvinna kommer möjligtvis tydligast upp till ytan först i slutet av 1800-talet och under 1900-talet då kvinnans ställning alltmer jämställdes med mannens. Det finns också anledning att uppmärksamma maskulinitet och hur man beskrev den nationella identiteten i maskulina termer i samband med uppbyggandet av den finsknationella staten på 1900-talet.

## Begreppet Finland: finnar, finlandssvenskar och finländare

Benämningen Finland är under vissa perioder svår, för att inte säga omöjlig, att använda på ett bra sätt. Det svenska riket skapades under medeltiden och konsoliderades på allvar vid 1200-talets mitt. I denna riksbildningsprocess blev nuvarande Finland indraget på samma sätt som andra delar av riket. Området i öster benämnde man inledningsvis *Österlanden* vilket utvecklades till *Österland* eller *Österlandet* när området mer enhetligt integrerades i det svenska riket. Under 1500-talets första hälft tog benämningen *Finland* över. Finland kan användas som ett geografiskt begrepp för att förenkla orienteringen, men under den svenska tiden fram till 1809 hade det en annan innebörd. Finland var ursprungligen benämningen på den sydvästligaste delen av det nuvarande Finland, det vill säga området kring Åbo. Senare började detta område kallas *Egentliga Finland* och blev ett landskap bland andra i den östra riksdelen. Johan III utropade sig till storfurste av Finland 1577 för att göra en markering mot maktanspråk från öster. Att tala om den östra riksdelen är mycket rimligt, men benämningen rikshalva är problematisk. Finland var aldrig hälften av riket vare sig till ytan, folkmängden eller förmögenheten.<sup>3</sup> I freden i Fredrikshamn 1809 avträdde Sverige i egentlig mening inte Finland utan sex län i öster. Den svenska förhandlingsdelegationen föreslog att gränsen skulle dras vid Kemi älv som var gränsen mellan Västerbottens och Uleåborgs län. Det slutade med att Torneå och Muonio älvar blev gränslinjer, och av denna anledning avträdde i freden den del av Västerbottens län som låg mellan Torneå och Kemi älvar. Finland fick en statsrättsligt autonom ställning först i och med skapandet av storfurstendömet Finland, som fick sin slutliga reglering 1811–1812. Nationalstat blev Finland 1917 och fullt ut suveränt först efter att inbördeskriget avgjorts, första världskriget avslutats, den republikanska författningen fastslagits sommaren 1919 och republikens gränser fastslagits i freden i Dorpat 1920. Gränsen kom att revideras i och med andra världskriget och särskilt med förlusten av de östra delarna av Karelen.

Sedan har vi de i vår tid använda begreppen finnar, finlandssvenskar och finländare, men även finländsk och finsk. Med finnar avses i allmänhet personer som bor i republiken Finland och har finska som modersmål. Historiskt har begreppet använts mer brett för att beteckna någon som kom från den östra riksdelen oavsett vilket modersmål

denne hade. Finlandssvenskar är svenskspråkiga med sitt ursprung i Finland. Men det är viktigt att komma ihåg att inte alla svenskspråkiga känner sig hemma i den finlandssvenska gemenskapen och kulturen.<sup>4</sup> Begreppet finlandssvenskar uppkom som det har framgått så sent som på 1910-talet. På samma sätt är begreppet finländare en sentida företeelse och kan användas om alla som bor i Finland. Det är viktigt att påpeka att dessa definitioner som ges här har varianter och kan ifrågasättas i olika avseenden. I denna bok har benämningarna finlandssvenskar och finländare och finländsk (finländskt) undvikits fram till avsnittet om det svenska i nationalstaten Finland. Företrädesvis har begreppen finskspråkig eller svenskspråkig använts tillsammans med finnar och finsk med dess historiska betydelse.

## Tid och rum

Två viktiga dimensioner för att förstå det förflutna är tid och rum. Historien följer en kronologi där förändring och utveckling sker i en viss ordning. Ibland kan vi uppfatta att historien får fart och förändringstakten ökar. Motsatt kan utvecklingen chimäriskt komma in i en sömntillvaro. Ett problem som särskilt gäller den äldre historien är de svindlande tidsspannen. Hur ska vi förstå dem? I efterhand betraktar vi historien och försöker ofta systematisera och dela in utvecklingen i olika epoker. Epokerna kan ibland vara häpnadsväckande exakt markerade av händelser eller strukturella förändringar. Ofta markerar vi skiftena med ett årtal men vi ska inte uppfatta epokindelningarna som exakt fastställda, utan som gränser med synnerligen relativa och mjuka övergångar. Epokindelningen kan ständigt diskuteras. Det är även viktigt att reflektera över för vem ett gränsårtal har betydelse. Beslutet om reformationen på Västerås riksdag 1527 fick först flera årtionden senare betydelse för majoriteten av befolkningen i det svenska riket. På samma sätt är det till exempel otydligt om 1809 verkligen var slutet på riksgemenskapen eller om 1812 och mötet mellan Karl Johan och Alexander I i Åbo är ett bättre gränsår. I vilket fall som helst kan vi tala om ett långt farväl mellan de båda riksdelarna.<sup>5</sup> Slutligen kan det finnas anledning att ifrågasätta vissa benämningar på tidsepoker. Är korstågstiden en bra benämning på delar av Finlands tidiga historia? I denna bok lyfts i stället riksbildningstiden fram som ett mer passande begrepp.

Rummet är den andra dimensionen av betydelse. Geografin har en stor påverkan på utvecklingen i alla tider. Utmärkande för det svenska stormaktsriket var till exempel den maritima orienteringen på axeln Stockholm–Åbo. Sjöleden från Stockholm via Åland och vidare österut längs den finska sydkusten var en livsnerv. Vattnet både förenade och skilde rikets delar åt. Under 1900-talet framstår den geopolitiska asymmetrin mellan Sverige och Finland som synnerligen påtaglig. Sverige har alltid varit skyddat av ett Finland som i stort sett alltid har varit hotat av en stormakt i öster. Geografi och politik hänger samman och det geografiska läget och de resurser som finns inom ett visst geografiskt område har stor betydelse. Geopolitik är därmed en viktig faktor att reflektera över. Ett lysande skolexempel är 1703 – sannolikt det viktigaste året i svensk och finsk modern historia – då S:t Petersburg grundlades. Staden blev rysk huvudstad 1712. Med stadens grundande utvecklades ett ryskt behov av att dominera området kring Finska viken för att skapa geografisk säkerhet åt den nya huvudstaden. Konsekvenserna av detta behöver knappast kommenteras eller förtydligas.<sup>6</sup>

Gränser kom i och med etablerandet av riken och stater, senare nationer, att skapa barriärer mellan människor. Men det behöver påpekas att gränser alltid har utvecklats och förändrats. De gränser som fanns under medeltiden och tidigmodern tid måste i många fall uppfattas mer som gränzoner än som en linje. Vissa områden var inte ens fullständigt uppdelade mellan olika riken eller stater. Gränsområdena i öster mellan det framväxande svenska riket och dess ryska motsvarighet var flytande och otydliga. Historiker har till exempel fortfarande svårt att veta exakt var Nöteborgsfredens gräns från 1323 egentligen gick. Den politiska gränsen var dessutom inte alltid den viktigaste. Religion och kultur utgjorde många gånger tydligare gränser. Språket behövde inte heller skapa gränser och skilja olika områden åt, vilket det svenska riket på 1600-talet med sin svensk-, finsk-, dansk-, tysk-, samisk- och fransktalande befolkning visat. Ekonomisk interaktion överbryggade ofta den politiska gränsen. Som exempel kan nämnas de fortsatta kontakterna över Kvarken som frodades utan egentligt avbrott under årtionden efter 1809 då det, åtminstone på papperet, uppstod en gräns mitt i Bottniska viken. Gränserna blev tydligare och politiskt avgörande först i och med nationalstaternas uppkomst vid 1800-talets slut. Då fick även nationalismen och de nya identitetsmärkerna som språk och etnicitet en större betydelse.<sup>7</sup>

Språkgränser är en särskild form av gräns som det finns anledning att diskutera i denna bok. Finns det över huvud taget språkgränser? Det kanske är bättre att tala om språkzoner eller gränzoner även när det gäller den geografiska utbredningen av språk.

Finlands svenskspråkiga regioner har med mindre förändringar varit de samma sedan medeltiden. Den svenskspråkiga befolkningen är geografiskt spridd, men tydligt koncentrerad till kusten från Österbotten i norr till Nyland i söder.



# Forntiden

## *De första kulturinfluenserna västerifrån*

---

Finlands forntid inleddes omkring 8500 f.Kr. då de första grupperna av människor anlände till nuvarande Finland i takt med att inlandsisen drog sig tillbaka. Det ofattbart långa tidsspännat brukar traditionellt delas in i stenålder, bronsålder och järnålder med vissa underavdelningar. Under denna tid sipprade de första kulturinfluenserna från väster in och perioden sträcker sig fram till vikingatidens slut omkring 1025 e.Kr. då Finland successivt drogs in i det som så småningom blev det svenska riket. Under vikingatiden skapas konturerna av den bipolära värld som så starkt har präglat Finlands historia. Området befann sig mellan två centrum: i väster Birka vid Mälaren och ett annat i öster vid Ladoga.

Kunskaperna om forntiden är i många avseenden dunkla, men med hjälp av arkeologi, språkvetenskap och genetik går det åtminstone att se konturerna av den historiska utvecklingen. Det är för tidigt att tala om någonting som över huvud taget skulle kunna benämnas svenskt i Finland under forntiden. Trots det finns ett värde i att förstå hur forskarna ser på den tidiga inflyttningen till det som i dag är Finland och särskilt vilka kontakter som etablerades västerut till områden som i dag utgör Sverige och det övriga Skandinavien. När skapades de första kontakterna västerut? När kom egentligen den svenskspråkiga befolkningen till Finland?



## Bronsålder och järnålder – två kulturområden

Övergången från stenåldern till bronsåldern 1700–500 f.Kr. var trevande och otydlig. Den västliga bronskulturen koncentrerade sig till kusttrakterna i västra Finland och den östliga bronskulturen till landets östra delar. Kulturinflytandet från Skandinavien där bronsålderskulturen blomstrade på ett helt annat sätt än i Finland blir under denna period för första gången mycket starkt. I synnerhet Åland påverkades av det relativt närbelägna Mälardalen. Är det under denna tid som vi kan tala om den svenska historiens början i Finland? Självklart är det att gå för långt. Men vid denna tid i historien anlände på allvar det västliga kulturinflytandet till det som skulle komma att bli en del av ett svenskt rike.

Bronsyxor av målartyp har återfunnits så långt österut som vid Volga i Ryssland, vilket betyder att vattenleden måste ha utnyttjats på ett helt annat sätt än under tidigare perioder. Inflytandet från de centrala delarna av dagens Sverige kan även ses i gravskicket i Finland, vilket möjligtvis tyder på att religiösa föreställningar importerades från väster. Stora stenrösen av samma typ som finns vid den svenska Östersjökusten dyker under denna tid upp längs den finska kusten från Österbotten i norr till västra Karelen i söder.

Vilka var då dessa människor som levde i Finland och tog till sig impulser västerifrån? Forskarna är återigen oeniga. Handlar det om en omfattande skandinavisk inflyttning eller tog den äldre stenålderskulturen till sig nyheter genom kontakter med till exempel handelsmän? Mest troligt är nog ändå att det handlar om en begränsad invandring från väster. Det skulle innebära att det under denna tid existerade två kulturområden, en kustbaserad inflyttad kultur och en mer på inlandet baserad äldre kultur. Fynd av kvinnogravar och smycken tyder på familjevis invandring – inte enbart ensamkommande handelsmän. Invandrarna var beväpnade med svärd, yxor och dolkar av brons. De idkade jordbruk och boskapsskötsel och hade kontakter med den stenåldersbefolkning som sedan tidigare var bosatt där genom tvångsmässig beskattning eller frivillig handel. Forskarna drar även slutsatsen att det handlar om människor ur de övre samhällsskikten. Det är ändå osäkert om dessa människor kom från det vi i dag kallar Skandinavien och därmed var skandinaver. Kanske kom de från andra områden runt Östersjön. De förfaller ha varit få och så småningom



blivit en del av den redan existerande befolkningen. Språkforskarna har visat att dessa invandrare påverkade det finsk-ugriska språket vad gäller uttal och ordrikedom. Varför inflyttare kom till Finland är för sin del en intressant fråga. Den mest underbyggda förklaringen är överbefolkning i de områden de kom från. I vilket fall som helst var denna inflyttning den andra inflyttningen efter båtysfolkets invandring under neolitisk stenålder ett tusental år tidigare. Den slutsats vi kan dra är att kontakterna med Skandinavien ökade under bronsåldern och att den finsk-ugriska befolkningen i Finland återigen fick ta emot nya kulturinslag och sannolikt blandades upp genetiskt.

Vid järnålderns början omkring år 500 f.Kr. kan vi notera en generell tillbakagång av samhällskulturen. Perioden fram till vår tideräkningens början bjuder på ett magert arkeologiskt källmaterial. Inlandsbefolkningen tog åter över kustremsan. Tidigare ansåg forskarna att Finland till stora delar avfolkades under dessa århundraden. I dag är uppfattningen snarare att en tillbakagång visserligen inträffade, men att det fortfarande fanns bosättningar i Finlands södra och sydvästra delar. Dagens forskning poängterar kontinuiteten mellan bronsåldern och järnåldern.

Under de första århundradena efter Kristus skedde en befolkningsökning igen och bebyggelsen förtätades. Järnålderskulturen i Finland uppvisar fynd som binder den starkt till områden i Baltikum, och på Åland även till Sverige. Det är sannolikt att det under denna period förekom inflyttning till södra Finland från framför allt två håll, dels från andra sidan Ålands hav, dels från andra sidan Finska viken. Hur omfattande denna inflyttning var är svårt att säga. Kulturpåverkan och särskilt kunskapen om metallurgi, det vill säga läran om framställning av metaller, kom oberoende från två håll. Enligt de arkeologiska fynden levde flera grupper av människor längs kusten – i synnerhet i ådalarna mellan Borgå och Kumo älv. Metallkulturen spred sig sakta till inlandet och nådde av allt att döma området kring nuvarande Tavastehus och Tammerfors på 300-talet. Fyndplatser från denna tid tyder på att den österbottniska bosättningen samtidigt stärktes i nuvarande Laihela, Lillkyro och Storkyro, men även Lappfjärd och Närpes längre söderut, liksom i Nykarleby, Purmo och Esse. Jordbruket fick sitt slutgiltiga genombrott under denna

Två nästan identiska bronsyxor som hittades på 1880-talet i Staffansby i dagens Helsingfors. Typologin pekar på att yxorna är danska och kan dateras 1500-1300 f.Kr. Fyndet tyder på tidiga skandinaviska kontakter.



period. Svedjebruket dominerade, men i byarnas utkanter omvandlades svedjemarkerna successivt till permanenta odlingsmarker som gödslades med spillning från boskap. Gårdarna bestod av knuttimrade hus kompletterade med ekonomibyggnader och gårdsgårdar. Gravarna är de vanligaste fynden från denna relativt blomstrande tid i historien med lerkärlsbitar och föremål av järn, brons, silver och guld. De äldre gravarna uppvisar en del likheter med baltiska gravar och senare en allt större samstämmighet med skandinaviska motsvarigheter på Åland och kanske också i delar av sydvästra Finland.

Romarrikets blomstring och etableringen av ett livskraftigt gotiskt germanskt välde i Nordeuropa förefaller ha gett exportmöjligheter från de finska områdena, men även resulterat i införseln av lyxföremål av glas och brons. Kanske kan detta förklara uppgången och förtätningen av bebyggelsen i Finland. Detta gällde särskilt i Egentliga Finland omkring år 600. Kulturpåverkan från det baltiska hållet dominerade, men det finns även tecken på inflytande från den uppländska vendelkulturen. Kulturellt går det att tala om en dualism mellan baltiskt och skandinaviskt inflytande. Den norra delen av Egentliga Finland, som under järnåldern kallades för Kaland, förefaller vid denna tid ha varit mer påverkad från skandinaviskt håll. I de södra delarna av landskapet dominerade däremot tydligt det baltiska inflytandet. Ett särskilt märkligt inslag är de lämningar som finns från 600-talet på båda sidor om Eura å. Gravsättningar med värdefulla militära föremål tyder på att det kan handla om ett militärt brohuvud på den finska kusten. I gravarna har man hittat män iklädda skandinaviska kläder begravda sida vid sida med kvinnor i baltiskt inspirerade klädedräkter. Kan det ha varit utländska skandinaviska män som ingått förening med inhemska kvinnor?

En annan indikation på påverkan från Skandinavien och mer exakt från Mälardalen är spåren efter ett slags tidig samhällsorganisation i Satakuntaområdet, där den svenska militära indelningen hundare användes. Hundarna var grunden för en vidare indelning i ledung – flottstyrkor som organiserades för sjötåg. Om Satakunta stod under ett politiskt inflytande från Mälardalen är däremot omöjligt att avgöra. I Österbotten verkar inflytandet från väster och den uppsvenska kulturen ha varit ännu starkare. En tolkning är att det handlar om enstaka relativt välbärgade grupper från väst som kom till de österbottniska områdena – inte större befolkningsgrupper. Även i Tavastland i det finska inlandet började befolkningen växa. Kulturellt visar samhäll-

ena i Tavastland stora likheter med de baltiskpåverkade områdena i Egentliga Finland. Ett stort antal boplatser och ett tjugotal fornborgar vittnar om intensiv mänsklig aktivitet i detta område. Namnet *Tavastland* nämns för övrigt första gången i skrift på en runsten i Gästrikland från 1000-talet. I gravarna har arkeologerna hittat vapen av vikingamodell tillverkade av vapensmeder vid Rhenfloden. Under denna period strax före vikingatiden nådde bebyggelsen även Karelen vid Ladogas kust.

## Vikingatid – den bipolära världens ursprung

Folkvandringstiden var en turbulent period under vilken handelsvägarna för varor till Centraleuropa stördes av hunnernas fälttåg och senare muslimsk erövring av Medelhavsområden. Handeln tog till viss del en omväg via Norden som på så sätt gynnades i en tid av stor allmäneuropeisk oro. Vid tiden för kristendomens ankomst till Finland under vikingatiden var stora delar av landet ännu obebodda trots en gynnsam befolkningsutveckling under de senaste århundradena. Det fanns med andra ord gott om plats för fler människor.

I Skandinavien utvecklades två handelscentrum som bedrev handel på Östersjön. Det ena var Hedeby på södra Jylland och det andra Birka vid Mälaren. Från mitten av 800-talet fram till 1000-talets första hälft kan man tala om en blomstringsperiod för Birka som handelscentrum. Birka kom att få betydelse även för samhällsutvecklingen längs den finska kusten. För första gången fanns det något som på allvar skulle kunna betecknas som ett stadssamhälle i en relativ närhet till Finland. Utöver Birka kom kustområdet Roslagen att bli viktigast när det gäller nya impulser utifrån till det finska området. I Roslagen rekryterades största delen av den betydelsefulla ledungsflottan när svealandskapen började hållas samman av ett slags tidigt hövdingadöme eller tidig riksstruktur. Östersjön dominerades vid denna tid av sveakungarnas ledungsflottor. Ledungorganisationen gjorde det möjligt att i nästa steg införa beskattningar som skapade resurser för en kungamakt ännu i vardande.

Vikingafärderna pågick i stort sett under perioden 800–1000. För befolkningen längs den finska kusten var färderna österut via Finska vikens norra kust bort mot de ryska flodsystemen av naturliga skäl mest betydelsefulla, även om vikingarnas segelrutter egentligen bara



Treflikigt spänne i brons från vikingatiden. Redan under vikingatiden förekom kolonisation västerifrån av kustområdena i Finland, men dessa bosättningar var isolerade och först efter vikingatidens slut etablerades den svenskspråkiga befolkningen på allvar.

snuddade vid den finska sydkusten. De vikingar som kom att göra avtryck på finskt område kom i huvudsak från Roslagen. Intressant i sammanhanget är det finska namnet *Ruotsi* som anspelar på just Roslagen och som med tiden kom att betyda Sverige. Denna tolkning är inte accepterad av alla, men en intressant och sannolik historisk anspelning. Det finska namnet på grannlandet i väster symboliserar den tidiga historiska kopplingen och kulturkontakten.

Men det var inte bara Birka som blomstrade som stadsbildning i det finska områdets absoluta närhet. Vid Ladoga uppkom ett möjligtvis ännu större stadsliknande centrum, senare kallat Staraja Ladoga. I denna tidiga handelsstad möttes skandinavisk, baltisk, slavisk och frisisk kultur. Här-

ifrån strömmade pälsverk söderut och värdeföremål norrut in över Norden. En märklig bipolaritet uppkom tydligt för första gången i historien sett ur ett geopolitiskt perspektiv. De finska områdena kom med andra ord att befinna sig mitt emellan två centrala handelsplatser. Dessa representerade två begynnande riksbildningar som under de kommande århundradena skulle växa sig allt starkare. Birkas arvtagare i Sigtuna och Uppsala blev så småningom centrum i en svensk riksbildning och Staraja Ladoga ärvdes av Novgorod. Här någonstans uppkommer en synnerligen viktig historisk konstant i finsk historisk utveckling med helt avgörande implikationer för framtiden. Även om det är för tidigt i historien att dra alltför stora växlar på detta faktum går det här att se någonting väsentligt – det finska området fanns mitt emellan två blivande maktcentrum. De följande århundradena skulle avgöra i vilket rike det finska området kom att ingå.

Vikingatågen snuddade som sagt visserligen bara vid den finska sydkusten, men likväl påverkades det inre av Finland stundtals av vikingarnas framfart. Snorre Sturlason omnämner vikingatåg till Finland i sina isländska sagor och Adam av Bremen berättar om hur kung Anund lär ha besökt något som tolkats som Finlands södra kust under första hälften av 1000-talet. För första gången finns det i skriftliga källor beskrivningar av händelser och företeelser som kan knytas till det finska området. Även i romersk litteratur beskrivs existensen av ett land som sannolikt är Finland. Påvens kuria omnämner ett landskap

som förefaller lyda under en svensk kung med benämningen ”Fin-dia” – vilket har tolkats som Finland. Det verkar som om det finska området i slutet av vikingatiden, i mitten av 1000-talet, började bli indraget i kristnandet. Betydelsen av kristendomens ankomst till det nordiska området kan inte överskattas. Kristendomen förde med sig den kontinentala europeiska kulturen, skapade en sammanhållande ideologi och stödde en begynnande kungamakt och en ung riksbildning med administrativ erfarenhet och kompetens. Missionärer kom till Norden långt innan kristendomen infördes och uppbackades av en riksbildning. Ansgars ankomst till Birka på 800-talet är bara ett exempel. Sannolikt var missionärer verksamma även inom det finska området. Kristendomens ankomst och införande skedde parallellt med avgörande förändringar för samhället och befolkningen i det som i dag utgör Finland. Området drogs efter vikingatidens slut på allvar in i det svenska rikets tillväxt på 1100-talet. Det som under tidigare perioder hade handlat om kulturutbyten och mer tillfällig invandring förbyttes i någonting mer bestående. Nu väntade en fullständig integration av de finska områdena i ett rike med centrum i Mälardalen.

## När kom de svenskspråkiga till Finland?

När inflyttningen av människor från Skandinavien till det som i dag utgör Finland inleddes är en återkommande frågeställning. Den skildring av forntiden som har presenterats ovan ger sammanfattningsvis bilden av att det periodvis har kommit impulser från Skandinavien, men även från andra håll, som Baltikum. Arkeologisk, språkvetenskaplig och historisk forskning ger vid handen att ursprungsbefolkningen i Finland under perioder var mottagare av kulturpåverkan västerifrån. Det skandinaviska inflytandet på utvecklingen inom det finska området var så pass stort att det krävde någon form av inflyttad befolkning. Men denna inflyttade befolkning smälte sannolikt samman med den inhemska befolkningen. Det utesluter inte att det fanns mindre bosättningar som behöll sin västskandinaviska prägel, men generellt etablerades inga stora beständiga bosättningar med svenskspråkig befolkning.

Frågeställningen om den svenskspråkiga befolkningens inflyttning till Finland är betydelsefull av framför allt två skäl. Dels handlar det om att klarlägga det förflutna och helt enkelt reda ut vad som

verkligen hände, dels handlar det om att olika grupperingar i olika perioder har uppfattat frågan som viktig ur ett identitetsperspektiv. Inflyttningen har inte bara intresserat forskarna utan det har funnits, och finns, ett intresse också hos allmänheten och politikerna. Som det kommer att framgå längre fram i den här boken blev frågan om svenskarnas ankomst till Finland intressant i den uppblussade språkstriden i slutet av 1800-talet. Frågan om den svenskspråkiga befolkningens ankomst är även viktig ur ett historiografiskt perspektiv – det vill säga vetenskapen om historieforskningens utveckling. Forskningen är jämnårig med de tilltagande striderna mellan finskhetsivrare och svenskhetsivrare som inleddes på 1800-talet. De som var förespråkare för finskan och finsk kultur och de som ville bevara svenskan och den svenska kulturen i det då ryska storfurstendömet Finland uppmuntrade forskning vars resultat stödde den egna politiska uppfattningen och kunde användas i den pågående diskussionen. Även rikssvenska forskare bidrog med inlägg som många gånger präglades av en storsvensk inställning i en tid av nationalromantiska föreställningar kring förra sekelskiftet. Det går att konstatera att intresset för frågan har varit starkt påverkat av de samtida diskussionerna kring den språkliga och kulturella identiteten i Finland.

I svenskbygderna i Finland finns många traditioner och myter som berättar om den svenskspråkiga befolkningens härkomst och orsakerna till flytten österut. Reformatorn Mikael Agricola kommenterade den svenska inflyttningen 1548 och även Henrik Gabriel Porthan på 1700-talet. Allt detta har mycket lite att göra med modern forskning. Diskussionerna om den svenskspråkiga befolkningens ankomst ger inblickar i hur språkvetenskap, arkeologi, historieforskning och genetik kan användas och kombineras för att söka svar på de många gånger mycket svåra frågorna utifrån ett synnerligen magert källmaterial. Dagens forskare stöder sig på språk- och ortnamnhistoriska slutsatser. Inflyttningen av den svenskspråkiga befolkningen skedde enligt dem under medeltiden eftersom de allra flesta svenskspråkiga ortnamn i nuvarande Finland är unga sett ur ett forntidshistoriskt perspektiv. Detsamma gäller de finlandssvenska dialekterna. Det har funnits ett äldre skandinaviskt inflytande, såsom redan har framkommit, men den svenskspråkiga befolkningen i det moderna Finland måste räkna sitt ursprung från människor som kom till de finska kustområdena då det svenska riket började etableras på allvar och utöka sitt inflytande österut med början på 1100-talet.

Genetiken har kommit in som en ny möjlighet för forskarna under de senaste årtiondena. Resultaten som tagits fram med hjälp av den har bekräftat den tidigare forskningen utifrån traditionellt källmaterial, men också förbryllat och rört om i föreställningarna om den nuvarande finländska befolkningens ursprung. Resultaten från de olika genundersökningar som har genomförts är inte helt enkla att tolka. En av dem, från omkring 1980, pekade mot att finlandssvenskarna genetiskt låg mitt emellan finnarna och rikssvenskarna, faktiskt något närmare finnarna än rikssvenskarna. Senare genstudier har ifrågasatt denna folkblandning. Resultaten är alltså delvis motstridiga, vilket kan bero på olika metoder vid undersökningarna.<sup>8</sup> Den slutsats man kan dra är att genetiken åtminstone inte motsäger en västkoppling för den finlandssvenska kustbefolkningen.

Forskarna har försökt kombinera antaganden om äktenskapsmönster med den iakttagna genetiska blandprocenten mellan de befolkningsgrupper som möttes i och med inflyttningen till Finland från väster. Teorin är att den genetiska blandningsprocent som den finlandssvenska kustbefolkningen uppvisar är ett resultat av begränsade blandäktenskap. En liten andel blandäktenskap skulle ge den genblandning som går att iaktta om inflyttningen skedde ungefär mellan 1150 och 1300 eller möjligtvis 1350. Men det hela är på många sätt osäkert. Om blandäktenskapen var få skulle det tyda på att den inflyttade svenskspråkiga befolkningen höll sig till sin egen grupp. Förhöll det sig så?

Under medeltiden inträffade en stor förändring i de finska kustområdena. Inflyttningsvågorna med svenskspråkig befolkning som tog områdena i besittning var större än tidigare. Det skapades, till skillnad från tidigare, bestående bosättningar med en svenskspråkig befolkning som inte assimilerades utan behöll sin särart. Inflyttningen stöddes av den sakta expanderande riksbyggnaden med centrum i Mälardalen, vilket motverkade att inflyttarna införlivades i den redan befintliga befolkningen. Det svenska språket var det växande rikets administrativa språk och gav status. Svenskan fick plötsligt de förutsättningar som krävdes för att den skulle bevaras. Inflyttarna behövde inte längre leta efter äktenskapspartner utanför sin egen språkgrupp. Den svenskspråkiga gruppen slöt sig tydligt mot omgivningen och bevarade både sin språkliga och sin kulturella identitet.





# Österland

## *Från riksbildningstid till Gustav Vasa 1025–1560*

---

Benämningen Österlanden användes tidigt och byttes under 1300-talet mot Österlandet, ett samlingsnamn för det svenska rikets östra delar i det nuvarande Finland. Området kom under perioden 1025–1300 att kristnas och dras in i den svenska riksbildningsprocessen. Från 1500-talet blir Finland alltmer en riksdel i likhet med de andra delarna av det svenska rikets kärnområde. Den svenska historien i Finland under denna tid handlar om hur integrationen förlöpte, och hur de svenskspråkiga med sin kultur mötte och interagerade med den finskspråkiga befolkningen inom ramarna för ett framväxande rike med allt fastare maktstruktur och tydligare avgränsningar mot omvärlden. Religion, kyrka och reformation är betydelsefulla i denna utveckling. Men frågan är vad vi egentligen vet om den här tiden som till stora delar är höljd i dunkel på grund av bristande källor. Vad karakteriserade den process som involverade Finland i den svenska riksbildningen? Hur ska vi se på de så kallade korstågen – som myt eller som verklighet? Hur sammansmälte de olika befolkningsgrupperna? Vilken roll hade kyrkan och religionen i relation till politisk makt och ekonomiska drivkrafter? Vad innebar det för befolkningen i Österlanden att de blev en del av det svenska riket? Hur påverkades Finland från öster och hur ska vi uppfatta gränsen mot öst?



## Riksbildningstiden

### *Det svenska riket blir till*

Namnet Sverige nämns för första gången i ett dokument från 1384. Vid det laget hade riket redan fått en grundläggande struktur. Det som från början var olika hövdingadömen förenades så småningom i ett rike med en kung. Den svenska riksbildningen var ett resultat av en successiv expansion av den politiska makten utgående från områdena kring de stora sjöarna Vättern, Vänern, Hjälmaren och Mälaren. Med tiden kom även regioner som Småland, Egentliga Finland, Satakunta, Hälsingland och Tavastland under den svenske kungens kontroll. De kommunikationsleder som vattenvägarna erbjöd förenklade transporter, kommunikation och maktutövning. Riket fick tidigt en maritim orientering. Huvudstaden Stockholm var vid mitten av 1200-talet centralt placerad i ett välde som bredde ut sig i alla väderstreck. Till sin form var det svenska riket fyrkantigt. Grundläggande var att det rike som sakta byggdes upp fick resurser genom att skatter infördes. Ordning, stabilitet, likformighet och kanske även sammanhållning åstadkoms genom en gemensam lagstiftning – först landskapslagar, senare landsomfattande lagar. Inom riket utvecklades långsamt städer med ett litet men livskraftigt handlande och hantverkande borgerskap som stod för många av de nya impulser som kom utifrån, särskilt från det nordtyska området. Till kungamakten hörde byggandet av borgar på strategiskt viktiga platser. I rikets maktstruktur skapades ett riksråd som konstituerades på 1280-talet. Rådet hade ansvar för att riksstyrelsen fungerade även om kungen plötsligt dog eller om regenten var minderårig. På så sätt var rådet en garant för kontinuiteten och stabiliteten i systemet. Det innebar att rådet som en form av regering, förbehållen eliten inom det andliga och världsliga frälset (senare endast adeln), fick en inflytelserik ställning ända till 1700-talet.

Kyrkans roll i utvecklingen måste lyftas fram som betydelsefull för att inte säga avgörande. Med den kristna katolska kyrkan kom inte bara en enhetlig religion, eller ideologi om man så vill, utan även förvaltningsstraditioner och viktiga kulturella influenser från kontinenten. Det svenska riket drogs in i den västkristna kultursfären och utvecklades till ett katolskt ståndssamhälle där kyrkans ledare och adeln vid flera möten i slutet av 1200-talet – framför allt i Alsno 1280 – successivt fick fler privilegier. Bönderna var till största delen självägande men

betalade skatter. Samhället och samhällsordningen var hierarkisk och patriarkal med manlig överordning. Medeltiden präglades i allmänhet av nyodling, befolkningsökning och ekonomisk expansion fram till 1300-talets mitt då digerdöden slog till mot Norden på samma sätt som på kontinenten – även om Finland förefaller ha klarat sig bättre än många andra delar av det svenska riket.<sup>9</sup> Det var under den här expansiva delen av medeltiden, cirka 1150–1350, som det vi i dag kallar Finland kom att bli en del av det framväxande svenska riket.

Att upprätthålla en centralmakt och få allmän acceptans för en kungamakt var inte självklart under det svenska rikets första århundraden. Den lokala och regionala makt som utövats av stormän skulle underordnas en centralmakt med en kung, vilket var långt ifrån enkelt. Kungamakten stöddes inledningsvis av en svag administration och resurserna var knappa för att skapa en militär organisation och bygga borgar. Kampen om makten var ständigt återkommande i ett system där kungen valdes. Perioden från 1100-talets början till 1200-talets mitt präglades av striderna mellan i huvudsak två ätter: den Erikska ätten och den Sverkerska ätten, den förra hade lokal förankring i Västergötland och den senare hade förankring i Östergötland. Erik den helige, som längre fram kom att få betydelse när det gäller det svenska rikets expansion österut, är den Erikska ättens mest kände gestalt – även om ytterst lite egentligen går att bekräfta i källorna om hans leverne och gärning. Det svenska riket fick från mitten av 1200-talet en tydligt fastare form under Birger jarl som under sin regeringstid i flera avseenden stärkte och förändrade riket. Han konstituerade en kungaätt – Bjälboätten – som skulle komma att styra det svenska riket fram till mitten av 1300-talet, under den period då riket expanderade österut ända fram till Karelska näset. Det var under Birger jarls tid vid makten som det svenska riket utsträcktes i flera riktningar och i synnerhet österut.<sup>10</sup>

### *Oroliga tider i Östersjöområdet*

Förutom det svenska rikets konsolidering och expansion påverkade även händelser i områden öster om Östersjön utvecklingen i det som i dag är Finland. Det är viktigt att komma ihåg att den svenska riksbildningsprocessen pågick samtidigt som uppkomsten av det som senare skulle bli Ryssland. Även utvecklingen i Baltikum påverkade området norr om Finska viken. I öster etablerades under 1100-talet

ett rike med centrum i Novgorod. Inledningsvis ingick staden och dess kringland i ett större rike styrt från Kiev, men vid århundradets mitt blev Novgorod ett alltmer självständigt furstendöme. Från mitten av 1200-talet växte Novgorod i betydelse efter att mongolernas anfall hade krossat och försvagat Kiev. Från Novgorod bedrevs plundringståg och mission till Karelen och ännu längre västerut till Tavastland. Samtidigt med Novgorods expansion och tillväxt genomförde det danska rikets kungar plundrings- och erövringståg längs Östersjön ända upp mot Finska vikens norra kust. En tredje maktfaktor var Tyska orden som under 1200-talet kom att kontrollera Livland, Kurland och Preussen och bygga upp en ordensstat.<sup>11</sup> Ytterligare en aktör i Östersjöområdet var Hansan, det nordtyska handelsförbundet, som försökte säkra sin kontroll över den lukrativa handeln vid Finska viken, i Baltikum och på Gotland. Det svenska rikets östliga expansion var med andra ord inte en isolerad företeelse utan skedde samtidigt som västliga makter konkurrerade med östliga makter om inflytandet i det som i dag är de baltiska staterna och södra Finland.

En annan betydelsefull faktor i sammanhanget var den allomfattande kyrkliga splittringen som fick konsekvenser långt upp i de

En av mässingsplåtarna som pryder Sankt Henriks sarkofag i Nouis kyrka visar hur korsfarare under kung Erik den heliges ledning anländer till Finland samtidigt som finnarna förbereder sig för strid. Uppfattningen om korstågen har förändrats och i dag ifrågasätter forskarna att Finland erövrades genom korståg.



norra delarna av Europa. Bakgrunden var den teologiska motsättningen mellan öst och väst när det gällde ett antal centrala trosuppfattningar. Schismen som även kan uppfattas som en politisk kamp om inflytande över den tidens kristenhet ledde till en brytning mellan Rom och Konstantinopel 1054 då påven lät bannlysa östkyrkan. Denna splittring ledde till att det som i dag är Ryssland kom att hamna under östkyrkan, den ortodoxa kristenheten, och att det alltså gick en religiös och kulturell gränslinje genom dagens Baltikum och östra Finland som i flera avseenden fortfarande gör sig påmind.

Under den tid som traditionellt brukar kallas korstågstiden genomfördes ett antal korståg i Östersjöområdet som expanderade den katolska kyrkans inflytande österut. I Baltikum stred västkristna riddarhärar mot slaverna och östkyrkans riksbildningar som uppfattades som kätterska. Etablerandet av den tyska ordensstaten i Baltikum var ett resultat av dessa korståg. Östersjöområdet var med andra ord mycket oroligt när den så kallade korstågstiden inleddes. Mellan Åland och Ladoga finns det upp till 70 fornborgar från järnålderns slut och framåt, varav de flesta i sydväst kring dagens Åbo och i öster vid Ladogas västra och norra stränder. Dessa borgar kom sannolikt till användning under den del av historien som förde in området i det svenska riket. Frågan är hur detta gick till. Handlade det om en snabb händelseutveckling markerad av ett antal tydliga erövringsfaser eller var det en långsam, successiv process? Och vilken relevans har egentligen den traditionella historieskrivningen om de tre korstågen med vilka befolkningen i det som senare blev Finland ska ha kristnats och erövrats?<sup>12</sup>

### *Korstågen – myt eller verklighet?*

Traditionellt har man i historieskrivningen talat om att Finland genom tre korståg inte bara kristnades utan även på allvar anslöts till det svenska riket. I huvudsak har processen beskrivits som en politisk erövring med religiösa förtecken. Korsfararnas drivkraft var strävan att kristna hedningarna och utsträcka det svenska riket. Det första korståget antas ha ägt rum på 1100-talet, möjligen 1157, under Erik den helige. Under detta första korståg ska Egentliga Finland ha lagts under hans rike. Erövringen innebar även att kristendomen infördes under ledning av biskop Henrik som, enligt legenden, senare led martyrdöden för bonden Lallis hand på det isbelagda Kjulo träsk. Nästa steg



i utvecklingen blev det andra korståget under Birger jarl som införlivade Tavastland med det svenska riket. Under detta fälttåg, troligen 1249, besegrades tavasterna och föregångaren till Tavastehus slott anlades. Det tredje och sista korståget under Torgils Knutsson innebar att Karelen erövrades och att Viborgs slott grundades 1297. Erövringen erkändes av fursten i Novgorod och en gräns drogs mellan det svenska riket och Novgorod 1323. Efter 150 år av konflikter hade stora områden i nuvarande Finland kristnats och inordnats i det svenska riket.

*Biskop Henriks Död* tolkad av konstnären Albert Edelfelt i nationalromantisk stil 1877. Enligt legenden dräptes biskopen av bonden Lalli på det isbelagda Kjulo träsk. Biskop Henrik anses vara en historisk person med inverkan på Finlands tidiga historia.

Mot denna beskrivning har ett antal alternativa tolkningar av hur Finland inlemmades i det framväxande svenska riket ställts. En av dem är en mer ekonomiskt grundad teori – eller materialistisk om man så vill – som ger en annan bild av drivkrafterna och händelseutvecklingen. I stället för brottet i den historiska utvecklingen betonas kontinuiteten. Förutsättningarna för erövringen av det som i dag är Finland antas ha varit en synnerligen gynnsam ekonomisk uppgång i det svenska riket till följd av att det på allvar anslutits till det nord-europeiska handelssystemet – och inte minst etableringen och framväxten av handelsförbundet Hansan från mitten av 1100-talet. Den gynnsamma konjunkturen för varor från det svenska riket samverkade med en förstärkning av riksstyrelsen och administrationen samtidigt



som samhället utvecklades. Det svenska samhället expanderade, den växande befolkningen behövde lämplig mark att odla och handeln sträckte ut sina förgreningar österut. Finland drogs helt enkelt med i en ekonomisk och politisk expansion av det svenska riket. De militära insatserna och kristnandet av befolkningen blev en logisk konsekvens av expansionen.

En annan alternativ tolkning tonar ner de ekonomiska drivkrafterna och betonar i stället etableringen av nya personliga relationer som grunden till att Finland drogs in i det svenska riket. Det medeltida riket hade enligt denna tolkning inte resurser att genomföra en regelrätt erövring utan måste aktivt förhandla med de ledande skikten i de befolkningsgrupper som fanns i Finland. Den svenske kungen flyttade fram sina positioner österut i konkurrens med furstarna i Novgorod. Detta skedde både med fredliga medel och med våld. De finskspråkiga grupper som hamnade i denna korseld mellan två expansiva politiska och religiösa system var tvungna att hitta ett sätt att förhålla sig för att inte gå under. Av tvång eller av opportunistiska skäl kom de finskspråkiga stormännen överens med representanter för den svenske kungen eller furstarna i Novgorod. De gjorde avtal om handelsvägar, nyodling och jaktmarker. Det svenska rikets ökade inflytande skulle med ett sådant synsätt inte te sig som en regelrätt erövring utan främst ha handlat om att nya maktrelationer upprättades på olika nivåer. Den svenske kungen etablerade en relation till lokala stormän i Egentliga Finland, Tavastland och Karelen. I denna process var kyrkan en central aktör genom sin mission.<sup>13</sup>

Beskrivningen av Finlands införlivande i det svenska riket genom det som sedan 1700-talet benämns som korståg går med andra ord att på olika sätt diskutera och ifrågasätta. Synen på vad som har karaktäriserat den process som ledde till att det nuvarande Finland blev en del av det svenska riket har varierat och utvecklats. I finsk historieskrivning avser man med korstågstiden cirka 1025–1150 för västra Finland och ända till 1300 för de övriga delarna av landet. Är det missvisande? Korståg är en typ av krig som kombinerar en pilgrimsfärd och ett heligt krig sanktionerat av påven med Guds välsignelse. Det var inte helt okomplicerat ur rättfärdighetssynpunkt att bruka vapen och bedriva krig mot den kristna kyrkans och kristendomens fiender. Att korstågen ändå accepterades berodde på en lång ideologisk process som pågått sedan kyrkofadern Augustinus på 400-talet diskuterade frågan om rättfärdiga krig, fram till att

korsriddarna i slutet av 1000-talet tog upp korset och svärdet för att återerövra Palestina och trycka tillbaka de otrogna – i det här fallet muhammedanerna. Korstågen kunde även riktas mot hedningar i Europas östra utkanter, men även mot kristenhetens inre fiender i form av kättare och dem som inte anslöt sig till den romersk-katolska tron. Man skulle därför kunna räkna krig mot de ortodoxa ryssarna som korståg. Det viktiga i detta sammanhang är att ett korståg sanktionerades av påven.<sup>14</sup>

I fråga om de korståg som brukar kopplas till den svenska expansionen österut är det inte självklart att de verkligen var korståg. När det gäller det första korståget hänvisar historikerna till en skrivelse från påven Alexander III daterad 1171 eller 1172. Skrivelsen ingår i en samling brev, de så kallade Tusculanumbreven, som redogör för förhållandena i missionsområdet i norr. Huruvida skrivelsen om förhållandena i Österlanden verkligen också inkluderar en uppmaning till korståg i begreppets verkliga bemärkelse har diskuterats. Till denna diskussion kan läggas att det förmodade första korståget är mycket svårt att belägga med källor. Erikslegenden som omtalar händelserna är nedtecknad långt i efterhand, tre generationer senare, och har bedömts mycket olika av historikerna. Att Erik den helige tillsammans med biskop Henrik är historiska personer förefaller de flesta vara överens om, men att Erik ska ha varit i Egentliga Finland går inte att belägga. När det gäller biskop Henrik vet vi med säkerhet att han verkade och dog martyrdöden i Finland.

Gällande det andra korståget finns det en mer tydlig påvlig bulla från Gregorius IX 1237 som kan uppfattas som en uppmaning till korståg mot tavasterna och därmed legitimera ett korståg. Däremot är det inte självklart att koppla det av påven legitimerade korståget till det krigståg som verkligen genomfördes i Finland under Birger jarl. Tidpunkterna stämmer inte överens.

Dessutom är det tveksamt om det tredje korståget mot Karelen under Torgils Knutsson 1297 var ett korståg då det saknas en känd påvelegitimering. I stället ligger det nära till hands att uppfatta striderna och det svenska rikets militära framstötter i kamp med Novgorod som krigståg för att erövra mark och staka ut rikets östgräns. Så skedde efter årtionden av strider i och med Nöteborgsfreden 1323.<sup>15</sup>

### *Finland i maktkampen mellan öst och väst*

Hur det än förhåller sig med korstågen förefaller utvecklingen i det nuvarande Finland från början av 1100-talet till mitten av 1300-talet ha dominerats av en pågående maktkamp om inflytande mellan ett västkristet svenskt rike och ett östkristet rike med centrum i Novgorod. De krig, strider och plundringståg som ägde rum under denna riksbildningstid var ett resultat av denna konkurrens mellan väst och öst. Under perioden var Nordeuropa ett oroligt område där nya kristna riken etablerades. Oroligheter pågick inte bara i det nordiska området utan även i norra Centraleuropa och Baltikum.

Från 1100-talets mitt och framåt etablerade det svenska riket sin makt i det område som kom att kallas Egentliga Finland. Kustområdena koloniserades av svenskspråkig befolkning, men det svenska rikets ställning i Egentliga Finland var inledningsvis svag. Det verkar som om det i första hand var kyrkan som upprätthöll någon form av auktoritet och kristnade de finskspråkiga befolkningsgrupper som levde i de västra delarna av Egentliga Finland och i södra Satakunta. Men vi vet egentligen inte säkert eftersom källorna inte entydigt stöder en sådan tolkning. Det svenska väldets relativa svaghet visade sig 1187 då Sigtuna anfalls av folk från öster. Den begynnande kungamakten i Mälardalsområdet och Götalanden hade fullt upp med att stärka sin ställning och hade knappast resurser att dessutom med kraft etablera sig i Österlanden. Vid denna tid framstår kungariket med centrum på de danska öarna och furstarna i Novgorod som långt mer resursstarka än den svenska riksbildningen. Gemensamt för dessa riken var deras intresse för den handel som bedrevs på Östersjön. Men mycket lite tyder på att det danska riket hade några intressen av att expandera i området norr om Finska viken. I stället var det Gotland och norra Baltikum som lockade. Novgorod däremot hade intresse av det finska området och skulle komma att bli den största konkurrenten till det svenska riket om överhögheten över de östra delarna av Finland.

Så sent som omkring 1200 går det alltså inte att säga att det svenska riket hade konsoliderat sin ställning i öster. Ett halvt sekel senare, vid mitten av 1200-talet, hade det skett en förändring. Även om källorna återigen är få förefaller Egentliga Finland ha blivit inordnat i den katolska kyrkan under de första årtiondena av 1200-talet. Påvens uppmaning till biskopen i Egentliga Finland 1221 att hindra handeln med de hedniska folken österut tyder på att kyrkan vid denna tid var väleta-

blerad. Ett påvebrev från 1229 markerar tydligt att kyrkan i Egentliga Finland togs under påvens beskydd. Förhållandet till de finskspråkiga folkgrupperna i Tavastland blev däremot alltmer ansträngt. Samtidigt inleddes en maktkamp om Tavastland mellan det svenska riket och furstarna i Novgorod. Under 1220-talet pågick gränshärjningar och strider mellan tavaster och karelare som ledde till att Novgorod sände krigshävar västerut, ända till Tavastland. Det svenska riket flyttade definitivt fram sina positioner mot Tavastland under Birger jarls tid. Sannolikt hade denna stöt framåt formen av ett krigståg, det så kallade andra korståget, och erövring. I Tavastland anlades ett fäste som kan ha varit detsamma som Haga borg – alltså ingen föregångare till dagens Tavastehus slott. Vad som var målet för krigståget är inte helt klart. Kanske var det påvens vilja att agera mot den östkristna, ortodoxa kyrkan som han uppfattade behövde tryckas tillbaka, eller så handlade det om att stärka kristendomen bland tavasterna. Krigståget utlöstes sannolikt av att tavasterna gjorde uppror mot de missionsförsök som gjorts från kyrkan i Egentliga Finland under ledning av biskop Thomas. Det svenska rikets erövring och mission i Tavastland blev en framgång och gav ett bestående resultat.

Biskop Thomas har diskuterats mycket i historieskrivningen och har setts som den som ledde den hårdföra pacifieringen av Tavastland. Den svenska erövringen av Tavastland var inte säker utan hotades av maktthavarna i Novgorod. Åtminstone två fälttåg österut genomfördes under 1240-talet, bland annat det misslyckade Nevatåget 1240, för att minska hotet från Novgorod och få kontroll över den viktiga handeln längs Finska vikens kuster. Krigsföretagen österut sammanföll med liknande anfall från det danska riket och den tyska riddarorden, men Novgorod stod emot. Särskilt Alexander Nevskijs seger över de tyska riddarna på Peipussjön 1242 har senare blivit en symbol för Novgorods, och även Rysslands, framgångsrika motstånd mot den västliga kristenhetens frammarsch.

Vid mitten av 1200-talet var det svenska riket etablerat i Finland. Biskopssätet hade flyttats till Åbo där ett domkapitel upprättades 1276. Egentliga Finland var definitivt att betrakta som en del av det svenska riket. Inflyttningen västerifrån och nyodlingen i Åbolands skärgård och Nyland fortsatte, och sannolikt bröts ny mark i Österbotten av kolonistörer från rikets västra delar.

Under slutet av 1200-talet och de första årtiondena av 1300-talet fortsatte oron i gränsområdet mellan Tavastland och Karelen. En ny

fas i det svenska rikets expansion österut inleddes i början av 1290-talet. På många sätt var det en kritisk period i det svenska riket och för kristenheten i allmänhet. De kristna fästena i Palestina hade fallit och 1291 uppmanade påven i en bulla de nordiska rikena att delta i korståg mot de otrogna. Om det var denna uppmaning som satte i gång krigstågen österut är osäkert. Härjningar i Tavastland förekom från Novgorods sida under våren 1292. Aggressionen kan ses som en del i ett försök att flytta fram handelspositionerna västerut i Finska viken eftersom Novgorod inte bara hade fått problem med karelarna utan även kan ha uppfattat ett tryck från Tyska orden i Baltikum, Hansans dominans av handeln på Östersjön och det svenska rikets konsolidering i Tavastland. I vilket fall som helst genomfördes från 1292 ett antal framstötningar från det svenska rikets sida österut. Ledare för krigsföretaget var

Tavastehus slott uppfördes på 1300-talet som en stödjepunkt för det svenska riket. Föregångaren Haga borg låg tio kilometer söderut och byggdes troligen i mitten av 1200-talet. På bilden syns slottet som det framställdes i Erik Dahlbergs planschverk *Suecia antiqua et hodierna*, "det forna och nuvarande Sverige", 1710.

del i ett försök att flytta fram handelspositionerna västerut i Finska viken eftersom Novgorod inte bara hade fått problem med karelarna utan även kan ha uppfattat ett tryck från Tyska orden i Baltikum, Hansans dominans av handeln på Östersjön och det svenska rikets konsolidering i Tavastland. I vilket fall som helst genomfördes från 1292 ett antal framstötningar från det svenska rikets sida österut. Ledare för krigsföretaget var



inledningsvis Torgils Knutsson. Anfallen var framgångsrika och en borg började uppföras på den plats där staden Viborg finns i dag. Det är uppenbart att byggandet av borgen var avgörande eftersom erövringen av de västra delarna av Karelen kunde konsolideras tack vare den. Viborg kom att bli det svenska rikets viktigaste militärstrategiska borg mot öster samtidigt som staden som sedermera utvecklades kring borgen fick en mycket stor handelsekonomisk betydelse. Novgorods furstar försökte direkt inta Viborg, vilket misslyckades, och de kommande årtiondena involverades det svenska riket och Novgorod i en segsliten kamp om Karelen. Krigstågen avlöste varandra och Novgorod härjade på nytt Tavastland och genomförde till och med en expedition till Åbo 1318 som ledde till att staden plundrades och domkyrkan brändes. I Kexholm uppförde Novgorod en stenborg för att säkra Karelen. Viborg med kringland blev kvar i det svenska rikets händer.

Slutligen framstår uppförandet av borgar i Finland på många sätt som avgörande för utvecklingen. Byggandet av de tre huvudfästena i Åbo, Tavastehus och Viborg kan tolkas och förstås i huvudsak på två olika sätt. Antingen ser man i dessa borgar nödvändigheten av att pacificera och dominera regionerna med militära medel för att få kontroll och kunna införa skatter, lagstiftning och religion i enlighet med vad som skedde i de övriga delarna av det svenska riket. Som jämförelse kan man lyfta fram integrationen av Norrland på andra sidan Bottniska viken som inte krävde denna typ av militära stödjepunkter. Även integrationen av Österbotten skulle kunna omfattas av ett liknande resonemang om man noterar att borgen i Korsholm kom till senare – det fanns också tidigt någon form av militär närvaro åtminstone i Karlebytrakten. Det skulle kunna betyda att befolkningen i Finland, de finskspråkiga befolkningsgrupperna, måste pacificeras med kraftfulla militära medel. Ett annat sätt att förstå tillkomsten av borgarna i Finland är att de inte främst behövdes för pacificeringen av den finskspråkiga befolkningen utan att orsaken i stället var kampen och konkurrensen med de östliga rikena. En sådan tolkning stöds starkt av den militära betydelsen borgar hade för den tidens krigföring inte minst av logistiska skäl – det vill säga för att kunna försörja egna trupper. Borgarna tillkom som ett skydd mot anfallen österifrån.<sup>16</sup>

Om vi bejakar den östliga dimensionen och även uppfattar Finlands införlivande med det svenska riket som en del i en mer gemensam riksbildningsprocess är det på sin plats att slutligen ifrågasätta ”kors-tågstiden” som en lämplig beteckning på denna period. Ett bättre alter-

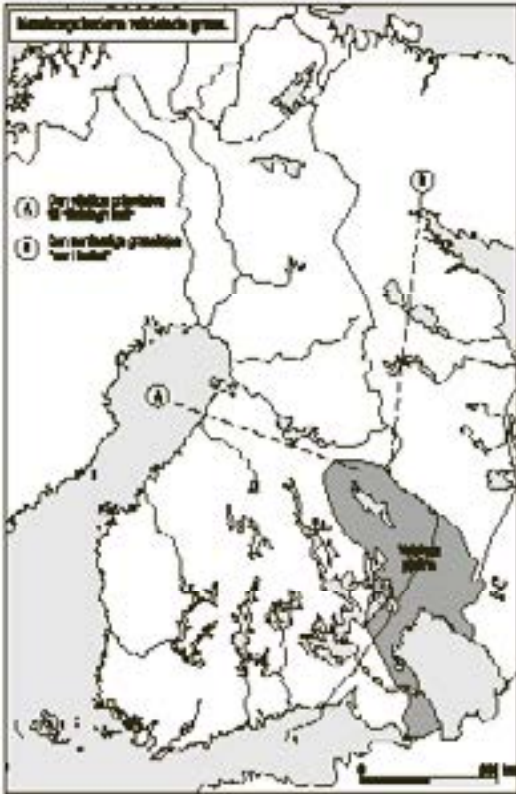
nativ skulle vara att tala om ”riksbildningstiden” för perioden cirka 1000-1300, vilket är den benämning som används i denna bok. Samtidigt är det betydelsefullt att understryka att riksbildningsprocessen innebar att det svenska riket utsträcktes österut in över Finland inte bara genom handel och mer fredlig integrering och interaktion, utan även med vapen och våld. Hur våldsamt inkorporeringen av Finland i det svenska riket var vet vi däremot inte. Forskningen ifrågasatte redan under 1900-talets första årtionden uppfattningen om tvångsdropp och erövring, men det är svårt att veta med säkerhet.<sup>17</sup> Benämningen ”korstågstiden” för trots allt i alltför hög grad tankarna till en uteslutande våldsamt erövring och tvångsomvändningar av hedningar och har ett kolonialt perspektiv, vilket ger en felaktig bild av det som verkligen skedde. Men när var riksbildningsprocessen avslutad och när kan man säga att Finland var en fullt integrerad del av det svenska riket?<sup>18</sup>

### *Rikets gräns mot öst: Nöteborgsfreden 1323*

Utmattad av de många gränsstriderna och hotad av inre konflikter och trycket från mongolerna tog Novgorods storfurste Jurij initiativet till en fredsuppgörelse med det svenska riket. Via gotländska köpmän kontaktades det svenska riksrådet och resultatet blev Nöteborgsfreden.

Få gränsdragningar mellan det som senare blev Ryssland och det svenska riket har väckt så stor uppmärksamhet som Nöteborgsfreden. Furstarna i Novgorod och det svenska riket förhandlade fram en fred som stadfästes i Nöteborg den 12 augusti 1323. Fredstraktaten stadgade att tre karelska härad (*pogoster* i ryska sammanhang) övergick till det svenska riket: Äyräpää, Jäskis och Savolax. I korta drag kom de kustnära delarna av Karelen på så sätt att tillhöra det svenska riket medan det karelska området kring Ladoga tillföll Novgorod. Själva gränslinjen beskrevs genom att ett antal råmärken angavs i traktaten. Den gräns som på så sätt uppstod var inte absolut. I Nöteborgsfreden stakade man ut en gränzon och klargjorde vem som hade rätt att beskatta de samer som levde i ödemarkerna norr om gränsdragningsområdet.

Var gränsen till alla delar gick är historikerna inte helt säkra på, men gränsens innebörd är i efterhand mer betydelsefull än var den gick. Den skapade en formell gränzon mellan två riken som efter drygt tvåhundra års kamp om det vi i dag kallar Finland kom fram till en överenskommelse. Med överenskommelsen etablerades, trots gränsens relativa natur, en viss ordning fram till slutet av 1500-talet



Karta över Nöteborgsfredens tänkbara gränsdragning i östra Finland 1323. Gränsen kan i norr ha varit tvådelad och området mellan gränslinjen A och B kan ha utgjort ett gemensamt skatteområde för det svenska riket och Novgorod.

då en ny gränsdragning genomfördes i och med freden i Teusina 1595. Med gränsen 1323 blev en större del av det vi i dag kallar Finland definitivt en del av det svenska riket. Det svenska rikets expansion hade varit framgångsrik, även om den tagit åtminstone två århundraden i anspråk. Utan etableringen och byggandet av borgarna i Åbo, Tavastehus och Viborg hade det, som redan framhållits, sannolikt varit omöjligt. Novgorods försök att inta borgarna i början av 1300-talet hade misslyckats. Borgarnas betydelse fastslogs i fredsöverenskommelsen som förbjöd uppförandet av ytterligare borgar i Österlandet.

Gränsens betydelse var framför allt att den blev en kulturgräns, vilket inte kan underskattas om vi vill förstå den fortsatta utvecklingen i Finland. Gränsen bekräftade att Österlanden var en del i en västkristen kulturkrets. Det går även att hävda att det nu handlade om ett svenskt område – om man så vill ett svenskt Finland. Från 1300-talet blev



Österlanden alltmer en fullt integrerad del av ett svenskt rike. Årtalet 1323 är därför ett lämpligt slut på riksbildningstiden om man vill ha en tydlig kronologisk gräns. Därefter övergår utvecklingen mer i en period av successiv konsolidering och uppbyggnad av ett gemensamt svenskt rike. Vid tiden för Gustav Vasas död 1560 var Österlanden fullt ut att betrakta som en riksdel som kallades Finland.<sup>19</sup>

## Medeltidens tidiga svenskspråkiga inflyttning

### *Samhället före den svenskspråkiga befolkningens ankomst*

Vi har hittills följt den politiska utvecklingen och sett hur området norr om Finska viken på drygt tvåhundra år från tidigt 1100-tal till Nöteborgsfreden 1323 blev en del av det svenska riket. I det följande ligger fokus på integrationen av Österlanden i det svenska riket fram till Gustav Vasas död 1560 vad gäller kultur, religion, ekonomi och förvaltning med särskild uppmärksamhet på de svenskspråkiga områdena.

Tiden från järnålderns slut, vikingatiden och fram till 1100-talet är i många avseenden höljt i dunkel. De skriftliga källorna är i det närmaste obefintliga, och i stället är vi hänvisade till arkeologiska fynd som kan kasta ljus över förhållandena i Finland. Gravbruket blir i detta sammanhang intressant. I de sydvästra delarna av Finland, det som senare kom att kallas Egentliga Finland, finns parallellt med ett hedniskt gravbruk även kristna jordgravar. Vi rör oss nu i vikingatidens slutskede i början av 1000-talet. Det rådde fredligare tider och det var handelsvägarna från Mälardalen och Sigtuna, via Gotland och in i Finska viken och vidare till Novgorod som direkt och indirekt berörde områdena norr om Finska viken.

Under medeltiden möter oss benämningen på tre befolkningsgrupper i de södra delarna av Finland: finnar (suomer), tavaster och karelare.<sup>20</sup> Språkligt räknar man med fem till åtta olika finska dialekter. Hur samhället såg ut före integreringen i det svenska väldet vet vi mycket lite om. En kvalificerad gissning är att det fanns skillnader mellan människor och en skiktning i samhället. Vilken form av rättsordning som gällde inom den finsk-ugriska befolkningen är svårt att uttala sig om. Att man samlades till någon form av ting är rimligt, men att det skulle ha förekommit en systematisk rättskipning är mer tvek-

samt. Det man känner till är att det fanns någon form av sedvanerätt kopplad till jakt- och fiskerättigheter.

De finskspråkiga befolkningsgrupperna hade utvecklat ett särskilt ekonomiskt system som gav inlandets befolkning möjlighet att utnyttja områden som var lämpliga för fiske och jakt, även om de låg mycket långt från den fasta bosättningen. Fisket och jakten var viktiga för att komplettera vad jordbruket gav. De marker som på detta sätt utnyttjades och var uppdelade och utstakade mellan bosättarna kallades *erämarker*. Detta system skulle i och med ankomsten av en ny svenskspråkig befolkning komma att avvecklas.

### *Kustnära svenskspråkig bosättning*

Påverkan västerifrån i form av inflyttning och kulturinflenser var olika beroende på vilken region man talar om. Först berördes de kustnära områdena, det vill säga de åländska öarna och Egentliga Finland, Österbottens kusttrakter, det väst- och östnyländska området och området öster om Kymmene älv. Under denna tidiga fas av kultur- och språkmöten påverkades inlandet, det vill säga Tavastland och Karelen, mindre. De medeltida svenska bosättningarna täckte hela kustremsan från det inre av Finska viken västerut mot Hangö udd och vidare längs nästan hela Bottniska vikens kust med undantag för bland annat området kring Kumo älv. Oftast trängde bosättningarna inte djupare in i landet än 30 kilometer. Varför var det så?

En av förklaringarna är att de svensktalande nybyggarna hade odlingsmetoder som lämpade sig bäst i kustnära områden. I äldre forskning har man nämligen velat se stora generella skillnader i odlingskulturen mellan de svenskspråkiga nybyggarna och den redan existerande finsktalande befolkningen. ”Svenskarna” skulle enligt denna syn ha varit åkerbrukare och bedrivit omfattande boskapsskötsel som gav gödsel. Dessutom skulle två- och treskifte ha varit etablerade former för odling. ”Finnarnas” jordbruk skulle i större utsträckning ha varit beroende av skogen för jakt och fiske, men även av ett primitivare svedjebbruk. Dessa antaganden har visat sig vara felaktiga. I stället omfattades de områden som i dag utgör Sverige, sydöstra och västra Finland samt de baltiska staterna av en centraleuropeisk jordbrukskultur som byggde på åkerbruk och kompletterades med svedjebbruk i lövskogar för odling av korn. Det barrskogssvedjebbruk som kom att bedrivas i det inre av Finland kom österifrån under senare



Olaus Magnus *Carta Marina* från 1539 är den tidigaste någorlunda korrekta kartan över Norden och Baltikum. Denna handkolorerade version gavs ut av Antoine Lafréry 1572. De västra och östra delarna av det svenska riket hänger samman genom kommunikationsleder och gränsen mot öster markeras av trekronorsvapen.

delen av medeltiden. Den skillnad som fanns mellan de svenskspråkiga nybyggarna och den redan befintliga finskspråkiga befolkningens jordbruk handlade främst om att nykomlingarna tog med sig två- och tresådet och idén om att låta jorden ligga regelbundet i träda för att återhämta sig.

Det finns i dag andra förklaringar till varför den svenskspråkiga befolkningen aldrig på allvar lämnade kustområdet. En faktor var sannolikt havets stora betydelse för kustbefolkningens binärningar som fiske, säljakt och jakt på sjöfågel som genererade produkter som efterfrågades i Reval och Stockholm. En annan möjlig faktor var att befolkningen tunnades ut genom digerdöden vid mitten av 1300-talet vilket innebar att ödegårdarna ökade och att det knappast fanns behov av att bryta ny mark längre inåt landet.<sup>21</sup> En tredje faktor var att kustområdena i Finland var inflyttningsland under 1100- och 1200-talen men snarare blev utflyttningsbygder mot slutet av 1300-talet och under 1400-talet.

Den första tidens kolonisation från väster är i många avseenden höljd i dunkel. Vi har helt enkelt inga källor och det är svårt att se regionala, för att inte tala om lokala, särdrag och variationer i kolonisationen. Det är omöjligt att rekonstruera hur det gick till när nybyggarna kom över havet till de finska kustområdena. Tog de med sig boskap eller köpte de av den redan etablerade befolkningen? Var kolonisationen enskilda individers initiativ eller pådriven av kyrkan eller kronan? Frågorna är många, men några särdrag kan ändå lyftas fram.

Först och främst var den svenskspråkiga inflyttningen en del i kristnandet av Österlanden som stöddes inte bara av det svenska riket utan även av den katolska kyrkan. Den finskspråkiga befolkningen var endast delvis kristnad. Det innebär att det fanns ett allmänt intresse från den katolska kyrkans sida att kristna området. Med andra ord var det inte uteslutande fråga om en svensk riksbildningsprocess. För det andra förefaller kolonisationen inte ha resulterat i ett systematiskt fördrivande av de finskspråkiga invånarna från deras boplatser. Det förekom sannolikt undantag, men den nyanlända svenskspråkiga befolkningen bosatte sig i regel i områden som var obebodda eller så glest befolkade att det gick att hitta marker utan konkurrens med dem som redan levde där. Däremot kom den svenskspråkiga nybyggarbefolkningen som stöddes av kronan att ta över de tidigare erämarerna. Vid sidan av dessa två aspekter på den svenskspråkiga inflyttningen kan vi lägga till ytterligare ett fenomen. Forskningen har visat

att det finns anledning att anta att det fanns svenskspråkiga bönder i olika områden som senare under 1500-talet var tydligt finskspråkiga. Detta gäller inte bara för mer kustnära regioner som Egentliga Finland utan även för Tavastland. Slutsatserna bygger på undersökningar av namnbruket som kan ifrågasättas, men likväl är det möjligt att det tidigt fanns en större svenskspråkig befolkning spridd i inlandet. Med andra ord måste bilden av den svenskspråkiga befolkningens spridning nyanseras.

### *Ålandsöarna*

De åländska öarna har historiskt sett varit ett genomfartsområde för resande mellan öst och väst. Ögruppen har ofta i kulturellt hänseende varit antingen östgränsen för västlig kulturpåverkan eller den västliga gränsen för östlig kulturpåverkan. Från forntiden uppvisar fynden på Åland i stor utsträckning västskandinaviska influenser. Ögruppen var fullt befolkad på 500-talet och förefaller tidigt ha haft en tydlig och återkommande koppling västerut till Mälardalen. I forskningen har man diskuterat om bosättningen på Åland under 1000-talet strax före kristen tid och inflyttningen av människor i större omfattning från väster helt försvann eller endast kom in i en nedgångsperiod. Meningarna går tydligt isär och frågan är inte slutligt avgjord. Beroende på vilket källmaterial som används får man lite olika svar. Det sannolika är trots allt att Åland har koloniserats i samma inflyttningssvåg som förde människor ännu längre österut mot Egentliga Finland och dess kustland samt fastlandet under tidig medeltid. Tidpunkten för invandringen till ögruppen ska i sådana fall ha skett ganska koncentrerat under ett par decennier i mitten av 1100-talet, vilket sammanfaller med det i den traditionella historieskrivningen beskrivna så kallade första korståget.

### *Egentliga Finland och Satakunta*

Till Egentliga Finlands och Satakuntas kustområden kom den svenskspråkiga befolkningen i ett antal omgångar. Den första vågen av svenskspråkiga nybyggare bosatte sig sannolikt inte i skärgården utan fortsatte ett stycke in i landet där de fördelaktigaste odlingsmarkerna fanns. Det gäller framför allt trakterna kring Pargas och Kimito. I första hand bygger denna uppfattning på studier av ortnam-

nen och beskattningssystemet.<sup>22</sup> Den andra kolonisationsvågen ska ha tagit skärgårdslandskapet i besittning. Den tredje vågen av svenskspråkig befolkning ska av försvars- och säkerhetsskäl ha placerats av den svenska kronan nära kungsgårdar på fastlandet – med andra ord i närheten av borgen i Åbo.

### *Nyland*

Nyland är ett av de tidiga kolonisationsområden som har den starkaste kopplingen till en svenskspråkig befolkning. Landskapsnamnet Nyland härstammar från 1310 och den uppdelning av det svenska riket som skedde mellan kung Birger Magnusson och hans bröder. Administrativt och kyrkligt har området i stort sett alltid varit delat i en västlig och en östlig del. Gränsen mellan dessa delar har också bildat gränsen mellan två län – Raseborgs län och Borgå län – och två stift – Åbo stift och Viborgs stift. Den kustnära odlingsbara jorden i Nyland sträckte sig endast 20 kilometer inåt landet innan ödemarken tog vid med moränåsar och granitberg genomskurna av några ådalar. Den nyländska kusten har sannolikt använts av befolkningen från Tavastland under perioder, och detta kan även ha gällt samer men också ester från andra sidan Finska viken. Forskarna räknar med att det i Nyland i och med den svenska koloniseringen fanns tre befolkningsgrupper: finnar i landskapets västra och nordvästra delar, taster i landskapets östra och nordöstra delar och svenskar i kustområdet cirka 30 kilometer inåt landet.

När det gäller de svenskspråkiga nybyggarnas ankomst till Nyland gör forskningen en tydlig skillnad mellan västra och östra Nyland. Kolonisationen av västra Nyland skedde etappvis. De första svensktalande kom under 1000- och 1100-talen till trakterna av dagens Karis. Den andra vågen anlände i mitten av 1200-talet vid tiden för Birger jarls förmodade korståg och etablerade bosättningar kring Pojo-viken. Den tredje vågen var en ”eftervåg” som förde människor till slottsbygget i Raseborg. Det är även sannolikt att den svenskspråkiga befolkningen i Nyland till största delen inte kom direkt från de västra delarna av det svenska riket, utan var en fortsättning på kolonisationen av Åland och Egentliga Finland.

Svenskarnas ankomst till östra Nyland skedde sannolikt hastigt och samlat. Den svenskspråkiga befolkningens kolonisation där hade en tydlig masskaraktär. Uppenbart var att koloniseringen styrdes upp-



Raseborgs slott hade sin storhetstid på 1450- och 1460-talen som stödjepunkt i västra Nyland och med ett handelscentrum som var tänkt att konkurrera ut Reval. Slottet övergavs 1558. Litografi över slottsruinen av Carl von Kugelgen 1823.

ifrån och frammanades av etableringen av Borgå som handelsplats och tidvis gränsfästning och senare grundandet av en kungsgård i Borgåalen. Inledningsvis hade östra Nyland rollen som gränsområde, före erövringen av Karelen och byggandet av borgen i Viborg på 1290-talet. Kronan behövde en lojal befolkning för dagsverken

på gränsfästet och senare för arbeten på kungsgården. Bönderna i detta område blev kronobönder och levde under kungsgårdens innehavare.

I slutet av 1300-talet omfattade Nyland 11 kyrksocknar som med några undantag alla låg vid kusten. Befolkningen där var svenskspråkig. I de norra delarna av Nyland utvecklades så småningom 17 socknar med en finskspråkig befolkning. En gränsszon mellan språkområdena etablerades men det förekom en växelverkan mellan de olika delarna av landskapet. De tillhörde samma kyrkliga och världsliga förvaltningsområden. Dessutom förekom ett ständigt handels- och näringsutbyte mellan de svensk- och finskspråkiga områdena.

### *Öster om Kymmene älv*

Kymmene älv dal förefaller ha utgjort ett gränsområde mellan tavsaterna och karelarna, och under senare delen av 1200-talet en inofficiell gräns mellan det svenska riket och Novgorod. Den svenskspråkiga kolonisationen längs kusten öster om Kymmene älv nådde nästan ända fram till Systerbäck. Av allt att döma var kolonisationen inte spontan utan skedde i samband med det svenska rikets erövring av Viborg och Karelen på 1290-talet. Mycket talar för att kolonisationen organiserades av stormän som ville befolka de nyligen erövrade områdena. Viborg och det län som skapades innehades av mäktiga frälseläkter som Bielke, Bååt och Bonde. De besittningar som frälset fick av kronan var en belöning för deras insatser i ledungståg och korståg. Det verkar ha varit frälsemän från Östergötland och Småland som låg bakom kolonisationen. Om de svensktalande bönder som kom till kusttrakten öster om Kymmene älv härstammade från samma landskap är omöjligt att säga. På 1500-talet kom den svenskspråkiga befolkningen helt att uppgå i den finskspråkiga.

### *Österbotten*

Benämningen Österbotten dyker upp i källorna under andra hälften av 1400-talet. Landskapet är det största sammanhängande nybyggarområdet för den svenskspråkiga befolkning som sökte sig österut under medeltiden. Mer än i någon annan region har diskussionerna om den svenskspråkiga inflyttningen gjort avtryck i både akademisk forskning, populärlitteratur och press. Oenigheten handlar i korta drag om huruvida det har funnits en kontinuerlig bosättning i Österbotten från vikingatiden till medeltiden eller om det fanns en period med ett ”tomrum” utan bosättning. Någon form av katastrof eller plötsligare händelse skulle ha lett till en kraftig och i det närmaste total avbefolkning av Österbottens kustområden. Den senaste forskningen tar inte ställning i debatten som i dag har ebbat ut. I stället konstaterar dagens forskare att det förefaller ha handlat om en omstrukturering av bosättningarna som utifrån det arkeologiska fyndmaterialet kan uppfattas som en avbefolkning, men som nog mer tyder på att vissa centralbygder avfolkades och andra områden befolkades.<sup>23</sup>

Den svenskspråkiga befolkningen kom under medeltiden att framför allt befolka de områden som 1340 utgjorde tre storsocknar: Närpes,



Mustasaari och Pedersöre. När den svenskspråkiga befolkningen på allvar anlände till Österbotten är osäkert, men de mest kvalificerade gissningarna talar om sent 1200-tal och tidigt 1300-tal. De svenskspråkiga bosatte sig i kustområdena och stötte på finskspråkig befolkning som kom från Kyro älvdal ungefär samtidigt. Resultatet blev en blandbefolkning som var mer svenskspråkig närmare kusten och mer finskspråkig längre inåt landet. Administrativt låg Österbotten inledningsvis under biskopen i Åbo och hövitsmannen på Åbo slott. Kanske drev både den kyrkliga och den världsliga makten på kolonisationen av Bottniska vikens kuster. På så sätt var den svenskspråkiga bosättningen och kolonisationen av kustområdena en del i det svenska rikets expansion och drivna av centralmakten i Mälardalen. De nya glest befolkade områden som lades under kronan måste befolkas för att kunna behållas. I sammanhanget var sannolikt även Stockholms behov av livsmedel och andra produkter drivande i kolonisationen – inte bara av Österbotten utan även av kustlandet på andra sidan havet längs Norrlandskusten. Österbotten kom under fogden på Kumo kungsgård och senare på 1360-talet byggdes kungsgården och borgen i Korsholm. Korsholms slottslän omfattade tidvis även Västerbotten, och det går att iakta en stark österbottnisk koppling till Norrland och även till Stockholmsområdet. När den svenskspråkiga befolkningen bosatte sig i det österbottniska kustlandet gynnade kronan deras rätt till fiskevattnen framför den finskspråkiga inlandsbefolkningen. Städernas utveckling och i synnerhet Stockholms expansion som handelscentrum var viktig för den österbottniska befolkningen. De förde varor till huvudstaden som såldes vidare nere på kontinenten.

## Österlanden integreras i det svenska riket

### *Unionstid och oro vid östgränsen*

Finlands integrering i det svenska riket kan sägas ha varit avslutad omkring 1350 då Magnus Erikssons landslag infördes även i de områden i öster som enligt Nöteborgsfreden 1323 tillhörde den svenske kungen. Senmedeltiden var i det svenska riket en nedgångsperiod efter århundraden av konsolidering. Konsekvenserna av digerdöden gjorde sitt till att försvaga riket, och ett kallare klimat minskade växtligheten. Perioden dominerades samtidigt av ständiga inrepolitiska

stridigheter och yttre oro särskilt i Baltikum och på Östersjön. Kung Magnus Eriksson möttes av uppror med början 1356 och det svenska riket kastades in i inbördeskrig och oroligheter där en av huvudmotståndarna var kungens svåger, Albrekt av Mecklenburg. Även Birgitta Birgersdotter, sedermera klostergrundare och helgonförklarad, deltog i maktkampen som agitator mot kungen. Magnus Eriksson klarade sig ur krisen med mycket stora maktkompromisser, men endast tillfälligt. En grupp stormän valde Albrekt av Mecklenburg den yngre till svensk kung 1364. Med stöd av tyska trupper och hansestädernas ekonomi kunde han så småningom kontrollera det svenska riket samtidigt som hansestäderna besegrade Valdemar Atterdags danska rike.

Den uppkomna dominans som hansestäderna fått i de svenska och danska rikena bröts av att en nordisk union skapades. Mot slutet av 1300-talet fanns det politiska förutsättningar, och det blev det möjligt genom dödsfall och giftermål att skapa en samnordisk union där de danska, norska och svenska rikena förenades i en personalunion under en monark. Det var den danska drottningen Margareta som organiserade unionen. Kalmarunionens fördrag från 1397 innebar att en stark politisk enhet skapades som på allvar kunde konkurrera med det ekonomiskt starka tyska hanseförbundet som dominerade Östersjöhandeln. Erik av Pommern blev den förste unionsmonarken efter Margaretas bortgång i pesten 1412. I någon mening innebar unionstiden att identiteten i det nordiska området förändrades. Frälseläkterna blev mer nordiskt inriktade och skaffade sig kontakter och jordegendomar i flera av de nordiska rikena. Administrationen koncentrerades däremot till Köpenhamn och utarmade på så sätt förvaltningen i de norska och svenska rikena.

I det svenska rikets östra delar märktes unionstiden mest genom att slottshövitsmän utsågs bland den danska adeln. Ganska snart kastades unionen in i stora motsättningar mellan unionsmonarken och representanter för den svenska adeln. Engelbrektsupproret på 1430-talet var den första allvarigare reaktionen mot unionen. Om målet var en upplösning av unionen eller om det rörde sig om en reaktion mot monarken är oklart, men under 1400-talet blev det svenska riket i stor utsträckning självstyrande och leddes i perioder av flera inhemska riksföreståndare: Karl Knutsson Bonde, Sten Sture den äldre och Sten Sture den yngre. En del av dem hävdade även kungavärdighet. Samtidigt försökte danska unionskungar stärka sin auktoritet. Efter 1460 tilltog anarkin, och upplösningen på maktkampen och Kalmar-

unionen skedde slutligen i och med Gustav Vasas uppror mot unionsmonarken Kristian II.

Perioden efter Nöteborgsfreden 1323 skänkte till en början lugn åt östgränsen. Men freden i området bröts ganska snart. Misslyckade militära engagemang i Baltikum från det svenska rikets sida avlöstes av gränskrig med Novgorod – från 1478 det moskovitiska riket som Novgorod uppgick i – och ständiga gränshärjningar i båda riktningarna. Magnus Erikssons misslyckade krigståg mot Novgorod och försök att inta Nöteborg 1348 och 1350 är kanske det tydligaste exemplet på det svenska rikets försök österut. Karl Knutssons anfall mot Narva och Pskov nästan hundra år senare 1443 är ett annat exempel. Hövitsmännen i Viborg och Åbo agerade många gånger självständigt och lade sig i handelspolitiken i Finska viken med varierande resultat. År 1475 började Olofsborg i Savolax uppföras som ytterligare ett skydd mot öster. Större gränskrig utkämpades i slutet av 1490-talet då bland annat Viborg belägrades. Under de första årtiondena av 1500-talet fortsatte oron längs gränsen. Ett nytt inslag i maktpolitiken var det danska rikets framstötningar och allianser med det moskovitiska riket, vilket i Finland uppfattades som ett direkt hot och underminerade förtroendet för unionsmakten.<sup>24</sup>

### *Kungamakt och administration*

Kungens fysiska närvaro hade betydelse för att hålla samman riket och påverkade administration och regional förvaltning. Den första kungen som med säkerhet besökte Finland var Magnus Eriksson i samband med krigsförretagen mot Novgorod 1347–1348. Även hans äldste son Erik Magnusson besökte som kung den östra riksdelen och gjorde en rundresa från Viborg genom Nyland till Åbo. När Eriks bror Håkan skulle väljas till tronarvinge 1362 inbjöds även representanter för Österlandet att delta i valet, en på många sätt symboliskt viktig händelse, även om ingen deltog. Rätten att delta i kungaval hade sannolikt funnits tidigare och nämns i kungabalken av Magnus Erikssons landslag redan omkring 1350. I inbjudan 1362 anges att kungen gärna såg att Österlandets lagman och tolv bönder skulle närvara. Lagmannen vid denna tid var Nils Turesson Bielke som även var slottshövitsman på Viborgs slott.

Under Magnus Erikssons regeringstid gjorde en grupp stormän uppror och lanserade den tyske fursten Albrekt av Mecklenburg som



Kallelse till kungaval, utfärdad den 15 februari 1362. Finland var en fullt integrerad riksdel i det svenska riket och hade rätt att sända representanter till riksdagarna. Även lagstiftningen och religionen var gemensam i hela riket.

kandidat. Albrekt kom att vistas i Österlandet och särskilt i Åbo för att skapa en maktbas i den politiska kampen om tronen i det svenska riket. Unionskungen Erik av Pommern besökte Österlandet både 1403 och 1407. När Kristian av Oldenburg valdes till kung 1457 genomfördes valet i den östra riksdelen i Åbo. De politiskt oroliga tiderna under Kalmarunionen för det svenska rikets del gjorde sig även påmind i Finland. År 1442 infördes Kristoffers landslag, efter Kristoffer av Bayern, som föreskrev att varje nyvald kungs rundresa i riket – eriksgata – även skulle företas i rikets östra delar. Däremot besökte aldrig kung Kristoffer personligen Österlandet. I stället blev det Kristoffers konkurrent i fråga om makten, Karl Knutsson Bonde, som kom att göra den östra delen av riket till sin maktbas. Sten Sture den äldre,

riksföreståndare och en viktig aktör i det politiska spelet i det svenska riket, besökte Viborg 1495 och kom att besöka Österlandet 16 gånger, vilket är mer än någon annan svensk regent under medeltiden. Även Svante Nilsson Sture reste till Finland för att leda ett anfall mot Ivan-gorod 1496. Sten Sture den yngre genomförde sin eriksgata i Egentliga Finland, Satakunta och Tavastland.

Under medeltiden var regentens makt i flera avseenden begränsad. Men han, eller i undantagsfall hon, hade makten att utnämna personer till de centrala ämbeten som ledde administrationen, militären och rättskipningen. Slottshövitsmännen som satt på rikets viktiga borgar och ledde fogdarna som hämtade in skatterna var viktiga befattningshavare som kungen utsåg. Även lagmännen som övervakade att lagen upprätthölls utsågs av kungen. Det kungliga rådet konstituerades under medeltiden som en central del av maktutövningen. De viktiga posterna som marsk, drots, kansler och skattmästare tillsattes av kungen och de var helt beroende av hans förtroende för sin maktposition. Kungen hade en viss beskattningsrätt för sin personliga del i form av möjligheten att gästa och kommandera ut ledungen, alltså den militära skatten. Dessa äldre former av skatter omvandlades så småningom till en allmän beskattningsrätt.

Det svenska rikets administration fick sin huvudsakliga form i början av 1400-talet. Slottshövitsmännen ansvarade för och styrde länen. Hövitsmännen utsåg i sin tur fogdar som ansvarade för häraden och i nästa led verkade nämndemännen, ofta rekryterade från bondeståndet, som hade kontrollen över socknarna. I Österlandet var rättskipningen organiserad i två lagsagor: Norrfinne och Sydfinne. Undantaget var Viborgs län, där slottshövitsmannen i Viborg hade rättskipningsmakt och i mångt och mycket bedrev en egen självständig politik mot Novgorod. En viktig kyrklig administrativ indelning som samtidigt gav Österlandet en sorts gräns mot den västra riksdelen var gränsdragningen mellan Åbo och Uppsala stift vid Kemi älv under 1300-talet.

### *Folkrepresentation och privilegier*

Ett fundament i det svenska riket under medeltiden var att bönderna betraktades som fria män och aktivt deltog i olika sammanhang där angelägenheter som påverkade deras liv diskuterades. I vissa avseenden kunde de även påverka viktiga beslut. Bönder eller deras representanter samlades till ting, senare till landskapsmöten, och till slut

även till riksomfattande riksdagar. Vi vet inte om befolkningen i Finland samlades till ting och diskussioner i äldre tid eller om det är en tradition som infördes i och med att området blev en del av det svenska riket. Däremot går det att konstatera att friheten att mötas var en av de sedvänjor som den svenskspråkiga befolkningen hade med sig när de koloniserade Finska vikens och Bottniska vikens kustområden. På tingen dryftades allmänna frågor och utdömdes straff, och därför var de en synnerligen viktig institution för samhällslivet under tidig medeltid.

Landskapsmötena hade sin blomstringsperiod i början av 1300-talet efter att det svenska riket på allvar hade etablerats i öster. Möten hölls i Åland, Egentliga Finland, Satakunta, Tavastland och Nyland. Ett exempel på ett ärende som avgjordes på landskapsmötena var överenskommelsen mellan biskop Ragvald i Åbo och allmogen om skärgårdsbefolkningens matskott – matskatt – i Egentliga Finland och Nyland 1310. Det förefaller som om skatter och andra pålagor krävde folkets godkännande. En annan typ av ärende var bekräftelse av utnämningen till lagman, som exempel kan nämnas Jeppe Abrahamsson Djäkns lagmannapost som bekräftades under ett möte i Satakunta 1386. Landskapsmötena var antingen möten mellan representanter för befolkningen eller i vissa fall massmöten med ett stort antal deltagare. Vid landskapsmötena deltog representanter för tre stånd: bönder, prästerskapet och det världsliga frälset. Borgarståndet fanns ännu inte.

En viktig instans i maktutövandet och en central del i maktindelningen mellan kungen och befolkningen var rådet. Rådet skulle stötta kungen men även kontrollera att han höll sin kungaed – det vill säga vad han lovat när han blev vald till kung. Den första representanten från rikets östra del i rådet var biskopen i Åbo som redan 1261 deltog i sammankomsterna. Även de viktigaste slottshövitsmännen tog med tiden del i rådets möten. Från rikets östra del deltog stundtals fem till sex representanter, men dessa personer hade oftast sitt ursprung i rikets västra del och var bara stationerade i Finland.

Under 1200-talet började det hållas så kallade herredagar i det svenska riket. Dessa utvecklades så småningom till riksdagar. Under Magnus Erikssons regeringstid hölls det första ständermötet eller riksdagen i Kalmar 1359. I kallelsen till detta möte stod att fyra bönder från varje lagsaga skulle delta och dessutom representanter för städerna, prästerskapet och de frälse. Även representanter från den

östra delen av riket var kallade men deltagandet förefaller ha minskat vid 1400-talets mitt. I stället kom det att organiseras särskilda ständermöten i den östra riksdelen som ett substitut för de allmänna svenska riksdagarna.

I Österlandet uppkom under 1200-talet på samma sätt som i de övriga delarna av det svenska riket det privilegiesamhälle som skulle komma att prägla samhällsutvecklingen under de kommande århundradena. Frälset i den östra riksdelen samlades för första gången för en vapensyn 1351 då Magnus Eriksson inspekterade vapen och hästar. Det var med andra ord först vid denna tid som frälset på allvar började utvecklas i den östra delen av riket. Frågan är om de privilegierade frälssläkterna i Finland hade lokalt ursprung eller kom från den västra delen av riket. I korthet kan man säga att få frälssläkter hade sitt ursprung i den östra delen av riket före 1500-talet. När Österlandet införlivades med det svenska riket tog inflyttade svenskspråkiga eller tyskspråkiga frälsemän över de administrativa och militära tjänster som fanns i den östra riksdelen. Två tredjedelar av frälseståndet kom ursprungligen från den västra delen av riket och en tredjedel från det tyska området. Få framstående bönder med sitt ursprung i Finland lyckades avancera socialt till en frälseställning.

Före 1500-talet var merparten av adeln i den östra riksdelen bosatt i Egentliga Finland. Frälsemännen med tyskt ursprung stod i allmänhet högre i rang än de som kom från den västra riksdelen. Ett exempel är Anders Garp som 1373 bodde i Egentliga Finland och som hade sina rötter i det tyska området. Han kom att bli den förste från Finland som utsågs till riksråd. Till skillnad från i Egentliga Finland var frälset fåtaligt i Satakunta och Tavastland – i hela Tavastland bodde inte mer än 15–17 adelsfamiljer vid medeltidens slut. I Nyland koncentrerades frälset till några få socknar, främst Tenala, Pojo och Borgå. I övriga delar av Nyland fanns få adelsfamiljer. Frälset i Nyland härstammade ofta från tyska adessläkter som kommit till Finland via Baltikum. Det är värt att notera att frälsemännen i Österlandet under medeltiden mycket ofta ingick äktenskap med kvinnor från adelsfamiljer i den västra delen av riket. Möjligen var detta ett sätt att bygga allianser med familjer i väst eller så handlade det om att tillgången på lämpliga giftermålspartner var få i Finland. Hur som helst band dessa giftermål adessläkterna inom det svenska rikets kärnområden till varandra.

Det inflyttade frälset var i hög grad helt beroende av sina tjänster eftersom de i mindre utsträckning än frälset på kontinenten hade

stora sammanhållna förläningar. Dessutom hade frälset i Finland inte samma kontroll över de viktigaste posterna. De stora slottslänen styrdes nästan uteslutande av adelsmän som mer eller mindre tillfälligt befann sig i Österlandet och som hade sitt ursprung i den västra delen av riket eller det tyska området eller till och med i det danska riket under unionstiden. Över tid förändrades situationen, vilket innebär att adeln i den västra riksdelen började avstå från viktiga lokala poster. Från och med 1430-talet var till exempel alla lagmän i Finland frälsemän med lokal anknytning, men först under Gustav Vasas regeringstid började adelsmän från familjer med ursprung i den östra riksdelen få ett avgörande inflytande. På 1500-talet var fyra riksråd med förankring i rikets östra riksdel närvarande i rikets maktcentrum.

### *Lag och rättigheter*

Med Österlandets integrering i det svenska riket följde även införandet av lagar och rättspraxis. I det svenska riket hade genombrottet för den kristna rättsuppfattningen, den kanoniska rätten, skett i mitten av 1200-talet. Skänninge möte 1248 brukar lyftas fram som det tillfälle då det avgörande beslutet fattades. Därefter blev samhället alltmer genomsyrat av kristna värderingar. De som skrev de svenska lagarna hade fått sin utbildning på kontinenten och förde därmed en europeisk tradition till det svenska riket. Vi har sett att landskapslagarna från mitten av 1300-talet blev allomfattande för riket. Trots detta fortsatte de regionala landskapslagarna att åberopas så sent som omkring sekelskiftet 1500. I Finland infördes det svenska rikets landskapslagar och senare den landslag som gällde för hela riket. Någon nedtecknad lagstiftning från tiden före det svenska rikets etablering i Finland är inte känd. Med det svenska riket kom lagstiftningen och den kristna rättsuppfattningen till Finland.

I allmänhet verkar det inte ha funnits något större motstånd mot införandet av det svenska rikets rättsordning – åtminstone inte i de västra delarna av Finland. Längre österut i Karelen och Savolax mötte rikets rättsordning andra rättsuppfattningar. En uppenbar skillnad mellan de rättsnormer som gällde i den västra delen av riket och de som råde i de östra delarna av Finland hade att göra med kvinnans ställning i samhället. Kvinnans arvsrätt var mer begränsad i Savolax och Karelen. Uppfattningen om kvinnans arvsrätt i dessa områden hade påverkats av lagar under flera århundraden samlade i den ryska



lagsamlingen Russkaja Pravda. I de östra gränsområdena möttes alltså två rättstraditioner: en västlig och en östlig.

De största motsättningarna mellan svenskspråkiga nybyggare och redan bosatt finskspråkig befolkning blev rätten till fiskevattnen i kustområdena – de så kallade erämarkerna. Den svenska kronan valde i detta fall att stödja dem som levde av jordbruk i de kustnära områdena medan de som var bosatta i inlandet och mer tillfälligt använde sig av fiskevattnen för säsongsfiske fick lämna ifrån sig sina rättigheter. Däremot kom havsfisket att bedrivas av inlandsbönder.

### *Jorden och skatterna*

Starkt kopplad till lagen och rätten var beskattningen. Rätten att beskatta fanns alltid förankrad i lagen. Den äldsta beskattningen var kyrklig och började som en frivillig offergåva till missionärerna. Kyrkan gjorde överenskommelser med representanter för landskapen. Det förefaller ha funnits en skillnad mellan beskattningen av nybyggarbefolkningen som kom västerifrån, eller från andra områden, och den redan befintliga finskspråkiga befolkningen. Skatten betalades av den svenskspråkiga befolkningen i skärgårdsområdena med fisk, säl och smör. I de finskspråkiga områdena i Egentliga Finland, Satakunta och Tavastland togs skatten ut i form av spannmål. Längre norrut i de norra delarna av Tavastland och Österbotten betalades skatten i varor som var anpassade till jakt, fiske och jordbruk i en omgivning präglad av ödemark. Skatten till biskopen, prästen och sockenkyrkan skilde sig åt. Sockenkyrkans skatt skulle till exempel betalas med ett visst antal ekorrskinn. Den kyrkliga skatten infördes successivt och till en början var det inte lätt att få in skatterna. De första statliga icke-kyrkliga skatteuttagen kom att inledas 1250 då biskop Bero skänkte skatt till kungen. Skatten byggde på skörden från ett normalhemman. Storleken på dessa normalhemman varierade. Med tiden delades jorden och jordbruksenheter blev mindre men var fortfarande stora nog för att fungera.

Beskattningens koppling till jorden innebar att byarna blev kompakta med åkrarna i ett välordnat tegskifte. Traditionen att mäta ut tegar och dela upp jorden mellan hemmansinnehavarna kom från den västra riksdelen. Tegskiften av jorden genomfördes under 1300-talet i de västra delarna av Finland och spred sig österut till Nyland där förändringen skedde så sent som på 1530-talet. Parallellt med detta

odlingssystem levde äldre former av privata åkerlappar och svedjebruk kvar i de östra och norra delarna av landet.

### *Missionsprocessen, Åbo stift och klostren*

Införandet av kristendomen i Finland pågick under flera århundraden. Den mest intensiva slutfasen var andra hälften av 1200-talet. Kristnandet genomfördes av missionärer från västkyrkan i konkurrens med ortodox mission österifrån. Med undantag av området kring Ladoga och i den inre delen av Finska viken kom den katolska västliga kristenheten att breda ut sig. På 1230-talet gjorde tavasterna uppror och gick till aktion mot de kristna som av allt att döma hade skändat deras heliga lundar. Det vi vet om dessa händelser kan vi läsa i påve Gregorius IX:s bulla från 1237 som uppmanar till korståg mot tavasterna (se diskussionen om korstågen). Missionen i Tavastland hade under biskop Thomas ledning varit framgångsrik till en början. Uppmanad av sin ledare hade befolkningen låtit döpa sig. Trots detta skedde en motreaktion som sannolikt hade att göra med att tavasterna var trötta på de skatter som kommit med övergången till den nya religionen. Även om tavasterna förefaller ha återgått till kristendomen ganska snart efter upproret genomförde Birger jarl en straffexpedition till regionen och grundade en borg i Tavastehus som ett sätt att säkra kyrkans och kungamaktens auktoritet i denna utkant av riket.

För Österlandet och dess samhälle innebar övergången till kristendomen att man lämnade en muntlig traditionsbunden kultur. I stället drogs befolkningen in i en västkristen kulturtradition med textbaserad kunskapsförmedling och ett nytt språk, latinet. Det första stiftet i Finland hade sitt biskopssäte i Nousis, men det flyttades till Korois vid Aura å nära dagens Åbo 1229. I slutet av 1200-talet flyttades biskopssätet slutligen till Åbo. Konkurrensen med östkyrkan var vid denna tid påtaglig eftersom gränsen mellan det svenska riket och Novgorod och den ortodoxa kyrkan ännu inte var reglerad. Kyrkans ställning i Finlands västra delar stabiliserades samtidigt som attityden mot den ortodoxa kyrkan hårdnade. Prästerskapet blev ett frälse med skattefrihet i slutet av 1200-talet och den kanoniska rätten skulle från mitten av 1200-talet gälla för prästerskapet. Införandet av ett domkapitel, det första ämbetsverket i Finland, stärkte ytterligare kyrkans ställning och effektivitet. Åbo domkyrka invigdes 1300 och en biskopsborg uppfördes på Kustö i början av 1300-talet.

En av de mest betydelsefulla biskoparna var Hemming som på allvar bidrog till att etablera kyrkan som en maktfaktor i Finland i mitten av 1300-talet. Inte minst säkerställde han efter en lång kamp med kronan stora skatteuttag till kyrkan. I en särskild skattestadga som utfärdades kom även Österbotten och västra Karelen att beskattas som övriga områden. Kyrkans ekonomiska ställning stärktes ytterligare genom donationer och testamenten.

Det är inte helt enkelt att reda ut biskoparnas och prästernas ursprung. Biskoparna kom inledningsvis med några undantag från den västra delen av riket. Detta förändrades under 1300-talet då allt fler biskopar hade sin bakgrund i Finland. Under 1400-talet förstärktes denna trend och samtliga biskopar i Åbo stift kom från den östra riksdelen. Inom prästerskapet i Finland fanns ett större inslag av personer med tyskt ursprung än i riket i övrigt. Annars förefaller prästerna till största delen ha haft sin bakgrund i den inflyttade svenskspråkiga befolkningen, men de lärde sig finska för att kunna verka i alla delar av Österlandet. På 1400-talet blossade en språkstrid upp kring prästernas och biskoparnas språkkunskaper. Bakgrunden var ett påvebeslut enligt vilket prästen skulle behärska majoritetsspråket i sin församling. Det förefaller rimligt att prästen för att kunna kommunicera med församlingsborna och ta emot bikt måste behärska finska eller svenska beroende på var församlingen låg. Biskopen och domkapitlet i Åbo skärpte kravet genom att besluta att det skulle vara hela stiftets majoritetsspråk som styrde. I Åbo stift blev det finska som gällde. Detta beslut minskade möjligheterna för personer från den västra delen av det svenska riket att få tjänster i Finland. Syftet var sannolikt att dra en klar gräns mot Uppsala stift och den ström av präster därifrån som kan ha uppfattats som ett hot mot Åbo stift. Resultatet blev inte helt oväntat att biskoparna under 1400-talet i Åbo stift var män med ursprung i de östra delarna av riket. Beslutet utlöste en språkstrid som gjorde sig påmind varje gång en kandidat från den västra delen av riket skulle få en tjänst i Finland. Det mest kända exemplet är Sten Sture den äldres sekreterare Petrus Johannes som nekades en tjänst som kyrkoherde i Åbo stift med hänvisning till språkfrågan.

Medeltiden var även en period då klostren blomstrade. Åbo stift påverkades starkt av dominikanerordens tänkesätt vilket skilde stiftet från andra stift i riket. Birgittinerklostret i Nådendal grundades 1438 men etableringen gick till en början trögt. Mötet med den svåra

nybyggarmiljön var knappast gynnsam för klosterlivet och omsättningen på nunnor, munkar och abbedissor blev stor. Så småningom stabiliserades klosterlivet i Nådendal. De som levde i kommuniteten kom från Finland och från de övre samhällsskikten. Att avgöra klostrets betydelse för den östra riksdelen är mycket svårt eftersom det inte blev särskilt långvarigt. Verksamheten upphörde till följd av reformationen.

Ett särdrag i inflyttningen av svenskspråkiga till Nyland är deras koppling till etableringen av cisterciensermunkar. Padis kloster i Estland hade patronatsrättigheter och egendomar i både västra och östra Nyland. Det intressanta med cisterciensermunkarnas verksamhet var att de koncentrerade sig på jordbruk och nyodling av ödemarker. Rentav 5–10 procent av den odlade arealen i Nyland låg under klostret efter stora donationer 1335.

### *Handel och städer*

Under medeltiden fanns det sex städer i den östra riksdelen: Åbo, Viborg, Ulvsby, Raumo, Nådendal och Borgå. När den första staden Åbo fick sitt stadssigill 1309 hade den västra delen av riket 18 städer. Det första stadssamhället i Finland uppstod vid mitten av 1200-talet vid Aura å och påverkades mycket starkt av tysk stadskultur. Domkyrkan och slottet ökade stadens status. Åbo var från början de tyska hansestädernas nordligaste handelsplats. Inslaget av tyskspråkig befolkning i staden var därför stort, och under 1300-talet uppgick tyskarna till hälften av stadens befolkning. Andelen minskade under 1400-talet till mellan 20 och 30 procent, och under 1500-talet utgjorde tyskarna bara några procent av stadsborgerskapet. Tyskarna var utan tvivel en elit i staden. Bland det inhemska borgerskapet dominerade sannolikt de svenskspråkiga. Finskspråkiga borgare hade möjlighet att röra sig uppåt i samhällshierarkin genom att lära sig svenska. Kontakterna mellan Åbo och Stockholm var få eftersom städerna var konkurrenter och därmed hade mindre intresse av handelsutbyte. För Åbos del var det de direkta kontakterna med kontinenten som var avgörande och då särskilt handeln på hansestaden Reval.

Bondeseglationen till Stockholm från kusttrakterna öster om Hangöudd var inte särskilt frekvent. Bönderna från Nyland seglade i stället regelbundet över Finska viken till Reval, som hade en större betydelse för Finlands handel än Stockholm under medeltiden. Bondeseгла-

tionen från Österbotten och Åland till Stockholm hade däremot en helt annan frekvens och regelbundenhet. För österbottningarna var Stockholm tidigt en avgörande livsnerv.

Österlandets andra stora stad var Viborg som grundades 1293. Även Viborg var ett av Hansans brohuvud i norr. Staden var väl placerad på handelsrutten mellan Novgorod och Östersjön. I perioder av oro och handelsblockader tjänade Viborgs borgerskap stort på att fungera som mellanhand för den ryska handeln. Närheten till det ryska området och den oroliga östgränsen innebar att staden och borgen belägrades upprepade gånger, till exempel 1351, 1411 och 1495. Därför lät man bygga en stadsmur runt staden – något som endast Kalmar och Stock-

holm hade, vid sidan av Visby. I Viborg dominerade tyskarna inledningsvis på samma sätt som i Åbo. Förutom tyska, svenska och finska talades det ryska i staden under perioder. Inom borger-

Karl Knutsson Bonde beger sig från Viborgs slott för att väljas till kung i Stockholm 1448. Viborg var under århundraden det svenska rikets utpost mot öster och en viktig handelsmetropol. Målning av Severin Falkman från 1886.



skapet växte andelen svenskspråkiga genom att många finsktalande lärde sig svenska för att kunna avancera socialt.

### *Medeltida språkkultur i den östra riksdelen*

Den svenskspråkiga befolkning som kom att befolka kustområdena under medeltiden utvecklade ett stort antal dialekter, framför allt i två regioner.<sup>25</sup> Den nordliga regionen var det område som i dag utgörs av de österbottniska svenskbygderna. Den södra regionen sträckte sig från Åland österut längs Finska vikens norra kust bort mot Kymmene älv. Nybyggarna slog sig ner i en miljö där människor från olika delar av det svenska rikets västra delar samlades och talade ett antal svenska dialekter. Den språkmiljö som utvecklades var mycket varierande och kunde i stort sett växla från by till by. De olika dialekter vi i dag stöter på i Finlands svenskbygder är ett resultat av århundraden av språkutveckling. Förutom att människor med olika svenska dialekter blandades och skapade nya dialekter påverkades språket även av mötet med det finska språket. Finskan har påverkat uttalet och då särskilt accenten i den svenska som talas i dagens Finland. Självklart kom svenskan i mötet med finskan även att fånga upp lånord, vilket varierar mycket från dialekt till dialekt i de svenskspråkiga områdena. Till skillnad från tidigare inflyttningsgrupper som genom historien anlant till Finland kom denna svenskspråkiga befolkning att behålla sitt språk.

Svenskan som anlände med bosättarna på medeltiden har även påverkat finskan. Under århundradenas lopp har uttalet av finskan fått svenska influenser. Även finskans ordförråd kom att påverkas i stor utsträckning av det svenska språket. Under medeltiden och 1500-talet tog finskan upp lånord från svenskan. Det svenska språket blev kulturförmedlande och förde in lånord från latinet, grekiskan, italienskan och franskan till det finska språket. En del ord i finskan kom att bytas ut mot svenska, vilket har tolkats som att det svenska språket hade prestige i dåtidens samhälle. Under 1800-talet försökte fenomanerna få bort de alltför svenska lånorden i finskan och många rensades ut i det finska skriftspråket.

Ett särskilt fenomen som uppkom under medeltiden var utvecklingen av ett mer standardiserat talspråk inom den bildade eliten och frälseståndet. I det svenska riket utvecklade de övre befolkningslagren en svenska som skilde sig från de lokala dialekter som talades av

bondebefolkningen. De högre ståndens svenska formades för att bättre passa i umgänget mellan ståndsmedlemmar, i kulturlivet och i förvaltningen. Ämbetsmän från den västra riksdelen tog med sig ett mer standardiserat talspråk som snart etablerade sig bland de svenskspråkiga med rötter i den västra riksdelen. I viss utsträckning fortplantade sig detta talspråk även till frälset med rötter i Finland, dock med vissa begränsningar. I regioner där befolkningen mestadels talade finska, exempelvis i Åbo, kom frälseståndets rikssvenska talspråk att bli en isolerad företeelse. I områden där bondebefolkningen talade svenska lärde sig frälset i större utsträckning att tala den lokala varianten av svenska och använde mer sällan den högreståndssvenska som talades bland deras västsvenska ståndsgelikar.

Ortnamnen och deras utveckling är en intressant företeelse för en historiker. De svenska ortnamnen i Finland tillhör de mest väldokumenterade och har länge intresserat forskarna. Ortnamn kan indelas i tre grupper: bebyggelsenamn (socken-, by- och gårdsnamn), ägonamn (namn på gårdarnas ägor i omgivningarna) och terrängnamn (namn på naturlokaliteter). Många av de svenska ortnamnen i nuvarande Finland härstammar från medeltiden och har inte kunnat härledas till sina eventuella ursprung i den västra riksdelen. Vi vet med andra ord inte exakt från vilka områden ortnamnen kommer. I gränsområdet mellan svensk- och finskspråkigt förefaller ortnamn på olika sätt ha lånats och ändrats som en följd av mötet mellan de båda språken. Hur det exakt har gått till tvistar forskarna om, men att ortnamnen påverkats av språkmötet är uppenbart. Detta är tydligt till exempel i området norr om språkgränsen i Nyland.

En annan del av den svenskspråkiga folkulturen är de medeltida balladerna. Precis som i fallet med ortnamnen finns det ett omfattande muntligt traditionsmaterial och folkdiktning som samlats in från de områden som i dag kallas Svenskfinland. Balladerna, visorna och dikterna var något som den svenskspråkiga befolkningen hade med sig när de flyttade till rikets östra delar. Berättelserna som framförs i dikt och sång har andra och yngre motiv än de vi hittar i den finskspråkiga traditionen. De svenskspråkiga folkvisorna har med andra ord en tydlig medeltida karaktär.

## Gustav Vasas furstestat

### *Fäderneslandet Sverige: den homogena enhetsstaten*

Gustav Vasa ledde ett uppror mot den danske unionskungen Kristian II och lyckades 1521 lösgöra det svenska riket från danskarnas kontroll och därmed även från Kalmarunionen. Från 1523 hade han makten i sin hand. Under de följande årtiondena skedde en stark centralisering av makten i det svenska riket. Gustav Vasa förstärkte inte bara de synliga funktionerna som förknippades med en stark furstestat – under hans regeringstid utvecklades samtidigt en tydlig ny identitet för rikets befolkning. Utgångspunkten var hatet mot det danska och att man under unionstiden uppfattat att makten, till exempel höga statliga tjänster, flyttats bort från det svenska riket och i stället hamnat i Köpenhamn samtidigt som praktiskt taget alla slottslän i det svenska riket styrdes av ”utlänningar”.

Unionskungen Erik av Pommern hade tagit in stora summor i skatt för att finansiera sin nordiska furstestat och inte minst sina krig mot Lübeck 1427–1432. Kriget fick dessutom till följd att spannmålspriserna höjdes och kopparexporten blockerades. De ekonomiska incitamenten till Engelbrektsupproret 1434 var tydliga men inte den enda drivkraften. Även om upprorsmännen aldrig uttryckligen krävde unionens upplösning uttalades hatet mot danskarna samtidigt som det svenska prisades. Patriotismen var talande i upprorets propaganda där det svenska rikets förtjänster prisades och den svenska karaktären utmålades som tapper, oskuldsfull och ädel. Upproret var framgångsrikt, men fick ett snöpligt slut i och med mordet på ledaren Engelbrekt Engelbrektsson 1436. Minnet av honom förvandlades till en legend i paritet med berättelserna om den samtida franska Jeanne d’Arc.

I rikets östra delar var missnöjet med Erik av Pommern inte så utbrett. Adeln i Finland var en homogen grupp som förhöll sig pragmatiskt till alla unionsmonarker och svenska riksföreståndare under 1400-talet. De underkastade sig såväl Kristoffer av Bayern som Karl Knutsson Bonde och Kristian I av Oldenburg. De stödde även de tre riksföreståndarna med namnet Sture under perioden 1470–1520. En bidragande orsak till att frälset i Finland var lojalt mot de maktintressen som representerades av adeln i den västra riksdelen var det faktum att de danska unionsregenterna i flera omgångar samarbetat med Novgorod och det moskovitiska riket för att hålla tillbaka oppositio-



nen i den svenska delen av unionsriket. Självklart uppfattades detta i Finland som ett direkt hot mot Karelen och Viborg.

Gustav Vasas uppror mot unionskungen Kristian II fångade upp alla drag i de tidigare upproren under 1400-talet. Däremot hade Gustav Vasa en tydligare agenda när det gällde att skapa en enhetsstat av det svenska riket. Han ville bygga en sammanhållning och en identitet som gick utöver det rent statliga. Det var inte fråga om nationalism i modern mening utan mer om ett sätt att skapa en identitet som rikets alla innevånare kunde uppfatta. I den nya bibelöversättningen förekom begreppet fäderneslandet som markerade den nya gemenskapen. En stor del i identitetsbygget var danskhatet som ofta uttalades i samma andetag som förhärligandet av det svenska. Danskhatet odlades synnerligen omsorgsfullt av biskopen i Linköping, Hemming Gadh, men även av senare efterföljare som Olaus Magnus. Det skapades en mytologisk framställning av svearnas dygder och det svenska rikets företräden under 1500-talet.<sup>26</sup>

I den östra riksdelen hade frälset med Erik och Ivar Fleming i spetsen fördrivit de danska ståthållarna under Gustav Vasas uppror mot unionsmonarkin. År 1530 genomförde Gustav Vasa en försenad eriksgata i Österlandet som sannolikt ökade hans auktoritet. Under slutet av 1400-talet och början av 1500-talet byttes sakta benämningen Österlandet ut mot Finland som inte längre enbart avsåg den allra sydvästligaste delen, Egentliga Finland, utan alla svenska områden öster om Ålands hav. Stundtals kunde man tala om finnar och med det mena personer, oavsett språktillhörighet, som bodde i den östra riksdelen Finland. Det etablerades en symbolisk uppfattning att Finland på något sätt var en egen enhet. Det svenska riket skulle i forntiden ha bestått av fem riken varav Finland var ett. Noaks sonson Magog var göternas stamfader och hade med en stor flotta seglat över havet från Finland och tagit Sverige i besittning. Finland var därmed enligt legenden ett äldre rike än Sverige. En handling som gick i linje med dessa föreställningar var att Gustav Vasa gav betydande delar av den östra riksdelen i förläning till sin son Johan som ett hertigdöme 1556.

### *Reformationen och det finska språket*

Gustav Vasa framställs ofta som en riksbyggare i historieskrivningen. Det är rimligt att tala om honom som den som byggde upp det svenska riket och konsoliderade kungamakten i riket efter unionstiden. Under

1500-talet förvandlades det svenska riket till en furstestat av europeiska mått, en stat som dessutom var territoriellt enhetlig och homogen. Det var först efter 1561 och erövringen av områden i Baltikum som riket blev en konglomeratstat. Den stat Gustav Vasa styrde var enhetlig i den meningen att den ställde samma rättsliga och administrativa krav på undersåtarna i alla delar av riket. Den svenska riksgemenskapen hade segrat över den nordiska sammanhållningen som Kalmarunionen var ett uttryck för. Nästa steg var att även frigöra det svenska riket från påvemakten. Gustav Vasas regeringsperiod var därmed sagt inte helt lugn. Vid flera tillfällen möttes han av kraftiga reaktioner från framför allt allmogens sida manifesterade i Klockarupproret och Dackefejden. Utrikespolitiskt strävade kungen efter att konsolidera riket och undvika krig så långt det gick. Först mot slutet av sin regeringstid agerade Gustav Vasa i Karelen i och med det ryska kriget 1556–1557.

Reformerna lät inte vänta på sig och redan på 1520-talet infördes ett effektivare skattesystem i det svenska riket. Fögderier som omfattade ett eller flera härad inrättades, och de stod ofta i förbindelse med ett slott eller en kungsgård. Fögderierna leddes av en fogde som samlade in skatterna och redovisade utfallet vid årliga resor till Stockholm. Vid sidan av skatteuppbörden kunde fogden ha andra administrativa och militära uppgifter. Gränsen mellan det civila och det militära var flytande. Åren 1539–1540 genomfördes uppbyggandet av ett för tiden modernt kansli med specialkompetenta tjänstemän som kunde ta hand om fogdarnas redovisningar. Antalet fögderier växte och uppgick 1559 till inte mindre än 220 i hela riket.

I den östra riksdelen följde fögderierna inledningsvis de gamla slottslänen: Kastelholms, Åbo, Kumogårds, Korsholms, Tavastehus, Raseborgs, Borgå, Nyslotts och Viborgs fögderier. Det dröjde inte länge förrän dessa visade sig vara för stora och delningar genomfördes. Ett intressant faktum är att omkring 80 procent av skatten i den östra riksdelen i början av Gustav Vasas regeringstid uppbars från Egentliga Finland, Satakunta, Tavastland, Nyland och Åland. De skattskyldiga i Österbotten och de östligaste delarna av riket var betydligt färre. Efter reformerna 1539–1540 skedde en utjämning och skatteuttagen i den östra riksdelen ökade med mer än 50 procent. Skatten användes till största delen för olika lokala behov som tjänstemännens löner. En mindre del hamnade i rikets skattkistor i Stockholm. Sett till rikets helhet var den östra riksdelen inte exploaterad med undantag för

perioder av militära rustningar. I stort var trycket klart lindrigare på Finland än på övriga delar av riket. Fogdarnas härkomst är det svårt att uttala sig om. På Åland och i Österbotten fanns många fogdar med ett ursprung i den västra riksdelen. I andra delar av den östra riksdelen förefaller fogdarna ha haft lokalt ursprung.

Samtidigt med reformeringen av skatteuppbörden skapade Gustav Vasas administration ett stabilare system för rekryteringen av soldater. Tidigare hade man varit hänvisad till att hyra legoknektar – ofta soldater från det tyska området – vilket var synnerligen kostsamt. Under 1543–1544 organiserades i stället ett utskrivningssystem där soldater kom från det svenska riket. Ansvaret för att hålla rullorna aktuella och genomföra mönstring av trupperna lades på fogdarna i de nyupprättade fögderierna. Även rikets fästningar förstärktes och skeppsgårdar där flottans fartyg byggdes, underhölls och vinterförvarades inrättades på flera ställen i riket. Under Gustav Vasas regeringstid uppbyggdes på allvar en inhemsk flotta som var viktig för ett rike med en maritim geografisk orientering.<sup>27</sup>

Adeln i Finland utvecklades betydligt under Gustav Vasas tid vid makten. Tidigare hade frälset i den östra riksdelen haft en mindre framträdande roll, men nu fick många höga tjänster inte bara i den östra riksdelen utan även i den västra delen av riket. Slottslänen i Finland hade tidigare haft befattningshavare ur högadeln från den västra delen av riket men nu var det i stället lokala adelsmän som i större utsträckning fick dessa befattningar. I övriga delar av riket hade konflikten med unionskungen Kristian II lett till att adeln kraftigt hade tappat mark. I början av Gustav Vasas regeringstid utgjorde den finska adeln hälften av rikets adel. Samtidigt går det att iaktta en förnyring av adeln i den östra riksdelen. Många av de äldre släkterna hade dött ut och i stället klev nya fram som till exempel släkten Fleming. Adeln i Finland framstod överlag som hårdför och stundtals girig och egenmäktig. Detta skulle visa sig senare under 1500-talet och i synnerhet under det stora bondeupproret, det så kallade klubbekriget, på 1590-talet.

Reformationen som Gustav Vasa genomförde i det svenska riket kom att skapa mycket missnöje. I Finland fanns egentligen ingen direkt anledning till att reformera kyrkan om man inte ville bryta påvemaktens ekonomiska inflytande. Endast fyra procent av jorden i den östra riksdelen ägdes av kyrkan, och kyrkan stod för många viktiga samhällsfunktioner som fattigvård och undervisning. Kungens hårda tag



Reformatorn Mikael Agricola blev den första protestantiska biskopen i Åbo stift 1554. Det var också han som skapade det finska skriftspråket. På bilden titelbladet till hans finska översättning av Nya testamentet, *Se Wsi Testamenti*, tryckt i Stockholm 1548.

mot kyrkan som innebar konfiskering av egendomar och genomgripande reformer väckte motstånd och oförståelse. I den östra riksdelen fanns ingen som lika hängivet som Olaus Petri predikade Luthers läror.

Ett intressant faktum är att man i Åbo stift var tvungen att skapa en helt ny finskspråkig kyrklig litteratur för att kunna leva upp till det lutherska kravet på att texter, predikningar och liturgi skulle framföras på det språk som folk förstod. På så sätt drev reformationen i det svenska riket på utvecklingen av ett finskt skriftspråk. Mikael Agricola, utbildad i Wittenberg på 1530- och 1540-talen, blev den som fick uppgiften att översätta Bibeln och andra skrifter till finska. Han var en pionjär som för första gången på allvar omsatte finskan i skrift. Av naturliga skäl betraktas detta som synnerligen avgörande för finskans utveckling. Översättningarna kom att användas som ordböcker för ett språk som plötsligt hade fått en skriftlig framställning. Agricolas översättning av Nya testamentet utkom på finska 1548, men hela Bibeln först på 1600-talet. På svenska fanns Nya testamentet från 1526 och Bibeln som helhet 1541.<sup>28</sup>

Reformationen innebar även att prästerna fick gifta sig och bilda familj. Tidigare hade prästerna i den östra riksdelen framför allt kommit från adeln. Nu byttes dessa i stor utsträckning ut mot män med rötter i städernas borgerskap eller bondeståndets mer välbärgade grupper. Åbo stift kom under 1500-talet att sluta sig och bli mer isolerat. Orsaken var språkfrågan som ledde till att andelen lokala präster blev större då de måste behärska finska. Dessa ursprungligen finskspråkiga präster hade lärt sig svenska för att kunna genomgå prästutbildningen som skedde på latin och svenska. År 1554 inrättades ett nytt stift i rikets östra gränsregion: Viborgs stift. I det nya stiftet kom merparten av prästerna från Viborgs tyska borgerskap.

Såsom det redan framkommit gjorde Gustav Vasa två resor i den östra riksdelen under sin regeringstid: en försenad eriksgata under tre veckor 1530 och en betydligt längre vistelse på ett år i samband med ryska kriget 1555–1556. Under dessa resor genomförde kungen råfst med adeln, förvaltningen och övriga samhällsgrupper. Om kungen genom sitt agerande lyckades stärka bilden av sig själv som en landsfader eller om han genom sina många gånger hårda tag framstod som en tyrann har diskuterats. Sanningen ligger nog någonstans mitt emellan. Han planerade för kungsgårdar och gästgiverier och lade sig i handeln och folkomflyttningar. Inte minst agerade han för att med direktiv och stadgor reglera skatteuttagen. Med andra ord var Gustav Vasa en regent som verkligen satte sina spår inte bara i allmänhet i det svenska riket utan i synnerhet i den östra riksdelen.<sup>29</sup> Representanter från den östra riksdelen fanns från början med i maktens centrum vid Gustav Vasas maktövertagande, bland annat vid den så kallade reformationsriksdagen i Västerås 1527 och riksdagen 1544, då arvrike infördes.

## Vad innebar integrationen med det svenska riket?

Att det område som en gång benämndes Österlandet införlivades i det svenska riket under medeltiden kan betraktas som en av de mest avgörande händelserna och processerna i Finlands historia. Området och dess befolkning blev en del av ett västerländskt rike, och den västliga kristendomen, med allt vad det innebar när det gäller rättstradition, administration, maktutövning och samhällsformation. Alternativet hade sannolikt varit att området lagts under östligt inflytande,

först under Novgorod och senare under 1400-talet under det ryska rike som utvecklades med centrum i Moskva. Vilka konsekvenser det hade fått vet vi inte, men det hade fört in Finlands historia på en annan väg än den som vi nu kan studera. De enda möjliga alternativen hade varit danskt eller tyskt inflytande, men det var mindre realistiskt under medeltiden.

Den svenskspråkiga befolkningen började anlända på allvar till kustområdena i Finland under 1000- och 1100-talen. Skillnaden från tidigare inflyttning från Skandinavien var att befolkningen nu i större utsträckning kom stödd av en expanderande riksbildning – det svenska riket. Inflyttarna som koloniserade kustområdena och med tiden etablerade sig inne i landet kom att behålla sitt svenska språk och i lägre grad blandas eller integreras med de redan befintliga finsktalande befolkningsgrupperna. Den svensktalande befolkningen kom samtidigt som kristendomen definitivt fick fäste. Inflyttningen pågick från 1100-talet fram till 1300-talet då digerdöden och den allmänna samhällsnedgången mattade av den.

Österlandets införlivande med det svenska riket skedde knappast enbart som ett resultat av några enskilda aktörers erövringståg. Det är med undantag av Birger jarls fälttåg i mitten av 1200-talet svårt att acceptera korståg som benämning på de krigståg som ska ha förekommit. Det första korståget i mitten av 1100-talet är så höljt i dunkel att det är tveksamt om det ens har ägt rum. Frågan är också om vi ska uppfatta Österlandets integrering i det svenska riket som resultatet av en erövring markerad av en serie fälttåg, eller om det handlar om en mer utdragen kontinuerlig process. Forskningen lutar i dag åt att se den tvåhundraåriga perioden från de första svenskspråkiga befolkningsgruppernas ankomst under 1100-talet till Nöteborgsfreden 1323 som en process i flera steg: först en handelsfas med begränsad inflyttning av svenskspråkig befolkning, därefter kristen mission och fortsatt bosättning. Slutligen skedde en kraftfullare formell uppbyggnad av kontrollen genom militär närvaro och uppförande av borgar och stödjepunkter. Hur våldsamt Österlandets integration i det svenska riket blev vet vi egentligen inte. Tydligt är att de mest våldsamma händelserna under perioden var kopplade till gränskrigen mot Novgorod och det moskovitiska riket och inte till det svenska rikets pacifiering av den finskspråkiga befolkningen. Mycket tyder på att uppförandet av borgarna i Åbo, Tavastehus och Viborg framför allt handlade om krigföring riktad mot öster – inte mot befolkningen i Österlandet.

Hela förloppet fram till Nöteborgsfreden påverkades i stor utsträckning av konkurrensen om kontrollen över Karelen och handelsvägarna i Finska viken och Baltikum med de östliga riksbildningarna. Vad som måhända fortsatt motiverar benämningen korstågstid är att perioden i Östersjöns historia handlade om en kamp mellan västkristna och östkristna riken och att den katolska kyrkans ledare påven upprepade gånger uppmanade till korståg mot hedningar och ortodoxt kristna i områdets östra delar. Men det är viktigt att poängtera att det skedde flera krigståg från mitten av 1200-talet fram till Nöteborgsfreden 1323 som knappast var korståg.

Det är tydligt att det aldrig var fråga om att Österlandet var en koloni eller ett område som utsattes för särskilt omfattande utsugning eller exploatering. Skattetrycket var till exempel inte större i den östra än i den västra delen av riket – snarare mindre under perioder. Finland var en fullt integrerad del i ett rike med samma lagar oavsett om det gällde Karelen, Småland, Dalarna, Södermanland eller Österbotten. Och alla delar av riket inbjöds att delta med representanter vid kungaval och senare vid riksdagar.

Vad som däremot är riktigt är att de finskspråkiga befolkningsgrupperna i många fall miste sina utmarker vid kusten där svenskspråkiga befolkning flyttade in. Men relationen mellan svenskspråkiga och finskspråkiga karaktäriserades mest av samexistens och samarbete. Det är även riktigt att frälset i Österlandet till en början dominerades av personer som flyttat in från den västra delen av riket. På samma sätt innehades de mest betydelsefulla maktpositionerna av män med sina rötter i väst, och i de bildade högreståndsmiljöerna talades det svenska. Detta förändrades emellertid över tid. De kyrkliga ämbetena innehades av män födda i den östra riksdelen, och den inhemska adeln tog över de höga posterna under slutet av medeltiden. Representationen från den östra riksdelen vid riksdagar och i riksrådet var god under perioden. Helt avgörande i bedömningen av relationen mellan rikets olika stora östra och västra delar är att det hela tiden handlade om ett fullt integrerat rike med samma lagstiftning. Det svenska riket var fram till 1561 ett enhetsrike utan provinser. Den östra riksdelen – Österlandet eller Finland – var ingenting annat än en del av rikets kärnområden som omgav huvudstaden Stockholm.

Kulturellt blev reformationen på ett intressant sätt betydelsefull genom att det finska språket fick sitt skriftliga uttryck genom Agricolas bibelöversättningar. De två språkgrupperna, den svenskspråk-

kiga och den finskspråkiga, kom att leva sida vid sida. Vi vet i dag att svenskan och finskan som de talas i dagens Finland har påverkats av varandra under århundradenas gång. Däremot måste svenska uppfattas som det språk som gav möjlighet till socialt avancemang – möjligtvis vid sidan av tyska i de finska städerna. Under 1400-talet kom kravet på kunskaper i finska i Åbo stift att gynna de lokala prästernas möjligheter att få tjänster. Finskan lyftes fram som stiftets ”språk”, vilket innebar att den som skulle tjänstgöra i stiftets församlingar måste kunna majoritetsbefolkningens språk, finska.





# Riksdelen

## *Integration och rikssprängning 1560–1812*

---

Sverige utvecklades successivt från 1561 framåt till en Östersjömakt att räkna med. Tiden mellan 1611 och 1721 brukar kallas stormaktstiden. Integrationen av den östra riksdelen i det svenska riket fortgick under hela denna tid. Överhetens närvaro blev allt tydligare under 1600-talet, och under 1700-talet kom Finland att stå i centrum för centralmaktens ansträngningar. Då blev riksdelens utrikespolitiska utsatthet i relation till Ryssland påtaglig och krävde ett ökat intresse, inte minst militärt. Rikssprängningen 1809 avslutade abrupt den månghundraåriga riksgemenskapen, och skilsmässan mellan de två riksdelarna bekräftades slutligen 1812. Vilken ställning hade den östra riksdelen Finland inom det svenska riket? Hur utvecklades de svenskspråkiga områdena och vilken ställning hade svensk kultur och det svenska språket i stormaktstidens Finland? Vilka konsekvenser fick den svenska stormaktens utrikespolitik och krig: var Finland en exploaterad riksdel? Fanns det en separatistisk rörelse i Finland i slutet av 1700-talet? Vilken relation hade befolkningen till överheten i Finland? Går det att tala om 1700-talet som en "finsk tid" i Sveriges historia? Vilka direkta konsekvenser fick rikssprängningen och den ryska pacificeringen 1809–1812 för det svenska i Finland? Var Finlands ställning inom det svenska riket unik?



## Finland som en del av Östersjömakten Sverige

### *Den svenska stormaktstiden ur ett finskt perspektiv*

Gynnsamma utrikespolitiska omständigheter och ett fördelaktigt geopolitiskt läge gav det svenska riket goda förutsättningar för expansion. Drivkrafter som handelskonkurrens och enskilda aktörers ambitioner i kombination med en effektiv förvaltningsapparat skapade det som under en kort epok blev en svensk stormaktsställning i Östersjöområdet. Det svenska riket debuterade relativt sent som konglomeratstat. Det betyder att riket i jämförelse med andra europeiska stater först under slutet av 1500-talet började erövra områden utanför rikets kärna. Detta skedde på allvar från omkring 1560 fram till expansionens slut 1660. Det svenska riket kom att bestå av landområden som i varierande grad införlivades genom lagstiftning och politisk representation. Riket fick plötsligt vid sidan av sina kärnområden provinser och till och med kolonier – även om de svenska områdena i Afrika, Nordamerika och senare även Karibien var blygsamma.

Ur ett finskt perspektiv innebar det svenska rikets expansion att kriget i stor utsträckning blev ett normaltillstånd. Varje generation upplevde åtminstone ett krig. Kriget avlöstes av fredsperioder och fredskriser när krigsmakten skulle demobiliseras och samhället återhämta sig och återuppbyggas. Stundtals kunde freden vara minst lika utmanande för samhället som kriget. Övergångarna mellan de olika samhälleliga tillstånden framstod många gånger som relativa. När slutade ett krig och när var det fredstid? Freden avbröts dessutom snart av nya krigsrustningar och förberedelser för nya krig.<sup>1</sup> Den långa fredsperiod som Sverige har upplevt sedan 1814 är ett undantag ur ett europeiskt perspektiv.

Med den expansiva krigspolitiken kom skattetryck och utskrivningar. Under senare delen av 1500-talet och i början av 1600-talet var Finland geografiskt särskilt nära kriget som fördes i Baltikum och längs gränsen mot Ryssland. Detta fick konsekvenser i den östra riksdelen i form av oro, gränsplundringar, utskrivningar av förnödenheter och soldater samt inkvarteringar. Bonderevolten under klubbkriget 1596–1597 har sin bakgrund i dessa påfrestningar på lokalsamhället. Under 1600-talets lopp flyttade kriget och de utrikespolitiska engagemangen söderut mot Danmark och det tyska området. Deltagandet i trettioåriga kriget från 1630 fram till freden i Westfalen 1648 resul-



Anstalt des Königs  
 Königl. Hof- und Staatsdruckerei  
**SPITZBERGEN**  
 nach den neuesten Nachrichten  
 von dem Königl. Hof-Geographen  
 Carl Philipp von Murrhardts  
 in dem Königl. Hof-Geographischen  
 Institut zu Berlin  
 1811



**SPITZBERGEN**  
 NORDEN

WÄSTRA  
 NORDEN  
 ÖSTRA  
 SÜDEN

INSEE  
 SPITZBERGEN

NORVAEGEN  
 GAGEND

Anstalt des Königs  
 Königl. Hof- und Staatsdruckerei

1. Die Insel Spitzbergen ist ein Theil des nordwestlichen Ausläufers des Europäischen Festlandes.  
 2. Sie ist von dem Meer umgeben, und hat an ihrer nördlichen Seite eine Länge von 100 Meilen, an ihrer westlichen eine Breite von 10 Meilen.  
 3. Die Insel ist in drei Theile getheilt, nämlich in den nördlichen, den westlichen und den südlichen Theil.  
 4. Der nördliche Theil ist der größte, und hat eine Länge von 60 Meilen, eine Breite von 10 Meilen.  
 5. Der westliche Theil ist der kleinste, und hat eine Länge von 10 Meilen, eine Breite von 5 Meilen.  
 6. Der südliche Theil ist der mittlere, und hat eine Länge von 30 Meilen, eine Breite von 10 Meilen.  
 7. Die Insel ist sehr fruchtbar, und hat eine große Menge an Getreide, Vieh, und andern Hausthieren.  
 8. Die Einwohner der Insel sind die Spitzberger, welche eine eigene Sprache sprechen, und sich in drei Stämme theilen.  
 9. Die Spitzberger sind sehr kriegerisch, und haben eine große Menge an Kriegswaffen.  
 10. Die Insel ist sehr schön, und hat eine große Menge an Gärten, Feldern, und andern Anbauern.  
 11. Die Insel ist sehr gesund, und hat eine große Menge an Mineralquellen.  
 12. Die Insel ist sehr reich an Gold, Silber, Kupfer, und andern Edelmetallen.  
 13. Die Insel ist sehr wichtig für die Handelsverbindung zwischen Europa und Amerika.  
 14. Die Insel ist sehr schön, und hat eine große Menge an Gärten, Feldern, und andern Anbauern.  
 15. Die Insel ist sehr gesund, und hat eine große Menge an Mineralquellen.  
 16. Die Insel ist sehr reich an Gold, Silber, Kupfer, und andern Edelmetallen.  
 17. Die Insel ist sehr wichtig für die Handelsverbindung zwischen Europa und Amerika.  
 18. Die Insel ist sehr schön, und hat eine große Menge an Gärten, Feldern, und andern Anbauern.  
 19. Die Insel ist sehr gesund, und hat eine große Menge an Mineralquellen.  
 20. Die Insel ist sehr reich an Gold, Silber, Kupfer, und andern Edelmetallen.



terade i omfattande utskrivningar, likaså krigen mot Ryssland och Polen på 1650-talet och krigen mot Danmark som kulminerade 1658 med freden i Roskilde och den misslyckade stormningen av Köpenhamn 1659.<sup>2</sup>

Den svåraste krigsupplevelsen för den östra riksdelen var ändå stora nordiska kriget 1700–1721 som på ett förödande sätt drabbade Finland. Sjöstrider utkämpades kring Hangö och Åland. I Österbotten förintades i stort sett en svensk armé bestående av trupper från den östra riksdelen i det brutala slaget vid Napue by i Storkyro socken i februari 1714. Men det som framför allt drabbade Finland var den ryska ockupationen 1713–1721 – den så kallade stora ofreden. Konsekvenserna för civilbefolkningen måste betecknas som bland de mest förödande när det gäller krig i Finlands historia. Beräkningar ger vid handen att bortemot en tiondel av riksdelens befolkning flydde.<sup>3</sup> Delar av Österbotten föröddes och många civila, också barn, togs till fånga och fördes till Ryssland. Åland tömdes på folk. Kriget tillsammans med missväxtperioden på 1690-talet reducerade Finlands befolkning märkbart. Återhämtningen tog årtionden, men som så många gånger i historien visade civilsamhället en mirakulös förmåga att komma igen. Det mest bestående resultatet av stora nordiska kriget med konsekvenser in i vår egen tid var det faktum att Ryssland steg fram som en Östersjömakt. Längst inne i Finska viken vid floden Neva grundades 1703 en ny stad som gavs namnet S:t Petersburg. Denna stad fick redan 1712, före freden 1721, ersätta Moskva som Rysslands nya huvudstad.<sup>4</sup>

Stormaktstiden innebar en radikal förstärkning av den svenska förvaltningen och utvecklandet av en maktstat eller en militärstat. Innebörden i dessa begrepp är att den svenska staten under 1600-talet formerades och i stor utsträckning styrdes av utrikespolitiska mål och behovet av resurser för krigföringen. Självklart invercade detta även på den östra riksdelen Finland. Majoriteten av befolkningen i Finland levde på landsbygden och hade sin utkomst från jordbruket som brottades med stora svårigheter. På 1600-talet förändrades klimatet

Grundandet av S:t Petersburg inne i Finska viken 1703 skapade för all framtid en ny geopolitisk situation i Östersjöområdet med långtgående konsekvenser för Finland. Karta över S:t Petersburg från tiden när staden blivit Rysslands huvudstad 1712.

genom det som ibland kallas ”lilla istiden” och skördeutfallen minskade. I vissa delar av Finland kunde det svaga jordbruket stödjas av sidoverksamhet som fiske och tjärbränning, men dessa möjligheter fanns

inte överallt. Den svenska stormaktens krigspolitik skapade ett tryck på alla delar av riket, men samtidigt drev utvecklingen på näringslivet där grundandet av en rad nya städer i Finland var en viktig del. Även en tydlig uppräckning av förvaltningen och kyrkan tillsammans med utbildning i Finland var utmärkande drag under stormaktstiden. Ett universitet grundades 1640, Kungliga Akademien i Åbo, vilket på sikt blev betydelsefullt för riksdelen.

En annan huvudlinje i stormaktstidens utveckling var att Sverige, och därmed även Finland, ännu mer än tidigare blev en mottagare av kultur utifrån. Inledningsvis var det tysk kultur som dominerade men mot slutet av 1600-talet blev Frankrike, som Europas ledande stormakt, förebilden. De primitiva utbildningssystemen utvecklades och med boktryckning och bokutgivning fick det skrivna ordet ett långsamt uppsving, även om det i första hand berörde eliten i samhället. Även den ökade kolonialiseringen märktes i Finland genom införandet av kaffe och kinesiskt mode och import av lyxprodukter och socker. För Finland var stormaktstiden en period som inte bara innebar krig och elände utan även märkbar utveckling. Det är viktigt att komma ihåg då fokus gärna hamnar på krig och ofred när det gäller stormaktstiden.<sup>5</sup>

### *Det reducerade riket och Finland under 1700-talet*

Under 1700-talet kämpade Sverige med sin identitet efter att ha mist sin stormaktsställning i Östersjöområdet. Stundtals agerade den svenska riksledningen som om man fortfarande var en stormakt. Revanschkrigen mot Ryssland 1741–1743 och 1788–1790 fick konsekvenser för Finland. En ny rysk ockupation som går under namnet lilla ofreden i finsk historieskrivning följde på det katastrofala militära nederlaget 1741–1742. Perioden av ryskt styre fick mindre återverkningar än stora ofreden, men den fred som följde innebar en förlust av områdena öster om Kymmene älv – de områden som kom att kallas Gamla Finland och som senare i början av 1800-talet återfördes till Finland. Gustav III:s ryska krig 1788–1790 resulterade inte i någon ny ockupation av Finland, men militärt blev kriget ett misslyckande med avseende på målen att inta S:t Petersburg och återupprätta det baltiska väldet. Kriget slutade dock utan landavträdelser. Reaktionen på det som särskilt i Finland uppfattades som ett olagligt krig blev myteri bland en grupp officerare, det så kallade Anjalaförbundet 1788. Mot-

ståndet mot Gustav III:s politik kvästes och kungen tog ett ännu fastare grepp om makten i och med riksdagens beslut att acceptera förenings- och säkerhetsakten 1789, vilket i praktiken återinförde enväldet.

Misslyckandet i kriget 1741–1743 hade två konsekvenser ur ett finskt perspektiv: Å ena sidan förlorades landområden i öster vilket försämrade förutsättningarna för ett effektivt försvar i händelse av ett nytt ryskt anfall. Å andra sidan uppmärksammade det svenska rikets ledning på allvar den östra riksdelens belägenhet. Under senare delen av 1600-talet hade Finland i många avseenden väckt ett mindre intresse än till exempel det nyligen införlivade Skåne. Nu på 1700-talet gav det finska försvarsproblemet upphov till ett nytt fokus på riksdelen eftersom Ryssland tagit över rollen som rikets huvudfiende från Danmark. Stora satsningar i Finland var grundandet av sjöfästningen Sveaborg och uppbyggandet av skärgårdsflottan från mitten av 1700-talet. Riksdelen skulle försvaras. Tillsammans med försvarssatsningar kom även försök att utveckla ekonomin i Finland. Produktionen av tjära och salpeter samt skeppsbyggeri innebar nya viktiga försörjningsmöjligheter för allmogen under 1700-talet. Men samtidigt väcktes kritik mot Gustav III:s regim och separatistiska idéer formulerades i en del högre ståndskretsar i Finland under 1780-talet. Eliten blev lugnare av åtgärderna för att stärka försvaret och ekonomin från centralmaktens sida, men den kände sig inte helt trygg.

De turbulenta revolutions- och Napoleonkrigen avgjorde slutligen det svenska rikets öde. Ledningen under Gustav IV Adolf valde att aktivt ställa sig mot Frankrike och Napoleon, vilket blev en linje i utrikespolitiken som kungen vägrade att vika ifrån. Vid gränsen mot Ryssland förekom provokationer redan 1802 följda av diplomatiska dispyter och vapenskrammel. I oktober 1805 gick Sverige med i den tredje koalitionen mot Napoleons Frankrike. Napoleon lyckades besegra sina motståndare på kontinenten och Ryssland förhandlade sig till en fred i Tilsit 1807 som innebar att Napoleon och Alexander I samarbetade för att hålla tillbaka britterna. I och med uppgörelsen med Napoleon fick Alexander I fria händer att agera mot Sverige. Ryssland fick plötsligt möjlighet att skapa den eftertraktade geografiska säkerheten för sin huvudstad inne i Finska viken. Anfallet på Sverige i februari 1808 innebar det fjärde kriget på hundra år på finskt territorium. Kriget ledde till ockupation och rysk pacifiering av befolkningen. 1808–09 års krig – i svensk historieskrivning oftare finska kriget – resulterade i riksprängningen 1809. Stormaktspolitiken hade avgjort Sveriges



och även Finlands öde. År 1812 möttes Alexander I och den svenske kronprinsen Karl Johan i Åbo. Mötet bekräftade att Sverige avstod från att återta sin forna riksdel i utbyte mot Alexanders välsignelse till en annektering av Norge. Sverige och Ryssland skulle även samarbeta under den stundande uppgörelsen med Napoleon – *La Grande Armée* var som bäst på väg mot Moskva. Finland omvandlades till ett storfurstendöme inom det ryska imperiet.

### *Finland i riket – uppfattningar om riksdelen*

Begreppet Finland blir aktuellt på allvar under 1500-talet och Österlandet som benämning på den östra riksdelen nämns i skrift för sista gången 1525. Som det redan framkommit infördes benämningen Storfurstendömet Finland i Johan III:s titulatur på 1580-talet, och den användes sporadiskt ända fram till slutet av 1700-talet utan att egentligen ha någon formell status. Man talade mycket sällan om storfurstendömet – och särskilt inte i vardagligt tal. Ofta gjordes skillnad på den svenska sidan och den finska sidan när man till exempel talade om städerna i de två riksdelarna. Åbo brukade stundtals kallas för Finlands huvudstad. Svenska sidan förekom allmänt som benämning på den västra riksdelen och även uttrycket ”västra Sverige” användes 1763 i ett memorial som handlade om seglationsfriheten. Ofta uppfattades Finland som sidoordnat Sverige. I officiella dokument talade man med en standardfras om ”Sverige och Finland”; riket hade med andra ord två huvuddelar. Ibland talade man om tre delar: Svealand, Götaland och Finland. På 1700-talet presenterades riket också som fyrdelat: Svealand, Götaland med Skånelandskapen och Bohuslän, Norrland och Finland. De tyska besittningarna ansågs stå utanför det egentliga riket. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att benämningen Finland i samtiden användes på den östra riksdelen och att det fanns en uppfattning att riket bestod av flera delar.

Inom det svenska riket fanns det en rangordning av landskap, stift och städer. Det ingick i den unga stormaktens propagandistiska självhävdelse att visa upp ett stort antal provinser med egna provinsvapen. I början av 1600-talet nämndes nästan alltid till exempel hertigdömena Norra Finland, Södra Finland och Karelen. Ibland inkluderades även hertigdömet Tavastland. Till grevskapen som stod lägre i rang räknades Åland, Nyland, Savolax och Österbotten. I samband med Karl X Gustavs storslagna begravning 1660 visades ett stort antal provinsvapen

upp. Till de tio viktigaste hörde storfurstedömet Finland, Södra Finland och Norra Finland. Under 1700-talet blev det aktuellt att framhäva rikets enhet, och provinsvapnen tonades ner och användes mer sällan. I takt med att förvaltningen av riket byggdes ut under 1600-talet introducerades länsvapnen som blev mer betydelsefulla än de äldre landskapsvapnen. I rangordningen av rikets län som togs upp i regeringsformen 1720 kom Åbo och Björneborgs län på tredje plats och Viborgs och Nyslotts län på femte plats. I det politiska livet röstade man under frihetstiden länsvis inom bondeståndet. När Sverige 1809 avträdde Finland till Ryssland angavs landsförlusten i formen av ett antal län i fredsdokumentet. Även städerna och stiftet rangordnades. Åbo intog till exempel sjätte plats bland rikets städer 1647.

För många uppfattades Finland ligga långt borta från Stockholm och maktens centrum i det svenska riket. Mötet med Finland innebar ett möte med någonting annorlunda. Ämbetsmän eller militärer som kom till Finland för tjänstgöring gav uttryck för detta i olika sammanhang. Stundtals var omdömena inte särskilt smickrande. Miljön beskrevs ibland, som av generalguvernören Niels Bielke på 1620-talet, som barbarisk och ond. Det som på många sätt förenar beskrivningarna var att de många gånger byggde på förutfattade meningar eller samtida föreställningar utan egentliga egna upplevelser eller erfarenheter. Ofta handlade det om omdömen före resan till Finland och de uttryckte sannolikt mest osäkerheten inför något nytt och annorlunda. Den politiska eliten i det svenska riket hade olika åsikter om förhållandena i Finland och sannolikt hade de liknande tankar om andra perifera delar av riket. En tjänst i rikets utkanter kunde sannolikt uppfattas som en förvisning – även om det rörde sig om ett kommandantskap på rikets största fästning Sveaborg eller en landshövdingepost som innebar ett kliv uppåt i den sociala hierarkin.



Norra Finlands, Satakunta, vapen broderat på ett hästtäckte buret vid Karl X Gustavs begravning den 4 november 1660. Det ståtliga begravningståget med ett stort antal vapensköldar av olika rang åskådliggjorde den svenska stormakten. Finland eller den östra riksdelen var en fullt integrerad del i det svenska riket.

I synen på Finland fanns även en avgjord skillnad när det gällde hur man såg på befolkningen i de olika delarna av den östra riksdelen. Ofta gjordes skillnad på kusttrakterna och inlandet. Exempelvis Per Brahe, som var en betydelsefull generalguvernör i Finland i mitten av 1600-talet, hade en negativ inställning till inlandets befolkning. Även Henrik Gabriel Porthan förhöll sig till en början negativ till allmogen i inlandet, men ändrade inställning och såg dem senare som människor som levde under anspråkslösa förhållanden och försökte klara sig så gott det gick.

Det är viktigt att inse att transporter under denna tid var en stor utmaning. Riket hölls samman av Östersjön och sjövägen var mycket effektivare än landvägen. Under 1700-talet räknade man med att kostnaderna för landtransporter var tjugo gånger så höga som för sjötransporter. Med andra ord orsakade de bristande kommunikationerna segregation i den östra riksdelen. Denna tendens förstärktes av uppfattningen att det som höll samman riket var religionen, de gemensamma lagarna, ett språk och gemensamma privilegier. Det började dyka upp tankar om att olika språk när allt kom omkring kunde vara ett problem. Utvecklingen i den östra riksdelen försvårades av att många inte förstod finska. Denna nya syn på språkets betydelse för sammanhållningen skulle under 1800-talet få ett ännu större genomslag. Religionen uppfattades ändå under perioden fram till rikssprängningen generellt som den viktigaste sammanhållande faktorn. Det var den lutherska tron som gällde med undantag för delar av Karelen och Ingermanland där det under stormaktstiden fanns en ortodoxt kristen befolkning. I övrigt var de gemensamma lagarna och troheten mot monarken viktiga förenande element. En betydelsefull aspekt på människors sätt att se på omvärlden var uppdelningen i olika samhällsgrupper, eller stånd. Många gånger avgjorde den sociala tillhörigheten självbilden hos befolkningen. Från 1500-talet blev det viktigare vilket stånd man tillhörde än, som tidigare, vilken geografisk hemhörighet man hade.

De lärda hade en del att säga om den östra riksdelen och dess invånare. Den ofta negativa bilden av finnarna som primitiva fann sin motbild hos några av dåtidens lärda – bland andra professorerna Michael Wexionius och Daniel Juslenius, verksamma i Åbo under 1600- och 1700-talen. Mest intressant i det här sammanhanget är vad de lärda sade om den svenskspråkiga befolkningen och om Finland som en del av Sverige. Erövringen av Finland beskrivs i ett antal verk och

fram till 1700-talet återkommer den hävdvunna berättelsen om de tre korstågen. Finnarna hade blivit kristna i och med att de blev en del av det svenska riket. Under den expansiva stormaktstiden framhöll man särskilt hur Finland hade erövrats, vilket passade bra i tidens retorik. Dessutom betonades att det var en stor lycka för finnarna att tillhöra det svenska riket. Diskussionen om när och hur de svenskspråkiga kom till Finland dök upp under 1700-talet som ett vetenskapligt problem, men fick ingen större uppmärksamhet. Det var först i samband med nationalismens genomslag under 1800-talet som frågan på allvar fick betydelse. Intresset för den svenskspråkiga befolkningen i Finland var egentligen ganska litet hos de lärda. Faktum är att det var den finskspråkiga befolkningen som gjorde Finland intressant.

Ändå skymtar den svenskspråkiga befolkningen fram i översiktliga beskrivningar av Finland, som i Wexionius verk från mitten av 1600-talet. Han konstaterade att delar av befolkningen i Österbotten fortfarande talade svenska. Nyland hade tidigare varit bebott av finnar, men hade enligt Wexionius fått lämna plats för nylänningarna som var ”lika svenskarna och gästvänliga”. På Åland uppfattade han också att det levde svenskar. En annan som nämnde förekomsten av svenskspråkiga i Finland var Eric Tuneld, även om han i den första upplagan av sin geografi över Finland är tämligen svävande när det gäller de svenskspråkiga. I den senare uppdaterade upplagan från 1794 har precisionen ökat och textpartier från en artikel av Porthan har arbetats in. Över huvud taget var Porthan betydelsefull när det gällde att i sin samtid förmedla och befästa bilden av Finland som tvåspråkigt.

## Överheten, kyrkan och undersåtarna

### *Regenten och den östra riksdelen*

En viktig del av Finlands ställning inom riket var regentens intresse för den östra riksdelen. Gustav Vasa kom vid riksdagen i Västerås 1544 att få igenom arvföreningen vilket innebar att Sverige blev ett arvkungadöme. Efter kungens död skulle sonen Erik, som Erik XIV, bestiga tronen. Gustav Vasas son Johan fick rätt till Finland som ett hertigdöme. På samma sätt fick de andra sönerna Karl och Magnus hertigdömen i den västra riksdelen. Hertigdömena och hertigarnas relativa frihet i relation till kungen urholkade centralmakten och ska-

pade förutsättningar för de maktkamper som kom att prägla Vasasönernas regeringstid. Under Gustav II Adolfs tid i början av 1600-talet avskaffades hertigdömena.

Som hertig över Finland bedrev Johan en i många stycken självständig utrikespolitik. Det innebar bland annat giftermål med den polske kungens syster Katarina Jagellonica 1562 och framstötar i Baltikum där Tyska ordens sorti hade lämnat ett maktvakuum efter sig. Johan residerade som storfurste på Åbo slott fram till 1563 då slottet belägrades av kung Eriks trupper och Johan togs till fånga. Efter Johans statskupp 1568 var det i stället Erik som satt fängslad på slottet. Sammantaget residerade Johan i sju år i Finland. Det innebär att han kände den östra riksdelen relativt väl. Däremot kom han som kung Johan III aldrig att besöka Finland. År 1592 dog Johan och hans katolske son Sigismund tog över tronen. Sigismund var redan kung av Polen och visade detta rike större intresse än Sverige. Det svenska riket kom mycket snart att dras in i ett inbördeskrig där Sigismund ställdes mot sin farbror, hertig Karl. Adeln var splittrad i riket. I den västra riksdelen hade hertig Karl ett starkt stöd, medan adeln i den östra riksdelen förblev kungatrogen under ledning av riksmarsken Klas Fleming som residerade på Åbo slott. Ur finskt perspektiv blev 1590-talet mycket dramatiskt. Maktkampen i riket spädde på 1596–1597 med ett kraftfullt bondeuppror i den östra riksdelen, det så kallade klubbekriget. Slutligen



avgjordes maktkampen till hertig Karls fördel 1598 i och med slaget vid Stångebro, och han uppsteg på den svenska tronen som Karl IX.

Karl IX genomförde 1602 en resa genom Finland som i mycket liknade en eriksgata. I Åbo mottogs adeln och ämbetsmän för granskning och räfst. Inte mindre än tre fogdar dömdes till döden för allvarligare brott. År 1609 återkom Karl IX på en mer formell eriksgata och återupplivade därmed den medeltida praxisen att eriksgatan även omfattade den östra riksdelen. Gustav II Adolf genomförde 1626 även han en resa i Finland. Därefter kom det att dröja ända till 1752 innan någon svensk monark besökte riksdelen. Inte ens Karl XI, som anses ha besökt många delar av sitt rike på ett otal resor, besökte Finland. Att intresset för Finland under denna period var mindre hänger sannolikt samman med att utrikespolitiken i så stor uträkning var inriktad söderut och västerut. Det var först vid 1700-talets mitt som Finland på allvar kom i blickfånget igen då Ryssland utgjorde det största hotet.

Adolf Fredrik hade intresse av att upprätta goda relationer till Finland. Det katastrofala kriget 1741–1743 krävde ansträngningar från monarkens sida. År 1752 reste kungen till den östra riksdelen sjövägen via Åland till Helsingfors. En viktig del av resan var inspektion av fästningsbyggena. Vidare besökte kungen och hans följe bland annat Borgå, Lovisa, Tavastehus och Åbo. Resan hem gick hela vägen runt Bottniska viken. I den berättelse över resan som kungen författade pekade han på

en rad missförhållanden som urusla vägar, stor barnadödlighet och för stora förvaltningsdistrikt.

De sista två kungarna på Sveriges tron då riket även omfattade Finland, Gustav III och Gustav IV Adolf (Karl XIII har uteslutits även om han var kung i september 1809 då freden underskrevs), visade störst intresse för Finland och gjorde många personliga besök i riksdelen. Försommaren 1775 genomförde Gustav III en fyra veckor lång resa i Finland organiserad som en eriksgata. Under besöket ägnade monarken stor uppmärksamhet åt försvaret, förvaltningen och ekonomin i den östra riksdelen. Bland annat beslutades under resan om en utökning av



Gustav III och Gustav IV Adolf tillhörde de svenska kungar som visade störst intresse för den östra riksdelen. Efter Gustav III:s återkomst från en resa till Finland restes en äreport i Stockholm den 2 juli 1775.

antalet län vid en konselj i Åbo. Österbottens län delades i Uleåborgs respektive Vasa län och i östra Finland bildades Kymmenegårds län samt Savolax och Karelens län. Gustav III återvände till Finland under kriget mot Ryssland 1788–1790.

Det gemensamma rikets siste monark Gustav IV Adolf genomförde sommaren 1802 tillsammans med drottning Fredrika en eriksgata i Finland. Resan omfattade inte bara de södra delarna av riksdelen utan även Österbotten. En intressant detalj är att Fredrika vid Abborfors vid den ryska gränsen sammanstrålade med sin syster Elisabet som var den ryske kejsarens gemål. Baktanken var att dämpa den politiska irritationen mellan Sverige och Ryssland som funnits en längre tid. På samma sätt som vid tidigare kungabesök ägnade sig Gustav IV Adolf mycket åt det militära. Resan i Finland gav en positiv bild av monarken. På samma gång väcktes hos Gustav IV Adolf en stark förtröstan på finnarna. Kungen uppfattade sina undersåtar som trogna, en övertygelse som han kom att bevara fram till kriget 1808 då han fast trodde på finnarnas beslutsamma motstånd mot den ryska ockupationen.

Kungliga resor och korta möten mellan monark och menighet är en sak. Vilket intresse monarken egentligen hade för Finland är en annan. Oavsett monarkens inställning till den östra riksdelen förekom på samma sätt som i andra delar av riket olika hyllningar i samband med kungliga bemärkelsedagar eller när en ny monark besteg tronen eller kom hem välbehållen från en längre resa. I Uleåborg lät till exempel apotekaren Johan Julin sända upp en varmluftsballong med kungligt monogram i augusti 1784 för att fira Gustav III:s hemkomst från Italien. Detta kompletterades bland annat med en bal och fyrverkerier. Kungatroheten i Finland prövades ordentligt under krigsåret 1808 och den ryska ockupationen. Slutsatsen är att troheten var stark särskilt i de breda befolkningslagren på landsbygden. Det fanns med andra ord en fast förankrad folklig lojalitet som inte delades av alla i samhällets elitskikt – ett faktum som det finns anledning att återkomma till.

### *Klubbekriget 1596–1597*

Slutet av 1500-talet var en svaghetsperiod för centralmakten i det svenska riket när det gäller kontrollen över Finland. Det var först på 1620-talet som kronans auktoritet blev fullständigt återtagen. Under den senare delen av 1500-talet hade adeln i riksdelen tillskansat sig en



stark självständig ställning. Ett uttryck för att det fanns en tydlig snedfördelning och ojämlikhet i det finska samhället var de bondeuppror som blossade upp 1596 med början i Österbotten och som spred sig till stora delar av riksdelen.

Analyserna av drivkrafterna bakom en av de i särklass största bonderesningarna i svensk och finsk historia har varit många. Med utgångspunkt från Storkyro socken reste sig bönderna i Österbotten, Satakunta, Savolax och Tavastland. De reagerade främst på att de långa krigen mot Ryssland 1570–1595 hade utarmat bygderna och skapat stora skillnader ekonomiskt mellan allmogen och adeln. Till saken hör även trycket från adelns militära inkvartering, de så kallade borglägren, som skapade hat och förbittring. Det senare var en del av adelns egenmäktighet i den östra riksdelen. Inom allmogen skedde även en differentiering då de bönder som tjänade som ryttare eller lägre lokala tjänstemän, som länsmän, kunde profitera på kriget. Bönderna reste sig inte mot ett ”svenskt” förtryck – vad det nu skulle ha inneburit i en del av det svenska rikets kärnområden. Snarare reste de sig mot lokala orättvisor. Adeln i Finland försvarade sin position och räknade med att Sigismund i större utsträckning än hertig Karl som kung på Sveriges tron skulle låta dem behålla sin makt. Upproret inträffade samtidigt som maktkampen mellan dem ställdes på sin spets. Adelsmännen i Finland ledda av Klas Fleming slog brutalt ner bondeupproret, men i ett senare skede kom adeln att kvävas av hertig Karl som gjorde upp räkningen med dem som motsatte sig hans auktoritet. De adelsmän som inte inordnade sig avrättades. Uppgörelsen på 1590-talet saknar språkliga kopplingar. Det har ibland framförts att de svenskspråkiga ställde sig utanför. Däremot har forskningen visat att delar av den svensktalande befolkningen redan 1595 gjorde ett upprorsförsök som slogs ner och att bönderna i de svenskspråkiga kustbygderna därför var mindre hågade att ansluta sig till den större resningen några år senare. Svensktalande och finstalande bönder gick samma öde till mötes. Klubbekriget var en social konflikt där språkfrågan eller språkidentiteten spelade en liten, om någon, roll.<sup>6</sup>

### *Finland och den svenska maktstaten*

Statsmakten försökte från 1600-talets början att återskapa sin auktoritet. Karl IX:s hårda tag mot eliten var en del i denna process. En annan metod var att öka och skärpa centralförvaltningens närvaro i



riksdelen. Det fanns ett tydligt incitament från centralmaktens sida under Gustav II Adolf att öka kontrollen över riket och även Finland. Resurser behövdes för att förverkliga de utrikespolitiska målen. Tidens främsta utrikespolitiska redskap var krigföring. Riket behövde utnyttja sina resurser till det yttersta. En liten stat av Sveriges storlek kunde inte falla tillbaka på en stor befolkning. Däremot kunde de resurser som fanns omsättas i militär kraft om de användes rätt. Den svenska staten utvecklades till en effektiv byråkrati där målet var att omsätta resurserna i militär förmåga och nå utrikespolitiska mål. Av det skälet brukar Sverige under stormaktstiden stundtals karaktäriseras som en militärstat.<sup>7</sup>

Europas då effektivaste förvaltning kom till uttryck i regeringsformen 1634. I riket, och därmed också i Finland, förvandlades ståthållare till landshövdingar med en länsstyrelse. Finland delades in i fyra län: Åbo och Björneborgs län (inklusive Åland), Nylands och Tavastehus län, Viborgs och Nyslotts län och Österbottens län. I vissa delar av riket tillsattes en generalguvernör som skulle samordna och övervaka förvaltningen. Det var en tillfällig lösning som blev mer långvarig än vad som ursprungligen var tänkt. Att Finland fick en generalguvernör visar att centralmakten inte ansåg att förvaltningen fungerade självständigt utan behövde övervakning. Under 1600-talet passerade

sex olika generalguvernörer under sammanlagt 28 år. Den mest betydelsefulla av dessa var utan tvivel riksdrotsen Per Brahe.

Brahe verkade som guvernör i Finland under två perioder:



Per Brahe den yngre bidrog under sin tid som generalguvernör i Finland på ett avgörande sätt till att utveckla den östra riksdelen. Av stor betydelse blev grundandet av ett universitet, Kungliga Akademien i Åbo 1640.

1637–1640 och 1648–1654. Under de här åren kom han i stort att arbeta med en förbättring av förvaltningen och näringslivet i Finland på ett så effektivt sätt att han avvecklade behovet av en generalguvernör. Brahe var synnerligen energisk. Förutom att grunda städer, organisera postväsendet, verka för en utbyggnad av vägnätet och få till en skjuts- och gästgiveriorganisation hanterade han klagomål och effektiviserade förvaltningen. Bland det han åstadkom framstår ändå grundandet av akademien i Åbo 1640 som det mest betydelsefulla. Men det finns mer på Brahes meritlista. Han bidrog även till att förhandla fram avtal för mer enhetliga principer för uttagen av tiondespannmålet. Även en mer ordnad organisation kring utskrivningarna av soldater i Finland kan läggas till Brahes insatser. Att soldater rymde efter utskrivning var ett stort problem, särskilt i de östra delarna av Finland. Brahe förhandlade fram ett lindrigare ständigt knekthåll med bönderna. Även om systemet endast gällde i Savolax och Karelen under några år var det en stor framgång. År 1642 fick hela riket en bättre och skonsammare organisation för knektutskrivning som ersatte Brahes system.

Under Karl XI infördes ytterligare reformer som påverkade Finland. Reduktionen och omorganisationen av krigsmaktens rekrytering kom att spela en stor roll. Det ständiga knekthållets införande och indelningsverket fick praktiska konsekvenser för lokalsamhället. Soldattorpen dök upp i alla socknar i takt med att landskapen roterades. Officersboställen avstyckades. Knekthållet skapade en ordning och struktur och betydde att de negativa återverkningarna av utskrivningarna åtminstone kunde reduceras. I delar av Finland, och då särskilt i Österbotten, var man fortfarande skeptisk till det nya rekryteringsystemet. De goda sidoinkomsterna från i synnerhet tjärbränningen gav bönderna möjlighet att leja soldater. Av den orsaken kom roteeringen att införas sent i Österbotten – först 1733 efter ett segt motstånd och en hel del förhandlingar.<sup>8</sup>

Varifrån kom då de ämbetsmän, militärer, präster och lärda som verkade i Finland? Frågan har betydelse inte för att det främst skulle vara en fråga om rättvisa utan för att det säger en del om riksdelens integration i riket. Det går att argumentera för att en stor andel regionalt rekryterade befattningshavare betyder att riksdelen inte behövde kontrolleras och styras utan att den var en del av riket på lika villkor. I början av stormaktstiden hade ämbetsmännen i Finland till 40 procent sitt ursprung i den östra riksdelen. Faktum är att andelen i slutet av 1600-talet hade ökat till 60 procent. I Finland fanns även ett

stort antal personer från den västra riksdelen inom förvaltningen. Efter stora nordiska kriget och den ryska annekteringen av Baltikum kom många balttyskar till Finland och fick tjänster i förvaltningen. Kort efter stora nordiska kriget var landshövdingarna i Finland och biskopen i Åbo från Baltikum. Men som allmän tendens ökade den regionala rekryteringen av ämbetsmän inte bara i Finland utan även i andra mer perifera delar av riket som Skåne och Norrland. Ökad integration innebar således ökande andel regionalt rekryterade befattningshavare.

Officerarna vid regementena i den östra riksdelen kom på samma sätt som ämbetsmännen med tiden allt oftare från regionen. Av officerarna i Finland med majors grad eller högre var 40 procent från den östra riksdelen vid mitten av 1600-talet. Mot slutet av 1600-talet var majoriteten av officerarna i Finland från Baltikum, men året före finska krigets utbrott i februari 1808 kom inte mindre än 70 procent av officerarna vid de finska regementena från Finland. Det blev även vanligt att officerarna kom från den ort som låg inom regementets rekryteringsområde. Med andra ord rekryterades officerarna i stor utsträckning lokalt. Regimentena hade en fast förankring i lokalsamhället. Ett intressant undantag var Österbotten som hade en stor andel officerare från den västra riksdelen. Orsaken var främst det förhållandevis tunna skiktet av ståndspersoner i landskapet bland vilka rekryteringen kunde ske.

Vid den östra riksdelens universitet i Åbo var sammanlagt hälften av de professorer som utsågs mellan 1640 och 1719 från Finland. År 1808 hade samtliga professorer sina rötter i den östra riksdelen. När det gällde prästerna gavs företräde till dem som kom från de egna stiftet. Som det redan har konstaterats var kunskaper i finska en merit. Över huvud taget rekryterades präster helst regionalt, vilket gällde i hela riket.

Riksdagarna var en viktig del av hur den politiska makten i det svenska riket utövades. Från Gustav Vasa och framåt genomfördes riksdagar med representanter för de fyra stånden. Ofta handlade riksdagens sammankomster om att regenten eller staten behövde resurser. Riksdagarna gav även möjlighet åt kungen, eller drottningen, att påverka representanterna för undersåtarna med sin propaganda. Samtidigt stod de svenska riksdagarna för en form av viktig interaktion mellan de styrande och de styrda. I varierande grad var det fråga om en dialog. Mycket tyder på att bönderna var subjekt och inte bara objekt i

dessa sammanhang. Med andra ord kom bondeståndet till tals. I början av 1600-talet utvecklades riksdagen till att framför allt besluta om nya skatter. Särskilt på 1650-talet var riksdagarna betydelsefulla då de ofrälse stånden utmanade adeln för att få igenom en reduktion, vilket skulle innebära att adeln tvingades lämna delar av sitt jordinnehav till kronan för att förbättra statens ekonomi. Kulmen blev reduktionen 1680 under Karl XI. Envälde infördes och riksdagarnas betydelse minskade. Under frihetstiden, efter stormaktens fall, skedde däremot en stark maktförskjutning från kungen till ständerna. Detta så kallade ständervälde tog i sin tur slut i och med Gustav III:s statsomvälvning 1772, och en ny period av upplyst absolutism dominerade styret fram till rikssprängningen 1809 och en ny statsomvälvning.

Hur många riksdagsmän som deltog från den östra riksdelen kan säga något om befolkningens möjligheter att komma till tals med statsmakten. Generellt kan man konstatera att deltagandet från Finland var litet åtminstone i relation till hur många riksdagsmän som fick delta. Varje stad utsåg riksdagsmän och ibland gick mindre städer samman om en riksdagsman. På samma sätt samsades flera härad om en representant för bönderna till riksdagarna.

Under 1500-talet deltog de frälse stånden från Finland i riksdagarna medan de ofrälse stånden mer sällan fanns representerade. De adliga ätterna representerades av sina huvudmän och prästerna av biskoparna och präster som valdes i stiftet. Under frihetstiden, då makten så tydligt låg hos ständerna, deltog i mitten av 1700-talet omkring 90 adelsmän med anknytning till Finland. Från prästeståndet deltog endast sex eller sju präster i riksdagarna. Städerna i Finland deltog under frihetstidens talrika riksdagar med sammanlagt 207 män – men de hade kunnat vara 322. Bonderiksdagsmännen var under samma period sammanlagt 251, men kunde ha varit 346. Siffrorna visar att avstånden och resan till Stockholm sannolikt avskräckte och påverkade antalet deltagare i riksdagarna.

### *Kommunikationen mellan överhet och undersåte*

När det gäller en stat av den karaktär som den svenska antog under stormaktstiden är det intressant att ställa sig frågan hur överheten kommunicerade med undersåtarna. Överheten var svenskspråkig, men majoriteten av undersåtarna i Finland finskspråkiga. Lagsamlingar hör till ett samhälles viktigaste dokument. Lagsamlingarna på

medeltiden översattes bara i enstaka fall till finska, men dessa blev aldrig officiella dokument med spridning. Den första lag som kom i en finsk översättning var 1686 års kyrkolag. När den utkom på finska 1688 var den unik. Lagsamlingen var den första på finska språket och skapade en juridisk terminologi på finska – ett faktum vars betydelse inte ska underskattas. Även 1734 års lag översattes redan 1738 trots att den trycktes och publicerades först 1759, men den fick aldrig officiell status.

I det svenska riket var förvaltnings språket svenska. Det betydde formellt att beslut delgavs på svenska och skrivelser till staten måste vara på svenska. Rättsprotokoll var författade på svenska men på 1700-talet kunde det förekomma att intyg och köpekontrakt fördes in på finska. Besluten skrevs på svenska och tolkades i olika domstolar till finska vid behov efter att de lästs upp på svenska. Sockenstämmoprotokollet fördes på svenska även i finskspråkiga församlingar, men kravet luckrades upp och det förekom åtminstone under 1700-talets andra hälft att de författades endast på finska. När någon avgav en ed, till exempel trohetsed eller tjänstemannaed, skedde detta på modersmålet. Det kan tolkas som att statsmakten ansåg att det var viktigt att edens innebörd blev fullständigt förstådd.

Inom militären var det ytterst viktigt att kunna kommunicera utan missförstånd. Många officerare och befäl insåg att de var tvungna att lära sig finska åtminstone i viss utsträckning för att kunna leda soldater i finskspråkiga regementen. Kommandospråket vid de regementen som rekryterades i Finland var fram till slutet av 1600-talet finska. Karl XI beslutade 1689 att alla soldater måste lära sig att förstå kommandoord även på svenska. Orsaken var strävan efter enhetlighet och ökad förmåga till samverkan i krig mellan bataljoner från olika regementen. En del underofficerare som inte kunde svenska fick lämna sina befattningar, och något reglemente på finska gavs inte ut efter 1680-talet.

När riksdagsmän från den östra riksdelen deltog i riksdagen skapade språket vissa problem. Finskspråkiga riksdagsmän behövde hjälp av tvåspråkiga riksdagsmän för att kunna delta fullt ut i riksdagsmötenas förhandlingar. Det ledde till att riksdagsmän av praktiska skäl ofta valdes bland de svenskspråkiga eller tvåspråkiga bönderna.

Prästernas språk var av stor betydelse eftersom kungörelserna från överheten lästes av prästen från predikstolen. På 1700-talet tog det vanligtvis omkring en halvtimme att läsa upp kungörelserna. Men anta-

let kungörelser ökade och allt fler tjänstemän och militärer lämnade sina kungörelser till prästen för uppläsning. Kungörelserna satte ofta prästen i en svår situation eftersom mycket av det som han delgav församlingsborna knappast var populärt. Skatteindrivning och utskrivningar skapade dålig stämning och distanserade prästen från menigheten som hade svårt att se att prästen inte personligen var ansvarig för påbuden. I ett rike där kungörelserna i huvudsak skrevs på svenska var det klart hämmande för kommunikationen mellan överhet och undersåte att en del av befolkningen var finskspråkig. Från och med 1730-talet tillsattes översättare vid Kanslikollegium i Stockholm som översatte de kungörelser som de ansåg vara relevanta. Mycket tyder på att det i huvudsak var de kungörelser som var verkligt viktiga för allmogen som översattes. Frågan är om det var den mest effektiva metoden. Om den lokale prästen med kännedom om de lokala finska dialekterna hade översatt de svenska texterna hade det i alla fall varit billigare. Men det förutsatte att det blev rätt och kvaliteten på det som förmedlades till allmogen hängde därmed på prästens språkkunskaper. Problemet kunde vara dubbelriktat. Prästen kunde ha brister i sina kunskaper i svenska som resulterade i att han inte förstod kungörelsernas innehåll eller att han inte kunde översätta den svenska texten korrekt till finska. Dialektala variationer satte prästen på ännu större prov. Men det räckte inte med dessa friktioner. Finskan var som skriftspråk ännu i slutet av 1700-talet så pass utvecklad att den hade svårt att täcka in allt som stod i kungörelserna. Med andra ord var det trots goda språkkunskaper inte möjligt att till fullo återge de svenska texterna på finska.

Samtidigt är det viktigt att inse att kravet på korrekt formulerade skriftliga besvär från undersåten till överheten var ett generellt problem som inte bara gällde finskspråkiga i den östra riksdelen. Allmogen talade dialekt, och i den skriftliga kommunikationen med överheten behövdes stöd av skrivare var man än bodde i det svenska riket. I stor utsträckning använde sig allmogen av specialkompetenta mellanhänder för att formulera besvär och andra skrivelser. Socken-skrivarna var en mellanhand som åtminstone i Satakunta och Österbotten användes för att få till skrivelserna. Med andra ord satt både svenskspråkiga och finskspråkiga bönder i samma båt. Utan en duglig förmedlare som de kunde lita på stod de sig många gånger slätt i kontakten med överheten.

### *Luthersk kristendom på svenska och finska*

En viktig del av Finlands integrering i det svenska riket hörde utan tvivel ihop med utvecklingen mot en luthersk kyrka starkt knuten till staten. Organisatoriskt låg församlingarna i Finland under ett stift, Åbo stift, fram till 1554 då Viborgs stift och biskopssäte grundades. Fram till 1730-talet rekryterades kandidaterna till biskopsstolen i Åbo i stor utsträckning från den västra riksdelen eller från andra delar av riket utanför Finland. Därefter innehade män födda i den östra riksdelen ämbetet. Biskopsrekryteringen följde den allmänna trenden att ämbetsmän, militärer och präster i Finland under 1700-talet i allt större utsträckning kom från Finland. Biskoparna i Viborgs stift utsågs tidigt bland präster födda i Finland. Sannolikt var det betydelsen av kunskaper om den östra riksdelen som avgjorde, särskilt om det gällde att leda stiftet i rikets östra utkanter.

Inflytandet från den västra riksdelen över kyrkan i Finland blev betydande. Det mest tydliga och ännu i dag synliga uttrycket för detta är de korskyrkor som uppfördes i stora delar av Finland från 1600-talet framåt. Själva kyrkorna kompletterades med fristående klockstaplar. De blev ett alternativ till de klassiska långkyrkorna. Många kyrkor byggdes av trä, i stället för sten, eftersom det var ett billigt och lättillgängligt byggmaterial. I Finland utvecklades en flora av varianter på korskyrkor när de ursprungliga ritningarna av arkitekter i Stockholm omsattes av lokala byggare. Byggandet av kyrkor under 1600-talet kan tolkas som ett sätt för den svenska stormakten att öka sin status. Kyrkorna utsmyckades och försågs med målningar för att manifesteras den unga stormaktens ställning. Texterna som kompletterade målningarna var ofta på svenska, även i finskspråkiga socknar.

Kyrkorummen var bara ett yttre uttryck för västligt inflytande på kyrkan. Under Gustav II Adolfs regeringstid uppfattade man i Stockholm att kyrkan i Finland behövde reformeras i grunden. Det var med andra ord inte bara kyrkobyggnaderna som behövde rustas upp och byggas om. En tydlig markering från centralmaktens sida att man menade allvar och ville få ordning på förhållandena var utnämningen av kyrkoherden i Nyköping Isak Rothovius till biskop i Åbo 1625. Han kom att bli illa omtyckt, men var ett lydigt redskap ur statsmaktens synvinkel och innehade sitt ämbete fram till sin död 1652.

Under Rothovius ledning påbörjades ett omfattande reformarbete. En åtgärd var att skapa mindre och mer lätthanterliga församlingar.

Under 1630- och 1640-talen ökade antalet församlingar i huvudsak genom delning av för stora församlingar. Prästerskapet hade i slutet av 1500-talet och i början av 1600-talet många gånger stått i stark beroendeställning till sina församlingsbor. Rent konkret handlade det om att prästerna ofta kom från bondesläkter och dessutom själva stod för insamlingen av den uppbörd som kyrkan och de själva hade rätt till för sitt uppehälle. Rothovius lade ner mycket energi på att se till att prästerna var utbildade och förbjöd kyrkans män att själva samla in uppbörden. Att ta in skatter var lokalförvaltningens sak. Samtidigt ökade statsmaktens inflytande över prästerskapet. I prästens ämbetsmannaed ingick inte bara att vara lojal mot kyrkan utan även mot kronan. Kyrka och stat flöt under denna tid alltmer samman och blev ett. I den svenska stormakten var kyrkan en påverkansorganisation som man utnyttjade väl. Prästerna distanserades på detta sätt från församlingsborna och knöts tydligare till staten.

Men det var inte bara prästerna som sattes under större kontroll. Under 1600-talet inleddes prästernas praxis att föra anteckningar om sina församlingsbor. Under andra hälften av århundradet började prästerna registrera människors kristendomskunskaper och lite senare också nattvarvsbesöken. Andra förändringar som skulle skapa större ordning var införandet av bänkar i kyrkorna och placeringsordning för hur man skulle sitta. Statsmakten försökte att på olika sätt komma till rätta med det som uppifrån uppfattades som oordning i kyrkan under gudstjänsterna. Många gånger pratades det högt och stimmades, folk kom och gick till sina platser under pågående gudstjänst. Den folkliga synen på hur gudstjänsterna skulle genomföras rimmade inte alltid med prästens och kyrkans uppfattning.<sup>9</sup> Men det betyder inte att människor inte var religiösa. Snarare var det så att människor i allmänhet inte drog en så skarp gräns mellan det kyrkliga och det profana. Under stormaktstiden infördes så kallade böndagar då befolkningen i riket instämde till gemensam bön. Den bakomliggande tanken var att skapa en sorts gemenskap där folket blev ett ”bedjande Israel”.

Den lutherska kyrkan försökte även aktivt disciplinera och undervisa menigheten i moralfrågor. Kyrkan hävdade allt starkare sin rätt att döma i sedlighetsbrotten, en rätt som går tillbaka till medeltiden. Antalet personer som lagfördes för sedlighetsbrott som sex utanför äktenskapet ökade och utgör i en europeisk jämförelse ett särdrag inte bara för det svenska riket utan för hela Norden. Ett intressant faktum



är att domarna för sedlighetsbrott i Finland ökar ordentligt först på 1640-talet, vilket är senare än i de övriga delarna av riket. Förklaringen är att Finland var ett krigsnära område under slutet av 1500-talet och i början av 1600-talet. Kronans inflytande på lokalplanet var mindre. Ett prästerskap som stod i stark beroendeställning till bondesläkterna bejakade den folkliga synen på moral och såg inte så strängt på moralfrågorna. Men det blev ändring på detta i och med kronans ökade kontrollbehov under 1630-talet och framåt. Sedlighetsbrotten överfördes till den världsliga sektorn och dömdes i de profana rätterna. Den världsliga förvaltningen byggdes ut och kontrollen ökade. Kraven på prästerna att förkunna rätt budskap ökade, och ett led i förändringen var den mer formaliserade utbildningen av prästerna. Den lutherska hustavlan med sina föreskrifter för hur man skulle leva spreds i hemmen. På många sätt kan det ökade antalet domar i sedlighetsbrott och det starkare greppet om människornas moraliska liv helt enkelt ses som en konsekvens av att kungamakten ville hävda sin rätt över sina undersåtar.<sup>10</sup>

Befolkningen i det svenska riket ändrade emellertid långsamt sitt sätt att förhålla sig till den nya moralen. Dubbelmoralen var synnerligen utbredd, och många gånger fortsatte man i lokalsamhället att följa sina gamla regler för vad som var accepterat. Obstruktionen mot de pålagor som staten kom med var ibland tydlig. Vad människor egentligen tyckte och tänkte vet vi mycket lite om. Men det var inte självklart att den av staten påbjudna moralen var den man i slutänden efterlevde. Befolkningen undvek inte bara moralreglerna utan gjorde stundtals då nöden tvingade dem verkligt motstånd mot ståndsläran om social underordning. Bönder fuskade med skatterna eller inställde sig inte när det var dags för skjutsning åt kronan. Drängar flydde från odrägliga husbönder eller från hotet att bli utskrivna som soldater. Människorna i Finland underordnade sig i huvudsak den nya lutherska samhällsordningen, men inte alltid och inte nödvändigtvis med glädje.

Konfrontationen mellan den lutherska statsreligionen och folkliga föreställningar blev starkt påtaglig i de häxprocesser som förekom under senare delen av 1600-talet. Alla former av trolldom och gamla föreställningar och traditioner skulle bekämpas. Statens jakt på häxor, som i Finland också kunde vara trollgubbar, användes ofta för att komma åt motståndare i lokala konflikter. Anklagelserna om häxeri kunde falla på vem som helst, men i de allra flesta fall var det kvinnor som anklagades. Häxjakt förekom intensivt i de svenskspråkiga sock-

narna i Österbotten på 1670-talet. Även på Åland förekom häxjakt som resulterade i att nio kvinnor avrättades 1666–1670. Närheten till och de täta kontakterna med den västra riksdelen kan ha lett till en påtaglig koncentration av häxjakt till det svenskspråkiga Österbotten. Fenomenet är ännu inte särdeles undersökt i den östra riksdelen utanför Åland och Österbotten. Sammantaget dömdes knappt 150 personer till döden i Finland men endast ett fåtal av dessa avrättades. Den enda som faktiskt brändes levande på bål i hela riket var en kvinna från Österbotten, Malin Matsdotter. Hon avrättades i Stockholm 1676.<sup>11</sup>

Som vi har sett innebar 1600- och 1700-talen att Finland på samma sätt som övriga delar av det svenska riket blev en del av en västeuropeisk luthersk kristenhet. Men det handlade även om språklig påverkan. I förordet till den första finska psalmboken ger Petri Finno uttryck för att det var bättre att tjäna Gud på ett språk man förstod än på ett okänt språk. Tanken var att människor skulle läsa religiösa skrifter på sitt eget språk, och katekesen trycktes på finska i flera versioner under 1600-talet. I Finland ökade antalet böcker i bondehemmen under 1700-talet. Främst var det fråga om Bibeln, psalmboken och andaktslitteratur.

Undervisningen var till en början helt och hållet en sak för hemmet och familjen. Så småningom ökade utbildningsinsatserna bland allmogen. Att kunna läsa var ett villkor för att få delta i den första nattvarden. Från 1730-talet utvecklades skriftskolorna och från 1763 blev de obligatoriska i Åbo stift och i Viborg stift 1774. Klockarna var ofta de bristfälliga pedagoger som undervisade barnen. Intressant i det här sammanhanget är att många finskspråkiga föräldrar skickade sina barn till svensk skriftskola. Skälet var sannolikt svenskans betydelse för socialt avancemang i ståndssamhället. Prästerna var dock tveksamma till att lägga ner tid på att lära ut svenska. De var mer intresserade av att folket var gudfruktigt oavsett språk. Att utbilda finnarna i svenska kunde leda till ökat intresse för inflyttning från den västra riksdelen. Detta var ett starkt önskemål från statsmaktens sida under andra hälften av 1700-talet då befolkningen i Finland måste ökas av försvarspolitiska skäl, vilket det finns anledning att återkomma till. I Österbotten gjordes på uppmaning från centralmakten i Stockholm till och med försök att ”försvenska” befolkningen med klen resultat. Prästerna ville inte ha språkligt heterogena socknar, utan föredrog enhetlighet eftersom det innebar mindre arbete oavsett om det var finskan eller svenskan som dominerade. Att utbilda och skapa små

svensktalande minoriteter i finskspråkiga socknar ställde bara till det ur prästerskapets perspektiv. Hur många som egentligen lärde sig att läsa och skriva i det svenska riket är svårt att exakt beräkna, men omkring hälften av bondebefolkningen kunde åtminstone läsa i slutet av 1700-talet.

På vilket språk hölls gudstjänsten i Finland under svensk tid? Svaret är att det berodde på församlingen och den språkliga sammansättningen på befolkningen. I socknar med språkliga minoriteter ordnades i mindre sidokyrkor, i bystugor eller i sakristian gudstjänst för dem som var i minoritet. I vissa fall delades församlingen språkligt när det var dags för predikan. En stor pragmatism och vilja till praktiska lösningar präglade i det stora hela situationen på de flesta orter. Men det fanns också grogrund för konflikter. Många gånger handlade det om att prästerna ville undvika dubbla gudstjänster och dubbelt arbete.

Elimä kyrka från 1600-talet är en av Finlands äldsta bevarade korskyrkor i trä. Det var från predikstolen som kungörelser och påbud förmedlades till folket i det protestantiska svenska riket. Kyrkan med klockstapeln från 1797 fotograferade av Reinhold Hausen 1876.

I Åbo stift hölls 1696 svenskspråkig gudstjänst i 70 kyrkor och kapell. Uppgifter från 1782 visar att gudstjänsterna i majoriteten av församlingarna i stiftet hölls på finska, vilket betydde i 201 av 290 moderkyrkor och kapell. I 46 av försam-



lingarna firades gudstjänst endast på svenska och i 43 av församlingarna ordnades gudstjänst på båda språken. De helt svenskspråkiga församlingarna var vid denna tid alla församlingar på Åland och därtill Gamlakarleby, Jakobstad, Purmo, Munsala, Vörå, Oravais, Maxmo, Kvevlax, Replot, Solf, Malax, Korsnäs, Närpes, Kristinestad, Iniö, Houtskär, Korpo, Nagu, Nötö, Dragsfjärd, Västanfjärd, Hitis, Bromarv, Ekenäs, Antskog, Karis, Snappertuna, Svartå, Ingå, Degerby och Fagervik. Några av de församlingar som firade gudstjänst på båda språken fanns i Uleåborg, Brahestad, Kaustby, Vetil, Björneborg, Raumo, Nystad, Kustö, Kaksकर्ता, Tykö och Koskis. I Borgå stift hölls enbart svenskspråkig gudstjänst i Östersundom kapell och Forsby bruks kyrka. Lovisa, Pyttis, Lappträsk, Pernå, Borgå, Sibbo, Helsinge, Helsingfors och Sveaborg hade församlingar som firade både svensk och finsk gudstjänst. Till detta kan läggas ett antal socknar där gudstjänst på svenska erbjöds mer sällan. Denna genomgång ger en god bild av de svenskspråkigas spridning i Finland vid den svenska tidens slut.

## Eliten – livsvillkoren, kulturen och språket

### *Ståndspersoner*

Stormaktstidens ståndssamhälle byggde på privilegier och skillnader mellan de olika samhällsgrupperna. Mot slutet av den svenska tiden, tydligt under 1700-talets andra hälft, började denna ordning att luckras upp. Ståndscirkulationen och den så kallade ståndsutjämningen gjorde sig påmind vilket suddade ut skillnaderna mellan samhällsgrupperna. Från slutet av 1500-talet hade tillväxten av adeln och övriga ståndspersoner varit en viktig del av utvecklingen i Finland, bland annat i fråga om svenskt kulturinflytande och svenskt språk i den östra riksdelen. Adeln i det svenska riket fanns på lokal och regional nivå och på riksnivå. De adelsläkter som rörde sig på riksnivå, med egendomar på olika håll i riket och med höga befattningar inom krigsmakt, ämbetsverk och ofta en plats i riksrådet, var självklart få. Om en adelsläkt var svensk eller finsk är stundtals omöjligt att avgöra. I slutet av 1500-talet fanns 20 av sammanlagt 79 av adelns stenhus i den östra riksdelen, vilket kan uppfattas som ett mått på den förnämsta finska adelns relativa antal. Stenhusen var prestigebyggnader som samtidigt gav trygghet i orostider. Släkter som Fleming, Horn, Tott, Kurck och

Stålarm var på 1590-talet kopplade till Finland genom sina godsinnehav. Det stora flertalet av adelsfamiljerna levde dock mer anspråkslöst på lokal och regional nivå. I Finland fanns i slutet av 1500-talet 200 av rikets omkring 550 frälsemän. I början av 1600-talet hade antalet ökat till omkring 260. Omräknat i jordegendomar med skattefrihet mot rusttjänst fanns åtminstone 2 000 frälsehemman i Finland. De flesta av adelsfamiljerna innehade endast fyra till fem gårdar. Större gods var mer sällsynta. De frälsegårdar som hade den största skattefriheten kallades säterier, och omkring 1600 fanns de flesta av Finlands 340 säterier i kustområdena i Nyland, särskilt i de östra delarna, och i Egentliga Finland. Geografiskt var adeln med andra ord kopplad till de traditionellt svenskspråkiga bygderna.

Maktpolitiskt hade adeln i Finland, starkt dominerad av ståthållaren Klas Fleming, stått på kung Sigismunds sida i den inrikespolitiska maktkampen i det svenska riket i slutet av 1500-talet. Som segrare i striden gjorde sig Karl IX av med många av sina motståndare inom adeln, vilket redan berörts i samband med klubbekriget. Sammantaget hade den finska adeln som ett resultat av gränskrigen mot Ryssland och Polen haft en stor självständighet under 1500-talet, men under Karl IX miste de mycket av sin fria ställning. Det blev ett slut på den relativa autonomi som slottshövitsmännen och frälsemännen hade kunnat dra nytta av, inte minst i Viborg under den senare delen av medeltiden. Å ena sidan handlade det för adelns del under 1600-talet mycket om att inordna sig under kungamakten och ta de karriärvägar som erbjöds som officerare eller ämbetsmän i den svenska statens och kronans tjänst. Å andra sidan fanns det stora möjligheter att vinna adelskap och avancemang för att inte tala om ekonomiska belöningar i kronans tjänst. Den svenska stormakten erbjöd möjligheter och under 1600-talet ökade nyadlingen kraftigt. Riket behövde män som kunde leda och hade resurser för den pågående expansionen genom krig. De gamla etablerade adelssläkterna fick konkurrens av nya släkter. I början av 1600-talet fick många balttyskar förläningar i den östra riksdelen, och de var inte ensamma om att öka andelen utlandsadelssläkter. Tyskar, skottar, livländare, ryssar och fransmän fick också donationsjord. Under 1600-talet grundades inte mindre än 800 säterier i Finland. Koncentrationen till kusttrakterna, och de svenskspråkiga områdena, var fortfarande tydlig även om nya delar i det inre av Finland också fick säterier. Inom adeln upprätthölls nätverken och släktbanden aktivt. Framför allt skedde giftermålen mel-

lan olika adelsfamiljer inom regionen Finland, eller delar av Finland. Men giftermål mellan medlemmar av adelsfamiljer från den västra och östra riksdelens förekom också under perioden fram till riksprängningen 1809. Vid den svenska tidens slut fanns omkring 200 ätter och 750 adelsmän i Finland av vilka 11 procent tjänstgjorde som ämbetsmän och hela 80 procent inom krigsmakten. Reduktionerna under 1600-talets senare del påverkade adeln mindre än man kan tänka sig. I själva verket gynnades de lågadliga av att statens finanser sanerades eftersom de var beroende av de statliga löner som kom med officers- och ämbetsbefattningarna.

Ofrälse ståndspersoner var en grupp som började växa fram genom de socioekonomiska förändringar som samhället genomgick under 1700-talet. Det handlade om personer som befann sig mellan allmogen och adeln. Många mer välbärgade bönder kom att utnyttja möjligheten att bli rusthållare för en ryttare med häst till rikets kavalleri mot att erhålla skattefrihet.

Herrgårdarna låg glesare i den östra riksdelens än i den västra, och särskilt de som var byggda i sten var sällsynta. Sarvlax med sin tydliga barockstil från slutet av 1600-talet tillhör undantagen. Byggherren till herrgården i Pernå i östra Nyland var Lorentz Creutz den äldre.



Plötsligt hade de avancerat ett steg uppåt i den sociala hierarkin. I de områden som låg nära det svenskspråkiga västra Nyland visade sig detta i att man antog svenska efternamn. Strategin var att hålla distans nedåt mot allmogen och så mycket som möjligt ta efter ståndspersonerna och deras livsstil. Även icke-adliga officerare och underofficerare i krigsmakten hamnade i en mellanställning på samma sätt som olika offentligt avlönade ämbetsmän som kronofogdar, lantmätare och stadsfiskaler. Under 1700-talet kom denna grupp av ofrälse ståndspersoner att utgöra uppemot hälften av ståndspersonerna i Finland. År 1754 utgjorde ståndspersonerna 3 472 vuxna män. Av dessa var 548 adelsmän, 1 023 tillhörde prästerskapet och 1 901 var ofrälse ståndspersoner. Under 1700-talet var adeln koncentrerad till Åbo och Björneborgs län och Nylands och Tavastehus län. I Österbotten var andelen adliga försvinnande liten, endast 0,1 procent. I till exempel Savolax som låg långt från de svenskspråkiga kustbygderna utvecklades en herrgårdskultur på allvar under 1600- och 1700-talen. Ofrälse ståndspersoner som ryttarbönder, officerare, lokala ämbetsmän och skrivare förvärvade jordegendomar som förvandlades till säterier med herrgårdar.

På lokalplanet umgicks ståndspersonerna frekvent. Familjerna på herrgårdarna och prästgårdarna var släkt med varandra. Man distanserade sig från allmogen genom att inte idka kroppsarbete och genom manér och klädmode. Ståndspersonerna utväxlade middagar, drack kaffe hos varandra och firade olika bemerkelsedagar. Uppenbarligen tog man på landsbygden till sig vad som skedde på större orter eller i städerna, i Finland främst Åbo och Sveaborg. I ståndspersonernas vanor ingick att bjuda in till umgänge med dans och kortspel, vintertid även slädpartier. Brunnsdrickande i Esbo, Idensalmi, Nådendal, Lovisa och Åbo, där umgänget och nöjeslivet blev viktigare än själva hälsokuren, hörde även till ståndspersonernas nöjen. Via kursorterna fick de övre befolkningslagren i Finland nya impulser från kontinenten och den västra riksdelen. Sveaborg med sitt societetsliv länkat till småstaden Helsingfors framstår under andra hälften av 1700-talet som en inte obetydlig bärare av kulturimpulser från huvudstaden och kontinenten.

Till officerarnas tidsfördriv hörde läsning av litteratur inte bara på svenska utan även på franska. Stundtals innebar det läsning av franska filosofer som stod för idéer som säkert inte hade fallit regenterna i Stockholm på läppen i alla avseenden. Upplysningsfilosoferna för-

medlade ett kritiskt förhållningssätt till både religion och kungamakt.<sup>12</sup> Det finns de som anser att det på tillställningar som ordnades av Sveaborgs ordenssällskap – Frimurar-, Timmermans- och Walhallaorden – förekom diskussioner i separatistisk riktning, vilket vi får återkomma till.<sup>13</sup> Lässällskap utvecklades bland annat i Vasa och de första läsebiblioteken såg dagens ljus i kuststäderna i Finland under slutet av 1700-talet. Läsvanorna förändrades samtidigt från att omfatta läsningen av ett fåtal titlar mestadels religiös litteratur till att inriktas på läsning av stora mängder böcker. Litteraturen bestod av filosofisk litteratur, romaner, biografier, historiska skildringar och reseberättelser mestadels på svenska, men även äldre litteratur på franska kunde förekomma. Högläsning i grupper av handarbetande kvinnor var vanligt, vilket åtminstone i högreståndsmiljöerna öppnade upp för bildning även för kvinnor.

De kulturinflenser som ståndspersonerna i Finland fick ta del av kom med andra ord via Sverige från kontinenten. Av intresse är förstås även vilket språk som talades bland ståndspersonerna. Frågan tillmäts sannolikt större betydelse i dag än vad den gavs då. Kommunikationen inom de övre samhällsskikten skedde av naturliga skäl på svenska. När riksadeln möttes var det svenska som talades. Mer regionalt i Finland förefaller finska under 1500- och 1600-talen ha varit det språk som talades i finskspråkiga områden även när ståndspersoner träffades. Detta förändrades med tiden, och mot slutet av 1700-talet tog svenska över som umgängesspråk i hela Finland inom de högre stånden. Språkbytet framtvingades inte, men kan uppfattas som en naturlig del i ett eventuellt avancemang i den sociala hierarkin. Det betydde inte att ståndspersonerna inte skulle ha behärskat och fortsatt använda finska i andra sammanhang. I vissa delar av Finland var man tvåspråkig. Även skriftligt förekom inslag av finska vilket visar att språket användes aktivt av ståndspersoner i Finland. Av det tunna i huvudsak svensktalande elitskiktet i samhället bodde en fjärdedel i svenskspråkiga områden och övriga i en omgivning som var finskspråkig.

### *Utbildning för eliten på svenska*

Elitens språk för in på frågan om utbildning. En synnerligen avgörande faktor i språksammanhang var det faktum att all högre utbildning inom det svenska riket skedde på latin och senare under 1700-



talet på svenska. Till stor del bestod undervisningen i att översätta texter från latin till svenska och tvärtom. Undervisningen skedde i tre stadier: först i pedagogier, sedan i trivialskolor och slutligen i gymnasier. De inledande åren innebar i stor utsträckning undervisning i svenska. Tillhörde man eliten och var finskspråkig tvingades man lära sig svenska. För de barn och ungdomar som kom från finskspråkiga hem var språket med andra ord en barriär som man måste ta sig över. Det gällde förstås även för barn från allmogen som genom utbildning ville avancera i det sociala systemet.

De utbildningsinstanser som erbjöds i Finland var små. Vid mitten av 1700-talet fanns det ett gymnasium i riksdelen. Det hade ursprungligen grundats i Viborg 1641, men flyttat till Borgå 1721. Gymnasiet och trivialskolorna hade omkring 600 elever. Alla elever var pojkar. Flickorna hade ännu inte möjlighet att få undervisning, vilket utestängde halva befolkningen. Hälften av eleverna fanns i trivialskolans första förberedande klass, den så kallade apologistklassen. Många av eleverna i

Eliten utbildades i den östra riksdelens "huvudstad" Åbo. Till höger om den medeltida domkyrkan syns akademihuset som stod färdigt 1815. Sepialavering av Carl von Kugelgen 1821.



apologistklassen hade aldrig för avsikt att fortsätta vidare till den så kallade latinskolan. Det var i första hand prästerskapet och borgerskapet som sände sina barn till trivialskolorna. Adeln ordnade ofta egen undervisning hemma med hjälp av någon lämplig informator. I latinklasserna kom endast var femte elev från allmogen och då handlade det oftast om söner till rusthållare, det vill säga ofrälse ståndspersoner.

Från gymnasiet, eller ibland direkt från trivialskolorna, kunde de mest lämpliga eleverna bli studenter vid universitetet. Uppsala universitet hade etablerats redan på 1400-talet liksom universitetet i Greifswald. Under 1600-talet grundades ytterligare tre universitet i det svenska riket: Dorpat 1632, Åbo 1640 och Lund 1666. Etableringen av ett universitet i den östra riksdelen innebar att framför allt tillgången på präster och ämbetsmän säkrades. Studenterna i Åbo kom främst från närområdet, det vill säga Åbo stift. Omkring en tiondel av studenterna kom från den västra riksdelen under 1700-talet. En av de mer kända av dessa ”västsvenskar” var Pehr Stenberg från Umeå i Västerbotten. Han tillbringade tio år i Finland både som student vid akademien i Åbo och som familjeprest och informator på olika adelsgårdar i Satakunta och Egentliga Finland 1779–1789. Han efterlämnade en omfattande levnadsbeskrivning som ger inblickar i den tidens tankevärld och livsvillkor för en studerande och präst.<sup>14</sup> För studenter från östra Finland var Dorpat ett alternativ, och en del österbottningar valde Uppsala framför Åbo eftersom förbindelserna sjövägen till Mälardalen var bättre än kommunikationerna landvägen till Åbo. Åren 1722–1808 var 428 studenter från den östra riksdelen inskrivna vid universitetet i Uppsala och av dessa var hälften från Österbotten.

De som studerade vid universitetet kom i stor utsträckning från familjer som räknades till ståndspersonerna. Av de 1168 österbottningar som studerade i Åbo hade endast 129 allmogebakgrund. Med andra ord var utbildning en angelägenhet för samhällets övre skikt. Härtill kan läggas att de svenskspråkiga hade ett försteg eftersom de finskspråkiga också måste lära sig ett nytt språk. Man kan alltså påstå att det faktum att svenskan mot slutet av 1700-talet blev allt viktigare som lärdomsspråk gav den finskspråkiga eliten ett incitament att sakta byta språk eller åtminstone utveckla tvåspråkighet för att kunna ta del av utbildning och göra karriär inom staten på allvar. Samtidigt som svenskan fick en större roll är det på sin plats att framhålla den tydliga pragmatism som fanns i språkanvändningen inom de högre stånden

under den svenska tiden. Det innebar att man talade det språk som passade för stunden.

Barnen till adeln och de mer förmögna borgarna hade informatorer som de undervisades av och som hjälpte dem med studierna vid universitetet. Att vara informator gav ekonomiskt mindre bemedlade studenter en möjlighet att tjäna sitt uppehälle och knyta för framtiden viktiga kontakter. Det var främst studenter från den västra riksdelen som anlätades som informatorer. Studenter från den östra riksdelen hade mycket svårare att få sådana tjänster. Nästan alla studenter från den västra riksdelen som utbildade sig i Åbo verkade som informatorer i Finland. Sannolikt handlade det om deras språkkunskaper men även att de representerade det moderna genom sin härkomst från den västra riksdelen.

Det var inte bara genom universitetsstudier som elitens barn skaffade sig nyttiga utblickar. Unga manliga aristokrater sändes ut på bildningsresor, *grand tours*, som tog dem ut i Europa även om det var ovanligare. Mer vanligt var kortare resor till Sverige. Även döttrar skickades till exempel till rikets huvudstad för att lära sig att föra sig och utveckla sina språkkunskaper. Tanken var att Stockholm skulle kunna ge dessa unga medlemmar av eliten åtminstone delar av kulturimpulserna från Paris och kontinenten.<sup>15</sup>

### *Prästerskapet och menigheten*

Prästerskapet utgjorde en tredjedel av ståndspersonerna. På landsbygden, där den överväldigande majoriteten av människorna bodde, hade prästen en viktig roll i lokalsamhället. I de norra och inre delarna av Finland var prästen ofta den ende verkliga ståndspersonen. Prästen var ordförande i sockenstämman, som på 1700-talet hade utvecklats till den främsta arenan för vad man skulle kunna kalla lokal självstyrelse. Prästgårdarna skulle fungera som en förebild när det gällde nya grödor och jordbruksmetoder. De var dessutom kulturella samlingsplatser, och många präster skaffade bibliotek och utvecklade den bokliga lärdom som var utmärkande för prästeståndet. Ofta var det präster som introducerade nyheter och många präster fungerade som läkare i lokalsamhället.

Anders Chydenius var ovanligt mångsidig, men samtidigt ett gott exempel på vilken funktion en präst kunde ha i lokalsamhället. Han verkade som kyrkoherde i Gamlakarleby, men var även teologie doktor

och en flitig förkämpe för det vi i dag skulle kalla demokratiska ideal. Inte minst försvarade han liberala uppfattningar som ekonomisk frihet och tryckfrihet. Som riksdagsman 1765–1766 kom han att driva frågan om större makt till ständerna på bekostnad av det aristokratiska styret. På lokalplanet arbetade han för att utveckla jordbruket och såg till att hans eget boställe hade en mönsterträdgård. Han engagerade sig även i projekt som vaccination av bondebefolkningen. Religiöst stod den tvåspråkige Chydenius nära pietismen.<sup>16</sup>

Prästen delade i många avseenden församlingsbornas villkor genom jordbruket, men det fanns en tydlig distans mellan prästerskapet och allmogen som prästerskapet upprätthöll. Kyrkoherdarna bildade ett elitskikt inom den lokala och regionala eliten och blickade på rikseliten när det gällde kultur. Vanliga församlingspräster eller kaplaner hade betydligt mindre resurser. När svenskan på allvar mot slutet av 1700-talet hade börjat bli det dominerade språket inom prästfamiljerna blev det mentala avståndet till bondebefolkningen större. Församlingarna i Finland ökade i antal under stormaktstiden från 136 vid mitten av 1500-talet till nästan 450 i slutet av 1700-talet. Behovet av att utbilda och rekrytera präster ökade med andra ord kraftigt.

Under 1600- och 1700-talen uppstod många släktband mellan prästståndet och borgerskapet. Äktenskap skapade betydelsefulla allianser bland de lägre ståndspersonerna. Nya präster kom från redan etablerade prästsläkter, sönerna gick helt enkelt i faderns fotspår eller kom från borgerskapet. Prästerna antog i unga år latiniserade namn och från mitten av 1600-talet ofta svenska eller svensk-latiniserade namn, inte sällan med koppling till hembygden. På grund av avståndet till utbildningsorterna hade de flesta prästsläkter sitt ursprung i borgerskapet i Åbo eller Viborg eller landsbygden i sydvästra Finland. Från de svenskspråkiga områdena var det inte många med allmoge-bakgrund som valde att bli präster. Det var i stället de finskspråkiga bondsönerna som lärt sig svenska och gått latinskola som blev präster och avancerade i samhällshierarkin.

### *Städer, borgerskap och näringar*

En annan viktig del av utvecklingen i Finland under 1600- och 1700-talen var grundandet av en rad nya städer. Städerna var ända fram till industrialiseringens genombrott små och få. Under 1700-talet bodde endast 5 procent av befolkningen i Finland i städerna vilket är lite ur

ett europeiskt perspektiv. Men när man räknar urbaniseringsgraden ska man komma ihåg att den i särklass största och folkrikaste staden i riket, Stockholm, låg i den västra riksdelen. De finska städerna var trots sin litenhet betydelsefulla för handel och hantverk och i synnerhet för kontakterna med omvärlden. Det var i stor utsträckning via städerna som nya impulser nådde den östra riksdelen. Under medeltiden fanns sex städer: Åbo, Viborg, Borgå, Ulfsby, Raumo och Nådendal. Under 1500-talet tillkom Ekenäs (1546), Helsingfors (1550) och Björneborg (1558, i stället för Ulfsby). I Österbotten grundades under 1600-talet ett antal städer vid kusten: Uleåborg (1605), Vasa (1606), Nykarleby (1620), Gamlakarleby (1620), Kristinestad (1649), Brahestad (1649) och Jakobstad (1652). Dessa följdes under 1700-talet av Kaskö (1785). I det inre av Finland grundades Tavastehus (1639), Nyslott (1639), Kajana (1651), Kuopio (1653), Heinola (1776) och Tammerfors (1779). Till dessa kan läggas de städer som fram till 1743 var svenska, förutom de redan nämnda Nyslott och Viborg även Fredrikshamn (1653), Sordavala (1632) och Kexholm.

Efter freden 1743, då Sverige miste den sydöstra delen av Finland, kan man dela in städerna i den östra riksdelen i fyra huvudsakliga grupper. Åbo framstår befolkningsmässigt och i alla andra avseenden som en stad i en klass för sig. Befolkningen ökade från omkring 4 300 invånare 1730 till nästan 11 000 invånare 1805. Städerna vid Finska viken ökade under samma tid sin sammanlagda befolkning från nästan 3 000 invånare 1730 till nästan 8 500 invånare 1805. De få städerna i inlandet hade en befolkning på 471 invånare 1730 och drygt 3 800 invånare 1805. I sammanhanget är det intressant att konstatera att de österbottniska städerna hade en befolkning på drygt 7 500 personer 1730 och mer än 18 600 personer 1805. Vi kan i dessa siffror se att städerna i Österbotten tillsammans stod för 50 procent respektive 45 procent av befolkningen i Finlands städer 1730 respektive 1805. En stad i söder som ökade sin befolkning kraftigt var Helsingfors. Orsaken var till stor del fästningsbygget Sveaborg som drog till sig både människor och resurser.

De borgare som verkade som handelsmän och bedrev mer omfattande handel utgjorde en liten men betydelsefull elit. De största möjligheterna att göra stora förtjänster hade handelsmännen i de städer som hade stapelrätt på varor för utrikeshandel. En viktig förändring i detta avseende innebar avskaffandet av det bottniska handelstvånget och inrättandet av ett antal stapelstäder vid Bottniska viken från 1766.

I de österbottniska handelsstäderna bodde och verkade några av de mest förmögna personerna i Finland under 1700-talet. Merparten av borgerskapet bedrev mer blygsam handel främst med bönder från det omgivande kringlandet eller var näringsidkare i andra avseenden inom hantverk, sålde livsmedel eller var krögare.

Frågan är om befolkningen i Finlands städer var att betrakta som svenskspråkig. Svaret är både ja och nej. En stor del av stadsborna kom ursprungligen från kringlandet och därför färgades städerna språkligt av omgivningen. I städer med ett närområde som var svenskspråkigt dominerade svenskan och på samma sätt dominerade finskan i städer med ett finskspråkigt närområde. Om man försöker sig på en sammantagen beräkning är det möjligt att omkring 40 procent av städernas sammanlagt 25 000 invånare vid mitten av 1700-talet talade svenska. Eliten och de främsta borgarna talade med säkerhet svenska. I Åbo, Viborg och Björneborg började man på 1700-talet att benämna eliten det svenska borgerskapet eller den svenska handels societeten. Orsaken var att eliten i dessa städer antingen kom från den västra riks delen eller, om de hade en finskspråkig bakgrund, hade bytt till svensk klingande namn och lärt sig svenska. Men det är inte hela sanningen. I städerna i Finland fanns också ett starkt inslag av tyskspråkigt borgerskap och även ryska förekom. Det kosmopolitiska Viborg var en språklig smältdegel och fram till att staden blev rysk 1721 dominerade svenska, tyska och finska. Även ryska talades till husbehov. Svenskan levde vidare under den ryska tiden fram till 1811 då Viborg förenades med storfurstendömet Finland som skapats efter 1809, men ryskan gjorde intåg inom borgerskapet. I Viborg gick man med andra ord från tre språk till fyra. I Åbo går det att iaktta en annan utveckling. Stadens kringland var finskspråkigt och majoritetsspråket hos de lägre samhällsskikten var finska. I övrigt talades det svenska eller tyska i staden, men med tiden blev det inflyttade tyska borgerskapet svenskspråkigt. I Åbo utkristalliserade sig med andra ord två språk av tre som de vanligaste bland stadens invånare. I kuststäderna som låg i de svenskspråkiga bygderna i Österbotten och Nyland dominerade svenskan. Finska talades i dessa städer framför allt av tjänstefolk och arbetare som sökte sig dit från kringlandet. Handelsmän och hantverkare i städerna behärskade sannolikt också finska eftersom det ofta var nödvändigt i kontakten med landsbygdens bondebefolkning.

### *Globala utblickar*

En del av handeln i det svenska riket var kopplad till de globala handelskontakterna som förde fartyg från hamnar i hela riket, även i den östra riksdelen, till snart sagt världens alla hörn. Sverige var inte en stor aktör i den globala handeln, men faktum är att riket under 1700-talets slut också deltog i slavhandeln genom sitt innehav av den lilla handelsstationen Saint-Barthélemy i Västindien. Från omvärlden skeppades under 1700-talet lyxvaror som sydamerikansk tobak och västindisk rom in och nådde även hamnarna och borgerskapet i den östra riksdelen, företrädesvis de österbottniska städerna och Åbo. Importen skedde både lagligt och olagligt och under vissa perioder införde staten förbud på vissa lyxvaror såsom rom. Även socker, kaffe och te nådde den östra riksdelen. Förutom att dessa varor till viss del ändrade konsumtionsvanorna visar inflödet den globala handelns förgreningar.

En av de viktigaste varorna som gjorde den svenska ekonomin beroende av den globala handeln var saltet, det vita guldet. Salt var helt avgörande som konserveringsmedel och blev den viktigaste importvaran under tidigmodern tid. Importen skedde huvudsakligen från spanska hamnar som Cádiz och varorna kunde bytas mot tjära och järnprodukter.

Kontakterna med omvärlden handlade inte bara om handel. Upp-täcktsresande och vetenskapsmän reste runt i världen och samlade in bland annat växter. Ett exempel är Pehr Kalm, Linnélärjunge och student från akademien i Åbo, som 1747–1751 genomförde resor till England och Nordamerika för att samla in nyttoväxter som skulle kunna användas även i det nordliga klimatet.<sup>17</sup>

### *Elitens svenska – ett regionalt riksspråk?*

Den svenska som talas av finländare med svenska som modersmål kallas i dag finlandssvenska. Finlandssvenska är tillsammans med sydsvenska och centralsvenska de tre huvudsakliga varieteterna av det svenska språket i dag. I finlandssvenskan finns en hel del finlandismer hämtade från dialekterna och finskan samt arkaiska inslag som försvunnit från standardspråket. Sannolikt var det under medeltiden som det lokala riksspråket först började utvecklas med centrum i Åbo. Hur utvecklingen och spridningen har skett är oklart, men det förefaller som om de övre befolkningslagren tog till sig och använde en

form av överregionalt språk som blivit det regionala standardspråket. Det är ändå viktigt i sammanhanget att lyfta fram att många ståndspersoner fortsatte att tala sina lokala dialekter även om det utvecklades ett regionalt standardspråk i Finland. Det finländska uttalet av svenskan mötte munterhet och stundtals lite förakt i den västra delen av riket. Göran Magnus Sprengtporten, som kom att spela en stor roll för separatismen i Finland, upplevde sig illa bemött på grund av språket på kadettskolan Karlberg på 1750-talet – en upplevelse som enligt honom själv väckte en önskan att slippa det svenska rikets överhöghet. En annan förgrundsgestalt i den finska historien, Gustaf Mauritz Armfelt, fick kommentarer för sin svenska då han tjänstgjorde som kavaljer åt prins Gustaf Adolf i början av 1780-talet. Skillnader i svenskan verkar alltså ha noterats i samtiden.

## Folket – livsvillkoren, kulturen och språket

### *Den svenskspråkiga befolkningen*

Hittills har vi uppehållit oss vid samhällets övre skikt i form av ståndspersoner och borgerskap. Den stora majoriteten av befolkningen bodde trots allt på landsbygden och levde i allmänhet ett enklare liv än adeln, prästerna och borgerskapet. Även om vi vet mycket om befolkningsutvecklingen i det svenska riket, speciellt från 1749 då sockenprästerna började lämna in uppgifter till Tabellverket, så är det en helt annan sak att ta reda på vilket modersmål människor hade eller vilka språk de talade och behärskade. Språket gavs betydligt mindre uppmärksamhet i dåtidens värld än det gör i dag – ett faktum som vi ständigt återkommer till. I dagens Finland registrerar man sitt modersmål vilket inte skedde på 1700-talet. Slutsatserna om vilka socknar som var svenskspråkiga och hur många som talade svenska bygger likafullt på vad kyrkoböckerna talar om för oss.

Hur många människor som levde i den östra riksdelen Finland under 1600-talet kan endast uppskattas och beräknas mot en sannolik siffra. I början av 1600-talet är 350 000 personer ett rimligt befolkningstal. Av dessa var omkring 70 000–73 000 svenskspråkiga. En mycket liten andel av dem bodde i de små, i huvudsak svenskspråkiga städerna i Österbotten, Nyland och Åboland. Den absoluta majoriteten levde på landsbygden i vanliga bondehushåll. Hälften av



de svenskspråkiga bodde i Nyland (med Pyttis) medan en fjärdedel fanns i Österbotten. De områden som på 1600-talet var övervägande svenskspråkiga motsvarar ganska väl de områden som fortfarande i dag är svensk- eller tvåspråkiga. De flesta människor levde i lokalsamhällen där antingen svenska eller finska dominerade, ett fåtal levde i helt tvåspråkiga miljöer.

Svenskan dominerade i de nyländska socknarna Karis, Pojo, Ingå, Helsinge, Sibbo och Pernå. I Tusby och Lojo fanns det vi i dag skulle kalla svenskspråkiga minoriteter. I Sjundea, Kyrklätt, Esbo, Borgå, Lappträsk, Tenala, Pyttis och Mörskom var finskan att betrakta som ett minoritetsspråk. Området öster om Kymmene älv som tidigare under medeltiden hade haft en ganska stor svenskspråkig befolkning förfinskades helt mot slutet av 1500-talet. Bjärnä och Tövsala i Egentliga Finland hade en svenskspråkig befolkning som minskade. På samma sätt reducerades den svenskspråkiga befolkningen i Sagu och Karuna till en minoritet. På Kustö talades svenska, och Kimito och Pargas hade i huvudsak en svenskspråkig befolkning. Kring Björneborg förfinskades byarna under 1600-talet. De kustnära byarna i Sastmola och Vittisbofjärd i Satakunta hade en svenskspråkig befolkning. I Österbotten var socknarna få men geografiskt vidsträckta. Svenskspråkiga var socknarna Malax, Vörå och Kronoby. I övriga socknar fanns det större eller mindre grupper av finskspråkiga, särskilt i de östra delarna av socknarna.

Kring mitten av 1700-talet uppgick befolkningen i den del av Finland som tillhörde det svenska riket, det vill säga förutom områdena öster om Kymmene älv, sammanlagt till omkring 427 000 personer. Av dessa var omkring 20 procent svenskspråkiga. Att befolkningen ökat så relativt blygsamt från 1600-talet beror inte minst på upprepade nödår och de stora påfrestningarna under stora ofreden. Man beräknar att så mycket som 30 procent av befolkningen i de norra och östra delarna av Finland och 20 procent i Nyland dog under missväxtåren på 1690-talet. Dödligheten på Åland var mindre, omkring 8 procent, vilket har förklarats med att ålänningarna hade större möjligheter till införsel av spannmål och också byggde sitt uppehälle mer på boskapskötsel, fiske och jakt. Generellt minskade befolkningen i Finland mellan 1690 och 1720 från omkring 450 000 personer till omkring 330 000. Perioden var katastrofal i flera avseenden.

Trots detta skedde så småningom en återhämtning och under 1700-talets senare hälft ökade befolkningen i Finland mycket snabbt.

I riksdelen levde år 1800 omkring 833 000 personer. I områden med svenskspråkig befolkning var ökningen störst i Österbotten där det helt enkelt fanns större möjligheter till nyodling än i de södra delarna av Finland. En allt större andel av de svensktalande i Finland levde i Österbotten. De största socknarna i Nyland med svenska som folkspråk var Borgå och Pernå, på Åland Jomala och Finström, i Åboland Kimito och Pargas och i Österbotten Mustasaari och Pedersöre. Borgå socken var 1749 den största svenskspråkiga socknen med 5700 personer.

Under 1700-talet skedde fortsatta förändringar. I Nyland minskade andelen finskspråkiga i de norra delarna av de svenskspråkiga kustsocknarna. På samma sätt tunnades den finskspråkiga befolkningen ut i Åbolands skärgårdsocknar, medan den svenskspråkiga befolkningen nästan försvann på fastlandet i Egentliga Finland. Även i de österbottniska kustsocknarna minskade den finskspråkiga andelen av befolkningen.

### *Språkliga och kulturella möten – kontaktzoner och tvåspråkighet*

Gränsen mellan de områden där det huvudsakligen talades svenska och finska var inte skarp utan måste mer uppfattas som en kontaktzon. Att tala om en språkgräns är att förenkla verkligheten. Om vi ska förstå människors förhållande till språket i en tid då språket hade en liten betydelse för deras självbild blir det problematiskt att tala om strikta språkgränser. I områden där svenskspråkiga och finskspråkiga möttes uppstod ett utbyte där språken blandades. Det är kanske relevant att tala om en språkgräns i de områden där de olika språkgrupperna på grund av stora skogspartier eller dylikt inte kom i kontakt med varandra. Det är tydligt att skillnaden i språkens geografiska utbredning mellan 1600-talet och 1900-talets början är förhållandevis liten – förändringen är märkligt liten egentligen. Svenskan förlorade framför allt mark öster om Kymmene älv och på fastlandet i Egentliga Finland. I övrigt handlade det om mindre variationer och förändringar.

Att en hel del människor i stormaktstidens Finland var tvåspråkiga finns det många belägg för. Däremot är det strängt taget omöjligt att göra en exakt sammanräkning av hur många de var eller var de bodde. I kontaktzonerna mellan de olika språkområdena talades och kommunicerades det på två språk. På samma sätt finns det konkreta exempel på fullständig enspråkighet.

Svenskan och finskan fortsatte under 1600- och 1700-talen att påverka varandra på samma sätt som under tidigare århundraden. Särskilt de västfinska dialekterna kunde ligga mycket nära svenskan och kunde uppfattas som finska på svenska. Den moderna finskan av i dag har mycket gemensamt med svenskan vad gäller ordförråd. Egentligen hade språken kunnat vara ännu mer lika. Som vi redan har varit inne på rensades finskan på svenska inslag under 1800-talets finsknationella väckelse. I stället för de västfinska dialekterna gavs de östfinska dialekterna en större betydelse som utgångspunkt för det allmänna skriftspråket, eftersom de östfinska dialekterna uppfattades som mer genuina. Men innan denna process hade inletts var finskan på många sätt lättare för en svenskspråkig att förstå. En kungörelse från till exempel Vasa länsstyrelse 1803 författad på finska är delvis begriplig för en svenskspråkig utan kunskaper i finska. Trots utrensningar och förfinskning av finskan på senare tid står svenskan och finskan varandra nära på semantisk nivå. Finskan är ett nordiskt språk. Orden låter olika, men betyder samma sak i de olika språken. Den gemenskapen har inte rikssprängningen kunnat bryta upp.

Kulturellt fanns det både likheter och skillnader mellan de olika delarna av Finland. Tidigare har vi sett hur de västra kustområdena, där den svenskspråkiga befolkningen främst bodde och fortfarande bor, dominerades av slätter lämpade för åkerbruk, medan den östfinska geografien bestod av skogsområden lämpade för svedjebbruk. Det finns samtidigt en gräns mellan materiell och andlig kultur i östra respektive västra Finland. Gränsen är påtaglig även om den inte är ogenomtränglig.

Kulturella företeelser spred sig från det ena området till det andra. De svenskspråkiga områdena tog till exempel till sig bruket av rior för torkning av spannmål och lärde sig nyttja gaffelplogen som kom österifrån. Från den västra riksdelen kom logen till svenskbygderna och i slutet av 1500-talet förekom rior med loge på präst- och kungsgårdar men även hos bönderna. På 1600-talet lärde sig de svenskspråkiga österbottningarna att odla råg på kyttland av de finskspråkiga bönderna. Kyttlandsodlingen bidrog till att skapa ett relativt välstånd i Österbotten i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Vanligtvis spreds nyheter ändå från kusttrakterna till de inre delarna av landet, snarare än tvärtom. Kustbefolkningen och skärgårdsbefolkningen, som ofta var svenskspråkig, tog emot nyheter från väster och söder. Det är ändå viktigt att konstatera att språket i sig inte avgjorde hur mate-

riella kulturinslag spreds, utan det handlade mer om geografi. Den materiella kulturen kunde vara lika, men modersmålet olika. Kustbefolkningens allmogeseglation på framför allt Stockholm innebar att nya bruksföremål, redskap och jordbruksmetoder nådde Finland. Här spelade Åland, Österbotten och Nyland en viktig roll av naturliga skäl.

Giftermål mellan svensk- och finskspråkiga var inte så vanligt. Orsaken var nödvändigtvis inte språket utan det faktum att man ganska sällan gifte sig utanför hemsöcken. Hur blivande makar träffades skedde på samma sätt oavsett språktillhörighet. Nattfrierier eller nattlopp – att en giftasvuxen flicka lät en pojke sova över hos sig om han uppförde sig hedersamt – förefaller ha spridits från Österbottens svenskspråkiga områden till övriga delar av Finland.

Förekom det osämja och konflikter mellan individer med olika språk? Det gjorde det, men orsaken var sannolikt inte språket utan att människor från olika byar helt enkelt kom i gräl och konflikt med varandra på grund av till exempel de begränsade resurserna i form av fiskevatten eller odlingsmark. Mellan språkgrupperna fanns det en utbredd grannsämja snarare än konkurrens och konflikter. Det byggdes snarare upp ett för båda parter värdefullt ekonomiskt utbyte.

### *Österbotten*

Landskapet i Österbotten var flackt och bebyggelsen koncentrerade sig till älv- och ådalarna och i vissa fall till större öar i skärgården. Jordbruket kompletterades i kusttrakterna av fiske och säljakt. Landhöjningen gav upphov till goda ängsmarker vilket var betydelsefullt för boskapsskötseln som inte bara genererade kött och mjölk utan även viktig gödsel till åkrarna. Trots det förmådde det österbottniska jordbruket inte producera den spannmål som krävdes för att föda befolkningen. I livsekvationen ingick därför att någonting måste säljas eller bytas mot spannmål och det viktiga saltet. Faktum är att skördarna i vissa delar av Österbotten, till exempel Vörå, inte gav mer än en tredjedel av behovet. Under slutet av 1500-talet var förhållandena krisartade eftersom priserna på de varor som österbottningarna försökte byta till sig spannmål med sjönk. Österbotten genomgick en kris på 1590-talet som bland annat visade sig i klubbekriget.

För Österbotten var det en välsignelse att efterfrågan på produkter till de växande handels- och örlogsflottorna i Europa, och då särskilt i England, Holland och Frankrike, ökade. Det handlade om tjära,



Tjärbränningen i Österbotten medförde ett ekonomiskt överskott som gav landskapets invånare goda materiella förutsättningar. Från de österbottniska hamnarna exporterades tjäran till Europas stora sjöfartsländer som England och Holland. Kopparstick från 1747.

beck, masttimmer och hampa. Österbottningarna började i allt större skala bränna tjära, och med intäkterna från försäljningen kunde de köpa spannmål och salt och betala skatter. I början av 1600-talet kunde de österbottniska bönderna vända sitt armod till ett relativt välstånd. En stor bonuseffekt var möjligheten att undslippa krigstjänst. Med intäkterna lejde man en ersättare som med stor sannolikhet riskerade att få sätta livet till i den svenska stormaktens långa krig på kontinenten. Systemet att leja en ersättare var för österbottningarna

så fördelaktigt att landsdelen kom att bli den sista som roterades i enlighet med indelningsverket och det ständiga knekthållets principer. Tjärbränningen låg också bakom grundandet av de första städerna Uleåborg och Vasa eftersom det behövdes utförselplatser för tjäran.

De generellt svåra åren under 1690-talet tillsammans med stora ofreden påverkade Österbotten brutalt. Ofredens våldsammaste strid utkämpades som nämnt vid Napue by i Storkyro socken den 19 februari 1714. En svensk armé bestående av bataljoner från den östra riksdelen led ett förkrossande nederlag med i det närmaste femtio procentiga förluster. Bönder från trakten deltog i slaget och fick sätta livet till. Det som fick störst återverkningar på civilbefolkningen var den ryska ockupationen och den förödelse som den innebar. Stora delar av Österbotten brändes och delar av befolkningen deporterades. Flykten från kusttrakterna var särskilt stor. Uttagen och beskattningen av Finland under den ryska ockupationen innebar en utarmning av landskapet.

Mot slutet av 1700-talet minskade tjärbränningens betydelse åtminstone i de södra delarna av Österbotten. Nya verksamheter som fartygsbyggande och salpetersjuderi tog över. Från 1770-talet inleddes sjudande av salpeter i stor skala. Salpeter var en strategisk vara eftersom den var nödvändig för den betydelsefulla krutframställningen, och inte mindre än en tredjedel av det svenska rikets salpeter kom från de österbottniska sjudarladorna. Mot slutet av 1700-talet lyckades även odlingen av råg så väl att Österbotten blev självförsörjande.

### *Egentliga Finland*

De svenskspråkiga områdena i Egentliga Finland utgjordes främst av skärgården. Skärgården i den västra delen av Egentliga Finland var tillsammans med Åland en del av Stockholms inre handelsområde. Huvudstadens expansion under 1600-talet innebar ett ständigt behov av livsmedel och bränsle. Skärgårdsområdet upplevde ett relativt välstånd då kombinationen av fiske och sälfångst med boskapsskötsel gav mer än tillräckligt för överlevnaden. Fisk byttes mot spannmål i Stockholm eftersom marknaden i Åbo var alltför liten. År 1624 stod Åland och Åbolands skärgård för en tredjedel av huvudstadens och Mälardalens införsel av salt fisk eller omkring 4 500 tunnor. Det ger en fingervisning om betydelsen av fisket. I början av 1600-talet kunde allmogeskutorna segla med sina produkter in i Mälaren, men från 1642

bestämdes det att handeln måste gå via Stockholm. Det väckte protester bland skärgårdsborna men gynnade det handlande borgerskapet i huvudstaden. Bondeseglationen fortgick under hela perioden fram till rikssprängningen 1809. Allmogens rätt att segla till Stockholm garanterades för övrigt i fredstraktaten 1809. För att få ett mått på omfattningen av bondeseglationen under 1700-talet kan man ta 1765 som exempel. Under det här året genomfördes 500 resor till Stockholm från femton kust- och skärgårdsocknar i Egentliga Finland. Flest skutor seglades av bönder från Nagu, Kimito, Pargas, Korpo och Bjärnä.

### *Nyland*

Förutsättningarna för jordbruk var goda i Nyland, men liksom på andra håll i Finland räckte spannmålsskördarna inte till. Bondehushållen behövde spannmål och salt. Bondeseglationen från Nyland riktade sig inte mot Stockholm, utan i stället drog det mer närbelägna Reval till sig nylänningarna. Till Reval kom bönderna med boskap, hudar och skinn, smör, fisk, tjära, virke och så småningom också ved. Antalet resor från Nyland till Reval 1574 uppgick till 143 och 1680 till 106. Sammantaget stod nylänningarna dessa år för 70 procent respektive 60 procent av alla resor till Reval från den östra riksdelen. Freden i Nystad 1721 förbjöd seglation över Finska viken till Reval då Estland blev ryskt. Självklart var detta ett avbräck som till viss del kompensades under 1700-talets andra hälft av fästningsbygget på Sveaborg. Som rikets största arbetsplats krävde bygget stora mängder bränsle och livsmedel. Byggprojektet innebar åtminstone för Helsingfors som stad ett uppsving. Nyland och södra Finland blev plötsligt ett centrum för både ekonomiska investeringar och kulturimpulser.<sup>18</sup>

### *Åland*

Åland blev tidigt en del av det svenska riket och befann sig mitt emellan de båda riksdelarna. Statsmakten ställde allt större krav på ålänningarna vad gäller skatter och utskrivning av framför allt båtsmän till flottan. Förutsättningarna för jordbruket försämrades under 1600-talet och därför blev fisket, säljakten och seglationen allt viktigare. Stockholms kraftiga expansion gav ålänningarna möjligheter till livsnödvändiga inkomster och införsel av spannmål och salt. Under första hälften av 1600-talet kom var fjärde spannmålstunna som konsume-

rades på Åland från Stockholm.<sup>19</sup> Administrativt tillhörde ögruppen Egentliga Finland, senare Åbo och Björneborgs län, men i ekonomiskt avseende var Åland en del av Stockholms inre marknad. Till Stockholm levererades fisk, kalk och ved och stadens behov av resurser gynnade ålänningarna. I mitten av 1500-talet stod fiskeriet för omkring 70 procent av intäkterna på de varor som ålänningarna sålde i Stockholm.

På samma sätt som i de andra delarna av Finland och det svenska riket var 1680-talet en svår tid. Också stora ofreden blev verkligt kännbar för Åland och dess invånare. Av den omkring 8 000 personer stora befolkningen flydde den absoluta majoriteten till det svenska fastlandet under perioden 1713–1721. Det finns även belagt att minst 200 personer fördes bort av ryssarna. Hur många som över huvud taget återvände till Åland är okänt. Befolkningen på Kökar kom att stanna längre och klarade sig åtminstone fram till 1715 då ett antal båtar kunde hämta förnödenheter från Stockholm. Men 1717 förefaller få Kökarbor ha varit kvar, de flesta hade flytt. Efter kriget lämnades många hemman öde eftersom alla inte kom tillbaka till sina hem. Åland kunde uppfattas som ett ingenmansland i det skedet då invånarna sakta började återvända.

Befolkningen på Åland kunde leva med ett visst välstånd under 1700-talet när återhämtningen efter stora ofreden hade kommit i gång. Jordbruk, jakt och fiske utgjorde basen, men seglationen var nödvändig för att lyfta bondebefolkningens livsvillkor. Seglationen på Stockholm och de inkomster som frakten av varor till huvudstaden gav var avgörande. Till detta kom strömmingsfisket med tillhörande insaltning på tunnor och försäljning. Under 1700-talet blev ved en betydelsefull produkt. Beräkningar visar att ålänningarna årligen levererade 6 000–12 000 famnar ved till huvudstaden.<sup>20</sup>

## Den hotade riksdelen – 1700-talet som den ”finska tiden”

### *Satsningen på Finland – det finska försvarsproblemet*

Stora nordiska kriget innebar att Finland plötsligt var gränsområde mot ett Ryssland som hade förvandlats till en självmedveten stormakt. Det var slut på den svenska expansionen och i stället måste riket inrikta sig på att vara en aktör med mindre inflytande än tidigare i Nordeuropa.



Den skyddande gränzonen med sina fästningar och ödemarker i Karelen och Ingermanland var borta. Inne i Finska viken låg den nya ryska huvudstaden S:t Petersburg som härskaren på sikt skulle vilja skydda med ett större geografiskt kringområde. Geopolitiskt var tiden i flera avseenden utmätt för den östra riksdelen Finland. För Ryssland fanns en logik som på sikt sade att Finska vikens norra strand borde läggas till imperiet för att ge geografisk säkerhet åt den nya huvudstaden. Året 1703 då S:t Petersburg grundades framstår som ett synnerligen avgörande år i svensk och finsk historisk utveckling – vilket tål att upprepas.

Finland var efter det långa kriget 1700–1721 ödelagt och behövde resurser och tid för att återhämta sig. Den ryska ockupationen hade inte varit lätt att bära. Före stora ofreden hade befolkningen i Finland uppgått till omkring en halv miljon. Efter den ökade dödligheten under kriget och landförlusterna 1721 var den omkring 350 000. Freden innebar en kris där centralmakten och de regionala befattningshavarna tillsammans med befolkningen ställdes inför en rad problem som måste lösas innan allt kunde återgå till läget före kriget. Återhämtningen tog omkring ett decennium för det finska bondesamhället, medan städerna behövde ytterligare ett halvt årtionde för att komma tillbaka till förkrignivån. Undersökningskommissioner granskade i två omgångar situationen i Finland och följderna blev framför allt en del skattelättnader.<sup>21</sup>

Den stora frågan var hur Sverige skulle kunna försvara sin östra riksdel. Ett finskt försvarsproblem hade uppkommit och skulle dominera delar av den svenska utrikespolitiken och även ges stor uppmärksamhet när det gällde krigsmaktens prioriteringar. I 1700-talets svenska historia, speciellt från 1740-talet framåt, fanns en dominerande finsk dimension. Den östra riksdelens tydliga utsatthet och stora behov av utveckling överskuggade mycket och ger oss anledning att tala om en ”finsk tid” i det svenska rikets historia. Det fanns två huvudsakliga metoder för att lösa uppgiften. Den ena lösningen byggde på en förstärkning av försvaret i Finland och utveckling av riksdelen med stöd från någon mäktig europeisk allierad – företrädesvis Frankrike. Den andra metoden var att med stöd av samma stormakt, eller någon annan, helt enkelt återerövra den förlorade gränzonen – ett revanschkrig. Vi kan konstatera att båda metoderna prövades med olika framgång under 1700-talet.<sup>22</sup>

Hattarnas ryska krig 1741–1743 inleddes utan de resurser eller de förberedelser som skulle ha krävts. Det handlade om ogenomtänkt

revanschism. Underhållsproblemen var omfattande och början att förse trupperna med förnödenheter föll på lokalbefolkningen, men mycket av förnödenheterna, inte minst bröd, fick hämtas från den västra riksdelen och skeppas till krigsskådeplatsen i östra Finland. Att den svenska armén var i ett så dåligt utgångsläge när kriget startade berodde i mångt och mycket på den bristfälliga logistiska planeringen.<sup>23</sup> Resultatet blev en kortare ockupation av delar av Finland och en slutnota som innebar landavträdelser och rysk inblandning i svensk inrikespolitik för flera årtionden framåt.

Ur finskt perspektiv var det ett stort avbräck att områdena öster om Kymmene älv infogades i det ryska imperiet. På ryskt håll funderade man på att gå ännu längre. Både en fullständig erövring av Finland och skapandet av en finsk buffertstat mellan Ryssland och Sverige fanns som alternativ i de interna ryska diskussionerna. Ett av freds-villkoren var att Sverige skulle välja en tronföljare efter ryska önskemål. I Sverige valdes således Adolf Fredrik, furstbiskop av Lübeck, till svensk tronföljare i stället för den danske kronprinsen. Ryssland sände 12 000 soldater för att stötta det svenska försvaret mot ett befarrat danskt anfall och lade sig ogenerat i den svenska politiken. Ryska spioner i Finland kunde ändå inte se att invånarna i den östra riksdelen mattats i sin lojalitet och kungatrogenhet trots missnöjet över hur kriget skötts och rädslan för nya krig.

Med landavträdelserna öster om Kymmene älv förlorades de svenska gränsfästningarna. Finland låg mer eller mindre öppet för ett ryskt anfall. Med viss logik vändes hattarnas nederlag i fortsatta ansträngningar och ny aktivitet. År 1747 beslutade riksdagen om en ny försvarsplan för riket. Finland skulle upprustas för att klara av att stå emot ett anfall så länge att förstärkningar hann anlända från den västra riksdelen innan hela riksdelen ockuperades. Finland framställdes som ett skydd för riket, en förmur. I denna stund formulerades det som i vår samtid kan uttryckas som den geopolitiska asymmetrin: Sverige är alltid skyddat av ett Finland som alltid är hotat. Finland skulle förvandlas till en gränzon där försvaret kunde tas upp direkt. Riket skulle skyddas genom en satsning på gränzonerna, vilket innebar att även andra gränsområden som Skåne och Gotland förstärktes. Den största satsningen gjordes trots allt i Finland.

År 1748 inleddes byggandet av en stor förrådsfästning på några öar utanför Helsingfors och en gränsfästning vid Degerby (Lovisa). Projektet var en del i en defensiv syn på hur det finska försvarsproblemet

skulle lösas. Till och med ryssarna uppfattade att den svenska försvarspolitiska inriktningen nu var defensiv. Sveaborg var en fästning ursprungligen anpassad och ämnad för försvar. Satsningen på fästningen slukade resurser och betalades i stor utsträckning genom franska subsidier. Utan diskussion var Sveaborg rikets största och mest kostsamma byggnadsprojekt någonsin – och frågan är om det inte ännu står sig i jämförelse med byggandet av Göta kanal eller Öresundsbron. Indelta soldater kommenderades under sommarhalvåret till fästningsbygget.

1700-talet kan uppfattas som den finska tiden i svensk historia. I mitten av århundradet förstärktes försvaret av riksdelen särskilt genom byggandet av sjöfästningen Sveaborg utanför Helsingfors. Elias Martins målning *Vargön på Sveaborg med varvsområdet* från cirka 1765.

Byggandet av Sveaborg var inte det enda som gjordes för Finlands försvar. Fästningen hörde ihop med satsningen på skärgårdsflottan, som också skulle bidra till att skydda den östra riksdelen. Grundtanken var



att operationerna fördes längs Finska vikens norra strand. Betydel- sen av den kustnära sjövägen hade framkommit tydligt under stora ofreden då ryssarna för första gången hade en krigsflotta. Det inre av Finland var otillgängligt och väglöst. Med andra ord skulle ett ryskt anfall kanaliseras längs kusten och stoppas och slås tillbaka där. Skärgårdsleden var viktig för att understödja landoperationerna och skapa en länk mellan landarmé och högsjöflotta. Sveaborg med sina många unika fortifikatoriska lösningar byggdes för att kunna hårbär- gera en skärgårdsflotta som skulle bekämpa sin ryska motsvarighet. Den som fick ansvaret för fästningsbygget var Augustin Ehrensvärd. Tillsammans med den begåvade fartygskonstruktören Fredrik Hen- rik af Chapman bildade de ett militärt radarpar som skapade det nya konceptet för Finlands försvar: Sveaborg som förrådsfästning och marin spärrfästning och skärgårdsflottan med sin nya taktik för strid i skärgårdsmiljö. Skärgårdsflottan försågs med för sin tid revolutione- rande fartygsmodeller konstruerade för skärgårdsmiljön. Stommen utgjordes av de lättbyggda, men effektiva, rörliga och tungt bestyck- ade kanonsluparna, som kompletterades med tyngre bestyckade skär- gårdsfregatter av olika typer. De fick namn enligt de finska landskapen *turuma*, *hemmema*, *udema* och *pojama*.<sup>24</sup>

Satsningen på Finlands försvar och synen på Ryssland som den främsta fienden omfattades inte av alla. Det var hattpartiets politik som även utrikespolitiskt innebar en allians med Frankrike. De poli- tiska motståndarna, mösspartiet, såg i stället Danmark som huvud- fiende och en satsning på örlogsflottan i Karlskrona tillsammans med allianser i brittisk riktning som den mest önskvärda politiken. Hat- tarna drog det längsta strået och kunde påverka utvecklingen under ett antal avgörande årtionden. Det utvecklades en tanke om att den västra riksdelen var stark nog att stå emot hotet från danskarna, medan Finland var den svaga riksdelen som behövde allt stöd för att stå emot det starka Ryssland.

En del i försvarsåtgärderna var att försöka hjälpa upp den östra riks- delens ekonomi för att stärka förutsättningarna för försvaret. Befolk- ningsmängden i Finland var ett problem eftersom den var för liten för att kunna erbjuda den mängd soldater som krävdes. Under 1700-talet gjordes vad som var möjligt genom rekrytering av värvade regemen- ten och nya rusthållsbataljoner för att öka storleken på den mängd trupper som i händelse av ett plötsligt ryskt anfall skulle kunna sättas in för att försvara Finland utan bistånd utifrån. På 1770-talet skapa-

des under Göran Magnus Sprengtportens ledning en speciell brigad, Savolaxbrigaden, som utbildades för att omedelbart kunna fördröja ett ryskt anfall redan i gränstrakterna och ge övriga trupper tid att mobiliseras. På gården Haapaniemi i Rantasalmi organiserades 1780 en kadettskola för att utbilda befäl i första hand till regementena i den östra riksdelen.

Ett flertal kommissioner kom med förslag och igångsatte olika projekt för att bland annat förbättra kommunikationerna. Särskilt under gustaviansk tid utökades vägnätet och det blev möjligt att även sommartid resa längs landsvägar genom det inre av Finland. I inlandet grundades två nya städer, Tammerfors 1779 och Kuopio 1783. Ett omfattande kartläggningsarbete som gav kunskaper om riksdelen för militära och civila syften genomfördes av det nybildade finska rekognoseringsverket. Till karteringen hörde även sockenbeskrivningar. År 1760 hade man samlat in hela 65 tämligen detaljerade beskrivningar av socknar i Finland.<sup>25</sup>

### *Lugnare men inte tryggare – separatism och opposition*

På 1700-talet förändrades synen på maktfördelning och vad som sammanhöll en stat och dess folk. Under andra hälften av 1700-talet förekom det ibland att man talade om den svenska nationen och den finska nationen. Begreppen hade inte samma innebörd som vi i dag lägger i dem. Den som tillhörde en nation tillhörde visserligen en grupp, men gruppen definierades inte av att man omfattades av samma lagar, seder och särskilt inte språk. I stället var det mer ett geografiskt begrepp som pekade ut att den som bodde i ett visst område tillhörde en nation. Landet och folket hörde samman. Därför tillhörde de som bodde i den östra riksdelen den finska nationen och de som bodde i den västra riksdelen den svenska nationen. Synen på hur vi ska uppfatta begreppen har varierat inom forskningen. I äldre nationalistisk forskning lyfte man fram Finland som intressegemenskap och etnisk särart. Nationstänkandet verkade därför splittrande och skapade i Finland en känsla av utanförskap grundat på att befolkningen talade ett annat språk och hade en annan kultur. I senare forskning har man velat tona ner betydelsen av nationstänkandet i 1700-talets Finland. I vilket fall som helst fick den eventuellt splittrande potentialen i begreppet inte någon betydelse innan riket sprängdes 1809.

Det fanns andra faktorer under 1700-talet som skulle kunna lyftas fram som splittrande. Det faktum att majoriteten av ämbetsmännen rekryterades regionalt kunde ha minskat lojaliteten mot centralmakten. Det finns inga klara belägg för att så var fallet, men saken har tagits upp i forskningen. Vad som däremot skapade oro bland eliten var utrikespolitiken och Gustav III:s ambitioner. En erövring av Norge var en gammal tanke hos kungen, och ett möte mellan den ryska kejsarinnan Katarina II och den svenske kungen sommaren 1783 i Fredrikshamn satte i gång rykten. Tänkte kungen byta Finland mot det mer lättförsvarade Norge? Frågan är om den oro som rykten av det här slaget skapade gav upphov till separatistiska idéer om framtiden i Finland. Fanns det grogrund för en självständighetsrörelse? I vissa nätverk bland högreståndsfamiljer på herrgårdarna, särskilt i östra Nyland, förekom spekulationer och diskussioner i separatistisk riktning. Det finns också indicier på att det bland medlemmarna i societeten som samlades på Sveaborg förekom kritik av Gustav III:s regim och tankar om ett självständigt Finland.<sup>26</sup>

En av separatismens förgrundsfigurer var den redan nämnde Göran Magnus Sprengtporten. För honom var tanken på ett självständigt Finland i det närmaste en fix idé. Redan 1782 hade han föreslagit att kungens bror, hertig Karl, skulle bli storfurste över ett autonomt Finland. Sprengtporten deltog även i diskussionerna och spekulationerna efter Gustav III:s möte med kejsarinnan. Ingen ville byta den allt starkare despotismen i Sverige mot ett ännu större förtryck i rysk skenad. Därför föddes idén om ett självständigt Finland mellan Sverige och Ryssland – hur orealistiskt det än verkade. En medelväg skulle vara att medverka till ett återinförande av frihetstidens författning och att störta Gustav III:s enväldslignande regim. Under sommaren 1786 spred Sprengtporten sina uppfattningar om Finlands framtid till ståndsbröder i Savolax och östra Nyland. Hur stor uppslutningen i verkligheten var är omöjligt att precisera. Det är ändå tydligt att Sprengtporten inte fick det gensvar han hade hoppats på. Att det hos många fanns ett missnöje med hur Finlands behov tillgodosågs och ett på sina håll uttalat hat mot Gustav III:s regim är en sak. Steget därifrån till att stödja tanken på en självständig finsk stat, eller ett autonomt Finland under Ryssland, var en helt annan sak. Sprengtporten tog hur som helst konsekvenserna av sitt missnöje med den svenska regimen och gick i rysk tjänst. Hans konspirationer och hemliga förhandlingar med Ryssland är på många sätt unika.

Oavsett vilka tankegångar det fanns bland vissa medlemmar av eliten i Finland finns det ingen anledning att ifrågasätta bondebefolkningens grundläggande kungatrohet. Sammantaget handlade det i Finland aldrig om en verklig självständighetsrörelse ens inom eliten. Därtill var de diskussioner och idéer som spreds alltför spekulativa eller vaga för att kunna utgöra grunden för en rörelse. Under kriget mot Ryssland 1788–1790 blossade strömningarna trots allt upp ordentligt och utmynnade i en direkt utmaning av Gustav III:s styre.

År 1788 inledde Gustav III ett revanschkrig mot Ryssland. Tidpunkten verkade gynnsam eftersom Ryssland samtidigt krigade mot det osmanska riket. Orsakerna till kriget var många, men Gustav III drevs i synnerhet av viljan att öka sin popularitet och knäcka adelsoppositionen som hade växt sig allt starkare. Ett framgångsrikt krig skulle sannolikt kunna vända inrikespolitiken till kungens fördel. Problemet var bara att kriget redan från början uppfattades som orättfärdigt och lagstridigt av många ämbetsmän och officerare. Dessutom körde det svenska blixtanfallet fast. En skrivelse undertecknad av sju officerare i augusti 1788 överlämnades till den ryska kejsarinnan Katarina. I skrivelsen, som har blivit känd som Liikala-noten, föreslog de vapenvila och fred.

Men det räckte inte med noten. Ett myteri bröt ut bland en stor grupp officerare som samlades på Anjala gård vid Kymmene älv och undertecknade en deklaration som i princip stödde Liikala-notens fredsinit. Anjalamännen ville få ett slut på kriget och krävde att riksdagen kallades in. Anjalaförbundet stödde inte uttryckligen de separatistiska strömningarna utan vände sig främst mot kriget och regimen. Gustav III hanterade krisen genom att mobilisera den folkliga lojaliteten för monarkin i samband med en för honom synnerligen läglig dansk krigsförklaring. Ledarna för förbundet fängslades, men endast en avrättades. Gustav III kallade in riksdagen och kunde slutligen knäcka adelsoppositionen och trumfa igenom en förstärkning av enväldet i det tillägg till regeringsformen som kallas förenings- och säkerhetsakten 1789. Adels privilegier kringskars i den nya författningsakten. Kriget i Finland skulle med varierande framgång pågå fram till freden i Värälä den 14 augusti 1790. Inga landavträdelser behövdes och Gustav III hade visat Ryssland att Sverige hade militär förmåga.

Trots att det aldrig uppstod en självständighetsrörelse finns det anledning att betänka de erfarenheter som Finland och dess befolk-

ning fått under 1700-talet. Finland kom under 1700-talet att uppleva två regelrätta ockupationer och ytterligare ett krig på finskt territorium 1788–1790. Därtill påverkades befolkningen indirekt av pommerska kriget 1756–1763. Östgränsen hade flyttats ända fram till Kymmene älv. Uppfattningen att Finland var en utsatt och drabbad riksdel spred sig. Många av dem som under kriget 1808 skulle ge upp hörde till de adelsfamiljer som levde i de sydöstra delarna av Finland och som hade drabbats hårdast av de tidigare krigen. Centralmakten i Stockholm förstod nog inte till fullo hur utbrett och grundmurat missnöjet var – även om det inte var en allomfattande rörelse. Få av de adelsfamiljer som bodde i gränsområdena kom från den västra delen av riket. De var snarare av baltisk härkomst och fruktade inte som bönderna den ryska livegenskapen. När kriget kom 1808 var många beredda att gå ryssarnas ärenden då de inte uppfattade att den svenska kronan tog tillvara deras intressen utan såg att Ryssland kunde erbjuda någonting bättre.<sup>27</sup>

Med tiden ställdes situationen maktpolitiskt på sin spets. Frågan blev inte *om* utan *när* de finska länen skulle erövras av Ryssland. Känslan av att utgöra ett gränsområde med särskilda behov blev alltmer tydlig. I Finland grundades Finska hushållningssällskapet 1797 som ett synnerligen tydligt uttryck för de särskilda behov man tyckte fanns i Finland.

Alla reformer, ökningen av den militära kapaciteten och storsatsningen på Sveaborg och andra fästningar lugnade möjligtvis samhällseliten, men tryggare blev man inte och man tvivlade på Sveriges möjligheter och vilja att försvara sin östra riksdel. De riktigt missnöjda i de sydöstra delarna av Finland var inte alls övertygade.

S:t Petersburg växte och utvecklades snabbt under 1700-talet, och för många ur eliten kändes staden närmare än Stockholm och hade en större dragningskraft. Den process som inleddes med S:t Petersburgs grundande 1703 återförde Finland i den tydliga bipolära verklighet som redan under vikingatiden och medeltiden hade gjort sig påmind. Då hade det aldrig handlat om att en östlig erövring hade varit realistisk. Det svenska riket hade fram till stora nordiska kriget framstått som den starkare av de två polerna. Men nu hade styrkan i polerna förändrats och i slutet av 1700-talet var läget ett helt annat än hundra år tidigare. Ryssland var en stormakt och Sverige en stat med betydligt mer begränsade resurser – detta trots att Gustav III:s ryska krig visat att den svenska krigsmakten fortfarande hade en viss slag-



kraft. Misstron mellan Sverige och Ryssland var påtaglig. Faktum är att det svenska blixtanfallet 1788 hade skakat om ryssarna ordentligt tillsammans med den stora svenska sjösegern vid Svensksund i juli 1790 – den som räddade kriget åt Gustav III och avslutade det. Ett problem inför framtiden var att man i Ryssland började uppfatta Sverige som ett hot. Skärgårdsflottan och Sveaborg sågs som en pistol riktad mot den ryska huvudstaden. Gustav III:s ryska krig hade visat att Sverige mycket väl kunde använda Finland som en språngbräda för ett anfall mot Rysslands huvudstad. Någon påverkan på den svenska politiken kunde man inte heller räkna med efter Gustav III:s maktövertagande. Det fanns en ökad spänning efter 1790 och ryssarna gjorde förberedelser för att kunna stoppa ett möjligt svenskt anfall.

## Rikssprängningen

### *Kriget 1808–1809 – motståndet och pacificeringen av Finland*

Revolutions- och Napoleonkrigen skulle komma att dominera den europeiska utvecklingen under perioden 1792–1815. Gustav III var redan från början inställd på att ta en ledarroll i kampen mot revolutionen. Hans engagemang innebar att han tidvis befann sig i Europa för att organisera ett ingripande i Frankrike. Sverige kom trots detta att hålla sig utanför kriget på kontinenten fram till 1805.

Mordet på Gustav III våren 1792 lämnade ett vakuum som fylldes av en förmyndarregering. Sverige valde under denna period att bedriva en neutralitetspolitik och samarbetade emellanåt med de andra Östersjömakterna för att freda sin handel. Samtidigt ökade motsättningarna mellan Sverige och Ryssland vilket fick sitt konkreta bevis i och med Abborforsincidenten 1802. Konflikten gällde var exakt den ännu oreglerade gränsen mellan svenskt och ryskt skulle gå vid Kymmene älv. Mer konkret handlade det om vem som ägde bron över älven från Germusön till Lill-Abborfors. Frågan blossade upp till konflikt sommaren 1802 men ebbade snart ut. I januari 1803 valde ryssarna att ta upp frågan igen med avsikt att skapa krig av problemet. Den 9 april överlämnades en not till den svenska regeringen med krav på att ryssarna skulle få reparera bron. Ryska krigsförberedelser gjordes och Sverige svarade med att sätta regementena i Finland i marschberedskap. Konflikten avtog så småningom genom bland annat brit-

tisk medling som lugnade ryssarna och Gustav IV Adolf övertygades av sina rådgivare att inte gå i krig med Ryssland.<sup>28</sup>

Incidenten visade att det fortsättningsvis fanns en grundläggande spänning i relationen mellan Ryssland och Sverige. Sveriges geografiska utspridning med potentiella hot mot Svenska Pommern, Finlands östgräns och kanske även södra Sverige var bekymrande. Det var via Svenska Pommern riket blev indraget i den europeiska konflikten. Sverige hade en närmare 150-årig koppling till den komplicerade tyska politiken genom sitt innehav av en provins i det tysk-romerska riket och sin bakgrund som garantimakt för Westfaliska freden 1648. Gustav IV Adolfs beslut att i oktober 1805 inleda krig mot Napoleons kejsardöme och därmed ansluta sig till den tredje koalitionen mot Frankrike var ett avgörande moment i den historiska utvecklingen. Sverige drogs in i stormaktspolitiken med sina snabba svängningar utan att ha tillräckliga resurser eller kontroll över händelseutvecklingen. När Napoleons militära framgångar sommaren 1807 hade krossat allt motstånd på kontinenten och Alexander I valt en uppgörelse för att undvika en fransk invasion, hamnade Sverige i en synnerligen utsatt position. Tilsitöverenskommelsens slutfördrag i juli 1807 öppnade för ett ryskt anfall mot Sverige för att tvinga riket och Gustav IV Adolf ut ur alliansen med Storbritannien – den enda stormakt som ännu fortsatte kriget. Gustav IV Adolf vek inte från sin franskfientliga utrikespolitik. Konsekvensen blev det ryska anfallet på Finland i februari 1808. Med andra ord avgjorde den europeiska storpolitiken det svenska rikets öde.<sup>29</sup>

Kriget 1808–09 har framför allt ihågkommit genom nationalskalden J. L. Runebergs patriotiska diktsamling *Fänrik Ståls sägner* som för generationer formade bilden av kriget. Runebergs avsikter finns det anledning att återkomma till längre fram i den här boken. Kriget var i verkligheten en fråga om resurser där förmågan att transportera och föda soldaterna avgjorde krigets utgång. Till detta kan läggas att problemet med att försvara den östra riksdelen från ett ryskt vinteranfall blev uppenbart. Enligt krigsplanen retirerade den svenska huvudarmén till Uleåborg på vårvintern och hade påtagliga framgångar under våren 1808. I stort sett hela Österbotten och Savolax återtog fram till juli månad. Kriget innehöll även en händelse som ännu i dag ådrar sig ett historiemoraliskt intresse. Kapitulationen på Sveaborg i maj 1808 och den svenske kommandantens Carl Olof Cronstedts agerande och bevekelsegrunder har generationer försökt

att förstå. Sveaborgs fall handlade om Cronstedts mentala beredskap att ge upp och ryssarnas psykologiska krigföring som ledde till att en fästning som var fullt kapabel att försvara sig i princip föll utan strid. Kapitulationen var ett förräderi men har uppfattats antingen som en moralisk katastrof eller som en nödvändighet i en hopplös situation. Ibland har händelsen i ett efterhandsperspektiv tolkats så att kapitulationen ledde till nederlaget i kriget vilket så småningom gav förutsättningarna för Finlands autonomi och självständighet. Cronstedts agerande var med andra ord klokt. Båda dessa antaganden är orimliga. För det första var kapitulationen inte det som avgjorde kriget och för det andra visste man i Finland våren 1808 ingenting om framtiden. Det finns inte heller några direkta kopplingar mellan 1809 och Finlands självständighet 1917.

Den framgångsrika svenska motoffensiven under våren och sommaren stoppades upp av bristande underhåll. Det hela handlade om en logistisk kollaps. Ryssarna kunde föra in förstärkningar och organisera sina försörjningslinjer. Försöken från svensk sida att landstiga i södra Finland och få i gång allmänna bonderesningar slog slint. Den svenska armén var åter på reträtt i början av september 1808. Den 14 september utkämpades vid Oravais i Österbotten ett slag som blev det sista verkliga försöket att vända kriget i svensk favör. Det svenska nederlaget

Finska kriget 1808–1809 förlorades till följd av dåliga kommunikationer och svårigheter att föda trupperna. På denna unika teckning av G. M. Adlercreutz har en svensk kavalleriavdelning slagit läger i Ikalis i Birkaland under reträtten i mars 1808.



ledde till fortsatt reträtt. I november 1808 var Finland i ryska händer. Följande år flyttade kriget till Västerbotten.

Kriget visade att den folkliga lojalitet som kungen hade räknat med var en realitet. Däremot kunde bondemotståndet inte utveckla tillräcklig kraft för att kasta ut ryssarna ur Finland. Trots det visade gerillakriget i Savolax, Karelen och Österbotten ryssarna att de måste försöka få allmogen att acceptera den nya överhögheten. De övre befolkningslagren var i allmänhet lättare att övertyga om ett överhetsbyte. Med biskopen Jacob Tengström i spetsen inordnade man sig tämligen snabbt under den nye kejsaren. Ett mönster som vi kan iaktta på andra håll i Europa – särskilt i Spanien – upprepade sig. Eliten föll till föga och samarbetade, folket i övrigt gjorde motstånd och obstruerade. I Finland gick den ryska pacificeringen mer smärtfritt i de södra och sydöstra delarna, medan man i norr och väster fortsatte motståndet mycket längre.<sup>30</sup>

Kriget påverkade de svenskspråkiga områdena i stor utsträckning. Österbotten blev återigen krigsområde och några av de våldsammaste striderna utkämpades i Vasa län, i synnerhet i det som blev slaget vid Oravais. Plundringen av Vasa kring midsommaren 1808 utgör ett flagrant avsteg från det som i övrigt var det normala under kriget. Åland fick bära trycket av först de svenska trupperna och sedan efter mars 1809 av de ryska. Ryssarna disciplinerade sina trupper så långt det var möjligt. Baktanken var i det korta perspektivet att slippa bonderesningar och därmed störningar av krigsföringen i ett område med så små resurser som Finland. Bondekrigföring med hot mot de känsliga försörjningslinjerna betraktades från rysk sida som en allvarlig sak. I juni 1808 spreds en deklARATION undertecknad av den ryske kejsaren med löften om att finnarna skulle få behålla sina rättigheter, lagar och friheter. Utfästelser om ersättning för det som den ryska armén tog för sitt underhåll gavs också. Befolkningen i Finland kunde inkomma med krav efter kriget, vilket ett omfattande bevarat källmaterial vittnar om. Däremot utbetalades mycket lite i ersättning. Det hela var mest att betrakta som ett propagandautspel för att få kriget att rulla på. I ett längre perspektiv handlade den ryska pacificeringspolitiken om att göra finnarna till kejsarens undersåtar. På det stora hela var den ryska pacificeringen av Finland en stor framgång. Missräkningen skedde framför allt när det handlade om att få befolkningen att svära tro- och huldhetsed. Motståndet blev stort i delar av Finland.

Kriget innebar återigen en utarmning av landsbygden. Uttagen av förnödenheter och skjutsningarna samt inkvarteringarna lämnade inte mycket kvar i de byar som låg närmast de stora landsvägarna där arméerna dragit fram. Bebyggelsen i vissa delar av den åländska yttre skärgården brändes för att minska förutsättningarna för underhåll för den ryska armén. Sjukdomar som trupperna förde med sig, tillsammans med den minskade tillgången på mat, ledde till ökad dödlighet. Trots krigets tryck återhämtade sig bygderna snabbare de kommande åren än efter den längre krigs- och ockupationsperioden under stora ofreden.<sup>31</sup>

### *Borgå lantdag och freden*

De ryska målen med kriget i Finland 1808 och den fortsatta offensiven mot Sverige 1809 var att erövra och säkra åtminstone de södra delarna av Finland. Detta hade varit ett mål alltsedan Peter den stores dagar. Ur ryskt perspektiv hade Gustav III:s ryska krig 1788–1790 visat att det fanns ett latent militärt hot från Sverige. Den svenska satsningen i Finland under 1700-talets senare hälft med byggandet av Sveaborg var naturligtvis ett problem ur rysk synvinkel. En erövring av fästningen var mer betydelsefull än erövringen av Finland, uppfattade man i S:t Petersburg. Därför firades Sveaborgs fall mer än någonting annat i Ryssland under kriget. Beslutet att erövra och behålla Finland togs redan i mars 1808 och omvärlden informerades om Alexanders avsikter i ett meddelande daterat den 23 mars 1808. Det var trots allt ett vågspel eller ett uttryck för gott självförtroende eftersom Sveaborg kapitulerade först i maj och kriget i Finland inte på något sätt var avgjort i slutet av mars. Snarare hade den ryska armén börjat få underhållsproblem och var på reträtt. Däremot var den militära segern i Finland klar hösten 1808. På julafton 1808, Alexanders födelsedag enligt den julianska kalendern, lade han sig till med titeln ”storfurste till Finland”.

I mars 1809 inledde de ryska trupperna en offensiv mot den västra delen av det svenska riket. Offensiven ledde snabbt till framgångar: Västerbotten och Åland besattes. Före det hade en statskupp genomförts i Stockholm den 13 mars 1809 som störtade Gustav IV Adolf. Samtidigt som de svenska trupperna kapitulerade vid Kalix och Georg Carl von Döbeln retirerade med de sista svenska soldaterna över det frusna Ålands hav mötte de finska ständerna sin nye härskare.

Borgå lantdag inleddes den 25 mars 1809 och avslutades den 18 juli. Forskningen har diskuterat hur viktig roll den spelade både i samtiden och för eftervärlden och på vilket sätt. I Borgå tog Alexander I formellt emot folket i det nyerövrade Finland. Tanken på en lantdag hade börjat spridas i Finland redan under våren 1808. En samling av ständerna i ett ockuperat område kunde skapa ordning och särskilt lugn för att inte störa krigföringen – mer konkret försörjningen av de ryska trupperna. Med andra ord skulle en lantdag vara en del av den kortsiktiga krigsunderstödjande pacificeringen av Finland. Det behövde inte nödvändigtvis peka mot en erövring. Under lilla ofreden på 1740-talet hade lantdagar sammankallats i både Åbo och Vasa. Den av ryssarna planerade lantdagen 1808 hade fått vänta, som tidigare nämnts, och i stället avkrävdes en trohetsed i Finland. Hösten 1808 utsågs dessutom en deputation som skulle möta kejsaren och ge denne en bild av folkets behov. Delegationen under ledning av Carl Erik Mannerheim togs emot av Alexander i S:t Petersburg den 30 november 1808. I deputationen ingick personer som inte hade hållit för gott att undvika ett uppdrag på gränsen till rent förräderi. Den före detta svenske militären och separatisten Sprengtporten påverkade starkt deputationen och styrde bland annat vad den skulle ta upp och inte ta upp med kejsaren. Deputationen fick Alexanders kvittens på att religion, lagar och privilegier skulle bibehållas – ingen livegenskap för de finska bönderna med andra ord. Självklart var det här ett lugnande besked, folket i Finland hade mer än någonting annat fruktat livegenskap och byte av religion. Deputationen var trots allt ingen folkrepresentation och därmed sammankallades lantdagen i Borgå i januari 1809. Alexander ville träffa formellt inkallade representanter för de finska ständerna.

Antalet lantdagsmän som hörsammade kallelsen var litet eftersom länderna ännu inte ingått fred och lantdagen ur ett svenskt perspektiv ansågs vara ett förräderi. Även det faktum att Gustav IV Adolf ännu inte hade abdikerat, trots statskuppen i Stockholm, påverkade sannolikt beslutet för många. När den svenske monarken slutligen avsåg sig tronen den 29 mars 1809 hade lantdagen redan inletts. I lantdagen i Borgå deltog omkring 70 ledamöter från adelsståndet, 8 från prästståndet, 12 från borgarståndet och 30 från bondeståndet. I grund och botten innebar lantdagen att kejsaren Alexander tog emot sina nya undersåtar och folket accepterade honom som sin lagliga överhet. Denna ömsesidiga relation stadfästes formellt i en hyllningsakt i Borgå domkyrka den 29 mars.

Innebörden och betydelsen av Borgå lantdag har som sagt varit föremål för diskussioner bland historiker, men också bland politiker i synnerhet under slutet av 1800-talet i samband med försöken att förryska Finland. Det senare återkommer vi till längre fram i denna bok. Lantdagen var ingenting märkligt i det ryska imperiet. Den ryska konglomeratstaten var van att acceptera speciallösningar för nyerövrade områden och låta områden i rikets ytterkanter behålla lagstiftning och förvaltning skilt från det övriga imperiet. Borgå lantdag har stundtals lyfts fram som den stund då Finland lyftes upp bland kretsen av nationer och så att säga föddes som stat. En sådan tolkning är anakronistisk. I stället bör lantdagen ses som en del i pacifieringen av Finland och uppfattas som det allra första formella mötet mellan en självhärskande kejsare och dennes nya undersåtar. Inga formella beslut fattades av lantdagen, vilket skapade en hel del besvikelse bland dem som deltog. Men det var helt i linje med rysk tradition. Lantdagen följde annars mycket noga de procedurregler som gällde för en svensk riksdag.

Central är den hyllningsceremoni som genomfördes i Borgå domkyrka den 29 mars. Kejsaren avgav av allt att döma, i enlighet med svensk tradition, en försäkran om att Finland och dess innevånare som en del av det ryska imperiet skulle få behålla sina lagar, sin religion och sina privilegier. Som motprestation avgav ständerna därefter sin trohetsed. Lantdagens praktiska arbete de kommande månaderna, fram till lantdagens avslutning den 18 juli 1809, handlade om att besvara och bearbeta ett antal kejsarliga propositioner och att lämna in olika suppliker till kejsaren. I sitt avslutande tal till de församlade ständerna konstaterade kejsaren att Finland hade upphöjts bland nationerna. Vad detta egentligen innebar är inte helt klart. Finland hade fått en ställning som en privilegierad provins i den ryska konglomeratstaten. Alexander I hade gjort en överenskommelse med Finlands befolkning representerad av de församlade ständerna. Däremot hade inga formella beslut om en konstitution fattats. Med tanke på framtiden kan man konstatera att Borgå lantdag egentligen lämnade mycket öppet. Det som man hade kommit överens om gällde där och då. Alexander hade gjort ett härskaravtal med den finska befolkningen, men hur bindande detta var med kommande ryska kejsare kunde man egentligen inte veta. Lantdagen hade som övergripande syfte att slutligen pacificera Finland och skapa en ny centralförvaltning. I oktober 1809 inledde den nya regeringskonseljen för storfurstendömet Finland sitt arbete i Åbo.



När lantdagen avslutades hade freden ännu inte kommit i det krig som formellt pågick mellan Sverige och Ryssland. Sverige hade under våren 1809 fått en ny konstitution och en ny monark. Regeringsformen 1809 och Karl XIII som kung skapade den stabilitet som behövdes för att kunna föra Sverige ut ur kriget. De ryska kraven var att Sverige skulle stänga sina hamnar för britterna, ingå fred med Danmark och Frankrike och acceptera en förlust av Finland med Kalix som gräns. Villkoren ansågs vara alltför hårda – särskilt landavträdelserna. Förhandlingarna inleddes i augusti 1809 i Fredrikshamn. Samtidigt genomförde den svenska armén en landstigningsoperation vid Ratan norr om Umeå i Västerbotten med syfte att besegra och fånga den ryska kår som stod i Umeå. Operationen lyckades bara till hälften. Ryssarna slapp ur fällan efter att ha besegrat den svenska landstigningskåren vid Sävar den 19 augusti. Däremot retirerade ryssarna ut ur Västerbotten.

Sannolikt påverkade dessa krigshändelser inte förhandlingarna i Fredrikshamn. Den hetaste diskussionen gällde Åland som den svenske chefsförhandlaren Curt von Stedingk fick inse var förlorat.

Alexander I mötte de finska ständerna vid Borgå lantdag 1809 för att knyta det erövrade Finland till det ryska kejsardömet. Befolkningen i Finland fick behålla sina svenska lagar och sin protestantiska religion. Emanuel Thelnings klassiska målning av hyllningsakten i Borgå domkyrka den 29 mars 1809.



Ryssarna var under inga omständigheter beredda att låta svenskarna behålla den strategiskt viktiga ögruppen. Vad som i slutänden påskyndade förhandlingarna och gjorde ryssarna villiga att modifiera sina gränskrav i de norra delarna av Sverige var sannolikt tidsfaktorn. Ryssland ville få fred för att kunna inrikta sig på den kraftmätning som man redan 1809 insåg skulle komma med Napoleons Frankrike. Inför hotet om att förhandlingarna med svenskarna skulle skjutas upp på grund av von Stedingks svaga hälsa, och den försening som ett byte av svensk förhandlare skulle innebära, accepterade ryssarna en gräns vid Torneå och Muonio älvar. Fredsfördraget undertecknades den 17 september 1809. Sverige avträdde ett antal län som räknades upp i avtalet. Handelsutbytet mellan de forna riksdelarna skulle få fortsätta åtminstone till en början. I och med freden miste Sverige en tredjedel av sin landyta, en fjärdedel av sin befolkning men endast 14 procent av sin förmögenhet. Utan motstycke var detta det svenska rikets hårdaste fred. Den 8 oktober 1809 avtackades i Umeå de sista finska trupperna som under sommaren slagits i Västerbotten av generalmajoren Georg Carl von Döbeln. Händelsen har getts en stor symbolisk betydelse.

### *Åren 1809–1812 och ovissheten inför framtiden*

Men var då Finlands öde avgjort i och med lantdagen i Borgå och freden i september 1809? Det kan vid första anblicken verka så i efterhand, men i samtiden uppfattades situationen i flera avseenden som oklar. ”Hvilket är nu mitt fädernesland, Sverige eller Finland?”, frågade sig majoren Berndt Henrik Aminoff 1811. Den klassiska och ofta citerade frågan besvarade han själv med att det nu var Finland som var hans fädernesland. Frågan ställdes i en tid då allting uppfattades som ovisst. De flesta talade likt Aminoff om Finland som sitt fädernesland, men det fanns de som instämde med biskop Jacob Tengström och kunde acceptera Ryssland som sitt fädernesland. Andra var mer uppgivna och uppfattade att de aldrig skulle kunna få ett nytt fädernesland. Våndan var störst bland dem som tillhörde samhällseliten. Vanligt folk hade mindre möjligheter att välja. Några personer som valde Finland framför Sverige var Gustaf Mauritz Armfelt, Johan Fredrik Aminoff och Johan Albrecht Ehrenström. Alla tre skulle i framtiden göra karriär i Finland och S:t Petersburg. Många ur eliten hamnade i praktiska svårigheter då gods, säterier och bruk måste

delas upp. Många adelssläkter splittrades i två grenar och utvecklades i lite olika riktningar i Sverige och Finland. Någon stor flyktingström till Sverige var det trots allt inte fråga om även om en del valde att flytta till Sverige.

Officerarna fick behålla sina boställen och löner livet ut genom ett kejsarligt manifest i mars 1810, vilket lugnade dem. Däremot måste meniga soldater och soldatänkor på ett ofta brutalt sätt lämna sina torp. Armén i Finland sattes på vakans, och i stället för att hålla soldater krävdes en så kallad vakansavgift av befolkningen i storfurstendömet.

Sakta accepterades de nya förhållandena i Finland. Hur många som ännu drömde om att bli svenska undersåtar är omöjligt att fastställa, men det fanns de som hade svårt att leva med den nya ryska överhögheten. Bland de rysklojala grupperingarna i Finland fanns en besvikelse över att befolkningen i Finland inte visade tillräcklig entusiasm inför det nya kejsarstyret. Det fanns en rädsla för att de breda befolkningslagrens starka känslomässiga lojalitet till den forna svenska monarkin skulle kunna leda fel ur deras perspektiv. Opinionen sattes under uppsikt och kontroll över informationsflödet från Sverige utvecklades direkt. Litteratur och tidningar stoppades, brev som sändes över gränsen öppnades och censurerades.

Fanns det en svensk revanschism som var reell och något att frukta ur rysk synvinkel? I Sverige förekom en viss bitterhet över att det ryska maktövertagandet hade varit förhållandevis enkelt i Finland. En känsla av att hämnd måste utmätas utvecklades. Man hoppades på att Finland skulle kunna återförenas med Sverige. Revanschismen var väl företrädd bland personer i maktens absoluta centrum. Många hoppades på ett ryskt nederlag i ett eventuellt kommande krig mot Napoleon. Ett ryskt nederlag skulle kunna skapa förutsättningar för en svensk återerövring av Finland.

Statsomvälvningen i Sverige i mars 1809 öppnade upp för en ny regim. Den nye kungen Karl XIII hade egentligen aldrig förmågan att leda Sverige i den turbulenta tid som Napoleonkrigen innebar. Hoppet kom i stället att ställas till den nye kronprinsen Jean Baptiste Bernadotte som med sina meriter som militär och fransk fältmarskalk skulle kunna erbjuda Sverige den ledning som krävdes för att bland annat återta Finland. Problemet var bara att kronprinsen Karl Johan, Bernadottes svenska namn, hade en helt annan syn på det utrikespolitiska och geopolitiska läget. De som understött valet av honom som kronprins för att få tillbaka Finland skulle bli besvikna.

*1812 års politik och mötet i Åbo*

Karl Johans uppfattning och analys av Sveriges geopolitiska läge utgjorde grunden för en omorientering av den svenska utrikespolitiken. Kronprinsens uppfattning utgick från det faktum att det geopolitiskt var mer naturligt för Sverige att inneha Norge. Erövringen av Norge var emellertid inte en ny idé, den hade funnits med i det svenska utrikespolitiska tänkandet åtminstone från Gustav III:s tid. Men Karl Johan ville nu på allvar fullfölja denna idé. I detta grundläggande tänkesätt var kronprinsen ett barn av sin tid. I upplysningens tidevarv återkom ofta tanken på en stats naturliga gränser vilken genomsyrade Karl Johans synsätt. Han uppfattade att Sveriges naturliga gränser var den skandinaviska halvön skyddad av omgivande vatten, inte den månghundraåriga marina utbredningen kring Bottniska viken och Östersjön. Freden 1809 hade ur detta perspektiv gett Sverige och Ryssland deras naturliga gränser. Möjligheterna att på sikt kunna försvara Finland mot ett mäktigt och resursmässigt överlägset Ryssland var dessutom små. Sverige skulle enligt Karl Johan tvingas att föra ständiga krig som landet inte hade resurser för – åtminstone vart tionde år.

Om Sverige anslöt sig till Frankrike och anföll Ryssland för att återta Finland fanns det mycket som talade för att svenskarna initialt skulle nå militära framgångar och att finnarna skulle resa sig mot ryssarna. Men i det långa loppet skulle detta innebära mycket stora risker. Riket skulle uttömma alla sina resurser och Sverige skulle hamna i krig med Storbritannien som med sin överlägsna flotta sannolikt skulle angripa svenska hamnar och slå hårt mot svensk handel. Den kommande kraftmätningen mellan Ryssland och Frankrike kunde sluta på olika sätt och i värsta fall lämna Sverige ensamt och utelämnat åt stormakternas godtycke. Vid den statsrådsberedning i februari 1812 då dessa utrikespolitiska frågor diskuterades stod det klart att många inte hade samma uppfattning som kronprinsen även om det fanns de som stödde den nya linjen. Argumenten var många gånger starkt känslomässiga, de historiska banden till Finland gjorde sig påmind. Oavsett hur debatten gick i statsrådsberedningen kom kronprinsens linje att bli den som gällde.<sup>32</sup>

Freden med Ryssland i september 1809 hade följts av en fred med Frankrike i januari 1810. Sveriges relation till Storbritannien var ansträngd och formellt rådde krigstillstånd mellan staterna, men

i praktiken utbyttes handelsvaror genom omfattande smuggling. Frankrike ville att Sverige skulle agera mycket aktivare mot Storbritannien, och i januari 1812 ockuperade franska trupper Svenska Pommern för att pressa Sverige att ingripa. Europa väntade i detta läge på den slutliga uppgörelsen mellan Ryssland och Frankrike. Karl Johan valde att närma sig Ryssland och i april 1812 slöt länderna en traktat genom vilken Sverige och Ryssland garanterade varandras gränser. Med i diskussionerna fanns ett ryskt stöd för en svensk annektering av Norge. Det första verkliga steget i den svenska utrikespolitiska omorienteringen hade tagits. Sommaren 1812 slöts dessutom fred med Storbritannien.

Den slutliga bekräftelsen på att Sverige gjort en helomvändning i sin utrikespolitik var furstemötet i Åbo i augusti 1812. Mötet var en av de viktigaste delarna i den nya politiken som kort och gott brukar kallas ”1812 års politik”. Förutsättningarna för mötet var det alliansfördrag som redan hade undertecknats i april och det faktum att en väldig



Jean Baptiste Bernadotte kom som svensk kronprins under namnet Karl Johan att ändra den svenska utrikespolitiken och frånsade sig viljan att återta Finland. ”1812 års politik” bekräftades i och med hans möte med den ryske kejsaren Alexander I i Åbo i augusti 1812.

fransk armé hade korsat gränsen till Ryssland i juni. Mötet i Åbo resulterade i ett skriftligt avtal kompletterat med muntliga utfästelser. Vad man muntligen kom överens om vet vi inte. I korthet innebar avtalet att Sverige och Ryssland bekräftade traktaten från april och beslutade om fredlig samexistens, att Sverige fick fria händer med Norge och att ett visst militärt samarbete skulle ske mot Frankrike och Danmark. Det senare kom att gå om intet eftersom Ryssland inte kunde ställa upp med några trupper till följd av den franska invasionen.

För befolkningen i den forna riksdelen Finland var mötet i Åbo av mycket stor betydelse och Finlands öde som en del av det ryska imperiet beseglades definitivt där. Alexander I reste till Åbo vid en tid då situationen i Ryssland var högst krisartad. Sannolikt fanns det i detta faktum ett mycket tydligt budskap till alla de finska undersåtar som hyste förhoppningar om att Sverige och Karl Johan skulle utnyttja Rysslands prekära läge för en återerövring av Finland.

Kejsaren anlände till Åbo på kvällen den 24 augusti och mottogs av regeringskanseljen i Finland och hovrättens personal. Alexander möttes av befolkningen med hyllningar, men hyllningar som inte riktigt ville nå de höjder som den ryske monarken hade hoppats på. De kommande dagarna ägnades åt mottagningar och parader. Först den 27 augusti anlände Karl Johan med sin svit. Nästan chockerade kunde Alexander och hans närmaste under de dagar som följde konstatera att intresset för den svenske kronprinsen Karl Johan var stort. Men folkets intresse förblev obesvarat från den blivande svenske monarkens sida. Karl Johan valde uppenbart medvetet att inte exponera sig i onödan under samtalen i Åbo. Han visade i själva verket ett tydligt ointresse för befolkningen i den forna svenska riksdelen. Budskapet måste ha varit tydligt. Ingen i Finland skulle förledas att tro att han kommit för att återföreina Finland med det svenska riket. Sverige hade valt samförstånd med Ryssland för att slippa fler konflikter och få stöd för en annektering av Norge. Att han sedan under samtalen och senare under hösten gjorde framstötter om Finland som pant för krigsinsatser och även territoriella anspråk på delar av finskt territorium kom aldrig till allmänhetens kännedom. Alexanders reaktioner och tankar från mötet är höljda i dunkel. Förmodligen insåg kejsaren utifrån befolkningens agerande att det ännu återstod en hel del att göra innan Finland fullständigt hade separerats från det svenska riket.<sup>33</sup>

Hur som helst innebar mötet i Åbo i augusti 1812 den definitiva slutpunkten för den process som inletts med det ryska anfallet på

sydöstra Finland 1808. De som i Finland trodde på och önskade en återförening med Sverige var tvungna att tänka om. Nu gällde det att acceptera faktum och gå vidare. Finland blev en del av Ryssland genom en händelsekedja som sträckte sig från februari 1808 till augusti 1812. Det är strängt taget en alltför stor förenkling att tala om år 1809 som avgörande. Omvärlden och krigen skapade en situation som innebar att saker och ting hade kunnat utvecklas i en helt annan riktning.

## Finland under svenska tiden

### *Finland som exploaterad provins eller integrerad riksdel?*

På finska kallades tidigare den svenska tiden i Finlands historia allmänt för *Ruotsin vallan aika*, ”det svenska väldets tid”. Detta mer än antydde att det handlade om en period då Finland var under Sverige och att riksdelarnas relation var ojämlig. Benämningen avspeglade en finsknationalistisk historiesyn. I dag använder man oftare *Ruotsin aika*, ”den svenska tiden”. Med det menar man kort och gott den period då Finland var en riksdel i det svenska riket. Benämningen är mindre politiskt laddad. Den svenska tiden i Finlands historia var i formell mening avslutad 1809 och slutgiltigt bekräftad 1812. Den period i historien från mitten av 1100-talet till början av 1800-talet, drygt 600 år, då Finland var en del av det svenska riket var till ända.

Hur ska vi då summera Finlands tid som riksdel i det svenska riket? Inledningsvis är det motiverat att ta upp en fråga som ibland förekommer i den populärhistoriska, politiskt påverkade diskussionen om den svenska tiden: Var Finland en exploaterad del av det svenska riket som fick leverera skatter och manskap till de många krigen? Slogs den svenska stormakten till ”sista finne”? Det råder ingen tvekan om att den svenska maktstaten under 1600-talet organiserade sig för att tillgodose behovet av resurser för den expansiva utrikespolitik och krigspolitik som riket förde. Den ökade effektiviteten och kontrollen innebar ett starkare tryck på befolkningen. Men detta gällde för hela riket. Finland var på inget sätt värre utsatt än andra delar. Skattetrycket förefaller inte ha drabbat Finland hårdare. Med andra ord hade en bonde i Tavastland lika svårt att överleva som en bonde i Närke. Och ingen av dem hade mer att säga till om än den andre. Samtidigt delade alla bönder i det svenska riket möjligheten

att komma till tals med överheten. När det gäller utskrivningar av soldater kan vi konstatera att i proportion till befolkningen ställdes fler soldater till krigsmaktens förfogande i Finland än i den västra riksdelen. Orsaken var den talrikare förekomsten av frälsegods i väst med frälsebönder, vilka drabbades i mindre utsträckning av de återkommande utskrivningarna. Beräkningar ger vid handen att Finland förlorade 50 000 män under stora nordiska kriget och den västra riksdelen omkring 150 000 män. I förhållande till befolkningens storlek var förlusterna i Finland större.

Särskilt prövande för den finska befolkningen var de återkommande krigshandlingarna i närområdet, på finsk mark och flera ockupationer. Självklart var lokalbefolkningen tvungen att förse trupperna med förnödenheter, skjutsa och inkvartera. Att Finland mellan 1700 och 1809 var ett krigsnära område och till och med operationsområde i inte mindre än fyra krig, med tre ryska ockupationer som följd, talar sitt tydliga språk. Det svenska rikets oförmåga att skydda gränsen mot öst framgår med sin brutala tydlighet. Den västra riksdelen drabbades mindre, även om Skåne och Västerbotten delade den finska krigsupplevelsen under samma period.<sup>34</sup>

Centralmaktens intresse för Finland var större än någonsin under 1700-talet – så stort att Finland kom i blickfånget för utrikespolitik och försvarssatsningar. Men likafullt misslyckades kronan med att under denna ”finska tid” i svensk historia skapa fullständigt förtroende hos framför allt eliten i de östra delarna av Finland. Denna oförmåga ledde i en tid av nya tankar om maktfördelning till kritik inte minst mot den gustavianska regimen. Drömmar om ett autonomt självständigt Finland grodde i vissa kretsar av eliten i Finland. Men denna separatism innebar aldrig något egentligt hot mot rikets enhet. Bondebefolkningen var tydligt lojal och kungatrogen vilket bevisades under kriget 1808. Rädslan för att dras in i den ryska östliga delen av Europa och mista sina rättigheter och sin lutherska tro var orsak nog för de flesta att hoppas på att det svenska rikets skulle bestå och även omfatta Finland. Det är på sin plats att ännu en gång understryka att det var storpolitiken och de geopolitiska omständigheterna som avgjorde att Finland inte längre efter 1809/1812 var en del av det svenska riket.

*Riksdelen Finland i den svenska konglomeratstaten  
– jämförande perspektiv*

Den östra riksdelen Finland var ingenting annat än en del av det svenska rikets kärnområden. Om vi jämför med den danska kronans förhållande till de olika delarna i den danska konglomeratstaten blir skillnaderna uppenbara. Norges ställning inom det danska riket har diskuterats av historikerna, som inte är helt eniga. Klart är att Norge från 1536 förlorade sin omedelbara ställning som ett självständigt kungarike och inordnades i det danska riket. Hur långt denna inordning gick har varit föremål för debatt. Norge kan ses som ett lydrike, ett av den danske kungens riken, och därav benämningen Danmark-Norge. Norge blev aldrig fullt integrerat utan behöll mycket av sin särprägel när det till exempel gällde administration, krigsmakt och böndernas ställning. Mot slutet av den danska tiden skapades en gemensam danskspråkig elit i Danmark och Norge, vilket påminde om vad som skedde i det svenska riket. I jämförelse med den östra riksdelen Finland var det alltså aldrig fråga om en fullt utvecklad integration av Norge i den danska enhetsstaten.

Danmark-Norge var en konglomeratstat vilket tydligt framkom i den lagrevision som genomfördes på 1680-talet och som innebar att stora delar av de områden som den danske kungen styrde över hade mycket olika lagar. Norge fick en lagstiftning som var snarlik den danska, men en gemensam lag för det förenade kungariket infördes inte. I Holstein följdes lokal tysk rätt medan man i Slesvig dömde efter medeltida Jyske Lov, Jyllandslagen.

På samma sätt hade det svenska riket en konglomeratkaraktär. Nya erövrade provinser organiserades som enheter för sig utan att ny lagstiftning och nya privilegier infördes eller att representanter sändes till den svenska riksdagen. Ett visst avsteg från detta gjordes i Kexholms län och Ingermanland där svensk lag faktiskt infördes.

Det stora undantaget var trots allt inkorporeringen av de områden som 1645 erövrades av Danmark-Norge, nämligen Jämtland, Härjedalen och Gotland. De integrerades omedelbart med svensk lag och ständerna sände representanter till riksdagen. En orsak till detta var möjligen avsaknaden av en stark adel som kunde göra allvarligt motstånd.

När skånelandskapen (Skåne, Halland och Blekinge) däremot skulle införlivas efter 1658 skedde detta mer varsamt och genom en förhand-



ling mellan statsmakten och i synnerhet den skånska adeln. Landskapen Skåne, Blekinge och Halland behöll sina danska lagar. Deras ställning i riket liknade i mycket de baltiska provinsernas eller Svenska Pommerns relation till den svenska kronan. Det var först efter skånekriget på 1670-talet och införandet av det karolinska enväldet efter 1680 som integrationen blev fullständig och svensk lag, rättsskipning och privilegier infördes. Dessutom fick de sända representanter till riksdagen. Även det tidigare norska Bohuslän omfattades av denna integrering. Äldre mer nationalistisk forskning talar om hur danskarna skulle försvenskas, men det stämmer inte med hur historikerna i dag uppfattar införlivandet. Kanske det mer handlade om någonting mitt emellan – en ”förskånskning”?<sup>35</sup>

### *Det svenska arvet i den östra riksdelen*

Förutsättningarna för det svenska språket och det som skulle kunna kallas svensk kultur förändrades så småningom. Den svenskspråkiga befolkningen hade på allvar etablerat sig i Finland först när den fick stöd av en svenskspråkig statsmakt. År 1812 såg framtiden mer ovisst ut i det avseendet även om förändringar skulle ske successivt. De svenskspråkiga utgjorde i runda tal 20 procent av befolkningen i Finland vid övergången till det ryska imperiet. Bildningsspråket var svenska och eliten talade oftast svenska, vilket den skulle fortsätta att göra åtminstone hundra år till. De svenskspråkiga regionerna hade stabiliserats och omfattade geografiskt i mycket stor utsträckning de områden som fortfarande i dag, drygt två hundra år senare, är svensk- och tvåspråkiga.

Men hur ska vi förstå betydelsen av språket i Finland under den svenska tiden? Det finns en uppenbar risk för att vi fokuserar på fel saker när vi välmenande försöker reda ut språkanvändningen i den östra riksdelen fram till 1809–1812. Den kritiska frågan är om vi intresserar oss för språket eftersom det senare blev den tydligaste identitetsmarkören för en svenskspråkig minoritet i ett alltmer finsknationellt storfurstendöme – senare republiken Finland. Språket hade uppenbarligen mindre betydelse för identiteten under den svenska tiden, men desto större betydelse för kommunikationen mellan människor inom en samhällsgrupp och även mellan överhet och undersåte. Såsom redan framkommit användes språk pragmatiskt – många gånger efter vad situationen krävde. Språket hade även en direkt avgörande bety-



Finlands gränser har ändrats en del genom århundradena – inte minst i öster. Hattarnas ryska krig 1741–1743 innebar förlusten av områden öster om Kymmene älv. Storfurstendömet Finlands gräns mot Ryssland 1809 följde den från 1743. I och med regleringen av gränser 1812 tillfördes området i öster, det som kallas Gamla Finland. Under 1900-talet kom flera gränsregleringar att ske i samband med första och andra världskriget.

delse för utbildning och därmed avancemang i den sociala hierarkin. Det svenska språket var många gånger en väg till bildning vid sidan av latin, franska och ryska.

Så även om svenskans utbredning i den östra riksdelen är intressant, och i vissa avseenden betydelsefull, är det viktigt att understrika att det viktigaste arvet efter den svenska tiden i första hand var några grundläggande samhällsliga fundament: religionen, förvaltningen, lagstiftningen och utbildningen. År 1809 hade Finland en starkt förankrad luthersk kyrka och en välutvecklad regional och lokal förvaltning. Drygt hälften av befolkningen var läskunnig. Bönderna var knappast att betrakta som förtryckta utan hade rätten till sin egen jord och deltog i den politiska processen både på lokal nivå, genom ting och sockenstämmor, och på riksnivå genom riksdagarna. Utbildningsinstitutioner hade etablerats i Finland även om endast en försvinnande liten del av den manliga befolkningen nådde trivialskolor, gymnasium och universitet. De svenska lagarna skulle komma att utgöra en kontinuitet i Finland med återverkningar långt in på 1900-talet och självständigheten 1917.

# Storfurstendömet

## *Svensk samling och finsk nationalism 1812–1922*

---

Åren 1809–1812 övergick Finland från att ha varit en svensk riksdel till att bli ett storfurstendöme inom det ryska imperiet. Under 1800-talet satte relationen till det ryska kejsardömet ramarna för utvecklingen av Finland fram till 1917–1920 då landet efter ett uppslitande inbördeskrig uppstod som en självständig stat.

Under 1800-talet innebar uppkomsten av en finsknationell rörelse och förryskningssträvandena mot slutet av århundradet att de svenskspråkigas ställning sattes på prov. Språket blev den alltmer dominerande identitetsmarkören och skapade till slut en häftig politisk strid – men varför? Mot slutet av perioden uppstod en svensk samlingsrörelse som förde med sig nya definitioner och en ny roll för de svenskspråkiga. Under ”det långa 1800-talet” skedde stora förändringar, men frågan är om det ur ett svenskspråkigt perspektiv fanns en kontinuitet: Vilket arv lämnade det gemensamma riket efter sig? Vad innebar övergången till ett storfurstendöme under Ryssland på kort och lång sikt? Vilka konsekvenser fick den finsknationella mobiliseringen och uppkomsten av språkfrågan och språkstriden för de svenskspråkiga? Vilka var förutsättningarna för framväxten av en svenskspråkig samlingsrörelse och för finlandssvenskheten? Hur utvecklades villkoren för den svenskspråkiga befolkningen i allmänhet och i de svenskspråkiga områdena i synnerhet under 1800-talet? Vilka lojaliteter hade de svenskspråkiga i inbördeskriget 1918? Vad innebar uppkomsten av det självständiga Finland och en ny republikansk författning med nya språklagar ur ett språkidentitetsperspektiv? Avslutningsvis kan man fråga sig: var Finlands ställning inom det ryska imperiet unik?



## Från riksdel till imperiedel

### *Arvet efter det gemensamma riket*

Finlands långa 1800-tal mellan de omvälvande perioderna 1809–1812 och 1917–1920 innehöll många stora omställningar. Åren 1809–1812 övergick Finland från att ha varit en svensk riksdel till att bli ett ryskt storfurstendöme med en i viss mån bräcklig autonomi. Åren 1917–1922 formades en självständig, demokratisk nation som valde en republikansk författning och fick en språklagstiftning som ur de svenskspråkigas perspektiv var avgörande. Mellan dessa två perioder av dramatiska politiska förändringar låg en mer än hundraårig historisk utveckling där livsvillkoren för människorna förändrades i grunden: industrialisering, urbanisering, emigration, klassamhällets uppkomst och demokratiska reformer.

Borgå lantdag 1809 hade reglerat relationen mellan kejsaren och hans undersåtar. Den egentliga innebörden av denna uppgörelse skulle komma att ställas på sin spets i slutet av 1800-talet, men under huvuddelen av 1800-talet kännetecknades politiken i Finland av lojalitet mot kejsardömet och inre politiskt lugn. Krimkriget 1854–1856 visade tydligt att finländarna var lojala med Ryssland trots brittiska och franska anfall mot Åland, finska kuststäder och Sveaborg. Kontrasten till utvecklingen i Polen – även det en del av det ryska imperiet – som gjorde regelrätt uppror 1830–1831 och 1863 är slående. Det finns anledning att avslutningsvis återkomma till frågan om Finlands ställning inom det ryska imperiet i jämförelse med andra områden inom stora imperier.

Ryssland arbetade under de första årtiondena för att fjärma Finland från Sverige. Det skulle ändå ta några årtionden innan gränsen mot Sverige blev påtaglig. Avskedet mellan Sverige och Finland blev ett långt och kanske även långsamt farväl. Av mycket stor betydelse för framtiden blev att den svenska lagstiftningen fortsatte att gälla i Finland, vilket innebar att ståndsprivilegierna och den västerländska rättstraditionen bestod. Utan jämförelse var det här det viktigaste arvet från det gemensamma rikets tid. En samhällsordning som symboliserades av den fria jordägande bonden skapade i Finland förutsättningar för framtiden. Även 1772 års regeringsform och förenings- och säkerhetsakten från 1789 och inte minst 1734 års lag påverkade lagstiftning och konstitutionellt tänkande i Finland även om de aldrig stadfästes av kejsaren.<sup>1</sup>



Starkt påverkade av det svenska arvet kom de tre gustavianerna Johan Fredrik Aminoff, Johan Albrekt Ehrenström och Gustaf Mauritz Armfelt att spela framträdande roller i storfurstendömet Finlands konsolidering i det ryska kejsardömet. Målning av René Théodore Berthon 1804.

Handeln med den forna västra riksdelen upprätthölls till en början genom generösa tullregler. Det låg inte i de ryska myndigheternas intresse att försvaga näringslivet i storfurstendömet. Successivt kom övergångsreglerna att tas bort och på 1840-talet hade tullar införts mot Sverige som styrde handeln med Ryssland. Handeln över Bottniska viken var ändå livlig ända fram till efter Krimkriget på 1850-talet.<sup>2</sup> Rörligheten inom eliten hade i slutet av den svenska tiden varit begränsad, men ökade något efter 1809 särskilt bland militärer. Skälet kan ha varit att det inte längre var möjligt att inneha jordegendomar i både den forna västra och den östra riksdelen. Man måste helt enkelt välja.<sup>3</sup>

### *Från kungens till kejsarens undersåtar*

Den ryska ledningen ville knyta storfurstendömet närmare Ryssland. Ett av de tydligaste uttrycken för dessa strävanden var flytten av storfurstendömet centralort från Åbo till Helsingfors. Ur ryskt perspektiv ville man bort från det gamla svenska manifesterat i den medeltida staden Åbo med slottet, domkyrkan, universitetet och hovrätten. Åbo uppfattades som avlägset och utan försvarsanläggningar. En möjlig kandidat till huvudort i storfurstendömet var Tavastehus. Där hade generalguvernören G. M. Sprengtporten residerat under sin korta period i ämbetet 1809 och den ryske överbefälhavaren haft sitt högkvarter under kriget. Kejsaren konstaterade ändå kort efter sitt besök i Tavastehus i april 1809 att staden var alltför liten för att kunna motsvara de krav som ställdes. I stället blev det den nedbrända småstaden Helsingfors, skyddad av fästningen Sveaborg och geografiskt betydligt närmare gränsen mot Ryssland än Åbo, som kom att byggas upp som storfurstendömet huvudstad. Helsingfors centrala delar planerades och verkställdes av ordföranden för nybyggnadskommittén från 1812, Johan Albrecht Ehrenström, tidigare sekreterare hos den svenske kungen, och den preussiske arkitekten Carl Ludwig Engel. Entreprenörerna hämtades från Ryssland och det var i huvudsak ryska hantverkare som uppförde byggnaderna.

Samtidigt som storfurstendömet centrala styrelse samlades i Helsingfors uppstod tankarna på att Helsingfors även borde få ta över Åbos roll som universitetsstad. Ute i Europa hade demonstrationer och oro på universitetet lett till att makthavarna ville skärpa kontrollen över universitetet. Generalguvernören var inne på samma linje och ville flytta universitetet närmare makten i Helsingfors för att få starkare kontroll. I Åbo var oron inte så stor för en flytt, man tog helt enkelt inte saken på allvar, men den förödande branden i staden 1827 gav makthavarna orsaken de sökt för att ta det slutliga beslutet. Universitetet flyttades till Helsingfors och fick namnet Kejsarliga Alexanders-universitetet.

Skapandet av Helsingfors som huvudstad och flytten av universitetet var inte de enda förändringarna som ägde rum efter 1809. Gränsregleringen 1812 innebar att storfurstendömet tillfördes delar av de områden öster om Kymmene älv som det svenska riket förlorat i frederna 1721 och 1743. På så sätt kom också Viborg att bli en finsk stad.

En annan förändring var att militären och de delar av krigsmakten



som tidigare rekryterats i Finland sattes på vakans. Soldattorpen tömdes och i stället infördes en skatt för att täcka kostnaderna för försvaret av storfurstendömet. Officerarna fick till skillnad från soldaterna behålla sina löner och boställen. Det senare var sannolikt ett taktiskt drag från den nya regimens sida för att undvika motstånd från en inflytelserik gruppering i det finska samhället. Finland kom därmed att stå utan en större armé fram till våren 1918. Men det är inte hela sanningen. Åren 1881–1901 fanns det en värnpliktsarmé som skulle försvara storfurstendömet territorium men som var tämligen liten. Inom Finland rekryterades dessutom värvade bataljoner för tjänstgöring inom den ryska armén – inte minst Finska gardet.<sup>4</sup> Finska unga män utbildades fortsättningsvis till befäl och officerare inom den ryska krigsmakten. I slutet av seklet infördes den allmänt hatade och obstruerade värnplikten som innebar tjänstgöring över hela imperiet, vilket vi återkommer till senare.

Helsingfors skapades som det ryska storfurstendömet Finlands huvudstad. Arkitekturen präglades av Carl Ludwig Engels monumentalbyggnader i empiristil. Här syns Senatstorget med Nikolajkyrkan, universitetet och universitetsbiblioteket 1838.

Bytet av överhöghet fick konsekvenser på många områden även om det som karaktäriserade övergången var att mycket av den praxis som arbetats fram i det svenska riket levde kvar i storfurstendömet. På så sätt behöll Finland ban-



den till det västeuropeiska samhällsbygget. Finland blev efter 1809 ett särförvaltadt område. Avsikten var inte att skapa förutsättningar för bildandet av en finsk stat, men den grund som lades skulle komma att få den effekten drygt hundra år senare. I Finland skapades en ordning för hur relationen till kejsaren skulle upprätthållas och hur förvaltningen av storfurstendömet skulle organiseras. Av stor betydelse blev den föredragningsordning som kom till och som reglerade hur olika ärenden skulle beredas och behandlas samt reglerna för en ny centralförvaltning. Under den svenska tiden hade centralförvaltningen funnits i Stockholm, men nu måste en ny centralförvaltning för storfurstendömet skapas i Finland. En särskild fråga var hur det ortodoxa Ryssland skulle förvalta det lutherska Finland. Stora delar av den förvaltningspraxis som gällt i Sverige kom att fortsätta gälla i Finland. I korthet kan man konstatera att Finland förenades med Ryssland, men det integrerades aldrig med kejsardömet.

Kontakterna mellan storfurstendömet's förvaltning och beslutande organ och den ryska ledningen i S:t Petersburg skedde genom Kommissionen för finska ärenden fram till 1826 och därefter av Statssekretariatet för Finland och en statssekreterare som fick titeln ministerstatssekreterare 1834. Kejsarens ställföreträdare i Finland var generalguvernören som vanligtvis även var överbefälhavare för de ryska trupper som fanns i storfurstendömet. Generalguvernören var även ordförande i Regeringskonseljen, från 1816 Kejserliga senaten för Finland, som var storfurstendömet's högsta styrelseverk. Senaten var uppdelad i två avdelningar eller departement, en juridisk och en ekonomisk. Finland fick en stor administrativ självständighet. Skälet var sannolikt att det saknades kompetenta ryska ämbetsmän som behärskade svenska som fortfarande var förvaltningspråk.

I Finland inleddes en tid av relativt lugn efter övergången till Ryssland. Förändringarna blev som konstaterat inte så stora. Ryssarna var vana imperiebyggare som insåg att det förnuftigaste var att låta det mesta vara som det varit. Målet var rentav att ge finländarna en känsla av att de hade det bättre under rysk överhöghet än under svensk. Finländarna insåg att de inte hade så många andra val än att ställa in sig i ledet och acceptera. Hur stor en eventuell opposition mot det ryska styret egentligen var i Finland är svårt att undersöka. Dätidens pressensur gör att vi är hänvisade till enskilda skriftställare för att fånga negativa stämningar mot det ryska styret. En sak var i vilket fall som helst säker: Alexander I var som person och kejsare mycket

populär i Finland. Det går att tala om en Alexanderdyrkan som tog sin början vid lantdagen i Borgå 1809. Därefter fanns det en finsk lojalitet mot den ryske kejsaren som storfurste, även om den varierade beroende på vem som innehade tronen. Men lojaliteten gällde kejsaren och inte Ryssland. Det hela byggde på ett förtroende mellan folket i Finland och dess härskare, kejsaren. Med tiden skulle det visa sig att relationen mellan finländarna och kejsarmakten var bräcklig. Den byggde i det stora hela på att Ryssland inte utvecklades mot en enhetsstat och inte kände något militärstrategiskt behov av att ta ett fastare grepp om Finland som var ett gränsområde och en geografisk buffert för den ryska huvudstaden. I slutet av 1800-talet befann sig Finland återigen mitt i ett spänningsfält mellan öst och väst – men denna gång som en del av det ryska imperiet. Bipolariteten i den geopolitiska situationen för Finland spelade åter sin roll.

## Nationell språklig mobilisering

### *Den finsknationella mobiliseringen*

För de nationalitetsrörelser som föddes under 1800-talet var det helt avgörande att kunna hänvisa till att allt grundade sig på ”folket”. Det gällde både i organiskt och i symboliskt avseende. Folket definierades ofta som en gemenskap där alla hade samma historia, etniska bakgrund, kultur, språk och sedvänjor. Många tänkare – inte minst den tyske filosofen Johann Gottfried Herder – talade om en ”folksjäl” som höll samman folkgemenskapen. Men inte alla nationella rörelser betonade det kulturella. I en mer statsnationellt inriktad nationalism var det medborgarskapet och de gemensamma rättigheterna och skyldigheterna som skapade sammanhållningen. Det senare var tydligt i Frankrike där ”frihet, jämlikhet och broderskap” var den välkända parollen.

Den nationella mobilisering som skedde i Finland under 1800-talet genomfördes på särskilda villkor. Dessa villkor var gemensamma för andra små folk av ”förtryckta” nationer eller folk som ”återupplivade” sin identitet. Små folk hade många gånger levt utan en egen nationell historia eller en egen härskande klass och kunde därför betecknas som ”historielösa”. Finland och dess befolkning skulle i flera avseenden kunna passa in på en grupp som under 1800-talet visserligen hade

en historia och en viss identitet, men som sökte nya tolkningar av sin historia och sin identitet i en tid av stora förändringar.

Den finsknationella mobiliseringen genomgick ett antal faser som inleddes med ett lärt intresse för språk, folkkultur, fornminnen och historia. Denna första fas tog sig uttryck i fennofilin och nationalromantiken under slutet av 1700-talet och 1800-talets första decennier. Fennofilin som utvecklades särskilt vid akademien i Åbo var tvåspråkigt patriotisk. Med patriotism ska i detta sammanhang förstås en icke-exkluderande opolitisk samhörighetskänsla. Tre personer med stor betydelse för sökandet efter en finsk identitet skrev in sig vid akademien i Åbo hösten 1822: Johan Ludvig Runeberg, Elias Lönnrot och Johan Vilhelm Snellman. De kom alla att delta i det så kallade Lördagssällskapets sammankomster i Helsingfors efter universitetets flytt 1828 där kultur och politik dryftades om vartannat. Ett intensivt sökande efter en ny identitet hade inletts. Inom Åboromantiken ”upptäckte” man det finska folket och började definiera den finskspråkiga allmogen som bärare av den finska nationen. Denna uppfattning var fullt etablerad och accepterad omkring 1850. Fennofilerna samlade in folkdiktning för att skapa kunskap om det finska folket. Den kanske mest framträdande av dem var språkforskaren Lönnrot som gjorde hela tolv resor i de östra delarna av Finland och in på ryskt område med början 1828 för att genomföra insamlingar av folkdiktning. En annan tydlig företrädare för fennofilerna var skalden Runeberg som intresserade sig för det finska och i sitt episka diktverk *Fänrik Ståls sägner* 1848 gav en bild av vad det innebar att vara en finne.

Den andra fasen innebar att det började formuleras politiska krav som följdes upp av politisk agitation. Det var mellan de europeiska revolutionsåren 1830 och 1848 som den finsknationella rörelsen i Finland på allvar såg ljuset och vann mark. Ett brytningsskede för finskhetsrörelsen på 1830- och 1840-talen markerades av Kalevaladyrkan – Lönnrot gav ut första upplagan av *Kalevala*-eposet 1835 och den omarbetade och utvidgade andra upplagan 1849 – och Snellmans inträdande på scenen med sin nydanande pressdebatt och ”nationella väckelse” av studentungdomen. Snellman inledde sin verksamhet som publicist genom att 1844–1846 ge ut den svenskspråkiga tidningen *Saima* i Kuopio. Detta brukar anses markera fennofilins förvandling till fennomani eller en tydligare finsk nationell väckelse.<sup>5</sup> Han kom senare att inta en stark och drivande ställning i Helsingfors som professor och hög tjänsteman. En del menar att hegelianen Snellman genom

sin radikalare och vetenskapligt grundade syn på nationalitetstanken kombinerad med hans retoriska och stundtals mycket provocerande slagfärdighet bidrog till att kraven på finskhetsivrarnas mål uppnåddes. Han kom att medverka till att politiseringen ökade och därmed även till att underblåsa de språkliga motsättningarna. Detta är kanske att överdriva Snellmans betydelse men man kan konstatera att det runt honom samlades en grupp unga fennomanner som hade tydliga och radikala mål. Snellman blev själv egentligen aldrig fullt ut finskspråkig men kom att göra stora insatser som debattör och bidrog starkt till att intensifiera pressdebatten. Till detta kan läggas att han för många formulerade finskhetens sak under dess formativa period under andra hälften av 1800-talet. Snellmans största enskilda insats måste anses vara att han starkt bidrog till att 1863 års språkmanifest kom till och gav det finska språket dess politiska genombrott.

Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) som grundades 1831 bland annat för att ge ut finsk folkdiktning, tillkom också i detta brytningskede. I mitten av 1800-talet blev diskussionen kring språkfrågan alltmer känsloladdad och hård. Det går att tala om en uppblående språkstrid mellan företrädare för finskan och svenskan. Den fennomanska rörelsen kom att få sitt slutliga genombrott på 1860-talet och expanderade de följande årtiondena. Fennomannerna nöjde sig inte med att främja det finska språket på svenska för att skapa två jämbördiga språk. De ansåg att målet måste vara ett finskspråkigt Finland med en finsk kultur. Finska var det "egentliga" modersmålet som skulle talas av alla finnar, och de svenskspråkiga måste ge upp det svenska språket och den svenskinfluerade kulturen. Fennomannerna hade bara en förankringspunkt och det var den kulturella nationen. De som fortfarande anslöt sig till tanken om ett tvåspråkigt Finland kom att kallas svenskhetsivrare eller ännu mer precist kultursvenskar. Fram till 1860-talet hade den svenskspråkiga eliten varit klart dominerande med sin patriotism, men de fick ge upp sin ställning för fennomannernas nationalism.

Ett särdrag i den finska utvecklingen var att mobiliseringen av den finsknationella identiteten så tydligt var kopplad till universitetet. Universitetet var strängt taget den enda verkliga arenan för samhällsdebatt vid sidan av de diskussioner som fördes inom statsförvaltningen. En grundläggande orsak var att lantdagen inte sammanträdde före 1863. Ständernas representanter var splittrade och samlades över huvud taget inte. Adeln var i många fall aktiv inom statsförvaltningen, men

den var på samma sätt som prästerskapet spridd över hela landet. Borgerskapet var en liten grupp som vanligtvis saknade högre utbildning. Bönderna stod utanför den politiska debatten inte minst på grund av språket. Tidningarna som skulle ha kunnat föra ut den politiska debatten – åtminstone till de bildade samhällsgrupperna på herrgårdar, prästgårdar och i borgarhushåll – var censurerade. Vid universitetet fanns däremot en koncentration av professorer, lärare och studenter som kunde utbyta idéer och bilda opinion. Genom studenterna fördes budskapen ut till en vidare krets. Efter 1863 tog lantdagen över denna opinionsbildande roll, men universitetet kom även i fortsättningen att ha en stor politisk betydelse. Ridarhuset, lantdagen, senaten och universitetet låg nära varandra, och det var inte ovanligt att man flyttade mellan dessa arenor för politisk diskussion.

Den sista fasen av den nationella mobiliseringen innebar att nationalmedvetandet blev en angelägenhet för hela nationen. Ett nytt brytningsskede inföll i början av 1860-talet. Lantdagens återkommande möten från 1863 hade i detta sammanhang en viss betydelse. Under 1870-talet skapade Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (eg. Georg Zacharias Forsman fram till 1882) en hegemonisk ställning i finsk politik som ledare för Finska partiet, Finska Litteratursällskapet, Folkupplysningssällskapet och Finska Historiska Samfundet. På 1880-talet hade den finsknationella rörelsen blivit mer av en massrörelse. Socialt dominerade tjänstemän, präster och studenter. Stadsbor var mer engagerade än bönderna, men de senare kom allt starkare att bli en del av rörelsen mot seklets slut. Bildandet av mer eller mindre löst sammanhållna partier i lantdagen ökade politiseringen. Finska partiet var starkast i kraft av sin stora partigrupp och sin offensiva agitation för den fennomanska nationalismen. Utmanarna inom de egna leden var framför allt liberalerna, som trots allt aldrig bildade ett eget parti, och slutligen den utbrytargrupp som konstituerade Ungfinska partiet 1894. Relationen till Ryssland hade då en avgörande funktion som splittrare inom den fennomanska rörelsen – inte identitetsfrågan i sig. De som opponerade sig ifrågasatte undfallenheten gentemot Ryssland.

### *Den svenska dimensionen i identitetsskapandet*

En viktig fråga i utvecklingen av nya identiteter i Finland var hur man skulle förhålla sig till Sverige och i viss mån hur man i Sverige intresserade sig för Finland. I Sverige tillät 1812 års politik inte någon

öppen bitterhet över förlusten av Finland. I den nya politiken ingick att acceptera faktum – det vill säga förlusten av Finland – och arbeta för den nya unionen med Norge från 1814. Men det fanns trots allt en besvikelse och kanske till och med en bitterhet över finnarnas lojalitet mot den ryske kejsaren. De lantdagsmän som hörsammat kallelsen till Borgå 1809 pekades bland annat ut som förrädare av historikern Carl Grimberg 1924. I svensk press blossade kritiken av Ryssland upp i och med det polska upproret 1830–1831 och skapade antiryska tongångar och vad som kan betecknas som revanschistiska stämningar – Finland skulle återerövras. För finnarna var denna svenska hållning och uppmuntran av en finsk resning mot Ryssland ett stort problem eftersom man i Finland försökte visa lojalitet och balansera sitt förhållande till kejsaren.

Sommaren 1854 flyttade Krimkriget till Östersjön i och med den brittisk-franska landstigningen på Åland. Kriget som brutit ut mellan Ryssland och Osmanska riket uppbackade av Storbritannien, Frankrike och Sardinien prövade den finska lojaliteten ordentligt. Kriget visade att man i Finland och till och med på Åland, som ockuperades av de allierade sommaren 1854, var lojal mot kejsaren. Enligt de utländska diplomaterna var finnarna mer intresserade av självständighet än av en återförening med Sverige. I Sverige trodde man att döma av den svenska tidningspressen att Finland skulle resa sig mot Ryssland i händelse av en svensk invasion av det finska fastlandet i en återerövringsoperation stödd av de allierade. Det tyder på dåliga underrättelser om förhållandena i Finland. Även kung Oscar I och hans inre krets trodde på en finsk resning. Avtal med de allierade 1855 som garanterade Sveriges gränser öppnade för ett svenskt krigsinträdande som ändå aldrig kom. I stället fastställde freden i Paris 1856 status quo i stormaktsrelationerna, dock med ett undantag: Åland demilitariserades och därmed kom den ryska planerade utbyggnaden av Bomarsund till fästning och flottbas aldrig att realiseras. Krimkriget och skandinavismens slutliga kollaps som politisk idé i och med Sveriges passivitet i det dansk-tyska kriget 1864 innebar att återföreningstankarna ströks från den svenska utrikespolitiska agendan. Men den svenska riksledningens agerande under Krimkriget var ett tydligt avsteg från 1812 års politik.

Krimkriget visade att finländarna så långt var lojala mot kejsaren, men det gav också upphov till en diskussion inom de utbildade samhällslagren i Finland om hur man skulle orientera sig. Generellt kan



konstateras att yttre politik och maktkamp i form av krig starkt har påverkat skeenden och processer i Finland på samma sätt som i många områden, stater och nationer – särskilt om de varit små. Författaren och redaktören Zacharias Topelius, som fick en betydelsefull roll i skapandet av en finsk nationell identitet, menade att Finland inte var redo att bli självständigt utan pläderade för att lojaliteten mot Ryssland var helt nödvändig. Topelius fick en del kritik för sin hållning eftersom den i efterhand kopplades samman med den professur i historia som han tilldelades efter kriget – och då av många misstänktes vara en belöning för hans lojalitet.

I Finland orienterade man sig alltmer bort från tanken på en återförening med Sverige. De politiska grupperingarna och de konstitu-

De svenskspråkiga författarna Johan Ludvig Runeberg (t.v.) och Zacharias Topelius var båda förgrundsfigurer i den nationella väckelsen i mitten av 1800-talet. De vurmade på olika sätt för det finska och tolkade för en växande publik vad det innebar att vara finne. Foto av J. C. Lihr 1863.



tionella och progressiva strömningar som fanns i Finland syftade i huvudsak till att stärka den finska staten för att Finland skulle kunna vara så autonomt som möjligt. Men alla var inte övertygade om att målet var ett självständigt Finland. Ungfennomanerna uteslöt helt en framtid kopplad till Sverige. Ett svenskt och skandinaviskt inflytande var ur deras synvinkel problematiskt. De ville ha ett enspråkigt Finland i förening med Ryssland. De uppfattade att Finland inte var livskraftigt nog att vara självständigt. Andra, som äldre kulturfennomanska liberaler, såg trots allt att en västerländsk koppling var viktig. I dessa kretsar fanns även en tydlig antiryskhet. En annan gruppering, de kritiska ung- och radikalliberalerna som samlades kring *Helsingfors Dagblad*, hade liknande åsikter.

I Finland uppfattade man att det i Sverige fanns en stor okunnighet och ett stort ointresse för Finland. Till exempel lästes få finländska tidningar i Sverige. Hos många finländare som studerade vid svenska universitet utvecklades en tämligen stark antisvenskhet. Finländarna kunde efter 1809 känna en stor bitterhet mot Sverige och den dåligt skötta krigföringen som ledde till den ryska erövringen. Runebergs *Fänriks Ståls sägner* skapade bilden av det kämpande heroiska finska folket, den svenska inkompetensen och svekfullheten manifesterad i förräderiet på Sveaborg. Men samtidigt fanns det vänskap och tankeutbyte mellan svenskar och finländare på besök framför allt i Stockholm.

I Finland skapades en ny självmedvetenhet som inte var kopplad till det svenska. På samma sätt som de tidiga fennofilerna i Åbo började Lördagssällskapet i Helsingfors att utveckla en finsk-kulturell romantik. Den nya identiteten fann man till en början i folkdiktning och språk. Finland behövde förutom ett språk även en historia att bygga på, och den första upplagan av *Kalevala* innebar just att Finland fick en historia. Materialet till folkeposet hade samlats in i områden i ryska Karelen som till största delen aldrig varit en del av det svenska riket – det ligger för övrigt också utanför dagens Finland. Språket härleddes från ett forntida sammanhang som låg bortom Finlands tid som del av det svenska riket. Att hitta en finsk forntid var avgörande. *Kalevala* jämfördes med Homeros diktning och visade att finnarna var ett kulturfolk och inte beroende av den svenska kulturen – eller den ryska för den delen. I samband med Finska Historiska Samfundets årsfest på Porthandagen 1875 höll historikern Y. S. Yrjö-Koskinen vad som skulle betraktas som ett programtal. Han framhöll att ett folk som inte

hade en historia inte heller hade någon nationell existens. Historiker-  
nas professionalisering vid denna tid sammanföll med tanken på att  
folkviljan borde sättas högst, men om det innebar att folket skulle få  
den historia det ville ha är däremot mer oklart.

Yrjö-Koskinen menade att historikerna skulle söka efter Finland  
bakåt i historien. Metoden blev att utgå ifrån nuet och arbeta sig till  
tidernas begynnelse. Problemet var att den beskrivning av Finlands  
historia som skapades var starkt teleologisk. Historikern ville beskriva  
en utveckling och passa in den i en redan förutbestämd berättelse med  
ett speciellt mål. Kritikerna av Yrjö-Koskinens bok *Finlands historia*  
från 1874 menade att den var tendentiös. Men det fanns de som ville  
gå ännu längre än Yrjö-Koskinen. Historikern J. R. Danielson-Kalmari  
ansåg 1919 att den finska historieskrivningens främsta mål måste vara  
att leta efter den finska nationalitetstankens rötter. Det förflutna skulle  
studeras för att berättiga Finlands existens. Det som senare kom att  
kallas ”nyckelhålet av den 6 december 1917” på Finlands historia hade  
etablerats. Den historiska utvecklingen hade ett oundvikligt slut och  
det var Finlands självständighet. Därmed hade den teleologiska grund-  
synen på Finlands historia fått sin formulering.

Finland hade fått en ny historisk identitet och ett nytt språk som  
var äldre än det svenska inflytandet. Samtidigt hade de geopolitiska  
förändringarna i Nordeuropa inneburit att Finland mer än tidigare  
hamnat mitt emellan väst och öst. Under upplysningen föddes tan-  
ken på Östeuropa som en barbarisk motpol mot Västeuropa med sina  
framsteg, sin utveckling och modernitet. Frågan var om Finland nu  
hakade på Ryssland in i detta barbariska Östeuropa. Samtidigt kunde  
man under 1800-talet konstatera att det hade uppstått ett nytt Nor-  
den. Tyskland var att betrakta som ett centraleuropeiskt land. Polen  
som tidigare också hade ingått i det som definierades som de nordliga  
makterna var uppdelat och borta. Kvar stod ett antal nordiska stater  
som geopolitiskt var relativt ointressanta för stormakterna och som  
kanske lite krampaktigt försökte skapa en egen identitet markerad  
av vikingaromantik och någorlunda besläktade språk samt en svag  
skandinavism. I Finland var man mån om att ha kulturell rörelsefri-  
het. Mot väst framhöll man *Kalevala* som nationalepos, finskan som  
språk och att finnarna under den svenska tiden varit undertryckta  
och att utvecklingen efter 1809 hade blivit en helt annan. I korthet  
betonade man det icke-svenska. Mot öst däremot lyfte man fram det  
icke-ryska och då särskilt att Finland var en del av den västerländska

rättstraditionen och hade en månghundraårig gemensam historia med det svenska riket.

Men skulle Finland känna tacksamhetsskuld gentemot Sverige? Generellt kunde många finländare acceptera att tiden som en del av det svenska riket hade gett Finland mycket som var betydelsefullt. Den västliga kristendomen och de olika förvaltningsinrättningarna och lagstiftningen hörde till det som lyftes fram. Samtidigt var man i Finland på det stora hela överens om att ifall det fanns någon form av skuld hade finländarna för länge sedan betalat den. Yrjö-Koskinen menade att det i synnerhet hade skett genom blod på slagfälten och han ansåg i övrigt att det knappast kunde förekomma en skuld mellan nationer. Frågan om en skuld är trots allt intressant även om den öppna debatten i frågan i stort sett klingade av efter mitten av 1870-talet. Anspelningar på skulden återkom under de kommande årtiondena vid flera tillfällen. Ett exempel är polemiken kring statyn över marsken Torgils Knutsson i Viborg. En del såg honom mest som en främmande svensk krigsherre. Någon tacksamhetsskuld mot marsken och Sverige kände man inte. I stället påminde Torgils Knutsson om en tid då det finska folket var outvecklat och svagt. Statyn avtäcktes slutligen först 1908 efter nästan tjugo års munhuggande.

### *Den svenskspråkiga mobiliseringen*

Den finsknationella väckelsen innebar på sikt en stark utmaning för den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Fennomanin som den utvecklades i mitten av 1800-talet möttes av motstånd. Ett tidigt argument mot förfinskningen var att bildningsnivån i Finland skulle sjunka. Finskan var, ansåg man, ett alltför outvecklat och primitivt språk för att kunna föra kulturarvet vidare. Dessutom var det helt onödigt att bygga upp en nationell kultur på ett nytt språk eftersom landet redan hade en germansk bildning på hög nivå framburen av det svenska språket.

Den första fasen i den svenskspråkiga mobiliseringen kan sägas ha kommit igång på allvar i mitten av 1800-talet. På samma sätt som fennofilerna hade "upptäckt" det finska folket "upptäckte" svenskhetsivrarna det svenska folket. Professorn och statsrådet Fredrik Cygnaeus, den kanske mest synliga representanten för romantikens idealism och estetik i Finland, tillhörde de tidiga "upptäckarna" av den svenska allmogen. Intresset för en svenskspråkig allmoge i Finland

fanns emellertid sedan tidigare. Redan professorn, folkdiktaren och historieforskaren H. G. Porthan hade under 1700-talets slut till exempel kartlagt Kronobydialekten. Under 1800-talet fortsatte intresset och diskussionen om det svenskspråkiga folket. Prästen och författaren Eric Gustaf Ehrström, som tillhörde Åboromantikerna vid 1800-talets början, ansåg att finskan måste betraktas som nationalspråket och att de svenskspråkiga var kolonister. En allmän uppfattning om att finskan var det primära och svenskan det sekundära språket växte fram. Topelius uppmanade mödrarna att lära barnen finska så att de bättre kunde knyta an till sitt fosterland och dess språk. Hans avsikt var inte att de svenskspråkiga skulle sluta tala svenska – han ville bidra till ökade kunskaper bland de svenskspråkiga om det finska.

Så småningom uppstod det en motkraft som intresserade sig för de svenskspråkiga och gav svenskan betydelse för den nationella identiteten. Det ökade intresset för när de svenskspråkiga kom till Finland härrör från denna tid. Fennomaner och svekomaner ville bidra till att klarlägga när de olika befolkningsgrupperna slagit sig ner i Finland som en del i skapandet av en identitet, men även som ett vapen i den inledda språkstriden. I mitten av 1800-talet ökade utforskningen av den svenskspråkiga allmogen märkbart. Anders Johan Hipping genomförde studier av nyländskan som han bland annat redogjorde för i ett föredrag 1846. Genom sina språkstudier ställde han sig tveksam till att de svenskspråkiga i Nyland hade koloniserat landet och trängt undan de finsktalande. Flera forskare som Johan Oskar Immanuel Rancken och Ernst Odert Reuter bidrog med studier av den svenskspråkiga allmogen. Rancken skrev en programmatisk insändare i tidningen *Ilmarinen* som uppmanade till studier av språk, kultur, seder, folkvisor, det vill säga allt som kunde ge kunskaper om den svenskspråkiga allmogen som enligt honom dittills hade ignorerats.

År 1848 briserade revolutionerna i Europa, men i Finland var det lugnt med undantag av några mindre manifestationer. Studenterna firade Floradagen den 13 maj 1848 med särskilt stort engagemang. Cygnaeus höll ett patriotiskt tal och Runebergs *Vårt land* framfördes för första gången till en melodi komponerad av Fredrik Pacius. Året 1848 innebar starten på en ny patriotisk väckelse i allmänhet i Finland men även mer specifikt för de svenskspråkiga. Den självbild som växte fram de kommande årtiondena utgick ifrån att det var i de svenskspråkiga bygderna som man borde söka rötterna, och att det var den svenskspråkiga allmogen som bar upp den egentliga svenskan i Fin-

land. Inom de svenskspråkiga högreståndskretsarna talades en svenska som var mycket olik allmogens dialekter. Fram till omkring 1860 uppfattade många att både finskhetsrörelsen och den svenskspråkiga eliten var ointresserade av den svensktalande allmogen. Men nu hade den svenska allmogen upptäckts som bärare av det svenska i Finland.

Den andra fasen i mobiliseringen inleddes ett drygt decennium senare av Axel Olof Freudenthal, som senare kom att ses som grundaren av den svenska nationalitetsrörelsen i Finland. För Freudenthal var nationen en språkligt bestämd enhet. Nationen bestod av en grupp människor som talade samma språk. Ett folk däremot utgjordes av en grupp människor som lydde under samma överhet och samma lagar. Till en början hörsammade inte så många Freudenthals argument för att de svenskspråkiga hade en egen identitet som borde vara en naturlig och accepterad del av det allomfattande finska folket. Han motsatte sig att de svenskspråkiga skulle övergå till finska. Freudenthal såg även att de svenskspråkiga hade en vital funktion som länken mellan Finland och Skandinavien. Enligt honom var det framtida Finland en del av Skandinavien – en fjärde skandinavisk stat. Denna uppfattning var självklart känsli i det ryska Finland.

Mot Snellmans fennomanska maxim ”ett folk – ett språk” ställde Freudenthal sin bärande idé ”ett folk – två språk”. Med tiden fick han en dominerande ställning i den nyländska studentavdelningen vid universitetet. Freudenthal var ingen politiker utan i första hand vetenskapsman och gjorde sina insatser främst på det kulturella området. I huvudsak tog Freudenthal sin utgångspunkt i det svenska språket och hittade sina argument för svenskheten i det faktum att det fanns en språkligt självständig svenskspråkig allmoge som hade rätten att bevara sin identitet och särart. Den kartläggande språkforskningen var hans grund. År 1878 utnämndes han till extra ordinarie professor i svenska språket och litteraturen. Under lantdagen 1872 hade inrättandet av professuren väckt häftiga diskussioner.

De svenskspråkiga i Finland utgjordes av elit och allmoge. I vissa avseenden komplicerade det byggandet av en svenskhet inom Finland. Innan språkstriden blossade upp och svenskhetsrörelsen uppkom kunde samtiden uppfatta att det fanns två grupper inom svenskheten som talade samma språk men som var tydliga antagonister och delvis mycket främmande för varandra. Det existerade en tydlig barriär mellan landsbygdens, mer precis de svenskspråkiga kustområdenas, befolkning och den stadskoncentrerade och herrgårdsboende

svenskspråkiga eliten av adelsmän, näringsidkare, höga ämbetsmän och intellektuella. Det fanns en påtaglig misstänksamhet mellan herrskap och bönder. Personer som Fredrik Cygnaeus kritiserade i starka ordalag herrskapets attityd gentemot den svenskspråkiga allmogen. I en tid då man började ”upptäcka” det svenska folket och fennomanerna intensifierade sin finsknationella linje krävdes det enligt honom att alla svenskspråkiga oavsett social ställning blev ett med mobiliseringen av svenskheten.

Den finsknationella mobiliseringen tog sin avstamp i utvecklingen av det finska språket och det fennomanerna uppfattade som en finsk kultur. Den svenska mobiliseringen som skedde senare handlade om att bevara det svenska språket och den svenska kulturen i Finland. Viktigt för den svenska mobiliseringen blev att försvara konstitutionen, lagstiftningen och samhällsinstitutionerna som var avgörande för att det svenska arvet bestod. Men för att kunna uppnå detta krävdes en samling kring gemensamma mål och en enighet inom den splittrade och geografiskt utspridda svenskspråkiga befolkningen. Men vilka strategier skulle man välja och vilken fråga kunde utgöra drivkraften i svenskhetens politiska program?

Förenklat skulle man kunna säga att splittringen mellan den bildade eliten och folket på landsbygden skapade två huvudsakliga politiska inriktningar inom svenskheten. Den ena huvudinriktningen, den så kallade bygdesvenskheten, betonade att det fanns ett ”finlandssvenskt folk” och talade om Finlands ”svenskbygder”. För bygdesvenskheten var det avgörande att det fanns en levande svensk landsbygd med en svensk allmoge. Den person som mest brukar förknippas med bygdesvenskheten är Freudenthal som med sitt intresse för den svenska allmogens språk lyfte fram landsbygden. Bygdesvenskheten innebar ett fokus på att bevara och stötta de svenskspråkiga lokalsamhällena.

Den andra inriktningen, den så kallade kultursvenskheten, tog fasta på det svenska kulturarvet. Den som brukar förknippas med kultursvenskheten är professorn och lantdagsmannen Carl Gustaf Estlander. Han menade att nationens sammanhållning byggde på en gemensam historisk och patriotisk erfarenhet, helt i Runebergs anda, tillsammans med rättstraditioner och utvecklade institutioner. Estlander såg Finland som en nation med två språk. Det svenska kulturarvet var en del av den finska nationen som inte gick att ta bort. Kultursvenskhetens tillskyndare ville se en samling på samhällstraditionernas, kulturens och litteraturens område kring det svenska arvet.

Betydelsen av skiljelinjen mellan bygdesvenskheten och kultursvenskheten ska hur som helst inte överdrivas. Det var främst en ideologisk principiell skillnad som i praktiken hade mindre betydelse, och gränsen mellan de olika inriktningarna suddades ut på 1890-talet. Många aktörer rörde sig mellan dessa två grupperingar och Freudenthal och Estlander själva samarbetade för den gemensamma saken, svenskhetens överlevnad.

Den sista fasen av den svenskspråkiga mobiliseringen inträffade på 1880-talet – tydligast mot slutet av årtiondet. Trots olika utgångspunkter lyckades svenskheten samlas kring den minsta gemensamma nämnaren: språket. Svenska partiet i lantdagen, i likhet med dess efterföljare Svenska folkpartiet (SFP), blev till stor del ett språkparti. Det var tvunget eftersom det var svårt att formulera ett gemensamt politiskt program för alla som talade svenska. Den svenskspråkiga befolkningen var alltför geografiskt spridd och socialt differentierad för att det skulle vara möjligt. Hur skulle ett parti kunna representera arbetsgivare och arbetare, stadsbor och landsbor och österbottningar, ålänningar och nylänningar? Det var i stort sett omöjligt. Lösningen blev språket som den gemensamma sammanhållande kraften.

Från att ha varit en angelägenhet för några få intellektuella blev nu frågan om försvaret av det svenska språket en samlingsrörelse. Genom politiskt agerande i lantdagen och inrättande av institutioner samlades de svenskspråkiga. Under de kommande årtiondena fram till självständigheten 1917 och språklagen 1922 organiserades och stärktes svenskheten ideologiskt, politiskt och kulturellt. Politiskt fördes arvet från Svenska partiet och liberalerna vidare till SFP, som grundades 1906. Svenskheten organiserade sig för att möta kraven i den nya masspolitikens tidevarv.

Ett viktigt led i den svenskspråkiga mobiliseringen var att organisera sällskap och föreningar. Till de ideologiskt viktigaste hör Landsmålsföreningen som grundades 1874 och Svenska litteratursällskapet i Finland, grundat 1885. Svenska folkskolans vänner grundades 1882 för att stötta den svenskspråkiga folkskolan. Till dessa kan sedan läggas alla ungdomsföreningar, folkupplysningssällskap, hembygdsrörelsen, teatrar och så vidare runt om i det svenskspråkiga Finland. För att de svenskspråkiga skulle kunna stå emot det som de uppfattade som attacker från fennomanerna och de ryska myndigheternas försök att försvaga svenskans ställning krävdes organisation och institutioner. När de svenskspråkiga sjöng, idrottade, läste dikter, gav ut tidningar

och samlade in pengar till olika ändamål deltog de i en svensknationell mobilisering och bevarandet av den svenskspråkiga identiteten i Finland. Ett stycke in på 1900-talet började även en definition av svenskheten och en ny identitet att växa fram i form av nya begrepp som finländare och finlandssvensk.

## Tre språk i konkurrens – språkfrågan blir språkstrid

### *Tre språk*

Frågan om språket är central för förståelsen av 1800-talets politiska utveckling i Finland. Språkfrågans koppling till den nationella identiteten i den nyväckta finsknationella medvetenheten var politiskt sprängstoff. Men det handlade inte bara om den uppenbara konkurrensen mellan svenskan och finskan som den frambars av finskhetsivrare och svenskhetsivrare, utan i själva verket var det ett triangeldrama mellan tre språk: svenska, finska och ryska. Fram till februarimanifestet 1899 och den hårdnande ryska maktpolitiken stod språkfrågan i centrum för den politiska debatten. Från att ha varit en del i mobiliseringen av en ny identitet bland finskhetsivrare respektive svenskhetsivrare förvandlades den till att bli en stridsfråga – men varför?

För Finlands del finns det ingen heltäckande språkstatistik före 1880. Detta år uppgick de svenskspråkiga i Finland till 294 000 eller 14,3 procent av den totala befolkningen. Andelen svenskspråkiga skulle komma att sjunka under kommande decennier. Däremot ökade antalet svenskspråkiga i absoluta tal räknat ända fram till 1930 och höll sig därefter på en konstant nivå fram till 1950. En viktig fråga när det gäller språkstatistiken är att den anger en persons språkfärdighet – inte personens identitet. Med andra ord är färdighet i svenska inte det samma som att personen har en finlandssvensk identitet. Statistiken registrerar inte heller tvåspråkighet.

Under 1800-talet kom frågan om språket i Finland inte bara att bli en social fråga utan en i allra högsta grad politisk. Under den svenska tiden var det svenska språket framför allt betydelsefullt för socialt avancemang, utbildning och möjligheten till ämbetsmannatjänster. År 1809 stod man i det nya storfurstendömet inför frågan om vilket språk som skulle bli förvaltnings- och utbildningsspråk. Utgångs-



läget var att Finland hade erövrats av ett ryskt rike, beboddes av en till största delen finskspråkig majoritetsbefolkning och hade en svensk-språkig elit och ett svenskt förvaltnings- och utbildningsspråk. I de delar som benämndes Gamla Finland, det vill säga områdena som Ryssland erövrat 1721 och 1743 och som införlivades med Finland 1812, hade ryskan och tyskan en stark ställning. Tilläggas kan att ärenden rörande Finland föredrogs för kejsaren på franska och efter Nikolaj I:s trontillträde 1825 på ryska. Klart var att åtminstone en liten grupp av eliten och möjligtvis gränsbor och handelsmän måste behärska ryska för att kontakterna med Ryssland skulle fungera. Men betydde det att ryskan skulle införas i hela Finland?

Finska talades och lästes av nästan fyra femtedelar av befolkningen. Däremot var finskan som skriftspråk och litterärt språk ännu mycket outvecklad. Svenskans ställning som förvaltningsspråk och bildningsspråk, det senare vid sidan av latin, var mycket stark. Dessutom fanns det svenskspråkig allmoge i västra och södra Finland. Svenskans blev initialt kvar som förvaltningsspråk av självklara orsaker – det fanns inget alternativ. Ur rysk synvinkel skulle svenskans bort på sikt och ersättas med ryska om finskan inte utvecklades, åtminstone enligt Nikolaj I:s yttrande. För många högt uppsatta finska ämbetsmän var det viktigt att lära sig ryska. Bland förespråkarna för denna linje fanns inflytelserika personer som G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder vid Kommittén för finska ärenden i S:t Petersburg. De fruktade att många ryssar annars skulle sättas in på poster i Finland vilket skulle innebära minskad inhemsk kontroll över finska angelägenheter. Kunskaper i ryska blev ett sätt för Finland att hålla Ryssland på ett hälsosamt avstånd.

### *Ryskan tappar mark, svenskan stärks och finskan vinner terräng*

Universitetet fick redan under Åbotiden i uppdrag att bygga upp en rysk språkundervisning. Språklärare sändes till Finland från Ryssland och stipendiater utsågs och skickades till Moskva för att förkovra sig i ryska. Många av de läromedel i ryska som tillkom härstammar från dessa närmare 370 stipendiater. Men trots ansträngningarna gick det mer än trögt att få finländarna att lära sig ryska. Kunskaper i ryska bland ledande finländare uppfattades inte som en garanti för självständighet utan i stället som ett medel för förryskning. Det gick så långt att de som studerade ryska borde känna skam, och de ryska språkstu-

diernas obligatorium diskuterades vilt. 1818 års tjänsteexamen krävde ryska för inträde i offentlig tjänst. En häftig pressdebatt utbröt 1821 kring kravet. Två lovande vetenskapsmän avgick i protest och påverkade sannolikt att kraven på kunskaper i ryska så småningom sänktes. Bland annat befriades präster från att avlägga examen i ryska 1824 och lärare 1831. Mellan 1863 och 1872 var ryskan inte obligatorisk i skolorna. Ryska kom att talas och utvecklas där det behövdes. Under hela autonomin förblev kunskaperna i ryska i Finland bristfälliga. Hur som helst uppfattades språkfrågan inte som det mest centrala ens av de ryska myndigheterna under den första delen av storfurstendömet. Generalguvernören A. A. Zakrewskij sade 1826 att man ”förvisso inte behövde kunna ryska för att troget tjäna sin härskare”. Ur ryskt perspektiv var det av politiska orsaker betydligt viktigare att användandet av svenska minskade eftersom det även borde tunna ut banden till det tidigare moderlandet.

Svenska språket kom under perioden 1809–1890 tvärtemot vad som kanske kunde ha förväntats att stärka sin ställning i Finland. Det var först i och med att språkstriden kom igång på allvar efter 1890 som svenskan kom att få slå till reträtt och då inför den allt starkare finsknationella rörelsen. Det var inte bara som förvaltningspråk som svenskan stärkte sin ställning under perioden fram till 1890 utan även i andra avseenden. Över huvud taget ökade utgivningen av böcker, tidningar och läromedel. Den moderna finska som utvecklades skapades av män som hade fått sin utbildning på svenska och latin. Detta faktum tillsammans med de båda språkens samexistens under århundraden gjorde att den finska som växte fram hade en begreppsvärld och en semantik som var lik det svenska språkets. De som valde att byta huvudspråk från svenska till finska blev tvåspråkiga. Detta kom att hänga kvar i generationer. Skönlitteratur fanns framför allt tillgänglig på svenska. Det skulle dröja till slutet av 1800-talet innan en mer omfattande litteratur på finska skapades på allvar.

Finskans successiva frammarsch och så småningom likställande med svenskan innebar i realiteten den största demokratiseringen i Finlands historia. Genom att finskan började användas mer allmänt och dessutom i politiska sammanhang kunde folkmajoriteten i storfurstendömet delta i samhällsdebatt och beslutsfattande på sitt modersmål. Den folkmajoritet som i allt större utsträckning kunde ta del i politiken på sitt modersmål stärkte den samhällsordning och de principer som man fått i arv från det svenska rikets tid, och på så

sätt skapades en starkare front mot oönskade ryska influenser. Men vägen till finskans likställning i storfurstendömet var inte rak utan innehöll ett antal krokare. Ännu 1850 beslutade kejsaren att texter på finska i princip inte fick ges ut med annat innehåll än sådant som var religiöst uppbyggligt eller till nytta för ekonomin. Trots det tillsattes samma år en professur i finska språket och litteraturen vid universitetet. Finskan kunde därtill vinna ny mark och en starkare ställning genom språkreskriptet 1863 som fastslog att finskan skulle jämföras med svenska som förvaltningspråk inom tjugo år. Det skedde senare en förlängning och först 1902 kunde en stadga fastställa finskans slutliga jämställdhet med svenskan, men då fick även ryskan samma status. Baktanken med denna reform var egentligen att trycka undan svenska som förvaltningspråk och öppna upp för ryskan. Faktum var att ryskan i början av 1900-talet vann mark och kom att användas alltmer i den högre förvaltningen.

Samtidigt som debatten gick vidare om språkens ställning utvecklades utgivningen av litteratur på finska. Inom finskhetsrörelsen föddes idén om finskan som nationalspråk, framförd av Snellman redan på 1840-talet. Det innebar att verk av Snellman själv och till exempel Runeberg inte kunde räknas till nationallitteraturen eftersom de var skrivna på svenska. Ett märkligt förhållande kan tyckas, men det var fullt logiskt för den tidens finskhetsförespråkare. För dem fanns det en stark koppling mellan fosterlandskärlek, det finska språket och den finska litteraturen. Språkvetaren och diktaren Herman Kellgren menade på 1840-talet att den som var okunnig i den finska litteraturen inte heller kunde ha en rätt fosterlandskärlek till Finland. Språk och nation var med andra ord oskiljaktiga. Konkret ledde intresset för finskan till insamling av finsk litteratur. En nationalsamling byggdes upp och den förteckning som sammanställdes och utgavs av Fredrik Wilhelm Pipping 1856–1857 omfattade 4 000 poster – inräknat inte bara skönlitteratur utan allt från kungörelser till skillingtryck. Den finskspråkiga tidningspressen uppkom på allvar först på 1830-talet – om man bortser från den enda finska tidningen *Turun Wiikko-Sanomat* på 1820-talet. I slutet av 1880-talet passerade de finskspråkiga tidningarnas antal och årgångar de svenskspråkigas.

Vad som utspelade sig i Finland var alltså ett triangeldrama där tre språk tävlade om inflytandet. Förespråkarna för två av dessa språk kom att alliera sig. Egentligen trodde den ryska riksledningen inte på finskan som kulturbärande språk. Baktanken var att när svenskan

förpassats till kulisserna skulle ryskan ta över och finskan inta en undanskymd roll efter det enda verkligt kulturbärande språket: ryska. Finskhetsivrarna insåg att finskan var ett skydd mot ryskan men att den samtidigt var hotad av ryskan. Det gällde att så snabbt som möjligt etablera finskan och utveckla språket som kulturbärande språk. Men tiden var knapp. Om ryskan tog över och förpassade finskan till den andra rangens roll som de ryska myndigheterna avsåg skulle detta även påverka byggandet av en finsk identitet som var så starkt knuten till språket.

### *Språk och politik – språkstridens första rond*

I mitten av 1800-talet inleddes en debatt mellan olika företrädare för varierande synsätt när det gällde finskans och svenskans plats i storfurstendömet. I centrum för diskussionen fanns det finska språkets överlevnad, ställning och koppling till det man kallade det finska folket eller nationen. Snellman som redan var en av de drivande i finskhetsrörelsen gavs sig nu in i debatten på allvar. Han drev sin redan omtalade tes om ”en nation – ett språk”. I polemiken som fördes i pressen fick Snellman mothugg. En av huvudmotståndarna var August Schauman som var redaktör för tidningen *Papperslyktan* och grundare av *Hufvudstadsbladet* 1864. Han var liberal och talade för en nation med två språk. Polemiken mellan Snellman och Schauman handlade i första hand om språket men drev även in på andra brännande frågor. I samband med oroligheterna i Polen 1861 ville kejsaren inte sammankalla den finska lantdagen, vilket hade förberetts sedan 1859, av rädsla för politisk turbulens. I stället sattes ett utskott samman som en lösning. Snellman kom att försvara denna åtgärd. Schauman var brutal i sin kritik och fick medhåll inte bara från liberaler och svensksinnade. Varför försvarade Snellman inte Finlands rätt till en lantdagssamling? Snellman svarade med att kalla sina motståndare lycksökare. Han representerade främst en avvägningslinje i relationen till Ryssland.

Språkfrågan påskyndade den process som ledde till att det uppstod mer tydliga fraktioner eller grupperingar i finsk politik. I och med lantdagens sammankallande 1863 och antagandet av språkreskriptet kan man säga att ett finskt parti skapades i lantdagen. På den svensk-språkiga sidan möttes denna utmaning för det svenska språket och svensk bildning med en politisk samling. A. O. Freudenthals krets av

aktiva svenskhetsivrare samlades kring tidningarna *Folkvännen* och *Vikingen* och började kallas ”vikingapartiet”. De drev en bygdesvensk linje som för sin tid var demokratisk och folklig och som i flera avseenden hade liknande utgångspunkter som den finsknationella rörelsen. ”Vikingarnas” tankar delades inte alltid av den mer byråkratiska svensktalande eliten. Grupperingen fick ändå stöd av flera adelsmän och några av dessa anslöt sig till partiet – bland andra V. M. von Born, R. A. Wrede och Kasten Antell. Det gav ”vikingapartiet” ett fotfäste inte bara i bonde- och borgarståndet utan även på riddarhuset. Dessa ”vikinga-aristokrater” agerade vid 1877–1878 års lantdag och framförde sin svensksinnade politik i tidningen *Östra Nyland*.

Svenska partiet växte fram ur vikingapartiet och kom att bli dominerande i borgarståndet och adelsståndet under 1880-talet. År 1882 grundades partiorganet *Nya Pressen*. Som redan nämnts var problemet för svenskhetsrörelsen att samla anhängare ur olika sociala skikt. Språkfrågan blev den gemensamma nämnaren som skapade enighet. Till Svenska partiet anslöt sig även liberaler som inte accepterade den hårda fennomanska enspråkighetslinjen. Liberalerna anslöt sig för att i första hand bevara det svenska kulturarvet – inte språket. Därför kan man säga att liberalerna i vissa avseenden bidrog till att tona ner språkfrågan. Däremot kom liberalerna att starkt påverka att Svenska partiet blev mer engagerat i de konstitutionella frågorna när det blev aktuellt i och med de så kallade förryskningsåtgärderna.

Den redan nämnde historikern Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen kom att få en stor betydelse under slutet av 1800-talet. Yrjö-Koskinens inflytande innebar en skärpning av språkkonflikten i det finska samhället. Det parti som drev den finsknationella tanken – Finska partiet – kom att ledas av Yrjö-Koskinen och hans falang, de så kallade ungfennommanerna. De var tydliga med var gränsen till svenskspråkiga finskhetsivrare och finskspråkiga liberaler gick. I och med Yrjö-Koskinens intåg på allvar i politiken i mitten av 1860-talet försvann den pluralism som tidigare funnits. Han bekämpade all opposition och krävde att alla som stödde fennomannerna skulle ställa upp på den finskspråkiga nationalismen. Motståndarna, Svenska partiet, såg bara till sig själva, medan Finska partiet såg till hela det finska folket enligt Yrjö-Koskinen. Med honom skapades en starkare politisering och polarisering. Yrjö-Koskinen ville ha hegemoni. Den grupp finskspråkiga som framför allt stod i hans väg var liberaler med ledare som August Ahlqvist, Rietrikki Polén och Paavo Tikkanen.

Den egentliga språkstriden fördes på flera områden. En av de viktigaste frågorna var hur det skulle gå att vinna övertaget i lantdagen. I lantdagen var adel och borgare svensksinnade och präster och bönder finsksinnade. För att bryta detta dödläge och få övertaget arbetade Finska partiet hårt för att ändra röstreglerna för borgarståndet. Om man kunde få till en förändring var sannolikheten stor att borgarståndet blev fennomanskt och de finsksinnades sak skulle därmed få ett klart övertag i lantdagen. En annan fråga som skapade politiska strider var skolfrågorna. Vilken ställning och roll skulle finskan respektive svenskan ha i skolan? Yrjö-Koskinen deklarerade 1867 att den viktigaste frågan var skolornas förfinskning. I den svensksinnade tidningen *Vikingen* konstaterade man 1874 att den som behärskade skolorna behärskade framtiden.

Men varför uppstod en språkstrid och varför fördes den med sådan hårdhet och kompromisslöshet? Språkets starka koppling till politiken och byggandet av en finsk nationell identitet tvingade fram striden. För den fennomanska rörelsen var språket en grundläggande fråga. Den kompromisslösa inställningen från finskhetsivrarernas håll kunde bara leda till en strid.

En annan förklaring till språkets stora betydelse är att man på svenskspråkigt håll hade svårt att enas kring någon fråga på allvar med undantag för försvaret av det svenska språket. Det handlade om den svenskspråkiga befolkningens heterogena sammansättning socialt och geografiskt. Om svenskheten skulle mobiliseras var det kring språket i första hand och i andra hand kring någon form av kultur och identitet. Som det kommer att framgå var det också språket som blev basen för den svenskspråkiga politiska samlingen efter enkammarlantdagens införande 1906.

Ytterligare en förklaring är sannolikt trycket från russifieringen och maktutövningen från S:t Petersburg. I en situation där det gällde att balansera de politiska utspelen och egentligen helt undvika diskussioner om en finsk nationell självständighet blev den politiska debatten kanaliserad mot något som gick att diskutera utan risk för en alltför stor rysk inblandning. Språkfrågan kunde trots allt accepteras av de ryska myndigheterna. Samtidigt är det påståendet en sanning med modifikation. Som vi har sett hade kejsarmakten en egen agenda och understödde ett försvagande av svenskan, men ville samtidigt inte se en alltför stark position för finskan. Framför allt ville man från rysk horisont undvika all finsknationell samling som kunde leda till

en separatistisk rörelse för ett självständigt Finland. De ryska myndigheterna försökte spela ut de båda språkgrupperna mot varandra. Under andra omständigheter är det inte alls säkert att språkfrågan hade utvecklats till en så hätsk språkstrid. Spelade svensketsivrare och finhetsivrare de ryska myndigheterna i händerna? Svaret på den frågan får vi lämna därhän, men faktum är att språkfrågan och språkstriden knappast ökade sammanhållningen inom Finland mot yttre hot.

Från de sista åren av 1800-talet fram till självständigheten kom relationen mellan storfurstendömet och imperiet helt i centrum. Februari-manifestet 1899 och det nya ryska maktanspråket innebar att språkstriden ebbade ut. Opinionen i Finland delades upp mellan undfallenhet och trohet mot det som man uppfattade som lagen och konstitutionen. Hur man valde att ställa sig i denna fråga splittrade inte minst finskhetsivrarna. Språkstriden som definitivt inte var avgjord skulle återupptas 1906–1907 och med ännu större kraft efter 1917, men då i ett demokratiskt självständigt Finland.

## Den svenska samlingsrörelsen – samling och klyvning

### *Folklivsskildringar*

I slutet av 1880-talet började man på allvar att tala om en svensk-språkig samlingsrörelse.<sup>6</sup> Som ett svar på den finsk-nationella fram-marschen, och som en direkt följd av språkstriden, skapades bland de svenskspråkiga en samlingsrörelse som längre fram kom att bli en finlandssvensk rörelse. Samtidigt inleddes en språklig klyvning av en rad kulturella institutioner och sällskap inom utbildningsväsendet och i näringslivet.

Som redan har noterats innebar ”upptäckten” av det svenskspråkiga folket i Finland ett ökat intresse för språk och kultur bland de svensktalande. Detta finner vi tidigt hos författare som J. L. Runeberg och Zacharias Topelius. Men de mer specifika skildringarna av svensk-språkigt folkliv kom att utvecklas först efter det att A. O. Freudenthal hade formulerat det som kan uppfattas som svenskhetens program i slutet av 1850-talet. Det utvecklade intresset för svenskt språk och folklig kultur i Finland tog sig uttryck i folklivsskildringar framför allt under senare delen av 1800-talet. Skildringarna lyfte fram den svensk-

språkiga befolkningens livsvillkor i en ny värld av industrialisering och finshhetssträvanden. Folklivsskildringarna blomstrade under perioden 1880–1920, och till exempel Anders Allardt och Oscar Behm skildrade torparnas och jordbruksarbetarnas villkor. I A. J. Nygrens litterära produktion kom lite mer godmodiga och komiska sidor av allmogens liv i Österbotten fram, medan Ina Lange beskrev städernas småfolk. Även den åländska befolkningen fick uppmärksamhet till exempel i Hanna Rönnerbergs novellsamlingar från sekelskiftet 1900, och John William Nylander gav sjömännen en röst i sin produktion. Under 1910-talet uppkom även en form av psykologiserande perspektiv på svenskspråkigt allmogeliv i bland annat Runar Schildts och Sigrid Backmans skildringar av förhållandena i trakterna kring Lovisa. Torparna fick sina liv beskrivna av Hugo Ekhammar och Hellen Hellberg skrev de enda statarromanerna i svensk litteratur i Finland. Jacob Tegengren framställde ordkarga och styvsinta österbottningar och Ernst V. Knape gav utrymme åt österbottningarnas sälskyttar, religiösa väckelserörelser och längtan efter Amerika. Den kanske främste folklivsskildraren Arvid Mörne lyfte centrala teman för kustbefolkningen som jordfrågan, förfinskningen, motsättningen mellan stad och landsbygd och lotsarnas kamp mot förryskningen.

### *Landsmålsföreningen och Svenska litteratursällskapet*

Folklivsskildringarna bidrog till att skapa en ökad medvetenhet om den svenska allmogens livsvillkor. En annan viktig del i att samla och bevara uttryck för det svenska språket var Svenska landsmålsföreningen i Finland som grundades av Freudenthal 1874. Inledningsvis handlade det om att samla in dialekter och folkmål. Allmogen var visserligen ett objekt för den intresserade forskaren, men samtidigt skapade och bevarade folket sitt språk och sina traditioner genom att hjälpa till med insamlingen till landsmålsföreningen. Konkret genomförde medlemmarna, efter inspiration från Uppsala, insamlingar av språkprov efter ett särskilt ljudbeteckningssystem. Även ordspråk, folksånger, skrock och liknande upptecknades. Landsmålsföreningens samlingar överläts 1908 till ett sällskap med stor betydelse för svenskheten – Svenska litteratursällskapet i Finland.

Finska Litteratursällskapet hade grundats redan 1831, men det skulle dröja ända till 1885 innan ett motsvarande svenskspråkigt sällskap uppstod. Svenska litteratursällskapet i Finland kom till på C. G. Estlanders



initiativ. Tillsammans med Axel Lille och Freudenthal gjorde han upp planerna för det nya sällskapet. Estlander var vid denna tid professor i estetik och nyare litteratur och Freudenthal professor i svenska språket och litteraturen. Lille var huvudredaktör för tidningen *Nya Pressen*. Alla var svensksinnade även om de representerade olika inriktningar inom svenskheten. Trots de olika uppfattningarna valde Estlander att samla denna grupp och kunde därmed räkna med att få en relativt bred bas för att kunna gå iland med grundandet av sällskapet, vilket ägde rum på Runebergsdagen den 5 februari 1885. Det var en tydlig manifestation av både svensk samling och enighet. Vid mötet i Societetshuset i Helsingfors beslutades om att anmälningslistor skulle skickas ut. Resultatet blev att 1 066 personer anmälde sig. Då sällskapet konstituerades i maj i samband med avtäckandet av Runebergs staty blev Estlander ordförande och Freudenthal vice ordförande.

Svenska litteratursällskapet skulle bli en kulturellt drivande sammanlutning för den framväxande svenskhetsrörelsen. Sällskapet, som stiftades till minne av Runeberg, skulle verka för forskning, insamling, bearbetning och utgivning av historisk, språkvetenskaplig och folkloristisk litteratur. Till uppgifterna lades även att stödja forskare och författare med priser och stipendier. Det var uppenbart att sällskapets övergripande syfte var att stärka den svenskspråkiga samlingen vilket i sin tur uppfattades ligga i fosterlandets intresse. Men var sällskapet politiskt? Estlander svarade tydligt på den frågan i sitt anförande vid sällskapets första årshögtid i februari 1886. Sällskapet hade enligt honom en politisk uppgift framkallad av den rådande situationen i Finland. Det var mer än nödvändigt att bevara den svenska bildningen. Utan det svenska kulturarvet skulle Finland enligt Estlander krossas som en farkost mot en främmande kust – och den kusten förstod alla var rysk. Det var den svenska bildningen som styrde farkosten. På fennomanskt håll var man lagom entusiastisk. Sällskapet uppfattades från början som en del i den politiska svenskspråkiga mobiliseringen i Finland. Sällskapet blev ett kulturellt flaggskepp för svenskhetsrörelsen.

### *Uppdelningen av utbildningen – kampen om skolspråket*

Språkfrågan och språkstriden kom i mångt och mycket att domineras av på vilket språk undervisningen skulle bedrivas i utbildningssystemet från folkskola till universitet. Kampen om skolans språk och

skolans utbyggnad var hård under 1870- och 1880-talen. Det var avgörande vilket språk det undervisades på i lärdomsskolan – den utbildningsnivå som ledde till universitetet där i sin tur den framtida eliten utbildades. Vid denna tid var majoriteten av den bildade klassen och de som gick i lärdomsskola och på universitetet svenskspråkiga. Målet för finskhetsivrarna blev att i ett första steg skapa tvåspråkighet för att senare se till att finskan tog över helt.

Omkring 1870 intensifierades kampen om läroverkens språk. För att uppnå målet i språkreskriptet 1863 att finskan skulle vara likställd med svenskan i skolorna 1883 förordnades att finska skulle användas som undervisningsspråk i några ämnen. Reaktionerna från lärarna var negativa eftersom det var pedagogiskt svårt att få upplägget att fungera i praktiken. Från svensksinnat håll konstaterades att det knappast var skolans uppgift att verka för social mobilitet. Undervisningsspråket borde vara det språk som talades av dem som skulle tillgodogöra sig undervisningen, det vill säga svenska. De finsksinnade krävde att lokalspråksprincipen borde gälla, det vill säga att valet av undervisningsspråk skulle styras av vilket språk som talades av majoriteten på den ort där skolan verkade. I praktiken innebar det att finskan skulle börja dominera. I språkfrågan hänvisade båda sidor till demokratiska principer. Yrjö-Koskinen menade att det inte var rätt att bekosta skolgången för en främmande elit. Lärdomsskolan var till för folkmajoriteten. På svensksinnat håll höll man fast vid minoritetens rätt och gick till attack mot det man uppfattade som majoritetstyran. Man var även kritisk mot tvåspråkiga skolor som man ansåg skulle vara en fara för elevernas personlighetsutveckling. Från 1871 förordnades det att skolorna skulle använda det språk som slogs fast i senaten. Kampen övergick därmed till att handla om dessa förordningar om vilket språk som skulle gälla i enskilda skolor. Men förordningen innebar även att några ämnen i de högre klasserna skulle undervisas på det andra språket – det vill säga på svenska i finskspråkiga skolor och omvänt i svenskspråkiga. Från 1888 gällde det Finlands historia och Finlands kyrkohistoria, vilket väckte starka reaktioner. Skulle undervisningen om finnarnas forntid ske på svenska? Det hade fennomanerna svårt att acceptera.

Fennomanerna uppfattade att senaten motarbetade införandet av finska i skolorna. Ett sätt att skynda på utvecklingen mot fler finska skolor var att skapa privatfinansierade skolor. En av de mest uppmärksammade privatfinansierade skolorna var Helsingfors finska elemen-

tarskola som kom till genom insamling som en protest mot att senaten flyttat den finskspråkiga avdelningen av Helsingfors normallyceum till Tavastehus 1872. Insamlingarna blev en framgång för fennomäna. Dessutom ändrades sammansättningen i Överstyrelsen för skolväsendet 1873 vilket innebar fler finsknationella ledamöter. Konsekvensen blev större möjligheter för finskhetsivrarna att öka antalet finskspråkiga skolor.

Antalet elever i svenskspråkiga skolor 1877–1896 ökade från 4 921 1877/78 till 5 263 1895/96. Samtidigt ökade antalet elever i de finskspråkiga skolorna från 1 586 till 5 779. Viktigt att påpeka är att det fanns elever som sattes i skolor med ett annat undervisningsspråk än elevens modersmål. Motivet kunde vara att uppnå

Samhällslivet i Finland genomgick i slutet av 1800-talet en successiv klyvning efter språk inom kultur, skola och högre utbildning. Språkstriden handlade i stor utsträckning om inflytandet över skolsystemet. Elever i Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu, landets äldsta finskspråkiga samskola, med sin rektor Lucina Hagman 1886.

tvåspråkighet eller språkbyte. De svenskspråkiga eleverna i finskspråkiga skolor uppgick till cirka tusen medan det handlade om ett hundratal finskspråkiga elever i svenskspråkiga skolor. Siffrorna talar ändå sitt tydliga språk, Finland var i detta avseende inne i en omvälvande förändring. Intresset för skolorna var i



de svenskspråkiga kusttrakterna och på Åland mindre än inom den finskspråkiga bygdebefolkningen. Skälet var sannolikt att livet och omständigheterna i de svenskspråkiga områdena gav så många andra möjligheter än att satsa på studier. Det är även ett faktum att det var den svenskspråkiga eliten som i första hand sände sina barn till skolorna. Vid sekelskiftet 1900 var det finska skolsystemet så pass utbyggt att ingen i princip behövde välja en skola som inte bedrev undervisning på det egna modersmålet.

År 1889 överskred antalet finskspråkiga studenter (144) som skrev in sig på universitetet i Helsingfors för första gången antalet svenskspråkiga studenter (128). Trenden fortsatte under 1900-talets första årtionden. 1900/01 fanns det 59 finskspråkiga lärdomsskolor med 9 068 elever och 42 svenskspråkiga skolor med 5 630 elever. Tjugo år senare 1920/21 hade antalet finskspråkiga skolor ökat till 102 med 23 379 elever medan de svenskspråkiga skolorna fortfarande var 42 med 9 132 elever. Slutsatsen blir att expansionen av skolväsendet i Finland i första hand avspeglade finskans frammarsch. Fennomanerna hade lyckats få till en dominans på universitetet för att utbilda framtidens ledare. I början av 1860-talet kom endast 5 procent av studenterna från finskspråkiga skolor. Vid tiden för första världskriget hade 70 procent av studenterna kommit via de finskspråkiga lärdomsskolorna.

### *Universitetet och högskolorna*

På universitetet fick latinet från och med 1828 stryka på foten för svenskan. Så småningom ökade finskans inmarsch. År 1894 förordnades att alla lärare vid universitetet skulle behärska finska i tal och skrift. De svenskspråkiga studenternas hemorter avspeglade den generella splittringen av den svenskspråkiga befolkningen socialt och geografiskt. I början av 1900-talet dominerade Nyland och Helsingfors som hemorter, medan studenterna från Åbo och Björneborgs län och Vasa län utgjorde en femtedel var. Då ska man komma ihåg att den svenskspråkiga befolkningen i Österbotten vid denna tid utgjorde omkring 40 procent av den sammanlagda svenskspråkiga befolkningen. En annan trend var att studenterna allt oftare kom från de ledande skikten av affärsidkare och industrialister – i mindre utsträckning från det gamla ämbetsmannaskiktet. Ett problem som ibland togs upp i den interna diskussionen på svenskspråkigt håll var det faktum att få ur de lägre samhällslagren sökte sig till universitetet och högsko-

lor. Före första världskriget kom 55–60 procent av de svenskspråkiga studenterna från överklassen. Motsvarande förhållande på finskspråkigt håll var 29–33 procent. Endast 6 procent av de svenskspråkiga studenterna kom från de lägre klasserna. Även när det gällde studieinriktningar fanns stora skevheter. De svenskspråkiga var oproportionellt många vid de juridiska och medicinska fakulteterna. Detsamma gällde vid Tekniska högskolan och Handelshögskolan som tillkom under 1900-talets början.

Inom kulturlivet klövs svenskt och finskt inte minst genom de båda litteratursällskapens etablering. Även inom vetenskapen skedde en splittring. Finskspråkiga bröt sig ur och skapade föreningar när de ansåg att finskan motarbetades. Detta skedde bland juristerna och läkarna men även en allmän vetenskapsakademi, Suomalainen Tiedekatemia, instiftades för de finskspråkiga 1908. Historieämnet var av central betydelse i språkstriden och i synnerhet för de finsknationella med Yrjö-Koskinen i spetsen. Tolkningen av det förflutna användes i den politiska striden. Finska Historiska Samfundet inledde sin verksamhet som en sektion inom Finska Litteratursällskapet. Senare skapades en självständig historikerförening som ganska snart blev finskspråkig. På svenskspråkigt håll ökade antalet nya svenskspråkiga föreningar av olika slag. En delning av universitetets studentkår var på gång men skedde aldrig. Nya studentavdelningar, senare nationer, bildades på både svenskspråkigt och finskspråkigt håll. Till exempel tillkom bland de svenskspråkiga Åbo avdelning 1906, Vasa avdelning 1908 och Östra Finlands Nation 1924. Hösten 1914 skapades Svenska studenters historiska förening och 1916 började *Historisk Tidskrift för Finland* ges ut.

### *Uppdelningen av folkbildningen – Svenska folkskolans vänner*

Allmän läroplikt infördes i Finland 1921. Men folkskolan och folkbildningen hade långt dessförinnan varit föremål för diskussion. Folkskolan blev tidigt en modersmålsskola i Finland. Svenskspråkiga folkskolor hade funnits sedan 1825 då den första grundades i Helsinge. Snellman framhöll 1856 att folkskolan inte skulle lära ut latin och inte alltför mycket religion och minimera läxläsning. För honom var modersmålet det viktigaste. Folkskolan blev helt avgörande för folkbildningen. Det är viktigt att påpeka att folkskolan och dess fortsättning med folkhögskolor inte ledde till universitetsstudier utan i första

hand handlade om att utbilda de breda befolkningslagren. Övervakningen av folkskolan genom läroplan och utbildning av lärare etablerades 1869 genom Överstyrelsen för skolväsendet. Splittringen i två språk fortgick under hela 1800-talets andra hälft. En finskspråkig folkskollärarutbildning startades i Jyväskylä 1863 och några år senare inleddes även utbildningar på svenska. Separata läroplaner för grammatik och skrivning utformades. De skolböcker som skulle användas var föremål för heta diskussioner. Topelius *Boken om Vårt Land* ansågs inte lyfta fram den svenskspråkiga befolkningen tillräckligt. Mellan 1911 och 1913 utkom *Folkskolans läsebok* i tre delar, men den andra delen förbjöds av myndigheterna med hänvisning till att den var för skandinavisk och svensk. Eposet *Kalevala* ansåg man på svenskspråkigt håll inte borde ha försteg framför *Eddan*. År 1871 inrättades ett svenskspråkigt seminarium för män i Nykarleby och ett för kvinnor i Ekenäs. Uppdelningen av seminarierna gav intressanta effekter på rekryteringen. Till kvinnoseminariet i Ekenäs i västra Nyland kom eleverna i större utsträckning från hela landet och olika sociala skikt. Till seminariet i Nykarleby däremot sökte sig i stort sett bara bond-söner och söner till småfolk i Österbotten.

Folkbildningen fick ordentlig fart under 1800-talets tre sista decennier, men det var inte självklart att den skulle utvecklas till att ge en stor del av befolkningen en allmän bred utbildning. Folkskolan var ideologiskt under tryck från kyrkan och prästerskapet som ännu vid mitten av 1800-talet arbetade hårt för att upprätthålla kyrkans kontroll över befolkningen. Bönderna var dessutom i allmänhet konservativa och många gånger ovilliga att lägga pengar på folkskolan i sin hembygd. Av dessa skäl skapades organisationer för att ge folkskolan det stöd som den så väl behövde för att utvecklas. Den första folkbildningsorganisationen, Folkupplysningssällskapet, grundades 1874, men diskussionen om folkbildningens betydelse var mycket äldre. Det fanns en uppfattning hos många att folkskolan skulle vara en allmän skola för alla samhällsgrupper och kunna leda vidare till lärdoms-skolan och högre studier. Folkupplysningssällskapet måste även ses som en del i den fennomanska språkpolitiken; tillsammans med ett antal anhängare såg Yrjö-Koskinen till att sällskapets styrelse fick en finskspråkig dominans.

Svenskhetsivrarna och liberalerna insåg snabbt att bakom Folkupplysningssällskapet till synes stora intresse för folkupplysning och spridningen av folkskrifter fanns en djupare innebörd. Det handlade

om en kamp om vem som talade i det finska folkets namn. Här återkommer vi till betydelsen av att kunna påstå att man företrädde ”folkviljan” som var så viktigt för den nationella väckelsen under 1800-talet. Folkupplysningsällskapet blev en viktig ideologisk bas för fennomaternerna och hade en central roll inte minst i Yrjö-Koskinens personliga hegemonisträvanden. Sällskapet skulle verka för en nationell finskspråkig bildning av folket – det folk vars talan finskhetsivrarna ville föra och ta som utgångspunkt för sin politiska kamp.

Som ett svar på den finskspråkiga expansionen på folkbildningens område skapades en svenskspråkig folkbildningsorganisation 1882, Svenska folkskolans vänner. Grunden var den bygdesvenska andan, och genom att öka den svenskspråkiga bildningen stärktes den svenskspråkiga befolkningens identitet. Syftet med föreningen var att stödja den svenskspråkiga folkskolan och verka för utgivning och spridande av svenskspråkig litteratur.

Folkhögskolorna tillkom för att ge möjlighet till högre utbildning för dem som inte gick vidare till lärdomsskolorna och fortsatte mot universitet och högskolor. Folkhögskolorna blev även en fråga om motmobilisering för svenskhetsivrarna. Helt i linje med den danska, grundtvigska folkskolans uppbyggnad stod modersmålet i centrum. Folkskolan skulle, som det stod i direktiven för Svenska folkakademien i Helsing 1908, stärka den svenska folkstammen genom kunskap och bildning och väcka kärlek till ”modersmål, fosterland och lagbunden frihet”. Anknytningen till den västerländska kulturen som bars fram av det svenska språket var viktig för identifikationen. De första svenskspråkiga folkhögskolorna grundades i slutet av 1880-talet, och under uppbyggnadsskedet 1889–1905 startades folkhögskolor i de svenskspråkiga landskapen Österbotten, Nyland och Åland. Läsåret 1909/10 fanns 27 finskspråkiga folkhögskolor och 14 svenskspråkiga. Österbotten var den folkhögskoletätaste regionen i hela Norden med inte mindre än åtta stycken.

### *Ungdomsrörelsen och hembygdsrörelsen – föreningen Brage*

Den bildade svenskspråkiga eliten kände kring sekelskiftet 1900 stor besvikelse över utvecklingen nationellt. Man uppfattade att finskan hade börjat ta över alltmer i samhällslivet samtidigt som ryskan vann mark genom order uppifrån. En viss uppgivenhet spridde sig, vilket vi har anledning att återkomma till längre fram. Känslan var på

lokalplanet på många sätt en helt annan. De som levde i kommuner med svenskspråkig majoritet uppfattade omgivningen som trygg. I dessa miljöer frodades föreningslivet. Vid sidan av utbildningsinstitutionerna var föreningslivet viktigt för att bygga en svenskspråkig och senare finlandssvensk identitet. Ungdomsföreningarna var unika för Finland på så sätt att i dessa föreningar sammanlänkades fosterlandskärlek, bildning och modersmål. I konkurrens med arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen kom ungdomsföreningsrörelsen att få en dominerande ställning under 1880-talet. Bland annat byggdes ofta föreningslokaler för att rymma alla aktiviteter. Geografiskt var utgångspunkten Österbotten där den första finskspråkiga ungdomsföreningen grundades 1882 i Ilmola. Den första svenskspråkiga föreningen grundades i Malax 1888. Syftet var enligt stadgarna att ”åstadkomma ädla nöjen och bildande samkväm bland ungdomen av båda könen”. Antalet föreningar växte snabbt och de spreds till hela Svenskfinland. Fram till tiden för Finlands självständighet hade 270 föreningar grundats varav 30 hade upphört under samma period. Uppdelat på regioner hade 88 föreningar grundats i Österbotten, 138 i Nyland, 24 i Åboland och 20 på Åland.

Intresset för att dokumentera och beskriva hembygden ökade vid sekelskiftet 1900. På det nationella planet fanns som vi redan sett institutioner på svenskspråkigt håll som ägnade sig åt språket och folklivsforskning – främst Svenska litteratursällskapet i Finland. Ute i bygderna organiserades lokala föreningar för insamling och beskrivning av det lokala men även hembygdsmuseer. På 1880-talet tillkom ett antal stadsmuseer eller regionala landskapsmuseer som till exempel i Åbo 1881 och Björneborg 1888. Den finska hembygdsvetenskapens fader, botanisten Robert Boldt, tog initiativ till en rad föreningar för hembygdsvetenskap. Den första föreningen med Boldt som ordförande var Hembygdsvetenskapens vänner i Lojo 1894. Av de hembygdsvetenskapliga föreningarna som bildades före 1908 var de flesta svenskspråkiga. På landskapsnivå skapades en tvåspråkig samarbetsorganisation i Nyland, Hembygdsvetenskapens vänner i Nyland 1906, och 1908 grundades det landsomfattande Centralutskottet för hembygdsvetenskapen i Finland. Ofta var det ståndspersoner och aktiva ur de bildade skikten som grundade och arbetade inom föreningarna, men tanken var att engagera allmogen och skolungdomen i arbetet med att kartlägga hembygden. Lokala föreningar dök upp i de svenskspråkiga områdena med målet att aktivera allmogen för



hembygden, som till exempel Kyrksläotts hembygdsförening 1910 och Esbo hembygdsförening 1916.

Hembygdsföreningarna bidrog till att skapa samhörighet mellan de svenskspråkiga lokalt. I en tid av starka finsknationella vindar stärkte hembygdsföreningarna även identifikationen med jorden och förankringen i närmiljön. Hembygdsforskningen demonstrerade även tydligt den svenska hemortsrätten genom att visa på den svenskspråkiga befolkningens långa historiska närvaro och djupa rötter. Hembygdsforskningen blev kanske ingen folkrörelse, den sysselsatte i ärlighetens namn mest de bildade, men stärkte trots det den finlandssvenska identiteten. I sammanhanget var det inte heller oviktigt att kvinnor aktivt deltog i föreningarna.

En särskild förening för bevarandet av och vårdandet av finlandssvensk folkmusik grundades 1906 av Otto Andersson. Inspirationen kom från tyskt håll och handlade om att bevara den ”äkta” folkmusiken. Föreningen Brage, som den benämndes, kom att samla in kunskap om den folkliga kulturen men även praktisera folkkulturen genom folkpoesi, folkdans och folkmusik. Forskning och praktik skulle gå hand i hand. Föreningen skulle sprida den finlandssvenska folkkulturen till den bildade klassen men också skapa ett intresse för den egna kulturen bland allmogen.

### *Uppdelningen av näringslivet – ”det finlandssvenska kapitalet”*

Klyvningen av samhället efter språk skedde även inom näringslivet. Från fennomanskt håll uppfattade man att det var ett stort problem att den svenskspråkiga dominansen var så stor inom näringslivet. I början av 1900-talet började man tala om förekomsten av ”det finlandssvenska kapitalet”, ett uttryck som fortfarande har en viss betydelse. Självklart är det svårt att definiera vad det betyder. De kapitalister som agerar i en marknadsekonomi konkurrerar på marknadens villkor. Men kapitalisterna påverkas i sitt agerande även av sin gruppstillhörighet och sina politiska preferenser. Det gäller i all synnerhet när det kommer till nätverken inom näringslivet. De finsksinnades satsning under 1890-talet på att skapa ett finskt kapital är ett tydligt exempel på hur politiken och språkfrågan direkt påverkade beslut och initiativ inom det finska näringslivet.

Handeln dominerades vid 1800-talets mitt helt av de stora handelshusen i städerna. Undantagen utgjordes av den handel som bedrevs

genom bondeseglationen och på bruken och adelsgodsen. Som redan har framgått var handeln från de finska kuststäderna internationell – särskilt från de österbottniska städerna. Den handel som bedrevs inom landet dominerades med några undantag av svenskspråkiga grosshandlare. År 1842 och 1859 genomfördes reformer som släppte handeln fri. Lanthandlarna på landsbygden ökade i antal. År 1878 fanns det drygt 2 000 lanthandlar och nätverket täckte vid denna tid i princip hela Finland. Många av de nya lanthandelsrörelserna som uppkom drevs av finskspråkiga och det gällde även en del av de större handelshusen och företagen, men den svenskspråkiga dominansen var stor. Framför allt dominerade de svenskspråkiga de mest betydelsefulla sektorerna som bankerna, försäkringsbolagen, storindustrin och partihandeln. I en tid då formell utbildning saknades betydde nätverk och kontakter allt. De finsknationella upplevde att de var utestängda. Kring 1880 uppstod därför i de lite mer radikala finsknationella kretsarna en offensiv affärsfennomani. Målet var att bryta den svenskspråkiga dominansen. Den gällde inte bara inom näringslivet utan politiskt även i kommunalpolitiken där de finsknationella uppfattade att de svenskspråkiga styrde över allmänna statliga medel insamlade från hela folket. Fennomanerna insåg även att det var av stor vikt att få större finansärer till den finsknationella verksamheten och inte bara förlita sig på frivilliga insamlingar från en relativt resurssvag finskspråkig befolkning.

Föreningsbanken och Nordiska Aktiebanken, grundade 1862 respektive 1872, var de svenskspråkigas banker. År 1919 gick de samman och bildade Nordiska Föreningsbanken. Fennomanerna kunde 1889 grunda en fennomansk bank, Nationella Aktiebanken (Kansallis-Osake-Pankki, KOP). Denna följdes av ett livförsäkringsbolag och ett brandförsäkringsbolag. Från fennomanskt håll försökte man understödja en finsk företagarganda. Fennomanerna hävdade till och med att de stod för ett mer hedersamt näringsidkande, men frågan är om det verkligen handlade om att tillvarata de breda befolkningslagrens intressen eller om det egentligen var fråga om att utnyttja politik för affärsekonomiska mål. Det finskspråkiga näringslivet stärktes genom uppkomsten av samarbetsorganisationer för affärsidkare i Viborg, Helsingfors och Tammerfors. I Helsingfors irriterade man sig på finskspråkigt håll över att det var svårt att få betjäning på finska i stadens svenskspråkigt dominerade affärer. Från 1897 gjordes olika försök att bryta den svenskspråkiga dominansen och slutligen bildades bola-

get Talous-Osakekauppa som på tio år spred sig över hela Finland och bedrev både minut- och partihandel och import. Bolaget var illa omtyckt på svenskspråkigt håll eftersom man uppfattade att syftet med bolaget endast var att bryta den svenskspråkiga dominansen.

De språkliga motsättningarna inom näringslivet minskade under åren kring självständigheten. På handelns område blev hotet från Kooperationer och inte minst socialistiska arbetarkooperationer det största problemet för både den svenskspråkiga och den finskspråkiga etablerade handelsrörelsen. Inför nya yttre hot kom språkfrågan med andra ord i skymundan. Under självständighetens första år arbetade näringslivet samlat för att minska arbetarklassens inflytande genom att föreslå inskränkningar i rösträtten.

## Svenskhetens språk och symboler

### *Nya definitioner och identiteter – finländare, finländsk och finlandssvensk*

Den nya språkliga situationen och kampen om identiteten som den finsknationella rörelsen hade satt i gång krävde nya definitioner och begrepp. Diskussionen om de två nationaliteterna i Finland krävde nya benämningar: en övergripande som täckte både den finska och den svenska nationaliteten och en särskild som avsåg den svenska nationaliteten i Finland. För de finskspråkiga fanns redan benämningen finne.

Benämningen ”finländare” har medeltida rötter och användes för invånarna i den östra riksdelen under 1600-talet. Den första som systematiskt argumenterade för att använda benämningen var kyrkoherden i S:t Petersburgs svenska församling, Eric Gustaf Ehrström 1829. Ehrström använde begreppet på i princip samma sätt som det används i dag. Det betecknade en invånare i Finland. En ”finne” var en finskspråkig medlem av det finska folket.

Benämningen ”finländsk” kom att användas sporadiskt men fick inte något starkt stöd eftersom den uppfattades som så starkt partibunden. År 1881 inleddes en pressdebatt om benämningen som involverade både svensk- och finskspråkiga tidningar. På 1880-talet var det egentligen bara svensksinnade som använde ”finländsk”. På 1890-talet ökade användningen och benämningen etablerades språkvetenskapligt genom utgivandet av Svenska landsmålsföreningens *Finländska*


*bidrag till svensk språk- och folklivsforskning* 1894. Det var i studentkretsar som benämningarna ”finländare” och ”finländsk” på allvar började spridas. *Hufvudstadsbladet* började använda termerna 1916 liksom *Svenska Dagbladet* i Sverige. Det skulle ändå dröja till mitten av 1920-talet innan termerna slog igenom mer allmänt. Svenska folkpartiet kom att enhälligt ställa sig bakom dem 1926. Motståndet från finskspråkig sida var kompakt. Ett exempel är att statsminister Lauri Ingman 1926 beordrade att skolböcker som använde termerna inte fick användas i undervisningen i allmänna skolor.

Benämningen ”finlandssvensk” var egentligen en logisk följd av benämningen ”finländsk”. På det hela taget förefaller benämningen ”finlandssvensk” inte ha väckt så stora reaktioner på finskspråkigt håll som benämningarna ”finländare” eller ”finländsk”. Diskussionen om vad de svenskspråkiga i Finland skulle kallas kom på allvar i gång i *Studentbladet* 1912. Diskussionen kretsade kring olika alternativ men ett studentmöte rekommenderade användningen av ”finländare” 1913. En av de första som i offentligheten konsekvent använde ”finlandssvensk” och ”rikssvensk” var författaren Eirik Hornborg 1914.

### *Svenskhetens symboler och minneskultur*

Identitetsskapande handlar inte bara om politik och konkret organisation, även symboler är viktiga för att skapa gemenskap. Nationellt tilläts Finland under 1800-talet att bygga ideologiskt viktiga institutioner och myndigheter för sådant som utbildning, fornminnesförvaltning och statistik. De ryska myndigheterna utövade mycket lite kontroll på det hela taget. Finland steg fram som en nation i flera avseenden. Världsutställningen i Wien 1873 var en sorts genombrott för Finland och under världsutställningarna i Paris 1889 och 1900 kunde Finland profilera sig ytterligare. Jean Sibelius symfoni *Finlandia* från 1899 och Eetu Istos målning *Anfallet* från samma år är exempel på verk som skapades som en reaktion på förryskningen i slutet av seklet.

För finlandssvenskarna fanns särskilda symboler, men även sådana som delades med hela den finländska befolkningen. Nationalhymnen *Vårt land* delades av alla även om det från fennomanskt håll gjordes försök att byta ut sången som var författad av den svenskspråkige J. L. Runeberg och tonsatt av den tyskbördige Fredrik Pacius. Akademiska Sångföreningen uruppförde *Vårt land* 1848. I slutet av seklet komponerades den numera starkt finlandssvenskt förknippade



# SVENSKA FOLKPARTIET

## UPP TILL VAL DEN 15 OCH 16 MARS 1907!

### RÖSTA PÅ NÅGON AF DESSA LISTOR:

#### Svenska Folkpartiets Valförbund

Nr 1 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 2 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 3 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	
Nr 4 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 5 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 6 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 7 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet
Nr 8 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 9 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 10 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet	Nr 11 <b>Skellefte</b> Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet Högskoleläroverksamhet

Svenska folkpartiets karaktäristiska valaffisch "Mannen med flaggan" inför lantdagsvalet 1907, i vilket både män och kvinnor kunde delta. Flaggan är den äldre lejonfanan i gult på röd botten. Mannen blickar ut mot ett skärgårdslandskap som kom att förknippas med svenskheten.

*Modersmålets sång*. Även på lokalplanet skrevs och sjöngs sånger som är speciella för finlandssvenskarna. Ett exempel är *Slumrande toner*, föreningens Brages lystringssång från 1912. Ett annat exempel är *Nylänningarnas marsch* som skrevs till Nyländska studentavdelningens årsfest 1867 som något av en protest mot Topelius som man ansåg alltför finska fosterländskhet. Nylänningarna hade börjat fjärma sig från den allmänna tanken om ett Suomi-fädernesland i riktning mot vad som kan kallas fädernesstranden.

I det finlandssvenska symbolspråket kom skärgården och kustlandskapet att spela en central roll. I motsats till finskhetens vurmande för de djupa skogarna, myrmarkerna och insjöarna i Tavastland och Karelen lyftes skärgården fram i finlandssvensk naturromantik. Den vindpinade martallen blev det speciellt ”svenska” trädet. Skärgården med segelbåtar var dessutom vikingens landskap, och finlandssvenskarna fann här sina västliga och germanska rötter när de blickade ut över havet. En del av detta symbolspråk fanns med på Svenska folkpartiets klassiska valaffisch kallad ”Mannen med flaggan”, som ursprungligen användes 1907 och kom att användas ända in på 1960-talet.

Festdagar var en annan sammanhållande företeelse som kom att inarbetas i de finlandssvenska bygderna. På samma sätt fungerade de stora sångfester som till en början var tvåspråkiga, men som blev enspråkiga så småningom. I den kalender som Johannes Klockars utarbetade för folkhögskolan i Kronoby utmärktes både Luthers och Porthans födelse tillsammans med bland andra Runebergs och Topelius. Det kan kanske framstå som ett lite märkligt försök att skapa sammanhållning mellan de svenskspråkiga. I slutänden var det egentligen bara två dagar som kom att firas allmänt av finlandssvenskarna – Gustav Adolfsdagen den 6 november och Runebergsdagen den 5 februari. Runebergsdagen instiftades av Svenska litteratursällskapet i Finland till minne av nationalskaldens födelse. Protestantismens banerförare Gustav II Adolf fick uppmärksamhet tidigt; bland annat 1832 då den fjortonårige Topelius skålade för konungen på ett konditori och tillsammans med en studiekamrat gick till stranden och avfyra två pistolskott som en salut för konungen. Gustav Adolfsdagen handlade inte bara om hjältekonungens död utan också om minnet av svensk lag och rätt. SFP valde 1908 att instifta en svensk dag på den redan existerande Gustav Adolfsdagen. Tanken var inte att uppmärksamma finlandssvenskarna som en minoritet utan svenskheten som en tradition i Finland. I det hårdnande politiska klimatet kom svenska dagen

ändå att manifesteras den lite mer radikala svensknationella politiken förenad med kampen för konstitutionen. På finsknationellt håll uppfattade man den som en svensknationell dag. Genom denna inriktning på dagen blev det svårt att samla hela Finland kring det västerländska kulturarvet. Många finsknationella såg manifestationen som ett uttryck för finlandssvenska tendenser att uppfatta sig som kulturellt högre stående – en så kallad *Kulturträger*-uppfattning, vilket det finns anledning att återkomma till. Enligt de finsknationella försökte de finlandssvenska genom att uppmärksamma hjältekonungen Gustav Adolf anknyta till en svensk stormaktsromantik.

Det utvecklades en levande minneskultur kring finska kriget kopplad till de svenskspråkiga och dess identitetssökande i mitten av 1800-talet. Uppmärksamhet gavs åt veteraner från finska kriget när dessa ännu levde femtio år efter kriget slut. Minnet hölls även levande genom att ett stort antal monument uppfördes under senare delen av 1800-talet. Slagfälten vid Oravais och Jutas, för att nämna några, fick ståtliga monument med påskrifter som anknöt till sammanhållningen med Sverige. Detta var särskilt tydligt i Österbotten där återkopplingen till finska kriget och den svenska tiden var naturlig. I en tid av begynnande och pågående förryskning var detta ett synnerligen tydligt politiskt utspel.<sup>7</sup>

### *Svenskan i Finland – ett eget språk?*

A. O. Freudenthal var en av dem som först började studera särdragen i den finländska svenskan. På 1860-talet diskuterade han behovet av språkvård i ett föredrag, men det skulle dröja till 1880-talet innan det uppstod en allmän språkvårdsdiskussion. Filologen Karl Lindström menade att det var naturligt att svenskan i Finland utvecklades i en egen riktning och tog intryck av lokala dialekter och det finska språket. Att svenskan i Finland började skilja sig från rikssvenskan var inte förvånande. Lindström ansåg emellertid att differentieringen borde motarbetas eftersom de svenskspråkiga i Finland inte hade något att vinna på att bli språkligt isolerade. Trots detta förhöll han sig lugn inför en eventuell fortsatt differentiering, eftersom han antog att den svenska befolkningen i Finland, särskilt den bildade klassen, trots allt skulle kunna bära upp ett språk som i viss mån hade skilts från svenskan i Sverige. Intresset för särdragen i svenskan i Finland, de så kallade finlandismerna, ökade mot slutet av 1800-talet. Man diskute-

rade vilka finlandismer som kunde accepteras eller till och med var önskvärda och vilka som borde rensas ut. Det gjordes insamling och kartläggning av särdrag, och 1902 kom en sammanställning utgiven av Freudenthal och Helsingfors svenska landsmålsförening: *Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan*.

De allra flesta som deltog i debatten om den finländska svenskan (som den ofta kallades innan begreppet finlandssvenska etablerades) ansåg att den inte utgjorde ett eget språk, och inte heller skulle få utvecklas till ett sådant. Frågan engagerade mest samhällseliten och de bildade. Även om man betraktade utvecklingen som naturlig, var man mån om att upprätthålla bandet till Sverige för att de svensk-språkiga i Finland skulle kunna upprätthålla sin kultur. Det är värt att notera att diskussionen fokuserade på den svenska som talades av de bildade klasserna, inte på dialekterna. På många sätt förtydligade detta klyftan mellan eliten och allmogen. Det fanns så att säga även språkligt två ”svenska folk” i Finland vilket försvårade enigheten och samhörighetskänslan inom den svenskspråkiga minoriteten.

Även frågan när svenskan i Finland hade börjat utvecklas mot en egen språkvariant intresserade forskare. Hade det funnits en särskild ”finländsk svenska” redan före rikssprängningen 1809? Det fanns olika uppfattningar om detta, och de påverkade också synen på hur man skulle förhålla sig till utvecklingen. Synen på gemenskapen med det forna moderlandet påverkade de olika ståndpunkterna i frågan. Rolf Nordenstreng menade 1900 att svenskan i Finland inte fick utvecklas så att den blev obegriplig för rikssvenskarna. C. G. Estlander däremot menade att man i princip skulle ge svenskan i Finland fritt spelrum. För honom var svenskan i Finland inte en dialekt av det svenska språket, men inte heller ett riksspråk. Svenskan i Finland hade en stark självständighet eftersom den var knuten till stat, samhälle och bildning, och svenskans betydelse i Finland måste vara kopplad till statslivet och den högre utbildningen. Risken var annars enligt Estlander att det svenska språket skulle komma att förloras som argument för självbestämmanderätten.

I diskussionen om finlandismerna kom en överlevnadsstrategi alltså att dominera, särskilt bland språkvetarna. Det var påverkan från majoritetsspråket finska som man var rädd för i de svenskspråkiga kretsarna. De som försvarade finlandismerna uppfattade i de flesta fall att utrensingssträvandena hade gått för långt, och ibland ville man försvara drag i det egna språkbruket. Språkvetarna insåg självklart



att det var naturligt att språk utvecklades och att nya statsgränser också kunde leda till att språket förändrades. Samtidigt skrämde de av den praktiska verkligheten som innebar finskspråkig påverkan på svenskan i Finland, och därför valde de överlevnadsstrategin som innebar utrensning av finlandismer. Den främste språkrensaren och normeraren var Hugo Bergroth, som ansåg att svenskan i Finland höll på att förändras så mycket att den snart inte skulle betraktas som svenska. Mothugg kom bland annat från biblioteksmannen och författaren Georg Schauman som tyckte att språkrensningen gick för långt. Även filologen Hugo Pipping kritiserade Bergroth för att nedvärdera svenskan i Finland. Bergroths häftigaste kritiker var ändå författaren Hagar Olsson som ansåg att finlandismerna var utsatta för en hetsjakt och tyckte att det hela liknade kryperi för Sverige. Trots att det alltså fanns vissa kritiska röster kom Bergroths principer att slå igenom. De politiska omständigheterna med en frammarscherande finsknationell rörelse och trycket från förryskningen kring sekelskiftet 1900 gjorde det enkelt att argumentera för en anknytning till den svenska kulturen och därmed till den svenska som talades och skrevs i Sverige. Alla invändningar mot språkriktigheten sågs som ett hot mot svenskans överlevnad eftersom övertygelsen var så stark att svenskan bara kunde överleva om den fortsatte att i all väsentlighet likna det språk som användes i Sverige. Överlag visade man stor lyhördhet mot språkvården i Sverige.<sup>8</sup>

Den svenska som valdes som norm för det svenska talspråket i Finland blev Helsingforssvenskan. På så sätt kan man säga att överklassen fick styra i det här avseendet, och därmed blev normen för språket på många sätt socialt selektiv och exkluderande.

För att normera det talade språket kom scenspråket vid Finlands teatrar att spela en viktig roll. Svenska Teatern i Helsingfors grundades 1860 (fram till 1887 kallades den Nya Teatern). Skådespelarna kom från Sverige och den svenska som talades på scenen skilde sig mycket från den svenska som talades ute på gatan. Teatern var på sätt och vis en rikssvensk provins i Finland. Alla svenskspråkiga kände sig inte hemma i Svenska Teaterns salong. Den första teatern där skådespelarna talade finländsk svenska var Svenska inhemska teatern som grundades 1894 i Åbo. Den var inledningsvis avsedd att vara en ambulerande teater, men Åbo kom att bli den fasta punkten. År 1919 ombildades teatern till Åbo Svenska Teater. En förändring av språkfrågan på teatern i Helsingfors kom 1915 då man fattade ett beslut

som gjorde att den inhemska svenskan tog över från den rikssvenska som tidigare dominerat. Rikssvenska skådespelare engagerades fortfarande, men finlandssvenska skådespelare utgjorde majoriteten och Bergroths principer för scenspråket kom att följas från våren 1916 – sammanfattade i skriften *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland*.<sup>9</sup>

## De svenskspråkiga i storfurstendömet Finland – städer och regioner

### *Urbaniseringen, migrationen och emigrationen*

De stora samhällsförändringarna som påverkade den svenskspråkiga befolkningen utgjordes inte bara av den finsknationella frammarschen och de nya politiska förutsättningarna i masspolitikens tidevarv och turbulensen i relationen till Ryssland. Stora förändringar skedde i och med urbaniseringen och emigrationen till Amerika som bland annat innebar att de svenskspråkigas andel av Finlands befolkning minskade även om de svenskspråkiga i absoluta tal var i princip lika många under storfurstendömets tid. Missväxterna 1856–1857, 1862 och 1865–1867 ledde till nödår och svält, i synnerhet 1868. Vasa län och vissa svenskspråkiga socknar i länet tillhörde de värst drabbade i landet.<sup>10</sup> Detta påverkade sannolikt benägenheten att flytta.

Den svenskspråkiga befolkningen var tidigt urban, vilket berodde på att de flesta städerna låg längs kusten i svenskspråkiga områden. År 1880 utgjorde de svenskspråkiga 38 procent av stadsbefolkningen i Finland, men detta skulle förändras under de kommande årtiondena i och med en omfattande finskspråkig inflyttning. I takt med inflyttningen från landsbygden kom städerna och deras kringland att förfinskas. Den svenskspråkiga befolkningen kom även att omfördelas. Migrationen inom Finland ledde till att Nylands län fick en större andel av de svenskspråkiga. Det är uppenbart att många svenskspråkiga sökte sig söderut mot Helsingforsregionen. År 1880 bodde en dryg tredjedel av de svenskspråkiga i Nylands län (35 procent). Drygt trettio år senare, 1912, hade andelen ökat till nästan hälften (46,3 procent). I de andra svenskspråkiga områdena minskade i stället andelen svenskspråkiga i förhållande till hela befolkningen: i Åbo och Björneborgs län från 13 procent till 12,1 procent, i Vasa län från 39 procent till 32,1

procent och på Åland från 6,8 procent till 6 procent. På Åland och i Österbotten var emigrationen en stor orsak till nedgången. I övriga län i Finland minskade den svenskspråkiga andelen av befolkningen från 5,75 procent 1880 till 3,6 procent 1920 – sannolikt till stor del genom assimilering och språkbyten.

Nyland skulle kunna uppfattas som en stark svenskbygd, men samtidigt med den svenskspråkiga inflyttningen till regionen kom än fler finskspråkiga. År 1880 utgjorde de svenskspråkiga hälften (50,3 procent) av befolkningen i Nylands län. År 1920 hade denna andel sjunkit till en dryg tredjedel (37,3 procent). Även i de andra svenskspråkiga områdena minskade de svenskspråkigas andel av hela befolkningen till följd av finskspråkig inflyttning. År 1880 levde omkring tre femtedelar (59,9 procent) av de svenskspråkiga i enspråkigt svenska kommuner. År 1930 hade andelen sjunkit till en tredjedel (35,4 procent). Andelen svenskspråkiga som bodde i kommuner som hade en svenskspråkig majoritet sjönk under samma tid från 85,9 procent till 64,9 procent. I Nyland var den regionala minskningen mycket kraftig, från 94,8 procent 1880 till 50 procent 1930. Trots att den svenskspråkiga andelen av befolkningen minskade levde den absoluta majoriteten av de svenskspråkiga i starkt svenskspråkiga miljöer. Helsingfors fick en finskspråkig majoritet 1890 då andelen finskspråkiga för första gången översteg hälften. Generellt minskade de svenskspråkigas andel av befolkningen av tre orsaker: låg nativitet, emigration och språkbyten på grund av blandäktenskap och en benägenhet att anpassa sig till det omgivande finskspråkiga samhället.

Emigrationen spelade, som redan har framgått, en stor roll för den svenskspråkiga befolkningen och innebar en betydande förlust av människor i sin bästa arbetsföra ålder. Perioden 1865–1930 räknar man med att inte mindre än 400 000 människor lämnade Finland och att 82 000 av dessa var svenskspråkiga. Flyttningsströmmen gick främst till Nordamerika, Sverige och S:t Petersburg. Antalet svenskspråkiga finländare i Nordamerika 1920 beräknades till 38 000–40 000 personer.

### *En svenskspråkig arbetarklass*

Samhällets stora omvandling under 1800-talet ledde till uppkomsten av ett klassamhälle på andra villkor än det gamla ståndssamhället. Inom den svenskspråkiga befolkningen hade det mot slutet av 1800-talet vuxit fram en arbetarklass som levde och arbetade i de större

städerna, främst Helsingfors, och i landsbygdens brukssamhällen särskilt i Nyland.<sup>11</sup>

Befolkningen i Helsingfors bestod 1900 av 40 000 svenskspråkiga, 47 000 finskspråkiga och ytterligare 6 100 som talade andra språk. År 1912 hade befolkningen ökat till 136 000. De svenskspråkiga som inledningsvis bodde i Helsingfors tillhörde främst de övre befolkningslagren från medelklass till elit: ämbetsmän, officerare, universitetsanställda, politiker, handlande, entreprenörer, fabriker och dylika. Men det fanns även svenskspråkiga i de lägre skikten. Av tradition bodde de flesta ur de övre klasserna i de mest centrala delarna av staden. Senatstorget och de omgivande byggnaderna som inrymde universitetet, senaten, domkyrkan och det förmögna borgerskapets bostäder symboliserade de fyra maktelementen och elitens grepp om storfurstendömet. Dessa fyra maktcentrum skulle i det nya moderna samhället skakas om i takt med klassamhällets framväxt och masspolitikens genombrott med allmän rösträtt. Så småningom uppkom en arbetarklass som arbetade för lön inte minst i den nya storstadens industri. Redan mot slutet av 1800-talet hade arbetarområden etablerats utanför Helsingfors i till exempel Malm, Böle och Gumtäkt, men även mer centralt som i Rödborgen och Kampen. I de nya arbetarstadsdelarna norr om Långa bron spreds socialistiska budskap och demonstrationer skvallrade om att en ny samhällsgrupp hade etablerats och nu gjorde sin röst hörd. År 1898, 15 år efter den finskspråkiga, bildades Helsingfors Svenska Arbetarförening. I arbetarområdena i Helsingfors växte en tvåspråkig arbetarkultur fram som gjorde mindre skillnad på språk än på klasstillhörighet. Inbördeskriget innebar inga större förändringar på lång sikt även om om gatustriderna och fånglägret på Sveaborg kastade långa skuggor in i framtiden. De som inte deltagit i upproret 1918 fick tillbaka sina arbeten i stadens industrier.<sup>12</sup>

Självklart fanns det svenskspråkig arbetarklass även i andra städer än i Helsingfors men i betydligt mindre utsträckning. I och med industrialiseringen fick Jakobstad i Österbotten tidigt en svenskspråkig arbetarklass. Många arbetade vid Strengbergs tobaksfabrik eller i Jakobstads mekaniska verkstad. I Jakobstad fanns redan från 1903 en fackförening för metallarbetare. Gränsdragningen mellan finskspråkiga och svenskspråkiga arbetare gjorde sig gällande på 1950-talet då kommunistiskt sinnade svenska arbetare vägrade bevista partimöten efter det att deras lokalavdelning tvångsmässigt hade slagits samman med den finskspråkiga lokalavdelningen.<sup>13</sup>

I de svenskspråkiga områdena fanns flera brukssamhällen med tydliga sociala hierarkier. Ett exempel på de förändringar som inträffade då den gamla brukskulturen moderniserades är Billnäs bruk i västra Nyland. Omkring sekelskiftet 1900 förvandlades järnbruket till en modern industri och antalet arbetare ökade till flera hundra. Billnäs var en tvåspråkig miljö även om svenskan var majoritetsspråk. Relationen mellan bruksledningen och arbetarna följde ett paternalistiskt mönster, det vill säga en beskyddande och samtidigt passiviserande attityd från bruksledningens sida gentemot arbetarna. I Billnäs utmanades bruksledningen vid ett flertal tillfällen – 1901, 1905–1906 och 1917–1918 – då arbetarna mer eller mindre gjorde uppror. Det harmoniska brukssamhället skakades av hårda konfrontationer som innebar att hela 54 arbetare miste livet – de flesta under inbördeskriget 1918. Många drabbades av uppsägningar och familjer vräktes. Ur ett språkperspektiv visar konfrontationerna i lokalsamhället Billnäs att rågången inte gick mellan svenskspråkiga och finskspråkiga utan hade mycket mer med klass att göra.<sup>14</sup>

Den svenskspråkiga arbetarklassen i Finland har ofta haft en undanskymd roll i historisk skrivningen, trots att den fanns i Helsingfors, de nyländska brukssamhällena och i de österbottiska städerna. Arbetare i Billnäs bruk fotograferade 1907.



### *Svenskspråkiga i S:t Petersburg och i finskspråkiga områden*

En av de större koncentrationerna av svenskspråkig stadsbefolkning i det ryska imperiet fanns i S:t Petersburg. Den ryska huvudstaden var för övrigt sett till sin finländska befolkning 1881 ”Finlands näst största stad” – med en finländsk befolkning större än i Åbo. I S:t Petersburg levde 1869 5 077 svenskspråkiga (16 085 finskspråkiga) och 1910 2 980 svenskspråkiga (14 704 finskspråkiga) enligt den lutherska församlingens register. Av de svenskspråkiga var ungefär en femtedel rikssvenskar. S:t Petersburg hade 1869 den största finskspråkiga urbana populationen i världen. Däremot var den svenskspråkiga gruppen i S:t Petersburg mindre än i till exempel Helsingfors och Åbo. Dessa förhållanden pekar på två faktum: för det första att staden S:t Petersburg hade en central ställning för Finland under storfurstendömet tid och för det andra att den svenskspråkiga befolkningen dominerade i städerna i Finland.

”Upptäckten” av den svenska allmogen innebar att den svenskspråkiga landsbygden blev mer betydelsefull. Den tidigare vertikala indelningen av svenskheten utifrån elit och allmoge hade i slutet av 1800-talet förvandlats till en mer geografisk indelning mellan de som levde i ”Svensk-Finland” och de som levde i ”Övriga Finland”. Vid Svenska folkpartiets partimöte 1896 betecknades vissa av deltagarna komma från ”Övriga Finland”. Denna del av de svenskspråkiga som talade svenska men levde utanför de svenskspråkiga områdena blev på något sätt en rest eller en anomali. I första hand var det allmoge och industriarbetare som bildade språköar i finskspråkiga områden och städer. Tjänstemän ur medelklassen blev ofta finskspråkiga eller tvåspråkiga. De viktigaste urbana svenska språköarna fanns i Viborg, Kotka, Björneborg, Uleåborg, Tammerfors, Brahestad och Kuopio. I de här städerna fanns underlag för svenskspråkiga skolor. I exempelvis Kotka fanns ett omland med svenskspråkig allmoge (Pyttis) medan Viborg och Uleåborg var metropoler i sina respektive regioner och drog till sig svenskspråkig medelklass. Industristäderna Björneborg och Tammerfors attraherade även svenskspråkig arbetarklass. I Tammerfors hade svenskan länge en framskjuten roll och först 1881 övergick stadsfullmäktige till enbart finska och 1903 magistraten. Svenska gatuskyltar togs bort 1920. Engagemanget för SFP på orter som dominerades av finskspråkiga var relativt högt. Kanske berodde detta på att man kände sig språkligt hotad. Detta skulle emellertid komma att

förändras, och vid tiden för första världskriget var stödet för partiet mycket mindre.

### *Österbotten hamnar i bakvatten*

Den tidigare så välmående regionen Österbotten kom sakta på efterkälken efter förändringarna 1809. Trots detta blomstrade den österbottniska sjöfarten under seklets inledning – 1834 utgjorde de sex österbottniska kuststädernas handelsflottor inte mindre än 39 procent av storfurstendömet samlade handelsflotta. Carl Gustaf Wolff i Vasa ägde Finlands största rederi vid tiden för Krimkriget på 1850-talet. Men de tidigare så vinstgivande handelskontakterna västerut minskade successivt i takt med att tullsatserna ökade. På 1870-talet utkonkurrerades den österbottniska segelsjöfarten av ångfartygen. Storfurstendömet vände sina blickar alltmer mot det växande S:t Petersburg, och järnvägen och Saima kanal öppnade det inre av Finland för transporter. De förbättrade kommunikationerna inom Finland innebar att Österbotten slutligen vände sig söderut. År 1883 fick Österbotten järnvägskontakt genom öppnandet av linjen Tammerfors–Vasa vilket gjorde Helsingfors även till österbottningarnas huvudstad.

Bilden av missväxtåren på 1860-talet är ännu inte fullständig, men klart är att de svenskspråkiga områdena och inte minst Österbotten drabbades hårt. Samtidigt som tusentals människor dog, omkring 137 000 i hela landet år 1868, och hundratusentals tiggare drog omkring på vägarna kunde man trots allt läsa i *Finlands Allmänna Tidning* att ”för den svenska befolkningen frukta vi icke”. Framtida forskning får fördjupa våra kunskaper om den sannolikt största humanitära katastrofen i storfurstendömet historia.<sup>15</sup>

De svåra nödåren fick saker och ting att ställas på sin spets. Österbotten uppvisade en tydlig framåtanda – en stor andel av konsumtionsföretagen och mejerierna i storfurstendömet startades upp i regionen. På 1880-talet fanns hälften av mejerierna i storfurstendömet där. Jordbruket förändrades i grunden då odlingen av råg byttes mot boskapsskötsel och mjölkproduktion. Pottaska brändes och exporterades till glas-, tvål- och färgindustrin. I kuststäderna kom under 1800-talets andra hälft industrier att växa fram. Mest framträdande i Vasa var kvarnar, en bomullsfabrik och sockerframställning och i Jakobstad tobaksindustri och en ångsåg. I Gamlakarleby byggdes bland annat läderindustrin upp.

Dessa uttryck för österbottnisk framåtanda kunde inte skymma det faktum att förhållandena i Österbotten utvecklades mot en kris under 1800-talets senare del. Samhället repade sig relativt snabbt efter nödåren på 1860-talet och befolkningsökningen ledde till att en allt större del blev obesutten utan egen jord och med små möjligheter till utkomst. Resurserna räckte helt enkelt inte till för alla. Ett tecken på den samhälleliga krisen var den våldskriminalitet som utvecklades i Österbotten.<sup>16</sup> För många blev lösningen att lämna hembygden bakom sig och söka ett liv på annat håll. Av dem som emigrerade till Nordamerika var över hälften österbottningar. Men innan Amerika från 1880-talet började dominera utvandringen sökte sig de flesta österbottniska utflyttarna på 1860-talet till S:t Petersburg och på 1870-talet till Sverige. I sammanhanget får man inte heller glömma bort dem som flyttade till de södra delarna av Finland.

Österbotten förändrades under 1800-talet även på det mentala planet. Bland emigranterna fanns återvändare som förde med sig nya impulser till regionen. Idéerna om växthusodling och pälsdjursfarming kom denna väg. Socialt var skillnaderna i Österbotten relativt små, vilket var ett resultat av den fåtaliga adeln och emigrationen. Generellt var mottagligheten för arbetarrörelsen och socialismen, med undantag för städernas arbetarbefolkning, liten i regionen. Befolkningen i Österbotten var för jämlikhet men försvarade traditionella värden och stödde det borgerliga Finland. Den högerradikala Lapporörelsen längre fram på 1930-talet var en reaktion mot det man uppfattade att hotade samhällsordningen och visar på en kontinuitet i grundinställningen till samhällsförändringar. Väckelserörelserna var väl spridda i Österbotten och skulle kunna uppfattas som en protest mot överhetens försök att styra människors religiösa övertygelse, men även de låsta samhällsstrukturerna. En fortsättning på väckelserörelsernas relativa radikalism var ungdomsföreningarna som frodades i Österbotten, vilket vi ska återkomma till. Inom ungdomsrörelsen fostrades ungdomen främst till fosterländska samhällsmedborgare men även till en del av finskheten eller svenskheten beroende på språktillhörighet.

I Österbotten var skillnaden mellan svenskspråkiga och finskspråkiga områden allt annat än tydlig. Materiellt förelåg få skillnader mellan de svenskspråkiga kustbygderna och de inre finskspråkiga områdena. Under senare delen av 1800-talet skulle mobiliseringen av de nationella samlingsrörelserna leda till att en identitet som tydligare



byggde på språket växte fram. Svenska talades av mer än 90 procent av befolkningen i de österbottniska kustsocknarna. I städerna var mellan 10 och 15 procent av befolkningen finskspråkig. Detta ändrades snabbt i takt med den ökade industrialiseringen och inflyttningen av finskspråkig arbetskraft.<sup>17</sup>

På lokalplanet skapades kontaktytor och möten mellan människor särskilt genom småhandeln. Utbytet av varor ökade i takt med samhällsomvandlingen vilket medförde ökad konsumtion. Den ökade handeln innebar att svenskspråkiga mötte finskspråkiga som anlände till de österbottniska kuststäderna för att sälja sina varor. Handeln överskred även nationsgränserna när samer, norrmän, ryssar, svenskar och finnar sammanstrålade och bytte varor. Att språkskillnaderna skulle ha skapat problem eller att det skulle ha funnit hierarkier som byggde på språktillhörighet går inte att säga. Däremot var en viss del av handeln uppdelad mellan könen på så sätt att kvinnorna ägnade sig åt exempelvis smörhandel och männen samlades kring hästarna.<sup>18</sup>

### *Åland – rysk militär närvaro, seglation och separatism*

Den 16 mars 1809 utrymde general G. C. von Döbeln med en styrka på omkring 6 000 man de åländska öarna och marscherade över isen som täckte Ålands hav. Denna dramatiska händelse innebar att Åland kom i ryska händer. Övergången från krig till fred blev därefter relativ för den åländska befolkningen. Inkvarteringen av svenska soldater förbyttes mot en halvsekellång period av rysk militär närvaro. Inledningsvis fick de omkring 15 000 invånarna på Åland inkvartera och understödda den ryska garnisonen på mellan 3 000 och 5 000 soldater som var stationerade på ögruppen fram till sommaren 1854. År 1829 inleddes ett ryskt fästningsbygge vid Bomarsund. Vilken betydelse fästningsbygget fick socioekonomiskt för ålänningarna återstår att reda ut i detalj, men uppkomsten av en stadsliknande bebyggelse strax utanför Skarpans och den ryska garnisonens behov kom att påverka det omgivande åländska samhället. Själva bygget av fästningen skedde med specialkompetent personal från fastlandet och fångkompanier. Tillverkningen av tegel och en del annan materiel och behovet av livsmedel, bränsle, inkvartering och övriga tjänster för garnisonens officerare och manskap gav sannolikt en positiv ekonomisk effekt för ålänningarna. Fästningsbygget gav stora avsättningsmöjligheter för jordbruksprodukter.

Ålänningarnas relation till de ryska soldaterna hade två sidor. Med tanke på de månadslånga inkvarteringarna – det var inte ovanligt med tio månader – var det lugnt för en stor del av ögruppens befolkning fram till slutet av 1830-talet då kaserner tillkom vid Bomarsund. Men det förekom friktion och konfrontationer i samband med rymningar från fångkompanierna. I det begränsade geografiska rum som ögruppen och särskilt fasta Åland utgjorde kom soldater och lokalbefolkning att blandas, vilket gav upphov till äktenskap och familjeblandning. ”Fästningens tid” var även en period då nya impulser flödade in till ögruppen. Bomarsund med sin förstad var en kulturell smältdegel med män från hela det ryska imperiet. Kyrkorum och begravningsplatser behövdes för ett stort antal konfessioner: katoliker, protestanter, ortodoxa, muslimer och judar. Den ryska närvaron kom till ett slut i och med händelserna sommaren 1854 då Krimkriget nådde ögruppen. Fästningen besköts av brittiska örlogsfartyg och intogs slutligen av franska och brittiska trupper som sprängde det som återstod av den. Den åländska lojaliteten ifrågasattes av

Fästningen Bomarsund på Åland under beskjutning från brittiska och franska landbatterier under Krimkriget sommaren 1854. Den europeiska stormaktskonflikten nådde Finland och prövade finländarnas lojalitet mot det ryska kejsardömet. Fästningen sprängdes efter erövringen och i dag återstår en ruin.



de ryska myndigheterna, men ingenting som kunde tyda på förräderi uppdagades i utredningen som gjordes 1855. De svenska försöken att vinna ålänningarna för en svensk återerövring besvarades med tystnad av den åländska befolkningen.

Det åländska samhället genomgick under 1800-talet stora struktur-omvandlingar, i synnerhet när det gällde näringarna. Åland förvandlades från ett fiskeberoende landskap till en jordbruksbygd med en tidvis blomstrande sjöfartsnäring som byggde på befraktning. Åländska fartyg kom att angöra hamnar runt hela jordklotet. Jordbruket utvecklades genom utbildningsinsatser och förändrade förutsättningar för avsättning för jordbruksprodukter. Från att ha producerat för husbehov handlade det mer om att sälja ett överskott. Skillnaderna mellan fasta Åland och skärgårdsområdena blev tydliga. På fasta Åland utvecklades jordbruket medan skärgården var beroende av fiske och husbehovsseglation.

Seglationen förändrades radikalt under 1800-talet. Under de första årtiondena av rysk överhöghet fortsatte husbehovsseglationen inte minst på Stockholm med jordbruksprodukter, fisk och ved. Krimkriget innebar en kris och följdes under 1860- och 1870-talen av upp- och nedgångar på grund av det ostadiga utrikespolitiska läget med upproret i Polen och kriget mot Osmanska riket. Efter Krimkriget övergick seglationen alltmer från husbehovsseglation till fraktsjöfart med större fartyg. De åländska skutorna hade redan på 1830-talet allt oftare börjat segla österut till Åbo med ved och till Reval med strömming. På 1860-talet inleddes seglationen på hamnar utanför Östersjön på allvar. Mellan 1880 och 1914 kommersialiserades bondeseglationen. I Ålands enda stad Mariehamn, som grundades 1861, tog nya redare och handelsidkare säte och började driva större rederier med fartyg för djuphavsseglation. En enklare tillverkningsindustri tillkom och ljusfyror ledde fartygen, tidningar förkunnade nyheter från omvärlden och telefoner och telegrafer kopplade samman ögruppen med övriga världen. Inför första världskriget hade Åland i det stora hela utvecklats som övriga delar av de svenskspråkiga områdena.<sup>19</sup>

Ålänningarna och finlandssvenskheten är ett särskilt kapitel i den svenska samlingsrörelsens historia. Lojaliteten mot Finland och finlandssvenskheten var tydlig på Åland i början på 1900-talet. Fosterländska manifestationer som de av föreningen Ålands Vänner organiserade Runebergsfesterna och andra uttryck visar på det. I tidningen *Åland* framfördes budskapet att det var en plikt att fira Runebergs

födelsedag. Även svenska dagen började uppmärksammas och firas på allvar på Åland från 1908. Lantdagsreformen och den föregående storstrejken 1905 förde med sig förändringar även på Åland. Uppslutningen i strejken och motståndet mot förryskningen var stor. Redaktören för tidningen *Åland*, Julius Sundblom, framstod dessa år alltmör som en ledare för ålänningarna. I lantdagsvalen, som behandlas mer nedan, från 1907 fram till 1917 fick Svenska folkpartiet stort stöd på Åland och Sundblom, tillsammans med enstaka andra kandidater, vann säte i den nya finska enkammarlantdagen. Sundblom kom även att ingå i SFP:s centralkommitté fram till 1920. Det enda verkliga hotet mot SFP:s totala dominans på Åland var socialdemokratin. Men hösten 1917 hände någonting i stämningarna på Åland. Lojaliteten mot Finland rubbades. Tankar på en anslutning till Sverige väcktes mot bakgrund av kaoset i storfurstendömet och första världskrigets svallvågor. Men var ålänningarna svenskar? Ville de verkligen bort från Finland? Hur såg de på finlandssvenskhetens sak?

För majoriteten av ålänningarna inom eliten fanns en genuin känsla av att Finland var fosterlandet. Många av dem hade sina rötter på det finska fastlandet, och de som var födda på Åland hade fått sin utbildning på samma fastland. Sundblom var avgjort en fosterlandsvän och en förkämpe för svenskheten. Men vad den vanlige ålänningen ute i socknarna och på skärgårdsöarna egentligen kände för Finland som fosterland är svårare att säga. Trots alla manifestationer och fosterländska ledare i tidningen är det mycket osäkert om en finsk fosterländskärlek verkligen fanns rotad bland majoriteten av ålänningarna. Däremot fanns det sannolikt en stor samhörighetskänsla med de svenskspråkiga i Finland. Det som ändå var helt dominerande var att ålänningen varken kände sig som finne eller svensk utan som ålänning. I första hand var man ålänning och i andra hand finländare. Idén om ett åländskt ”folk” på kulturella och etniska grunder, trots att befolkningen blandats genom århundradena, blev starkare. När Finlands självständighet blev aktuell i och med första världskriget ställdes allt på sin spets. Det starka, rika och stabila Sverige sågs som en garanti för att ålänningarnas liv skulle få fortsätta som det alltid varit även inom ett finsknationellt Finland. Det var också dessa argument som framfördes av Sundblom och de ledande på Åland. Samtidigt fanns en känsla av att man förrådde svenskheten i Finland. En åländsk återförening med Sverige skulle ha negativa konsekvenser för den svenska kulturen i Finland, insåg man på Åland. Det var det

enda som gjorde ledarna för den separatistiska rörelsen som skapades sommaren 1917, och som kom att kallas Ålandsrörelsen, tveksamma. När kaoset tilltog hösten 1917 och inbördeskriget kastade sin skugga även över Åland blev rädslan för socialismen och finsknationalismen stor och stärkte separatismen.<sup>20</sup>

## Masspolitikens tidevarv – svensk politisk organisering med förhinder

### *Politisk samling – Svenska folkpartiets tillkomst*

Den begynnande masspolitikens tidevarv innebar nya spelregler för politiken. Redan före införandet av den allmänna rösträtten 1906 väcktes diskussioner som pekade mot en kommande demokratisering. Omläggningen av röstförfarandet inom borgarståndet hotade att förändra majoriteten i ståndet och ge de finskspråkiga det definitiva politiska övertaget eftersom de redan hade makten i prästeståndet och bondeståndet. Detta hot föranledde en mobilisering bland de svenskspråkiga och ledde till ett partimöte 1896 som brukar anses vara det första i sitt slag i Finland. Resultatet av mötet blev Svenska partiet. På partimötet samlades 741 ledamöter av vilka de flesta kom från Helsingfors och övriga Nyland. De bildade var mest välrepresenterat. Förutom att det föreslogs att röstförfarandet i borgarståndet skulle överföras till en särskild delegation kom också skolfrågor upp till diskussion. Även den svenska allmogens inställning till sitt modersmål var på tapeten, en diskussion som innebar den första egentliga konfrontationen mellan den bildade eliten och allmogen inom Svenska partiet om det politiska inflytandet. Partimötet lade på många sätt grunden för ett folkligt inriktat parti.

Det krävdes på många håll en vitalisering av politiken bland de svenskspråkiga. Den så kallade oktoberkommittén utarbetade ett förslag till ett nytt parti. Det nya partiet behövde ett program och skulle vara konstitutionellt, frisinnat och folkligt och värna om de svenskspråkigas livsvillkor och intressen. Konkret innebar det allmän rösträtt, utökad makt åt lantdagen vad gällde skatter och budget, religions- och samvetsfrihet, näringsfrihet, organisationsfrihet för arbetare och likställighet för kvinnor. Dessutom ville man samla de lägre klasserna med en politik för ett skolsystem för alla, nykterhet, arbetarskydd och

den svenska befolkningens rätt till jorden. När det gällde språkfrågan skulle partiet driva rätten att använda svenska i kommunikationen med myndigheter och undervisning på svenska på alla nivåer i utbildningssystemet. Den 20–21 maj 1906 samlades ett partimöte som formellt grundade det nya partiet och utsåg Elias Öhman till ordförande för Svenska folkpartiet. Öhman representerade kontinuiteten eftersom han hade varit med i ledningen för Svenska partiet. Vice ordförande blev Axel Ålenius från Åbo, sedan tidigare medlem i borgarståndet. Den andre vice ordförande Johannes Klockars från Kronoby representerade de nya regionala krafterna. En centralstyrelse organiserades i Helsingfors och snabbt hade partiet etablerat kretsar i övriga delar av landet och ett åttiotal lokalstyrelser med över 50 000 medlemmar. Inte mindre än 45 procent av partiets presumtiva väljare var medlemmar – man tänkte att alla röstberättigade svenskspråkiga tillhörde denna grupp. Partiet hade från början en stor mängd organisationer, vänstergrupper, jordbrukarförbund och andra anslutna.

Det första enkammarlantdagsvalet 1907 etablerade ett röstningsbeteende som på många sätt kom att gälla in i vår egen tid. Av de röstberättigade svenskspråkiga fick SFP 70–80 procent av rösterna. Samtidigt samlade Socialdemokraterna 10–15 procent av de svenskspråkiga. Det betyder att den svenskspråkiga befolkningen hade absorberats av den svenska samlingsrörelsen och i stor utsträckning röstade utifrån språk. I valet fick partiet 29 lantdagsplatser som besattes med 17 personer som tidigare hade varit ledamöter i ståndslantdagen. De största framgångarna fick partiet på landsbygden där bönder och fiskare hade tagit till sig av den svenska samlingsrörelsens mobilisering och påverkats av agitationen om betydelsen av ”den svenska jorden”. Trots att det kulturnationalistiska Agrarförbundet uppkom samma år höll de svenskspråkiga sig till SFP. En grupp som var svår för SFP att komma åt var de jordlösa som inte röstade alls eller stödde andra partier. En tredjedel av rösterna på SFP kom från stadsbor, vilket sannolikt hade att göra med de starka kontakterna mellan landsbygden och de svenskspråkiga kuststäderna. Svenskspråkiga arbetare i de stora städerna Helsingfors och Åbo röstade till stor del på SFP. På landsbygdens bruksorter visade det sig att de svenskspråkiga arbetarna valde att rösta på Socialdemokraterna i stället. Skälet var antagligen motståndet mot den patriarkala samhällsstrukturen och segregeringen. Vid bruken fanns en svensk socialdemokratisk mobilisering som SFP inte kunde utmana. Medlemmarna i de svenskspråkiga arbetar-

föreningarna i dessa bruksmiljöer valde i stor utsträckning den röda sidan i det inbördeskrig som bröt ut 1918.

Framgången för SFP i det första valet skapade en tydlig gräns mellan finskspråkiga och svenskspråkiga. Partiet fick fler mandat än vad det borde ha fått i förhållande till de svenskspråkigas andel av befolkningen. På längre sikt skulle den demografiska verkligheten minska partiets inflytande och även urbaniseringen försvagade SFP:s starkaste fästen på landsbygden. Men valframgångarna var inte ett självklart uttryck för en starkt sammanhållen svenskhetsrörelse. Partiet hade från början karaktären av att vara ett paraplyparti på nationell nivå och ett kommunparti ute i bygderna. För många var partiet mest ett parti som uppbar de svenska traditionerna och det svenska kulturarvet – inte så mycket ett ideologiskt parti.

### *En splittrad svenskhetsrörelse*

Införandet av enkammarlantdagen 1906 skapade en stor finskspråkig dominans i inrikespolitiken. I de nya politiska partierna och i en rad fristående samhällsorganisationer verkade fennomaterna för sin finskhetspolitik. I det nya, mer fria politiska klimat som uppstod efter 1906 med ökad press- och yttrandefrihet spetsades den politiska debatten till. Under några år blossade åter språkstriden upp som en fortsättning på 1800-talets strider. Klyvningen av många samhällsliga institutioner och fria organisationer i en finskspråkig respektive svenskspråkig del ökade motsättningen. En radikal fennomansk falang som krävde en fullständig förfinskning av det offentliga Finland, Finskhetsförbundet (Suomalaisuuden Liitto), grundades 1906. Namnbytesaktioner fyllde tidningarna med listor på personer som ändrade sina svenskklingande namn till finska motsvarigheter, till exempel i samband med 100-årsdagen av J. V. Snellmans födelse i maj 1906. På svenskspråkigt håll noterade man lakoniskt att inte ens Snellman hade bytt sitt eget namn. Inte mindre än 70 000 finländare lät förfinska sina namn under storfurstendömet:s sista årtionden. De svenskspråkiga svarade på den fennomanska utmaningen med att isolera sig, organisera sig och göra front genom hätska utfall som på finskspråkigt håll uppfattades ha sitt ursprung i den gamla svenska eliten som gav uttryck för sin nedlåtande attityd gentemot den stora massan av finskspråkiga. Svenskspråkiga grupperingar med grumliga etnokulturella och rasbiologiskt färgade idéer ökade motsättningarna.

### Nationalförfalskningen



På denna skämtteckning som ingick i tidningen *Fyren* den 12 maj 1906, på hundraårsdagen av J.V. Snellmans födelse, blickar Snellman ner på dem som förfinskade sina svenskklingande namn dagen till ära. Namnbyten var ett konkret tecken på den finsknationella mobiliseringen från mitten av 1800-talet. Snellman själv förfinskade inte sitt eget namn.

För svenskheten gällde det att samla sig mot finskhetsivrarna, men det var långt ifrån enkelt att skapa en enad rörelse.

Den svenska mobiliseringen hade genom uppkomsten av Svenska partiet 1896 bidragit till att hejda förfinskningen av samhällseliten. Men Svenska partiet var på samma sätt som dess efterföljare Svenska folkpartiet starkt splittrat, vilket även gällde för den svenska samlingsrörelsen i allmänhet. Inom rörelsen dominerade bygdesvenskheten förstärkt av liberaler som tagit avstånd från fennomani under språkstriden. Ålänningarna drev från 1917 sin egen kamp för anslutning till Sverige, och när det inte lyckades inriktades kampen i stället på att uppnå och försvara självstyrelse. Den svenskspråkiga eliten och stadsbefolkningen i södra Finland hade inte alltid så mycket gemensamt med landsbygdsbefolkningen i Österbotten. Fraktionerna var många inom den svenska samlingsrörelsen som på det hela taget egentligen inte kunde samlas kring någonting annat än språket och möjligtvis försvaret av konstitutionen och lagarna. Liberalerna inom rörelsen betonade kulturarvet och Finland som en västerländsk rättsstat. Till



detta kan läggas att den svenska eliten många gånger ekonomiskt och politiskt agerade självständigt utanför den samlade svenskheten.

Inom SFP fanns flera grupperingar som skapade friktioner. Det är uppenbart att partiet hade stora problem att samla den socialt och geografiskt heterogena svenska befolkningen under ett program. Den fråga som var svårast att hantera var den sociala. Om SFP kunde inordna den svenskspråkiga arbetarrörelsen skulle röstunderlaget öka betydligt. Försök att utveckla ett mer socialliberalt partiprogram gjordes av liberaler inom SFP för att partiet skulle kunna svara mot arbetarklassens önskemål. Dessa försök strandade på det borgerliga motståndet. Den kultursvenska falangen motsatte sig helt enkelt en social vridning av politiken. SFP hade svårt att komma ifrån sitt fokus på landsbygdens allmog – något som egentligen tillhörde en svunnen tid och det gamla ståndssamhället. Den socialdemokratiska arbetarrörelsen hade bland annat tillkommit för att agitera mot ”de svenska herrarna”, och SFP uppfattades trots allt av många i de lägre befolkningslagren som storböndernas och herrarnas parti. Partiet misslyckades helt enkelt med att nå de svenskspråkiga arbetarna. Partiet betonade också svenskhet – inte tvåspråkighet. Många svenskspråkiga arbetare förlorade sitt svenska språk eftersom svenskan inte var en lika stor tillgång i fabriker som i affärsvärlden. Trots att SFP ville samla de svenskspråkiga under en fana innebar gränsen mot finskheten och inte minst socialismen att de största befolkningsgrupperna inte kunde inordnas i partiet.

Partiet valde att inte tvinga olika fraktioner samman utan mer inrikta sig på att fungera som en sammanhållande paraplyorganisation som drev de konstitutionella frågorna och rättigheter för de svenskspråkiga. De olika fraktionerna och intressegrupperna gavs fritt spelrum att driva olika frågor enskilt. I december 1907 bildades en vänstergrupp inom SFP som kan betecknas som den första seriösa fraktionen inom partiet. Fraktionen drev en egen politik i det mesta utom nationalitetsfrågan. År 1919 skapades en ny fraktion under namnet Svenska republikanska vänstern, från 1920 med namnet Svenska vänstern. Samverkan mellan SFP och Svenska vänstern blev kantad av konflikter, uteslutningar, avstängningar och en massa taktiska abrovinker när det gällde valförbund. Ledaren för Svenska vänstern Georg Schauman kom att sitta som ensam riksdagsman i opposition en kort period innan han återvände till SFP. År 1931 grundades slutligen det helt fristående partiet Svenska vänstern som 1946 ändrade sitt

namn till Svenska frisinnaade partiet, men verksamheten avstannade från 1950 på grund av nya utbrytningar. Arbetets Vänner var för sin del en borgerlig kulturförening som samarbetade med politiska partier för att uppnå sina mål om social utjämning. Gruppen gick aldrig upp i SFP men uppmanade sina medlemmar att ansluta sig till partiet. Fler fraktioner uppstod inom partiet. I Österbotten bildades en lantmannagrupp 1913 och ett nationellt lantmannaförbund bildades 1917. Andra exempel är olika sammanslutningar för nykterhet och Svenska kvinnoförbundet i Finland, som grundades 1907.

Det var inte bara de sociala frågorna som skapade splittring. På 1910-talet uppstod en radikal bygdesvensk gruppering bland unga svensksinnaade akademiker som en lokalförening till Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet med säte i Göteborg, Östsvensk Samling. Grupperingen pläderade för ett närmande till Sverige och uppfattade att de svenskspråkiga i Finland var etniskt och rasligt olika från finskspråkiga befolkningen, och snarast skulle ses som ”östsvenskar”. Denna gruppering fick aldrig något större inflytande inom SFP men den bidrog till att försvåra samlingen kring en gemensam ideologi. De flesta av anhängarna accepterade trots allt situationen efter språklagens införande och deltog inom SFP, men de kom att vara aktiva i organisationer utanför partiet där de framförde mer radikala och nationalistiska budskap. I detta sammanhang kan nämnas Artur Eklund som var aktiv som journalist och inom olika idrottsförbund och en av de mer uttalade rasivrarna på 1910-talet. Som tydligt monarkistisk och högersinnad riksdagsman 1917–1922 arbetade han för Finlands självständighet. Men alla östsvenskhetsivrare var långt ifrån rasivrare eller monarkister. Författaren Arvid Mörne var en aktör som på många sätt var mer typisk för grupperingen än Eklund. Mörne talade till den svenska landsbygdsbefolkningens försvar mot förfinskningen av samhället och den högborgerliga finlandssvenskheten. I många avseenden sympatiserade den demokratiskt sinnade Mörne med vänstern och han förfärades över inbördeskrigets fasor 1918.

### *Kvinnokamp på svenska*

En särskild del av den politiska mobiliseringen under 1800-talet var kvinnors höjda röster för lika rättigheter som männen i ett samhälle där en patriarkal grundstruktur rådde. Kvinnor började organisera sig redan under första hälften av 1800-talet, långt innan frågor om

kvinnors lika rättigheter kom upp i den politiska debatten. De tidiga kvinnoföreningarna verkade för välgörenhet, men snart kom även ekonomiska och politiska frågor upp på agendan. Högreståndskvinnor samlades i så kallade fruntimmersföreningar. På samma sätt som föreningslivet delades efter språket kom kvinnor och män i städerna att ha skilda föreningar, medan de på landsbygden var gemensamma.

Den verkliga politiska mobiliseringen inleddes under 1800-talets andra hälft då kvinnosaksorganisationer på allvar organiserades. År 1884 grundades den tvåspråkiga Finsk kvinnoförening. Föreningen blev med tiden enspråkigt finsk och 1892 bröt sig en grupp ur och bildade Kvinnosaksförbundet Unionen. På ytan var orsaken missnöje med framför allt ordförande Alexandra Gripenbergs auktoritära ledarskap, men schismen handlade sannolikt på djupet mer om språkmotsättningar och olika syn på kvinnokampens inriktning. Gripenberg var fennoman och hade framträdande konservativa och kristna värderingar. En fråga som inställer sig är om den viktigaste skiljelinjen inom den växande kvinnorörelsen var språktillhörigheten eller synen på hur kampen skulle föras och vilken plats kvinnan skulle ta i det framtida samhället. Det fanns även rent socialistiska kvinnoföreningar – bland annat Arbetarkvinnoförbundet (Työläisnaisliitto) från 1900 – som visar att klasstillhörigheten var viktigare än språkfrågan.

Den första vågens kvinnokamp handlade om att vinna formella medborgerliga rättigheter. Åtminstone formellt jämställdes kvinnorna med männen på en rad områden från 1800-talets slut fram till 1920-talet. Redan 1906 kunde kvinnor i storfurstendömet Finland som de första i Europa rösta i nationella val och väljas till den nationella folkförsamlingen. Vid det första valet 1907 kom 19 kvinnor att ta plats i lantdagen, bland dem Alexandra Gripenberg som representerade Finska partiet eller de så kallade gammalfinnarna.

Svenska folkpartiets lantdagsledamot Annie Furuholm medverkade till att 1907 skapa Svenska Kvinnoförbundet som en från SFP fristående organisation. En utbrytargrupp från föreningen, den så kallade Tolvan, kom att verka inom partiet. Föreningen anslöts slutligen 1946 till SFP som partiets kvinnoavdelning. Furuholm var Svenska Kvinnoförbundets första ordförande och drev i jämförelse med Gripenberg en mycket mer liberal politik med stark anknytning till sin riks-svenska väninna Ellen Keys syn på kvinnans ställning.

Ytterligare en pionjär och förgrundsfigur i den tidiga kvinnokampen var läraren och rektorn Lucina Hagman som deltog i grundandet

av Kvinnoaksförbundet Unionen och blev dess ordförande. Hagman drev på ett intressant sätt kvinnofrågorna över partigränserna och höll sig i huvudsak utanför partipolitiken även om hon från 1907 satt i lantdagen som representant för Ungfinska partiet. Man kan säga att hon på många sätt ideologiskt inordnade sig mitt emellan Gripenberg och Furuhjelm.

### *Mental kris och inre isolering – flykten till historien och rasfrågan*

Situationen för svenskheten uppfattades av många som mörk i början av 1900-talet. Kanske fanns det skäl till oron. Den intellektuella eliten hade tunnats ut genom flytt till S:t Petersburg eller förfinskning. De svenskspråkigas andel minskade genom utvandring, urbanisering och assimilering i finskheten. För eliten var det en form av besvikelse att det svenska folket, när det väl hade ”upptäckts”, försvann till Amerika eller in i industrin. De som skulle bruka jorden, som var så viktig för det finlandssvenska kulturarvet, valde en annan väg. Den svenskspråkiga arbetarbefolkningen började sakta byta språk till finska i allt större utsträckning. Dessutom ökade inflyttningen av finskspråkiga till kustbygderna. Arbetsgivarna rekryterade gärna billig finskspråkig arbetskraft. Jorden övergick genom utvandring och inflyttning alltmer i finskspråkigas händer. Demografin talade tydligt mot den svenskspråkiga befolkningen. Även de svenskspråkigas dominerande ställning inom den högsta förvaltningen urholkades. De svenskspråkiga höll på konstitutionen under förryskningen och kom ofta att avsättas, vilket påskyndade processen. Det fanns de inom den svenskspråkiga eliten som i sina mörkaste stunder uppfattade att den krympande svenskspråkiga ämbetsmannakåren stod ensam mot Ryssland och fennomanerna.

Finskans frammarsch innebar att den ganska snart dominerade när det gällde litteratur, tidningar, studenter och skolor. Reaktionen var att närmiljön blev viktigare för de svenskspråkiga. Ute på landsbygden var stämningarna mer positiva än bland eliten som fanns i städerna. Tyngdpunkten för mobiliseringen i masspolitikens tidevarv kom därför att flyttas ut på landsbygden. Den nya moderna svenskheten var bygdesvensk och fokuserade geografiskt på Svenskfinland och folklig kultur. Dessutom var den demokratisk och borgerlig – inte längre elitistiskt aristokratisk. Decennierna före första världskriget var en period av inre bygdesvensk kolonisation. Alla sympatiserade

inte med denna inriktning och kände sig inte riktigt hemma i den nya svenskhetsrörelsen.

I den finlandssvenska litteraturen fanns det en känsla av utanförskap, inåtvändhet och självupptagenhet kring den egna identiteten. Samhällsutvecklingen uppfattades som negativ och fiendskap från ryssar och finnar mötte de svensktalande. Den svenskspråkiga gruppen minskade och marginaliserades politiskt. De svenskspråkiga i Finland satt bildligt talat på ett isflak som sakta smälte – en klassisk metafor som förekom i samtiden. Många inom den finlandssvenska borgerligheten hade en pessimistisk syn på tillvaron. För en del gick det så långt att de funderade på att emigrera eller gå i exil. Andra valde en form av inre exil och författare hängav sig åt intellektuella diskussioner på Helsingfors kaféer. En del valde att engagera sig i den framväxande aktivismen – de anslöt sig till jägarrörelsen och sökte sig till Tyskland för militär utbildning.

Ett sätt att hitta en mening med tillvaron var att söka sig bakåt i historien. Kritiken av samtiden tog sig ofta uttryck i ett sökande efter identiteten i det förflutna. Vikingaromantik och folktraditioner kunde ge kraft åt ideal som hotades av det moderna livet. En rad finlandssvenska författare gav luft åt denna vilja att romantisera. Arvid Mörne skrev om vikingatiden, Jacob Tegengren idealiserade bondesamhället och Jarl Hemmer romantiserade det patriarkala bysamhället, för att nämna några. De svenskspråkiga historikerna kämpade på två fronter: dels mot rikssvenskarnas oförståelse för villkoren i Finland, dels mot den fennomanska teleologiska historien där det finsknationella självständiga Finland var en självklar slutstation för all historisk utveckling. Dessutom snävade de svenskspråkiga in på lokal folkkultur och släktforskning som en reaktion på finskhetens hot.

En annan tendens var intresset för rasteorier. Rasygien spred sig i Europa på 1910-talet och blev alltmer aktuell i Finland efter inbördeskriget. Intresset grundade sig i en rädsla för urbaniseringens och industrisamhällets skadliga inflytande, och i en oro för emigration och låga födelsetal. Rasbegreppet och rasbiologin var på många sätt otidliga och backades upp av en biologisk forskning som lämnade mycket övrigt att önska när det gällde metoder och slutsatser. Trots att rasbiologin var ytterst tveksam ur vetenskaplig synvinkel fungerade den desto bättre som utgångspunkt för en rasistisk ideologi. I Finland fick rasbiologin emellertid aldrig något ordentligt fäste. De organisationer som arbetade med rasygien och folkhälsofrågor inom den fin-

landssvenska befolkningen – Florinska kommissionen och Samfundet Folkhälsan – var privata organisationer som inte kan jämföras med det statligt finansierade rasbiologiska institutet i Uppsala.

Mer betydelsefulla än förespråkarna för rasbiologin blev de som anslöt sig till tanken om att det väsentliga är kulturen. De så kallade kulturbärarna – från det tyska *Kulturträger* – menade att kulturen utvecklades genom långa inlärningsprocesser, praxis och erfarenhet. Kulturen hade ingen direkt koppling till ras och fanns inte i generna utan i kulturella institutioner som lagböcker, litteratur och språk. I Finland kom *Kulturträger*-perspektivet fram i diskussionen om fenomanin, nordismen och svekomanin.

Även rent rasistiska diskussioner tog form under 1910-talet. Tankarna på att det skulle finnas raskopplade skillnader mellan svenskar och finnar underblåstes i en tid då motsättningarna hårdnade och känslan av utsatthet blev mer påtaglig från svenskt håll. En grupp svenskspråkiga studenter i Helsingfors gav i antologin *Svenskt i Finland*, som utkom 1914, uttryck för en del rasinriktade uppfattningar även om det mesta som presenterades var vanliga demografiska och regionala studier. Studentledaren Artur Eklund ansåg att den svenskspråkiga allmogen var rasrenare än den finskspråkiga. Svenskarna hade germanska rasegenskaper som gjorde att de enligt Eklund var ”landets ryggrad kulturellt och politiskt”. Skillnaderna mellan svensk och finsk ras undersöktes av ras- och språkforskaren Rolf Nordenstreng som publicerade flera studier i vilka han försökte beskriva rasskillnaderna mellan de båda befolkningsgrupperna.

Talet om rasskillnader väckte stor ilska på finskspråkigt håll. Den så kallade mongolteorin, att finnarna härstammade från mongolerna, som lanserades av den tyske antropologen Friedrich Blumenthal, gjorde inte saken bättre. Det förekom även inslag av direkt humor i diskussionerna – på ett skämtsamt sätt berättades en anekdot om en medlem av släkten Kihlman som klarade ut problematiken: ”Ni förstår, jag har en bror som är viking och en som är mongol. Själv har jag ännu inte bestämt mig.” Uppfattningen om rasskillnader i allmänhet mellan finnar och svenskar och i synnerhet mongolteorin motsades även bland de svenskspråkiga. Det var enligt de flesta uppenbart att folkgrupperna i Finland hade blandat sig med varandra och att Blumenthals teori saknade grund. Trots att viktiga förgrundsfigurer som författaren och SFP-politikern Eirik Hornborg motsatte sig rasidéerna kom de att dyka upp under kortare perioder utan att för den skull bli

dominerande. Många förhöll sig mycket skeptiska till tankegångarna om rasbiologi och rasideologi men de låg i tiden och diskuterades på ett sätt som vi i dag kan känna oss mycket främmande inför.

## Självständighet, inbördeskrig och republik – en nation, två språk

### *Aktivismen och jägarrörelsen på svenska*

Första världskrigets utbrott 1914 skapade en helt ny situation i Finland. Det som skulle komma att ske i Finland de kommande åren var på det stora hela en bieffekt av världskriget. Det ryska kejsardömets kollaps, revolutionen i Ryssland, den finska självständigheten och det därpå följande inbördeskriget mellan vita och röda med tysk och bolsjevikisk intervention kan bara förklaras mot bakgrund av världskriget för att inte bli obegripliga.

I storfurstendömet Finland fanns en relativt stor mängd ryska trupper. Ryssarna hade vidtagit försvarsförberedelser på Åland – i strid med internationell rätt – och utökat försvarsanläggningarna vid Finska viken. Inte minst hade ryssarna förstärkt befästningarna i närheten av Helsingfors. På redde vid Sveaborg och Helsingfors låg dessutom stora delar av den ryska Östersjöflottan. I Finska viken minerades farvattnen systematiskt och systemet av kustbatterier skulle stoppa en eventuell tysk marin framstöt mot S:t Petersburg. Det finska samhället var på det hela taget verkligt civilt. Sedan upplösningen av den indelta armén från den svenska tiden 1809 hade endast ett antal bataljoner värvats och utbildats i Finland för rysk tjänst.<sup>21</sup> Åtta skarpskyttebataljoner organiserades dessutom med värnpliktiga efter 1878 men upplöstes 1901. Försöken att skriva ut finländare för värnpliktstjänstgöring efter detta hade strandat på både aktivt och passivt motstånd i Finland. I början av 1900-talet fanns inga inhemska trupper i Finland. Däremot tjänstgjorde ett antal finländare i den ryska kejsarliga krigsmakten, bland dem generalen Gustaf Mannerheim.

Finland kom till en början knappt att beröras av världskriget till skillnad från Baltikum på andra sidan Finska viken. Hotet om en tysk landstigning i södra Finland blev inte verklighet förrän våren 1918 i samband med inbördeskriget – men då med den vita regeringens stöd. Sverige förhöll sig neutralt men genomförde under våren

1918 en aktion mot Åland, vilket vi ska återkomma till. I själva verket upplevde Finland under krigets första år fram till 1917 en viss högkonjunktur på grund av leveranserna till den ryska krigsmakten samtidigt som handeln västerut begränsades. Under 1917 kom denna fördelaktiga situation till ett mycket abrupt slut, och i stället kastades Finland in i ovisshet och ökade spänningar som bidrog till att utlösa inbördeskriget våren 1918.

Hösten 1914 hade man särskilt i svenskspråkiga studentkretsar börjat fundera på att det nu kunde vara rätt läge att mer aktivt verka för en finsk självständighet. Ett led i att uppnå detta var att ge unga män militär utbildning. Tanken var att i ett gynnsamt ögonblick agera för att frigöra Finland från Ryssland. Aktivismen gick därmed in i en mer militär fas. Till Tyskland sändes i smyg unga män för att utbildas vid den för ändamålet upprättade 27:e kungliga preussiska jägarbataljonen med ansvar på Rigafrenten. I en första våg reste 189 män, av vilka två tredjedelar var svenskspråkiga, till lägret i Lockstedt nära Hamburg. Så småningom växte det sammanlagda antalet jägare till mer än 2 000 man. De svenskspråkiga dominerade bland de som blev underofficerare och officerare vid återkomsten till Finland. Lite förenklat kunde man säga att jägarbataljonen bestod av svenskspråkigt befäl och finskspråkiga soldater. Det fanns en irritation bland de finskspråkiga i bataljonen över det faktum att de svenskspråkiga i större utsträckning blev chefer, men detta ledde aldrig till en öppen konflikt.

Största delen av manskapet i jägarbataljonen kom från Österbotten. Orsaken var sannolikt det geografiskt gynnsamma läget med närheten till Sverige för den illegala resan till Tyskland. Men det handlade också om att befolkningen i Österbotten, men även i Nyland, hade obstruerat värnpliktsuttagen under strejken 1902–1904. Även i övrigt var de områden med stark aktivism. En av de mest flitigt använda etappvägarna gick över Kvarken och Umeå. Från de österbottniska orterna Vörå och Replot reste 28 respektive 23 män vilket var det högsta antalet för enskilda mindre områden. Av bataljonens omkring 2 000 man utgjorde de svenskspråkiga i slutänden en fjärdedel. Självständighetsaktivismen och jägarrörelsen var de sista allfinländska rörelserna som leddes av svenskspråkiga. Genom denna aktivism bidrog de sannolikt till att säkerställa svenskan som ett nationalspråk i den republik som ännu inte hade sett dagens ljus. I tre decennier framåt skulle dessutom dessa svenskspråkiga jägarofficerare



inneha de flesta högsta militära befattningarna och inte minst göra tjänst i den avgörande prövningen för Finland 1939–1945.

En annan del av aktivismen och de militära förberedelserna var vapensmugglingen. Från Västerbotten och Umeå skedde smugglingen med små båtar. Större leveranser kom med större fartyg från Tyskland. Bland annat genomförde fartyget *Equity* två lossningar av vapen i Maxmo och Larsmo hösten 1917. Vapnen gömdes i stor utsträckning i svenskspråkiga områden i Österbotten. Vapensmugglingen skedde med stora risker för de inblandade då ryska patruller ständigt var i rörelse och sökte efter vapen och smugglare.<sup>22</sup>

### *Självständighet och inbördeskrig – klass och språk*

Aktivismen övergick 1917 till att inte bara inrikta sig på en uppgörelse med de ryska trupperna i Finland. Hösten 1917 präglades av social oro med strejker och ökade politiska motsättningar. Det allt svårare försörjningsläget bidrog till oron. En borgerlig senat stöddes av en majoritet i lantdagen och kunde få igenom beslutet om en självständighetsförklaring den 6 december 1917. Finlands självständighet accepterades av bolsjevikregeringen i Rådssryssland vid årsskiftet 1917–1918, men Lenin räknade med att det skulle ske en arbetarrevolution i Finland och bolsjevikerna uppmanade i januari 1918 socialdemokraterna att inleda en revolution. Inom de socialistiska grupperingarna inleddes en diskussion, och slutligen tog de som förordade en väpnad aktion överhanden.

Det utrikespolitiska läget där tyskarna pressade på och fronten sakta rörde sig österut i Ryssland påverkade tydligt händelseförloppet i Finland. Om tyskarna skulle kunna anfalla via Finland skulle det militära läget försämrans radikalt ur rysk synvinkel. Inbördeskriget mellan den lagliga borgerliga vita sidan och de revolterande röda kan på många sätt ses som en del av den tysk-sovjetiska kampen. Bolsjevikerna ville se ett socialistiskt maktövertagande i Finland för att garantera denna del av det före detta ryska imperiet åt det bolsjevikiska Sovjet och förbättra förhandlingspositionen i de pågående tysk-sovjetiska samtalen i Brest-Litovsk. Tyskarnas agerande handlade inte bara om stöd åt den borgerliga, vita sidan i finska inbördeskriget, utan styrdes minst lika mycket av viljan att påverka utvecklingen i Ryssland. De rödas nederlag i inbördeskriget i april–maj 1918 föregicks av en framgångsrik tysk offensiv i Baltikum och Ukraina och avrundades med freden

i Brest-Litovsk den 3 mars 1918. Detta tvingade Rådssryssland ut ur första världskriget och lämnade de röda i Finland ensamma i kriget mot de vita.<sup>23</sup>

Men det fanns naturligtvis även avgörande inrikespolitiska drivkrafter. En viktig ingrediens i den politiska och militära mobiliseringen på socialistiskt och borgerligt håll i Finland blev uppsättandet av röda arbetargarden och vita skyddskårer. Den borgerliga regeringen fattade i januari 1918 beslut om att skyddskårerna skulle utgöra stommen i Finlands ordningsmakt för att få medel att stävja oron i landet. Kritiken från socialdemokraterna lät inte vänta på sig. Vänstern uppfattade beslutet som ett direkt hot riktat mot arbetarklassen.

Österbottens svenskspråkiga orter kom att tillhöra kärnområdena för den vita sidans mobilisering och kraftuppbyggnad efter utbrottet av det röda socialistiska upproret i januari 1918. Den borgerliga regeringen kunde till stor del fly och sätta sig i säkerhet i Vasa och därifrån organiserade Gustaf Mannerheim den vita armén. I Vörå byggdes en befälsskola upp och från Tyskland anlände jägarna för att utgöra befäl i den armé som snabbt skapades ur ingenting. De ryska trupperna i Vasa hade kunnat avväpnas och den vapenmateriel som därmed hamnade i den finska regeringens händer var synnerligen värdefull. I Nyland var läget ett helt annat. Området kom att ligga inom den röda sidans kontroll och de vita skyddskårerna var tydligt i underläge. Situationen på Åland präglades av stark oro till följd av en stor rysk garnison och intervention av både röda garden, vita skyddskårer, svensk militär och tyska trupper. Med vilken sida valde de svenskspråkiga att sympatisera i inbördeskriget?

Egentligen är den frågan fel ställd. Skiljelinjen i inbördeskriget gick inte i första hand efter språk. De svenskspråkiga fanns i alla samhällsklasser och var geografiskt spridda. Att exakt klarlägga hur sympatierna fördelade sig utifrån språktillhörighet är inte möjligt. Den traditionella bilden av finlandssvenskarna som vita under inbördeskriget har till stor del präglat minneskulturen kring inbördeskriget. Det finns all anledning att ifrågasätta bilden.<sup>24</sup> Av de drygt 2 000 svenskspråkiga som stupade eller dog på annat sätt i inbördeskriget – av mer än sammanlagt 37 000 döda – hade 1 116 kämpat på den röda sidan och 683 på den vita sidan.<sup>25</sup> Dessa siffror visar att förlusterna på den röda sidan var betydligt större än på den vita sidan. Orsaken var till stor del att den vita sidan vann kriget och att de flesta av de röda faktiskt dog till följd av utrensningar och förhållanden i fånglägren efter det

att striderna avslutats. Antalet döda bland svenskspråkiga arbetare var stort. Det kan möjligtvis förklaras med att den vita terrorn drabbade de svenskspråkiga bruksorterna i Nyland särskilt hårt. De svenskspråkiga skyddskårerna som verkställde arkebuseringarna drevs sannolikt av ett särskilt hat då de uppfattade att de svenskspråkiga arbetarna begått dubbelt förräderi – ett mot den borgerliga rättsstatens principer och ett mot det svenska kulturarvet. Av de 10 000 medlemmarna i Finlands svenska arbetarförbund dog en åttondedel och tre fjärdedelar satt i fångläger under någon period.

För den svenskspråkiga arbetarklassen handlade det inte om att välja sida utifrån språket utan mer om att följa sina klassfränder. Svenskspråkiga arbetare kämpade på båda sidorna i inbördeskriget. I de nyländska arbetarsamhällena som Billnäs eller i Helsingfors levde den svenskspråkige arbetaren under samma villkor som sina

Avrättning av röda i Varkaus bruk under inbördeskriget i Finland 1918. Kriget delade befolkningen efter klass och inte efter språk. De flesta svenskspråkiga som dog i kriget deltog på den röda sidan.



finskspråkiga arbetskamrater. Samtidigt var det att man valde den ena eller den andra sidan inte alltid en aktiv handling – inte ens ett genomtänkt politiskt val.<sup>26</sup> Många av de som slogs i den vita armén var utskrivna värnpliktiga, och på den röda sidan drogs många med genom gruppträck och allmän lojalitet mot kamrater. Det gick inte att hålla sig undan. På den vita sidan valde man att poängtera kampen för självständighet, eller frihet, mot ryssar och socialister som ville förhindra att ett självständigt Finland uppstod. Kriget uppfattades som ett frihetskrig. På den röda sidan handlade det om klasskamp och bolsjevikisk propaganda. Språkfrågan har inte ett förklaringsvärde när det gäller att förstå var gränsdragningarna gick mellan människor i inbördeskriget 1918.

Trots språkfrågans underordnade betydelse finns det en synnerligen svår och viktig fråga som bör tas upp. Deltog svenskspråkiga på



den vita sidan i större utsträckning än finskspråkiga i övergrepp och brott mot det vi skulle uppfatta som krigets lagar? En uppfattning som ibland dök upp bland svenskspråkiga under och strax efter kriget var att det inte var de som stod för brutaliteten. Det var förbehållet de finskspråkiga mer ”primitiva” soldaterna. Härvidlag anspelade man på tanken att de svenskspråkiga skulle besitta en högre bildning och rentav vara av ett annat folk som stod över barbariet. I Österbottens svenskspråkiga trakter finns ännu i dag en spridd uppfattning om kriget 1918 som frihetskriget. Med andra ord har synen på och namnet på inbördeskriget varierat mellan olika regioner. En förklaring till detta är kanske att de militära handlingarna i Österbotten mest omfattade avvärjning av ryska trupper, att fånglägren var få och att de hårdaste striderna fördes i södra Finland. Österbotten förskonades i stort från strider mellan landsmän, likvideringar och döden i fånglägren. Det har även i diskussionerna om österbottningarnas deltagande funnits en tanke om att de fördes bakom ljuset av ledningen på den vita sidan. De fick veta att kampen rörde Finlands frihet och att hotet kom från ryssarna. Att det sedan visade sig att man i första hand skulle skjuta på landsmän försökte ledningen förtiga. Denna uppfattning har inte fått stå oemotsagd. Det finns anledning att ifrågasätta att österbottningarna, och därmed de svenskspråkiga från Österbotten, skulle ha låtit sig luras.<sup>27</sup> Det finns ingenting utifrån vad vi i dag vet om våldet under kriget som tyder på att svenskspråkiga skulle ha varit vare sig underrepresenterade eller överrepresenterade bland de som begick övergrepp, deltog i summariska avrättningar eller utövade överdriven brutalitet. Men som noterats ovan fanns måhända ett särskilt hat mot de svenskspråkiga arbetarna som dubbla förrädare.

Finland kom ut ur första världskriget förvånansvärt väl – trots inbördeskriget. Den nya statens integritet hotades egentligen inte. Det är svårt att avgöra vilka hot eller konflikter som mobiliserade finländarna mest utifrån ”svenska” eller ”finska” intressen. Men det förefaller som om Åland och Österbotten stod i fokus för finlandssvenska intressen medan de mer finsknationella grupperingarna engagerade sig för Ishavskusten, Östkarelen, Ingermanland och Estland. En uppdelning i ett intresse riktat västerut och österut går att notera. I första världskrigets och Versaillesfredens kölvatten kom frågan om nationalitetsprincipen och nationella minoriteter på tapeten. Det går att konstatera att minoritetsproblematiken var betydligt mindre i Finland och i de nya baltiska staterna än till exempel på Balkan. Det handlade

inte bara om att den svenskspråkiga minoriteten endast utgjorde 10 procent i Finland – betydligt mindre än många minoriteter i europeiska länder. En annan viktig skillnad var den svenskspråkiga befolkningens starka ställning och att de svenskspråkiga fanns i samhällets alla skikt: elit, allmoge och arbetare.

### *Sverige och inbördeskriget i Finland*

En viktig del i det finska inbördeskrigets historia var den svenska hållningen. Inbördeskriget var en mycket komplicerad och känslig fråga för den nytillträdde socialdemokratiska och liberala regeringen i Sverige. Som medlem av regeringen och socialdemokratisk ledare valde Hjalmar Branting att förhålla sig kritisk till det socialistiska upproret. Även den svenska fackföreningsrörelsen var kritisk mot kuppen mot en demokratiskt vald regering. Branting framförde att om han måste välja mellan demokrati och sina klassfränder i Finland blev valet demokratin. Att göra uppror i en stat där allmän rösträtt var införd uppfattades som principiellt fel bland svenska socialdemokrater. Däremot kom det aldrig att finnas en parlamentarisk majoritet i den svenska riksdagen för en aktiv intervention i Finland på den vita sidan. Statsminister Branting arbetade hårt för att stävja den politiska oron i Sverige, hålla ihop regeringen och garantera Sveriges neutralitet såväl i världskriget som i konflikten i Finland.

Trots den svenska regeringens neutralitet fick Finlands vita regering i princip den hjälp man bad om förutom en direkt svensk militär intervention. I Sverige drev högeraktivister åsikten att riket borde sluta upp på Tysklands sida i kriget och arbetade för en intervention i Finland. De mest radikala, som till exempel officeren och upptäcktsresanden Sven Hedin, lekte med tanken att Finland eller åtminstone Åland skulle återförenas med Sverige. Stödorganisationerna för den vita sidan försökte förmå regeringen att tillåta export av vapen till Finland. Officiellt sade regeringen nej, men det privata näringslivet och industrin försåg den vita sidan med en hel del vapen. Ett av de viktigaste bidragen till den vita sidan i inbördeskriget var rekryteringen av svenska officerare framför allt till Mannerheims stab. Svenskarnas insats var betydelsefull för att skapa en professionell ledning av den vita armén och för att utbilda trupperna. För att koordinera rekryteringen och sätta upp en frivilligkår organiserades en stödförening – Finlands vänner – med aktivisterna friherren och industrimannen

Johan Mannerheim och officeren och politikern Sven Palme som drivande personer. Johan Mannerheim var bror till den vite generalen och överbefälhavaren Gustaf Mannerheim medan Sven Palme var gift med finländska Hanna von Born. Svenska brigaden som så småningom realiserades omfattade inte mer än omkring 800 man. Sammanlagt deltog 1 000–1 500 svenskar i inbördeskriget på den vita sidan, av vilka omkring hundra stupade.

En del av de svenska militärerna och officerarna som deltog i striderna i Finland utmärkte sig genom brutalitet i ett inbördeskrig där de uppfattade att det gällde att vara hänsynslös mot den socialistiska motståndaren. En av de mer omtalade händelserna med inblandning av rikssvenskar var arkebuseringarna i Jakobstad i mars 1918. Artilleriskolans chef Adolf Hamilton spelade en avgörande roll i den ståndrätt som dömde sju anklagade som senare sköts i stadens



Sverige stödde inofficiellt den vita sidan i inbördeskriget bland annat med en frivillig brigad rekryterad av föreningen Finlands vänner. I det avgörande slaget vid Tammerfors den 3 april 1918 miste brigaden 34 stupade, de flesta under ett anfall nära Kalevankangas begravningsplats. På begravningsplatsen finns Svenska brigadens minnesmärke, här fotograferat 1919.

centrum.<sup>28</sup> En annan händelse som efteråt fick uppmärksamhet var chefen för Svenska brigaden Harald Hjalmarsons inblandning i den omedelbara avrättningen av tre fångar i Kuru norr om Tammerfors den 15 mars 1918. Mycket talar för att Hjalmarson själv sköt fångarna, vilket han visserligen bestrider i sina memoarer.<sup>29</sup> Fler exempel skulle kunna lyftas fram även om det många gånger är svårt att i efterhand belägga och binda enskilda personer till arkebuseringar. Klart är att rikssvenskar deltog i den vita terrorn.

Svenska brigadens manskap var en heterogen samling av äventyrare, arbetare, arbetslösa, tjänstemän och studenter. Vilken betydelse och kvalitet brigaden egentligen hade som stridande förband har diskuterats i efterhand. Att det skulle ha varit frågan om ett ”elitförband” är svårt att på riktigt allvar argumentera för. Brigadens utbildningsnivå var alltför låg, trots några yrkesmilitärer, för att kunna bedömas som annat än ett vanligt förband inom den vita armén. Brigaden deltog i slaget vid Tammerfors i mars–april och ett antal av dess medlemmar stupade, bland dem historikern Olof Palme som var en av initiativtagarna till brigaden. Brigaden symboliserade en koppling mellan Sverige och Finland under det gemensamma rikets tid. Brigadens fana med mottot ”lagen är frihetens form” var en tydlig anspelning på den gemenskap som de tidigare riksdelarna haft i den gemensamma lagen. Befälhavaren Mannerheim var tacksam för brigadens insatser och avtackade svenskarna den 27 maj 1918, men uttryckte ändå en viss bitterhet mot den svenska regeringen. Han anspelade på en fråga som skulle förmörka relationen mellan Sverige och det självständiga Finland under de kommande åren, nämligen Ålandsfrågan.<sup>30</sup>

### *Ålandsfrågan*

Till första världskrigets och inbördeskrigets historia hör den så kallade Ålandsfrågan. I grund och botten handlade det om en folkrättslig tvist mellan Sverige och Finland om vilken stat de åländska öarna skulle tillhöra. Saken kom att föreläggas Nationernas förbund och avgjordes till Finlands fördel. Frågan skapade av naturliga skäl en spänd relation mellan Sverige och Finland som höll i sig en bit in på 1930-talet. Irritationen på finskt håll uppkom särskilt till följd av den svenska militära inblandningen på Åland under inbördeskriget i februari 1918.

De åländska öarna hade vid första världskrigets utbrott befästs med kustartilleri och säkrats av en garnison som 1918 uppgick till 2 000



Post- och tullhuset på Eckerö på Åland med svenska och tyska fartyg ute på redden den 5 mars 1918. I mitten ligger de svenska pansarskeppen "Sverige" och "Oscar II". Sverige ville officiellt skydda den åländska befolkningen, men i verkligheten handlade det om maktpolitik.

ryska soldater. Fördragen om demilitarisering visade sig vara betydelselösa när det verkligen gällde. Den 9 februari anlände den vita Nystadskåren från det finska fastlandet. Kåren kom direkt i strid med ryska trupper. Till Åland anlände i detta skede även en svensk expeditionskår. Samtidigt anlände röda trupper till ön, och omgående utkämpades mindre strider mellan Nystadskåren och de röda trupperna understödda av ryssarna. Situationen var synnerligen komplicerad och kaotisk. Svenskarna medlade fram ett vapenstillestånd och evakuerade Nystadskåren till Sverige. I verklig-



heten fördes den vita kårledningen bakom ljust av svenskarna som sett till att den vita ledningens order om att inte lämna ögruppen aldrig nådde fram. Redan den 5 mars anlände en tysk flottstyrka för att säkra ögruppen inför interventionen i södra Finland på den vita sidan i inbördeskriget. Den svenska expeditionskåren lämnade Åland och så gjorde även de röda trupperna. I början av april överlämnade tyskarna Åland till den vita sidan och evakuerade de ryska soldaterna.<sup>31</sup>

Dessa månader våren 1918 tillhör de mer märkliga i Ålands historia – närmast att jämföras med sommaren 1854. Det officiella motivet för den svenska insatsen var att skydda ålänningarna – en humanitär insats påkallad av rapporterna om det ökade kaoset på öarna



och den ryska garnisonens bristande disciplin. Dessutom spelade en medborgaradress om en vädjan till Sverige om understöd med mer än 7 000 namn en stor roll. I verkligheten fanns tydliga bakomliggande politiska syften med den svenska insatsen. Ur finsk synvinkel drog Sverige fördel av Finlands svåra belägenhet. Senatorn Heikki Renvall påminde svenskarna om att de redan erkänt Finland med de gränser som storfurstendömet haft.

Frågan om Ålands statsrättsliga tillhörighet hade väckts genom ett möte i Finström redan den 29 augusti 1917, vid vilket beslutades att man skulle vända sig till Sveriges kung med en begäran om att Åland skulle anslutas till Sverige. Drivande i den så kallade Ålandsrörelsen var redaktören Julius Sundblom, kronolänsman Carl Björkman och bondepolitikern Johannes Eriksson. Rörelsen var separatistisk och de finska myndigheterna såg på rörelsens ledare som landsförrädare. Ålandsrörelsens bakgrund kan tolkas och förklaras på två sätt. I grunden motiverade ålänningarna sin vilja att tillhöra Sverige med den långa gemensamma historien, kulturella gemenskapen och språkliga samhörigheten. De uppfattade att de hade rätt att själva bestämma vilken stat de skulle tillhöra. En annan förklaring är att det var de aktuella förhållandena i inbördeskrigets spår och det ryska kejsardömets upplösning som drev på det åländska agerandet. Ålänningarna var mycket oroliga inför framtiden. De uppfattade att Finland under de senaste decennierna hade blivit förryskat och förfinskat och dessutom alltmer socialistiskt. Ålänningarna ville bort från kaoset och förfinskingen. Samtidigt innebar mobiliseringen för en anslutning till Sverige ett steg bort från finlandssvenskheten, vilket gör Ålandsrörelsen till en mycket speciell del av den svenskspråkiga nationalitetsrörelsen. Ålänningarna försökte få stormakterna att ta sig an deras sak under fredsförhandlingarna i Paris. Av det skälet reste en tremannadelegation till Paris i januari 1919, men utan resultat.

Ålänningarna stöddes inte allmänt av finlandssvenskarna på fastlandet. Tvärtom organiserades en motkraft i den så kallade Ålandskommittén som bildades av de tre ålänningarna Bertel Jung, Lars Sonck och Björn Cederhvarf. De ansåg att om Åland anslöts till Sverige skulle finlandssvenskarnas sak försvagas. Kommittén utarbetade ett kompromissförslag som våren 1920 låg till grund för den självstyrelselag som riksdagen beslutade om. Ålänningarna accepterade inte lagen utan svarade att ögruppen skulle anslutas till Sverige. De finska myndigheterna svarade med att arrestera ledarna för Ålandsrörelsen.

Frågan uppmärksammades på internationell nivå och britterna tog frågan till avgörande i Nationernas förbund. Efter att Ålandsfrågan avgjorts till Finlands fördel av Nationernas förbund i Ålandskonventionen den 20 oktober 1921 utökades den åländska självstyrelsen i en lag den 9 december. Detta kompletterades med amnesti för de åländska ledarna. Åland kom genom självstyrelselagen att få en särställning med långtgående självstyrelse. De åländska öarnas demilitarisering från 1856 stadfästes ännu en gång genom internationella överenskommelser i oktober 1921. Finland fick endast sända trupper till ögruppen om den direkt hotades av ett anfall och ålänningarna behövde inte göra värnplikt. Därmed var Ålandsfrågan åtminstone i formell mening avgjord och avslutad.

### *Republikens författning och språklagarna – demokrati eller vad?*

Bland svenskspråkiga fanns det en del som gav uttryck för en stor lättnad över att den borgerliga sidan vunnit inbördeskriget. Man tänkte sig att den vita sidan segrat på grund av sin högre kulturnivå och högre moral mot den röda sidans rövararmé. En av de som uttryckte saken på just det sättet var författaren Bertel Gripenberg – senare aktiv på den yttersta högerkanten. Det fanns de som menade att den allmänna rösträtten hade sänt Finland i fördärvet. Många ifrågasatte demokratin och ville se en fast ledning av Finland. Mellankrigstidens politiska högerdemonstrationer och utmaningar mot demokratin hade sina rötter bland annat i denna övertygelse. Även överbefälhavaren Gustaf Mannerheim antydde i sitt tal i samband med de vitas segerparad i Helsingfors den 16 maj 1918, utan att precisera vad han exakt menade, att Finland måste få en fast styrelse. Professor Wilhelm Chydenius ansåg något sarkastiskt att även arbetarna genom sitt uppror 1918 hade visat att de uppenbarligen var trötta på den allmänna och lika rösträtten. Sommaren 1918 var vägen framåt för Finland långt ifrån självklar. Och hur skulle de svenskspråkiga agera i det nya självständiga Finland?

Efter 1906 hade den svenskspråkiga politiken två mål. Inledningsvis kom de svenskspråkiga att arbeta för att uppnå en fullständig likställning med den finska befolkningen. Det andra målet, som kom att bli det vägledande lite längre fram, var att acceptera minoritetsställningen och framför allt arbeta för ett starkt minoritetsskydd. Fram till lantdagsreformen och den allmänna rösträttens införande hade det

räckt att använda traditionen, bildningen och kapitalet som var den svenskspråkiga gruppens starkaste kort. När rösträtten i ett slag gav de finskspråkiga det uppenbara övertaget måste de svenskspråkiga byta strategi. Det gick inte att konkurrera på nationell nivå efter 1906. En del föll för uppgivenheten som redan nämnts, medan andra sökte en ny väg i den nya verkligheten. Tanken var att konkret avgränsa ett geografiskt område där de svenskspråkiga kunde dominera de politiska organen som började växa fram. Fram till 1917 var det svårt att skapa kontroll över vissa områden som en följd av det ryska maktinflytandet, men det skedde trots det en mobilisering på svenskspråkigt håll i fråga om institutionsbyggande och organisering som vi redan sett. Svenska folkpartiet började ställa krav på de svenskspråkiga att engagera sig. Många av de aktioner som genomfördes som insamlingar till svenska institutioner, firandet av svenska dagen och understödet till befolkningen på landsbygden för att behålla jorden i svenska händer skapade misstänksamhet bland finskspråkiga. I vissa avseenden uppfattades den svenskspråkiga mobiliseringen och agerandet som separatistiskt och som ett försök att isolera de svenskspråkiga från den övriga nationen.

Under första världskriget låg språkstriden i princip nere men den började skymta fram under krigets senare del. Lektor Einar Pontán initierade 1916 en diskussion om en ”aggressiv svenskhet”. Han fokuserade på att jorden måste säkras för de svenskspråkiga, annars fanns det en fara för att svenskheten raderades ut. Jordfrågan blev synnerligen känslig och tillspetsad under krigsåren 1914–1918 då jordpriserna steg. Inom svenskheten diskuterades även olika nya förvaltningstekniska territoriella indelningar för att ge de svenskspråkiga en form av självstyrelse. Samtidigt skapade vapenbrödrskapet under inbördeskriget en gemenskap mellan svensk- och finskspråkiga.

Den 4 december 1917 framlade senaten ett förslag på en republikansk författning som bland annat fastslog alla medborgares rätt att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheter. Detta var egentligen bara ett första försök att lösa språkfrågan. Det saknades fortfarande regleringar av förvaltningspråk och tydliga riktlinjer för de svenskspråkigas egentliga ställning, vilket var betydligt svårare att lösa. På grund av inbördeskriget blev detta författningsförslag vilande. Efter kriget, i juni 1918, kom ett nytt förslag från regeringen. Denna gång handlade det om en författning som byggde på monarkistiska principer. Den nya grundlagen innehöll inte så många andra nyheter

än att vissa förhållanden av intresse för de svenskspråkiga hade reglerats ytterligare. Den svenska och finska befolkningens kulturella och ekonomiska behov skulle enligt ”enahanda grunder” tillgodosas av staten. Förvaltningsdistrikten skulle följa språkgränserna och militärtjänstgöringen skulle de värnpliktiga få genomföra vid förband där deras modersmål talades. Beslut om grundlagen lades vilande till efter ett nyval.

I januari 1919 framlade regeringen en proposition med allmänna grunder för hur de språkliga aspekterna skulle hanteras inom rättskipningen och förvaltningen. Bakgrunden till propositionen var en diskussion i den svenskspråkiga lantdagsgruppen som hade spridits till pressen och fångats upp av regeringen. Tanken var att minska oron för förtryck och ta udden av den åländska separatismen genom att tydligt klarlägga skyddet för det svenska språket. Att hindra ålänningarnas dragnin mot Sverige var en betydelsefull drivkraft i detta skede. Det lagförslag som propositionen innehöll var på det hela taget ganska urvattnat och svävande. När propositionen behandlades i lantdagen kom mycket att strykas på grund av motstånd från Agrarförbundet och även Samlingspartiet. Tanken på språkstyrda förvaltningsdistrikt skrotades helt och detsamma gällde skrivningen om att värnpliktiga skulle få tjänstgöra vid förband som talade deras modersmål. Besvikelsen bland de svenskspråkiga lantdagsmännen var mycket stor och en del lämnade politiken.

Propositionen återkom för en tredje behandling i lantdagen den 24 februari 1919. Det återstod nu bara en paragraf – den om rätten att få använda finska och svenska i domstolen. Lagen röstades över nyval av en stor majoritet bestående främst av agrarer, framstegspartister och samlingspartister. Bitterheten på svenskspråkigt håll var påtaglig. Vad kunde man förvänta sig av grundlagen i språkfrågan om inte ens denna lag om modersmål i domstolen gick deras väg? Rösterna för en radikaliserad av svenskhetsens agerande fick fart. Kraven på minoritetsskydd och självstyre ökade.

### *Svenskspråkigt självstyre – enighet och splittring*

I maj 1918 samlades SFP:s styrelse tillsammans med lantdagsmän och bygderepresentanter för att diskutera om det kunde finnas en möjlighet att uppnå en finlandssvensk självstyrelse. Den promemoria som mötet så småningom gav upphov till upptog ett tiotal förslag på verk-

samheter, däribland sjukvård och skolväsende, som borde överföras till de finlandssvenska landskapen. Förutom detta sändes fyra krav till regeringen: 1) tvåspråkighet med finska och svenska som nationalspråk, 2) omreglering av den administrativa, judiciella och kommunala indelningen mot språklig enhetlighet, 3) kulturell och ekonomisk likställighet mellan språkgrupperna och 4) fullgörande av värnplikten vid truppavdelningar, sammansatta enligt de värnpliktigas nationalitet samt deras modersmål som utbildnings- och såvitt möjligt kommandospråk. Kraven som framfördes är att betrakta som det första samlade uttrycket för vad den finlandssvenska opinionen uppfattade var avgörande för de svenskspråkigas trygghet.

SFP:s styrelse tog initiativ till att utreda bygdebefolkningens inställning till självstyrelsen. Svenska Österbottens kommunalförbund sammankallade ett stormöte för att diskutera självstyrelsefrågan i juni 1918. Även i Borgå samlades ett välbesökt landsting för att diskutera självstyrelsen i juli samma sommar. Dessa möten följdes av liknande sammankomster i Helsingfors, Åbo och Lovisa. Mötena visade att det fanns ett starkt stöd för självstyrelsen eller ”kantonalfrågan” som den även kallades med anspelningar på det schweiziska systemet. SFP:s partidag i Vasa i september 1918 uppfattades som en avgörande samling och manifestation av de svenskspråkigas sak. Åland hade avskilts som ett eget län i juni 1918, vilket sågs som ett första steg mot svenskspråkiga självständiga förvaltningsområden. Den ökade betydelsen av självstyrelsefrågan visade sig även i samband med firandet av svenska dagen 1918 och i valkampanjen inför lantdagsvalet i mars 1919.

Självstyrelsefrågan drevs inte bara centralt, utan i regionerna tog man saken i egna händer. Svenska Österbottens kommunalförbund begärde av regeringen i november att få bilda ett svenskspråkigt län. På samma sätt lämnade kommunfullmäktige i Helsingfors, efter ett möte i Nyland i januari 1919, in en ansökan om att få bilda ett svenskspråkigt nyländskt län. Åbolands skärgårdskommuner hade fattat ett liknande beslut i december 1918.

Vid det urtima landsting som i januari 1919 sammanträdde i Vasa med SFP:s styrelse närvarande fördes upprörda diskussioner. En ny form av radikalism kom till uttryck här. Det framfördes en uppfattning om att det nu var dags att säga upp gemenskapen med finnarna. Längtan till Sverige var lika stor i Österbotten som på Åland och tydligt separatistiska åsikter ventilerades. Österbottens öde borde på samma sätt som Ålands öde läggas fram vid fredsförhandlingarna i Paris

efter världskriget och lösas av en internationell domstol. Frågan var om Sverige eller någon annan stat var intresserad av att driva saken. Det krävdes trots allt ett yttre stöd för att kunna gå vidare i frågan. Professor Georg von Wendt fick i uppdrag att besöka regeringarna i Stockholm, Köpenhamn och Oslo för att lägga fram saken. Wendts rundresa gav inget konkret resultat utom förbittring i finsk press, och finska studenter krävde hans avgång som professor. Hans ultimatum att bara en anslutning till Sverige återstod ifall den finska regeringen inte tog de svenskspråkigas krav på allvar uppfattades trigga Sverige att arbeta ännu hårdare för att vinna Åland – en fråga som 1919 ännu inte var avgjord.

Det är uppenbart att den svenska samlingsrörelsen under 1918 och 1919 i frågan om självstyrelsen kom att delas i en mer allmän linje för självstyrelse och en mer radikal österbottnisk linje. Ur SFP:s styrelses perspektiv var det inte bra att regionerna började föra en egen politik. Det krävdes samling kring en gemensam linje. I början av 1919 blossade kritik upp mot partiets styrelse. Kritiken handlade om att man ansåg att styrelsen inte gjorde tillräckligt för att driva självstyrelsefrågan. Ålänningarnas agerande var också ett stort problem ur ett enighetsperspektiv. Ålandsfrågan hanterades nämligen olika av de båda sidorna i diskussionen. Antingen användes ålänningarna som hot: om vi inte får som vi vill går vi ålänningarnas separatistiska väg. Eller så verkade man för att få ålänningarna att inse att det var rimligt att stå kvar inom Finland och att detta även stärkte den gemensamma saken för alla svenskspråkiga. Det som är paradoxalt med Ålandsfrågan är att den drev fram bättre villkor för de svenskspråkiga på fastlandet. Ålandsfrågan och ålänningarnas utmanande separatism utvecklades till ett redskap för svenskheten i sin helhet – en hävstång. När ålänningarna arbetade för att få till en folkomröstning på ögruppen fick detta inte stöd av SFP:s styrelse, utan i stället stödde partiet regeringens linje. Skälet var att SFP inte ville förlora en del av Finlands territorium. Dessutom skulle Ålands överförande till Sverige innebära en försvagning av finlandssvenskarnas sak i Finland. SFP höll emot ålänningarnas och österbottningarnas radikala agerande i självstyrelsefrågan, och alla hänvändelser till Sverige om stöd hindrades eftersom partistylelsen såg möjligheten att vinna stora fördelar. Om man lyckades lugna de mer separatistiska strömningarna inom finlandssvenskheten skulle det kunna bana väg för bättre villkor. För den Helsingfors-dominerade partistylelsen hägrade en långtgående





Ålänningarnas separatism utvecklades till en internationell angelägenhet i och med att tvisten om ögruppens statstillhörighet fördes till avgörande i Nationernas förbund. Ålandsfrågan behandlades i juni 1921 i Genève och utslaget blev att ögruppen hörde till Finland, men att en betydande självstyrelse skulle garanteras för ålänningarna.

självstyrelse för de svenskspråkiga områdena. Medlet för att uppnå det var att vinna sympati inom den finskspråkiga majoriteten i regeringen och lantdagen. Genom att visa att SFP hade kontroll över ålänningar och österbottningar kunde man vinna politiska fördelar. Partiledningen försökte återknyta kontakten med ålänningarna, men det gick inte eftersom ålänningarna valde att själva söka få sin sak prövad under fredsförhandlingarna i Paris. Ålänningarna var inte att räkna med för den gemensamma finlandssvenska saken förrän Ålandsfrågan slutligen avgjordes av Nationernas förbund 1921.

### *Folktinget*

Läget mellan språkgrupperna i Finland förvärrades under slutet av 1918. I den finskspråkiga pressen gav man uttryck för uppfattningen att de svenskspråkiga ville söndra nationen och utnyttjade Finlands svåra

läge för sina egna syften. Agrarförbundet framstod våren 1919 som de svenskspråkigas mest tydliga motståndare. Partiet ville förfinska byråkratin och införa finska som undervisningsspråk vid universitet och högskolor. Agrarernas ledare Santeri Alkio menade att kraven på självstyrelse för vissa svenskspråkiga områden drevs av den svenska eliten – inte av folket. Han uppfattade att SFP:s politik var nationalistisk och bildningsfientlig och syftade till att isolera språkgrupperna från varandra. Han betraktade förslaget om de svenskspråkiga länen som ett sätt att hindra människor från att lära sig finska och i slutänden överföra de österbottniska kustregionerna till Sverige.

Processen och dragkampen i lantdagen fortsatte. Lantdagen röstade den 11 februari 1919 ner det svenska kravet på självstyrelse och språkskydd som lagts fram. Reaktionen från de svenskspråkiga kom omedelbart. Den 8–9 mars 1919 genomförde SFP en extra partidag under vilken man beslutade att skapa en svensk nationalförsamling. Svenska Finlands folkting var fött. Men det var inte helt självklart vad syftet med Folktinget var. En uppenbar spänning bland de svenskspråkiga kom i dagen igen. SFP:s styrelse anklagades för att vilja förhålla frågan om Folktingets roll. Misstankar om att partistyrelsen med Folktinget som medel ville desarmera den regionala, främst österbottniska, radikaliserings fanns hos många. Helt klart var att styrelsen inte ville att Folktinget skulle framstå som ett parallellorgan till lantdagen. Motsättningarna inom det svenskspråkiga lägret mellan stad och landsbygd, överklass och bönder, Österbotten och Nyland ökade under våren 1919. Regionalt och lokalt var man inte nöjda med SFP:s ledning som man tyckte dansade efter de finskspråkigas pipa i regeringen. Frågan om självstyrelse borde tas till fredskonferensen i Paris, lät man förstå i den regionala pressen.

Ett val till Folktinget genomfördes under våren 1919 och den 19 maj samlades de 60 ledamöterna för första gången i Helsingfors. Antalet röster i valet var nästan lika många som SFP hade fått i det senaste lantdagsvalet. Engagemanget för det nya folktinget var på många sätt stort, men bland ålänningarna och arbetarna var intresset mycket litet. Dessa grupper nådde SFP inte ut till. Delegaterna i tinget dominerades av manliga lärare och bönder, och endast tre av ledamöterna var kvinnor. Med andra ord haltade representationen i flera avseenden. Folktingets uppgift skulle vara att sträva efter en ”allmän svensk uppmarsch”. Det handlade om att arbeta för att trygga de svenskspråkigas ställning i Finland. Under mötet i maj framlades ambitiösa pro-

positioner och förslag. Vad som skulle bli av detta inofficiella organ för svenskspråkig samling i Finland var osäkert, Folktinget saknade befogenheter och maktmedel. De mer radikala uppfattade att Folktinget hade en politisk bas eftersom det var folkvalt. En del befarade att det skulle bli en stat i staten. Hur som helst kan man uppfatta Folktinget som ett första bristfälligt försök att förverkliga en svensk självstyrelse. I slutänden var det inte så mycket av allt detta som infriades, men Folktinget skulle komma att leva vidare, så småningom med en lite annan inriktning, och fånga upp alla delar av den svenskspråkiga befolkningen i Finland.

### *Kulturautonomi, jordfrågan och Åbo Akademi*

En av de viktigare frågorna vid folktingssessionen i maj 1919 var den svenska kulturautomin. Det var främst inom tre områden som kulturautomin skulle komma att gälla: skolan, värnplikten och kyrkan. Frågan om kyrkan fick sin lösning först 1922, vilket det finns anledning att återkomma till. I de statliga direktiv som fanns kring skolan från augusti 1918 saknades en reglering av förvaltningen av de svenskspråkiga skolorna. Det gav upphov till en debatt i vilken Folktinget deltog aktivt. Regeringen kom den 17 november 1919 – efter livliga diskussioner följda av olika förslag och en omröstning, där en röst avgjorde frågan – att besluta om att en svensk sektion skulle bildas inom skolstyrelsen. Därmed kom ärenden som rörde de svenska lärdomsskolorna och folkundervisningen att få en egen avdelning.

Frågan om värnplikten var också mycket viktig för de svenskspråkiga inte minst i Österbotten. Kravet var att de svenskspråkiga skulle stationeras i sina egna språkområden och dessutom få utbildning och kommandon på sitt modersmål. Bland de svenskspråkiga jägarna växte det fram en uppfattning att militären borde delas upp efter språk. Vilka krav de svenskspråkiga än hade i denna fråga kom saken att avgöras i lantdagens stora utskott. De svenskspråkigas förslag förkastades och nederlaget på denna punkt var ett faktum.

Jordfrågan seglade 1919 upp som en ny sakfråga för svenskheten. I korthet handlade det om den redan etablerade rädslan för att den ”svenska” jorden övergick i finskspråkigas händer i de av tradition svenskspråkiga områdena. I Folktinget togs frågan upp till debatt på sessionen i maj 1919. Kopplingen till tanken på landskapsjälvstyrelse och landskapsförvaltning var tydlig. Det fanns en uppenbar rädsla

för en ökad finskspråkig inflyttning till svenskbygderna och att dessa finskspråkiga i allt större omfattning skaffade sig jord. Det florerade en del rent konspiratoriska teorier om att man på finskspråkigt håll försökte plantera ut finskspråkiga i svenskbygderna och successivt utöka de finskspråkigas jordinnehav – allt för att på sikt tränga undan de svenskspråkiga. Diskussioner om en tydlig språkgräns och skydd för svensk jordegendom fördes med stort engagemang: de mest radikala förordade möjligheten att expropriera jord från finskspråkiga i svenskspråkiga områden. Folktingets slutliga linje blev att inte förorda expropriering på grund av språktillhörighet utan arbeta för frivillighet och i stället understödja svenskspråkigas jordförvärv i stället – särskilt till obesuttna.

Universitetsfrågan kom i fokus åren efter Finlands självständighet. Den svenskspråkiga universitetsutbildningen går att koppla till vitala intressen för den svenskspråkiga befolkningen i Finland, som i många avseenden byggde sin identitet på en lång bildningstradition och bevarandet av en västerländsk kultur- och vetenskapstradition. Det var dags att utöka universiteten och högskolorna för att komplettera universitetet i Helsingfors. De nya högskolorna placerades i Helsingfors där Tekniska högskolan, Finska handelshögskolan och Svenska Handelsläroverket var de mest betydelsefulla. I Åbo grundades som ett uttryck för språkstriden två nya universitet finansierade med privata medel: det svenskspråkiga Åbo Akademi och det finskspråkiga Åbo universitet. År 1917 organiserades Stiftelsen för Åbo Akademi med hjälp av omkring 35 donatorer. Åbo Akademi inledde sin undervisning 1919 i tre fakulteter (humanistiska, matematisk-naturvetenskapliga och statsvetenskapliga) och utökades med ytterligare två fakulteter efter särskilda donationer (kemisk-tekniska 1921 och teologiska 1924) samt en handelshögskola 1927. Åbo Akademi grundades uttryckligen för att bevara det svenska kulturarvet. På många sätt handlade det om att återupprätta det gamla svenska universitetet som 1827 flyttats till Helsingfors – den gamla kungliga akademien i Åbo, "Academia Aboensis Rediviva". Humanistiska fakulteten blev därför av stor betydelse och de första professurerna tillsattes i svenska språket, nordisk historia, svensk litteraturhistoria och filosofi och lite senare nordisk kulturhistoria och folklivsforskning. Det är intressant att notera att det nordiska inslaget var starkt framträdande. Varför valde man till exempel att tillsätta en professur i nordisk historia? Tolkningen måste bli att det i denna tid av språkstrider var viktigt för

de svenskspråkiga att anknyta till det nordiska – att helt enkelt etablera ett fönster västerut mot Norden.

På samma sätt som det svenskspråkiga Åbo Akademi var att betrakta som en del av språkstriden var grundandet av det finskspråkiga Åbo universitet en finsknationell manifestation. Åbo universitet grundades i februari 1920 och invigdes med en fest i finsknationell stämning i juni 1922. Universitetet hade en tydlig gammalfinsk framtoning och präglades av kulturkonservatism. Humanistiska fakultetens professorer speglade motsvarande vid Åbo Akademi: Finlands historia, finska språket, inhemsk och allmän litteratur samt filosofi.

### *Grundlagen 1919 och språklagstiftningen 1922 – Ålandsfrågan som hävstång*

Efter lantdagsvalet våren 1919 hade de tidigare monarkistiska grundlagarna från Gustav III:s tid spelat ut sin roll. Den korta perioden av Tysklandsorientering och intresse för en tysk monark var över. Finland hade som en historisk parentes i oktober 1918 valt den tyske prinsen Friedrich Karl av Hessen till kung. Tysklands nederlag i kriget omintetgjorde planerna. I stället förelades lantdagen en republikansk författning i juni 1919. Den 12 juni 1919 godkändes den nya grundlagen och riksföreståndaren Gustaf Mannerheim stadfäste densamma den 17 juli 1919. Finland var därmed en republik med en ny grundlag. Genom den nya regeringsformen benämndes lantdagen hädanefter för riksdag. Finland hade i och med den nya grundlagen tydligt slagit in på demokratins väg.

Men hur blev det med språklagstiftningen i den nya grundlagen? I den fastslogs att finska och svenska skulle vara republikens nationalspråk. Alla lagar, förordningar och skrivelser från regeringen och riksdagen skulle finnas tillgängliga på båda språken. SFP:s styrelse och de mer moderata krafterna inom finlandssvenskheten uppfattade grundlagen som en betydande framgång, även om frågan om självstyrelsen hade fått ges upp. Regeringen, som dominerades av centerpartier, skulle även gå med på en revidering av språklagstiftningen som gynnade de svenskspråkiga. Förändringen, som godkändes i riksdagen i april 1922, innebar att svenska fortsättningsvis kunde användas i centrala ämbetsverk, i lagberedningar och som expeditionsspråk – det sista handlade om kommunikationen mellan myndigheter och medborgare. Ett annat positivt förhållande var att principen att svenskspråkiga värnpliktiga

tjänstgjorde nära sina hemtrakter börjat praktiseras 1921. I december 1923 grundades även ett svenskspråkigt stift, Borgå stift, som vi också ska återkomma till senare. Det svenska stiftet samlade och samlar fortfarande alla svenskspråkiga församlingar och de tvåspråkiga församlingar där majoriteten är svenskspråkig. Därmed hade den tredje delen av den svenskspråkiga kulturautonomi fått sin lösning.

Skälet till att SFP kunde påverka lagstiftningen i en positiv riktning trots en majoritet av finskspråkiga i regering och riksdag hänger sannolikt samman med Ålandsfrågan. Agrarförbundet som ledde regeringen behövde SFP:s stöd för att kunna komma överens med ålänningarna och skapa den självstyrelselagstiftning för ögruppen som Nationernas förbund krävde. Priset för SFP:s stöd blev tillmötesgående i språkfrågan. Ålandsfrågan skulle därför kunna uppfattas som en verklig hävstång för de finlandssvenska intressena i språkfrågan och var förutsättningen för den framgång som grundlagen och språklagstiftningen ändå blev – trots att de självstyrande svenskspråkiga länen aldrig blev verklighet.

## Det svenska i Finland efter 1809

### *En finlandssvensk identitet?*

Upphörde Finland att vara svenskt efter 1809? Nej, Finland fortsatte att vara svenskt eftersom en betydande del av befolkningen levde sina liv på svenska och var en del av vad som kan sägas vara svensk kultur. Det senare omfattade hela befolkningen i den forna riksdelen eftersom rättstraditionen, bildningen, kulturen och religionen var genomsyrade av den flera hundra år långa tiden i ett gemensamt svenskt rike. Finsk nationell väckelse och finskhetssträvanden har in i vår egen tid inte kunnat utplåna detta förhållande. Däremot förändrades förutsättningarna och innehållet i den svenskhet som tog sin egen riktning efter 1809–1812. Vid tiden för Finlands självständighet fanns en svenskspråkig offentlighet som skilde sig från den finskspråkiga och dessutom ett svenskspråkigt civilsamhälle med institutioner, föreningar och sammanslutningar. Samhället i Finland hade på många plan genomgått en klyvning efter språk. Politiskt hade Svenska folkpartiet visat sig kunna samla de svenskspråkiga förvånansvärt väl, och partiet var en politisk kraft att räkna med trots den stora inre splittringen.

En kontrafaktisk fråga skulle kunna vara: vad hade hänt med den finsknationella väckelsen i Finland om riket inte hade brutits upp 1809? Det finns de som argumenterar för att finskan hade haft det mycket svårt att hävda sig och utvecklas. Men det finns även de som menar att finskan trots allt hade behållit sin position och åtminstone talats av en fjärdedel av befolkningen i en då, får man anta, svensk nationalstat. I något skede hade staten blivit tvungen att hantera språkfrågan för att på allvar integrera den stora finsktalande folkmajoriteten i den östra riksdelen och inte minst för att upprätthålla demokratin. Men kanske hade befolkningen då blivit tvåspråkig i större utsträckning.<sup>32</sup> Sedan är det en helt öppen fråga om de finsktalande hade byggt en tro på en egen finskspråkig stat och kanske till och med revolterat. Detta hade nog varit mindre sannolikt eftersom ingen utvecklad statsbildning existerade före riksbildningstiden under medeltiden. Den finsktalande befolkningen var heller ingen minoritet som sökte sig tillbaka till ett moderland, vilket är fallet i ett antal exempel ute i Europa under 1800- och 1900-talen – inte minst på Balkan och i Centraleuropa. Slutsatsen är att de politiska skeenden som resulterade i rikssprängningen 1809 har varit avgörande. Övergången till ett storfurstendömet i det ryska imperiet knuffade utvecklingen i riktning mot ett finsknationellt uppvaknande.

Fram till sekelskiftet 1900 hade två nationella mobiliseringar genomförts: först den finska och kort därefter den svenska. Båda var bara delvis framgångsrika. De finsknationella hade misslyckats med att vinna över de svenskspråkiga. Den fullständiga dominans som finskhetsivrarna hade haft som mål hade inte uppnåtts. Språkstriden och kampen mot förryskningen hade lett till splittring inom finskheten. När klassfrågan blev alltmer betydelsefull samlades bönderna av agrarerna och arbetarna av socialdemokraterna och vann stora delar av rösterna i den allmänna rösträttens tidevarv. För dessa rörelser var språkfrågan trots allt av underordnad betydelse – särskilt för socialdemokraterna. Det kan även framhållas att en del kvinnor tog del i den kvinnokamp som inletts på allvar mot slutet av 1800-talet och valde att engagera sig mer i kvinnors rättigheter än i finsknationella angelägenheter.

Den svenskspråkiga mobiliseringen hade också misslyckats med att attrahera alla som talade svenska. Klasstillhörighet och även kön hade lett till att många svenskspråkiga sökte sig till arbetarförbund och agrarsammanslutningar – och, om än i mindre skala, till kvinno-

förbund. Framför allt var svenskhetsrörelsen splittrad, och den finlandssvenskhet som senare kom att tydligare formuleras hade bara fått sina första konturer och symboler. Att tala om en sammanhållen finlandssvenskhet före första världskriget är tveksamt. Begreppet ”finlandssvenskar” var inte ens etablerat på allvar förrän efter självständigheten. Splittringen och motsättningen mellan olika grupperingar av den svenskspråkiga befolkningen i olika delar av Finland var för stor. Uppfattningarna om framtiden hos de svenskspråkiga på Åland, i Österbotten, Åboland, Nyland och Helsingfors var inte helt enkla att sammanföra även om SFP lyckades skapa en kompromissande valplattform. Den omvälvande perioden 1917–1922 utgör både slutet och början för svenskheten i Finland. Svenskhetens grundläggande mobilisering var avslutad och språklagen från 1922 gav det svenska språket en grundlagsförankrad ställning inom den unga nationalstaten. Dessutom hade Ålandsfrågans lösning 1921 inneburit att ögruppen och den svenskspråkiga befolkningen hade hållits kvar inom Finland. Ålands anslutning till Sverige skulle sannolikt ha skadat och försvagat de svenskspråkigas sak i Finland. Ålänningarnas separatism hade emellertid inte varit negativ i alla avseenden. Hotet om en förlust av Åland hade fungerat som ett medel för att uppnå språkliga rättigheter för den svenskspråkiga minoriteten. Nu återstod för den svenska samlingsrörelsen att på allvar skapa en ideologisk grund och en tydligare sammanhållning för finlandssvenskheten inom ramen för den självständiga staten. Den processen inleddes på allvar under 1920-talet.

### *Finland som del av det ryska imperiet – svenskheten och autonomi*

Finland var inte det enda område som ingick som en nationell avgränsbar del i ett imperium under 1800-talet. I Europa fanns flera befolkningsgrupper som efter napoleonkrigen inte hade uppnått sin nationella självständighet utifrån de nya definitionerna av folkens självbestämmanderätt som slog rot under 1800-talets första årtionden; greker, flamländare, polacker, tjecker, ungrare och irländare, för att nämna några, väntade på sin nationella frihet. Revolutionerna 1830 och 1848 sköljde över Europa och nådde andra kontinenter. Enighetskrigen genom vilka Italien och Tyskland bildades förändrade geopolitiken i Europa. Men före det hade västmakterna och Ryssland konfronterats i kriget på Krim och i Östersjön 1854–1856. Som en del av



det ryska imperiet nåddes storfurstendömet Finland av svallvågorna från de europeiska omvälvningarna.

Närmast till hands för en jämförelse är Polen som efter Wienkongressen 1815 underställdes Ryssland som Kongresspolen med en autonomi på liknande sätt som Finland. Men även om det till synes fanns likheter mellan Finlands och Kongresspolisens ställning inom det ryska imperiet var skillnaderna tydligare. Utgångspunkterna för inlemmandet i Ryssland var olika. Först och främst utvecklades den finska autonomin medan den polska de facto inskränktes. Polen var Rysslands arvfien, och det område som införlivades med Ryssland var resterna av det polska riket som delats i tre omgångar under slutet av 1700-talet. Kongresspolen fick en autonomi som gick längre än den finska. Men den ryske kejsaren, som var kung av Polen, behöll kontrollen i och med att sejmen, den polska riksdagen, inte hade initiativrätt och kunde upplösas av den ryske monarken som hade vetorätt. För både Polen och Finland var det avgörande att inga liberala reformer med tillhörande ny konstitution genomfördes i det ryska riket. För att kunna genomföra betydelsefulla och nödvändiga reformer för att modernisera det ryska imperiet krävdes en enhetlig organisation och kanske även en rysk nationalstat utan autonoma regioner. Det var bland annat detta som låg bakom förryskningen av Finland åren före första världskriget. Det skulle direkt ha hotat autonomi i Finland. I stället blev det den gamla ordningen som bevarade den finska autonomin. Polen hade redan genom sina uppror 1830 och 1863 ödelagt sin autonomi. Den polska armén, sejmen, universiteten och i stort sett alla polska institutioner avskaffades och i praktiken upplöstes kungariket Polen. Finlands lojalitet mot Ryssland under de polska upproren och Krimkriget ledde till att den finska autonomin stärktes.

Styret av Bessarabien är ett annat exempel på ryskt imperiebygge. Bessarabien kom inte att få autonomi mer än en mycket kort period. Området var för underutvecklat för att det skulle fungera ur ett ryskt perspektiv. Polen och Bessarabien visar att inte alla nyerövrade områden kunde upprätthålla sin autonomi som Finland. Det går även att blicka mot det mångkulturella habsburgska väldet för en jämförelse. Inom det habsburgska väldet var trots allt de olika delarna mer lika, även om det fanns kulturella skillnader när det kom till administration och lagstiftning, än vad som var fallet mellan storfurstendömet Finland och övriga Ryssland. Men den habsburgska monarkin hade utmanats på allvar 1848 och 1866–1867 i synnerhet av ungrarna, vilket

resulterade i upprättandet av dubbelmonarkin 1867. Den habsburgska monarkin hade svårare att upprätthålla sin auktoritet och tvingades till större kompromisser än Ryssland.<sup>33</sup>

Det är en överdrift att säga att Finlands autonomi var unik. Imperier som erövrade nya områden agerade ofta på det sätt som Ryssland gjorde med Finland. Det var helt enkelt klokt. Ett exempel på undantag som redan nämnts är den svenska inkorporeringen av Jämtland, Härjedalen och Gotland. Det svenska riket tog mycket liten hänsyn till dessa områdens eventuella önskemål om autonomi. Orsaken var att det knappast krävdes några eftergifter på grund av avsaknaden av en stark elit i dessa gränsområden. Ett förhållande som trots allt kan anses unikt är att den finska autonomin i huvudsak var stabil och freden bevarades fram till de sista skälvande åren före första världskriget. Autonomin förstärktes dessutom och byggdes ut på många sätt medan andra randområden i det ryska imperiet upplevde en helt annan utveckling. När upproret briserade i Polen 1863 samlades den finska lantdagen för första gången på ett halvt sekel och när allmän rösträtt infördes i Finland 1906 var den sociala oron påtaglig i Baltikum där balterna gjorde uppror och skövlade och brände överklassens herrgårdar. Att Finland kunde ha den autonomin inom det ryska imperiet byggde på att finländarna insåg att det gällde att hålla en låg profil. Man skulle kunna tala om en tidig form av finlandisering redan under 1800-talet. Som vi redan sett var det viktigt att tona ner det svenska arvet och kopplingarna västerut. Inledningsvis passade det finsknationella uppvaknandet de ryska intressena väl. Det svenska inflytandet måste brytas och minskas, den finsknationella kulturen kunde den ryska enklare övermanna – som man försökte göra under det sista årtiondet av förryskningssträvandena. En intressant fråga är om den svenskspråkiga eliten i Finland hade fortsatt att hålla sig till det svenska språket och kulturen och aldrig inlett en förfinskning. Hade det fungerat i relation till Ryssland? Det kan vi kanske inte svara på. Men sannolikt hade autonomin som den utvecklade sig varit svårare att upprätthålla utan det finsknationella uppvaknandet. Autonomi och finskhet går på så sätt hand i hand. När den finska nationalismen väl utvecklats blev det fråga om att balansera uttrycken för denna nationalism. I Ryssland såg man mycket kritiskt på finska försök att agera självständigt som en nation i idrottssammanhang och i samband med världsutställningar. I slutänden ställdes allt på sin spets i och med de ryska intentionerna att likrikta imperiet och skapa en sla-

visk eller rättare sagt rysk nation under åren före första världskriget. Det är måhända en självklarhet men tål att upprepas: Finlands och andra områdens nationella oberoende räddades av att Tyskland förlorade första världskriget, de vita vann inbördeskriget i Finland och att de röda vann kriget i Ryssland. Vad som hade hänt om kejsardömet hade bestått och konsoliderats kan vi bara spekulera kring. Hade det svenska, eller det finska, över huvud taget haft en plats i ett Finland fullt integrerat i en rysk-slavisk nation? Det svenska i Finland hade sannolikt haft en betydligt tuffare framtid i ett rysknationalistiskt Ryssland än i ett finsknationellt Finland.

# Nationalstaten

## *Svenskhet i det finska Finland 1922–2022*

---

Finlands första årtionden som självständig nation blev dramatiska. Högerradikala krafter utmanade demokratin och andra världskriget satte den unga nationens existens på spel. Efterkrigstiden handlade i stor utsträckning om relationen till Sovjetunionen och välfärdsstatens utveckling. För svenskheten i Finland innebar tiden före andra världskriget utmaningar i form av en andra intensiv rond i språkstriden. Ålandsfrågan blev i detta sammanhang särskilt betydelsefull. Hur utformades slutligen språklagen 1922 och hur viktig var den för de svenskspråkiga? Under mellankrigstiden formades en finlandssvensk gemenskap – men hur tog den sig uttryck och hur förankrad var den bland de svenskspråkiga? Vilken roll hade Svenska folkpartiet och Folktinget? Hur ställde sig de svenskspråkiga till den högerradikala Lapporörelsen? Fanns det en svenskspråkig arbetarrörelse? Vad innebar andra världskriget för de svenskspråkiga? Hur gestaltades livet för de svenskspråkiga i ett ”finskt” Finland under efterkrigstiden? Vilka var villkoren för de finländare som valde att flytta till Sverige och vad har denna utflyttning betytt för det svenska i Finland? Vilken var Finlands relation till Sverige och vilken betydelse hade den för de svenskspråkiga i Finland? Hur stod sig svenskheten i Finland i de nya förhållandena efter Berlinmurens fall? Hur har man hanterat utmaningen från de nya finsknationella krafterna? Och vilka konsekvenser har coronapandemin och Ukrainakrisen haft för den svensk-finska relationen?



## Självständighetens efterdyningar – språkstridens andra rond

### *Finlandssvenskheten – en föreställd gemenskap*

Språkfrågan reglerades i språklagstiftningen 1922 och vi vet i dag att denna lagstiftning skulle komma att påverka språkförhållandena i Finland in i vår egen tid. I efterhand kan språklagen framstå som en stor framgång för den svenskspråkiga minoriteten. I samtiden däremot var många missnöjda – i synnerhet bland de mer radikala inom båda språkgrupperna. På svenskspråkigt håll frågade man sig om man verkligen skulle acceptera den språklag som hade fastslagits eller fortsätta att agera för att utöka rättigheterna. Det fanns en rädsla för att ett minskat tryck från svenskspråkigt håll skulle innebära risker i framtiden. Hur länge var det finskspråkiga majoritetssamhället berett att tillgodose de svenskspråkigas önskemål? Det gällde med andra ord att upprätthålla trycket och hela tiden ha tummen i ögat på den styrande majoriteten. De som hade denna mer skeptiska syn på framtiden menade att språklagens relativa framgång för de svenskspråkiga var en produkt av ålänningarnas separatistiska hot och en vilja att tillfredsställa de internationella krafterna – inte en ärlig omsorg om svenskans rätt att existera likvärdigt med finskan. Kraven på ett fortsatt svenskspråkigt aktivt agerande kom därför att öka på många håll. I den svenskspråkiga pressen, främst i *Hufvudstadsbladet*, drev man en tämligen högljudd kampanj för ökade rättigheter och däribland kravet på en egen grundlag för den svenskspråkiga befolkningen och en svensk landskapssjälvstyrelse. Svenska folkpartiet var mer moderat och insåg att ytterligare krav i den situation som rådde knappast var realistiskt.

Inför det stundande riksdagsvalet våren 1922 var de fräna och starkt retoriska uttalandena många från de svenskspråkigas sida. Det handlade om att locka de väljare som ännu inte bestämt sig. Samtidigt går det inte att vid denna tid tala om att det skulle ha existerat en tydlig enhetlig och fullt utvecklad svenskhetsideologi. Även om bygdesvenskheten hade växt fram som den starkaste kraften inom svenskheten hade kultursvenskheten ändå ett stort inflytande långt in på 1900-talet. Skälet var att många av de främsta svenskspråkiga politikerna hade en i princip kultursvensk hållning. Inom Svenska folkpartiet balanserade man, som redan har nämnts, hela tiden mellan



I Svenska folkpartiets riksdagsgrupp 1919–1922 fanns endast en kvinna, Annie Furuhjelm – pionjär inom kvinnorörelsen i Finland.

de olika fraktionerna för att förhindra att partiet skulle splittras.

Före 1917–1918 fanns det en relativt tydlig ideologisk splittring inom svenskheten och flera utmanare till den enade svensketsrörelse som SFP försökte skapa. Att över huvud taget tala om en sammanhållen finlandssvensk rörelse före självständigheten är som sagt tveksamt. Men under 1920-talet hände någonting. Svenskheten inledde en formativ fas som omfattade en ideologimobilisering men även skapade viktiga symboler och ikoner. Om man vill tala om en finlandssvenskhet så är det under årtiondena efter självständigheten som den föddes och utvecklades på allvar. Förutsättningarna för att bygga en finlandssvensk identitet var på många sätt goda. Självständigheten hade med sina grundlagsstadgade garantier för det svenska språkets ställning skapat en separat svensk offentlighet. Det offentliga samhället i Finland hade i många avseenden kluvits i två delar under de gångna decennierna som vi redan följt. Det fanns en svensketsrörelse, om än ideologiskt splittrad, med institutioner och strukturer som kunde stå emot attackerna från finskhetivarna. Under mellankrigstiden förstärktes denna rörelse med en tydligare ideologisk samling och en förstärkning av idén om en enhetlig finlandssvensk identitet.

Kännetecknande för skapandet av den svenska identiteten i Finland var att den i själva verket var en stark förenkling av verkligheten. Idén

om en homogen finlandssvensk gemenskap och identitet var i stor utsträckning en föreställd gemenskap. De så kallade östsvenskarnas etniska visioner på 1910-talet och de svenskspråkiga akademikernas hänvändelse till opinionen i Sverige om stöd senare på 1930-talet sågs som uttryck för den svenskspråkiga majoritetens attityder – även om det var missvisande. Inom den fennomanska rörelsen kom en ny mer militant gruppering att utvecklas. Påskyndade av de östsvenska rasistiska och separatistiska uttalandena, som en följd av inbördeskriget och Ålandsfrågan och ytterligare pådrivna av de nationalistiska stämningarna under de så kallade frändefolkskrigen i Estland och Fjärrkarelen, skapades en äktfinsk gruppering som ville ha ett finskt borgerligt och finskspråkigt Storfinland. Äktfinnarnas sätt att måla upp framtiden hade mycket gemensamt med östsvenskarnas sätt att se på tingens tillstånd. De båda språkgruppernas mest nationalistiskt sinnade grupperingar såg motparten – äktfinnar respektive östsvenskar – som representanter för en bred opinion. Det blev därför överdrifterna och de hätska utfallen som präglade debatten. Resultatet blev en hårdare språklig klyvning av samhället – en på många sätt olycklig och onödigt hård konfrontation.

Benämningarna på den svenskspråkiga gruppen hade utvecklats och utökats från tiden före självständigheten. Det fanns en stark vilja att hitta ett passande samlingsnamn. ”Finlandssvenskar” hade som sagt förts fram sedan 1912 och fick så småningom ett allt större genomslag. I början av 1920-talet hade benämningen ”östsvenskar” misskrediterats av Ålandsseparatismen som långt ifrån alla svensktalande sympatiserade med. Dessutom visade det sig att skallmätningar och rasbiologi inte kunde bekräfta att den svenskspråkiga befolkningen i Finland var skild från sina finskspråkiga landsfränder i den utsträckning man trott inom de mer rasintresserade kretsarna. SFP hade gått till val med olika begrepp som ”den svensktalande befolkningen”, ”det svenska folkelementet” och ”den svenska nationaliteten”. Det är uppenbart att man vid denna tid inom svenskspråkigheten sökte efter enhetlighet.

Två begrepp som kom att få ett starkt fotfäste var ”folkstam” och ”nationalitet”. Folkstam hade närmast ett poetiskt skimmer över sig och var inte ett laddat begrepp i samtiden. Med det stora samlingsverket *Det svenska Finland* som utgavs 1919–1923 ville författarna presentera ”vår folkstam” och ge en saklig bild av den svenskspråkiga befolkningens geografiska hemvist och kultur. I verket användes



benämningar som "svenskar" och "svenskfolket" men även begrepp som "den svenska rasen" och "germaner", vilket anknyter till samtidens tankar om rasbiologi och etnicitet. Ännu på 1940-talet utkom böcker som visar att begreppet "folkstam" fortfarande var i bruk, till exempel Finn E. Sommerschildts *Den svenska folkstammen* 1940 och Ragnar Granits *Finlandssvenskarna* från 1944. Endast några år senare hade begrepp av denna typ fått en bitter bismak som en följd av andra världskriget och Nazitysklands brott mot mänskligheten. Begreppet gick inte längre att använda.

Även begreppet "nationalitet" kom att bli mindre attraktivt under tiden efter andra världskriget, men nyttjades under mellankrigstiden. Begreppet fick sitt stora uppsving efter Parisfrederna 1919 då nationalitetsprincipen gjorde sig starkt gällande. Språkgrupp betraktades som synonymt med "nationalitet", vilket visade sig tydligt i Ålandsfrågan. Bland svenskspråkiga företrädare användes "Finlands svenskspråkiga nationalitet" regelbundet. I regeringsformen 1919 slogs fast att finska och svenska var republikens två nationalspråk. Det innebar egentligen inte att man ville tala om två nationaliteter, utan bara konstatera att nationen hade två officiella språk. Värt att notera är att begreppet "minoritet" har undvikits in i vår egen tid eftersom det är svårt att kombinera med att Finland har två nationalspråk. "Nationalitet" användes under mellankrigstiden framför allt i historiska och partipolitiska texter. Axel Lilles verk *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* från 1921 är ett tydligt exempel på detta. På många sätt personifierade Lille den svenska samlingsrörelsen vid denna tid. Hans allt överskuggande idé var att Finland bestod av ett odelat folk, men att den finska och svenska nationaliteten borde få möjlighet att utveckla sina egna kulturer. SFP använde "nationalitet" i sitt partiprogram för första gången våren 1917. Begreppet fanns med fram till hösten 1940 då alla hänvisningar till en svensk nationalitet raderades ur partiprogrammet och slutade användas i alla offentliga sammanhang eftersom det kunde störa den språkfred som infunnit sig.

I slutänden är det svårt att egentligen veta vilka begrepp som användes i vardagen. Sannolikt talades det om svenskar och finnar, svenskspråkiga och finskspråkiga medan finlandssvensk och finländare snarast kom till användning i nordiska sammanhang. Vid sidan om det direkt skrivna ordet förekom manifestationer och symboler som ökade de olika begreppens användning och förstärkte den skapade sammanhållningen i mellankrigstidens Finland. Det kanske tydligaste exemplet

på en välspriidd manifestation var väggskriften ”Vår hustavla” som 1921 sändes ut i inte mindre än 60 000 exemplar. Hustavlan distribuerades av Samfundet Folkhälsan. Folkhälsan hade bildats 1921 för att verka för god hälsa men även för att studera och samla information om de svenskspråkigas psykiska och fysiska hälsa. Hustavlan vände sig till ”svenskar i detta land”, ”vårt svenska folk” och ”vår svenska folkstam” och var en samling minnesregler för att befrämja god hälsa. I sammanhanget kan man notera att hustavlan i sitt budskap riktade sig till landsbygdsbefolkningen som ansågs mest intressant ur rashygienisk synpunkt. Den vände sig inte till den svenskspråkiga arbetarklassen, som vid denna tid var växande.

Försöken att skapa en gemenskap präglades av en idealiserad syn på landsbygden, vilket går att spåra i de många lystringssångerna såsom ”Modersmålets sång” och ”Slumrande toner” och bildspråket i den redan nämnda valaffischen för SFP med den unge mannen som blickar ut över skärgårdslandskapet. Folktinget använde och använder fortfarande Finlands gamla heraldiska färger rött och gult som en viktig symbol för finlandssvenskarna. På Åland experimenterades med en blågul fana som av naturliga skäl förbjöds av de finska myndigheterna 1934.

### *Språkstriden tar ny fart – äktfinskhets och universitetsfrågan*

Tendenserna bland de finsknationella att driva förfinsknigen av samhället längre än vad språklagstiftningen angav blev mycket tydlig i början av 1920-talet. Detta möttes av motstånd från svenskspråkigt håll och ledde till språkstridens andra intensiva fas som inleddes hösten 1922 och kom att pågå med varierande styrka ända fram till andra världskrigets slut 1945. Viljan att skapa ett enspråkigt finskt Finland var inte enbart sprungen ur målet att få bort det svenska språket, minska de svensktalandes inflytande och sätta ett stopp för svenskkulturellt inflytande i största allmänhet – det skulle vara att förenkla orsakerna till finskhetssträvandena alltför mycket. I stället måste kampanjen för ett enspråkigt finskspråkigt samhälle under mellankrigstiden ses som en del av en större rörelse som syftade till att skapa en stark enhetlig finsk nation. Med i föreställningen fanns drömmen om ett Storfinland med områden som Fjärrkarelen och Tornedalen inorporerade i den finska nationen. Svenskheten sågs som ett hinder för finskhetens sympatisörer. Strömningarna i Finland var på intet sätt unika. Runt

om i Europa går det att iakttä liknande försök till nationellt enande och likriktning i efterdyningarna av första världskriget och nationalismens frammarsch. Det fanns gott om studentföreningar i Europa som förde fram nationalistiska krav på att folkspråket som talades av majoriteten skulle ersätta den gamla elitens språk i de nya staterna i Öst- och Centraleuropa. I Finland var språkstriden aktuell under hela mellankrigstiden, men kom i skymundan för de högerradikala krafternas frammarsch och antikommunismen i början av 1930-talet. Man skulle kunna säga att språkstridens intensitet gick i vågor under drygt tjugo års tid.

Språkstriden tog sig uttryck framför allt i frågor som rörde utbildningen och i synnerhet undervisningsspråket vid Helsingfors universitet, men striden handlade också om språket inom förvaltningen och i samhället i stort. De finsknationella ville bryta vad de såg som den svenskspråkiga elitens oproportionerliga inflytande. En följd av motsättningarna kring språket blev även en öppen aversion mot Sverige inom det finsknationella lägret. Språkstriden hade med andra ord både många och djupa orsaker och utspelade sig, som vi kommer att se, på flera plan i samhället i en dramatisk tid i Europas historia. Perioden präglades av utomparlamentariskt agerande och hårda konfrontationer mellan olika grupperingar som ville vinna makten. På många håll kämpade demokratin verkligen för sin överlevnad eller gick under. Därför kan språkstriden även ses som en del i det moderna Finlands utveckling mot en stabil demokrati.

Språkfrågan vid Helsingfors universitet väcktes på allvar under hösten 1922. I en proposition från regeringen lades ett lagförslag fram som innebar att professurerna vid Helsingfors universitet skulle klassificeras efter undervisningsspråk. Tanken var att minska de språkliga motsättningarna: 69 föreslogs bli finska, 27 svenska och 3 tvåspråkiga. Förslaget möttes av ett annat lagförslag formulerat av professorn E. N. Setälä. Hans förslag innebar i huvudsak att undervisningsspråket skulle styras av fördelningen mellan de båda språken bland studenterna. Studenterna skulle ha rätt att avlägga examen på sitt modersmål. Minst 15 professorer skulle föreläsa på svenska och de som innehade de så kallade donationsprofessurerna fick själva välja undervisningsspråk.

SFP:s riksdagsmän såg rött när de fick Setäläs förslag och mobiliserade opinionen till och med i Sverige. Detta väckte i sin tur förbittring bland finskhetsivrarna. Lagförslaget gick igenom i riksdagen trots att professorerna vid universitetet, oavsett inställning till språkfrågan, var

emot Setäläs förslag. I verkligheten blev följderna av reformen inte så stora, men det var saken i sig som upprörde de olika lägren. Bland professorer och lärare var inställningen till språkfrågan i huvudsak balanserad. Däremot ökade motsättningen mellan språklägren bland studenterna. I de svenskspråkiga nationernas tidskrift *Studentbladet* publicerades ett stort antal irriterade insändare 1923–1924. År 1924 grundades en inofficiell svenskspråkig studentkår vid Helsingfors universitet för att ta till vara de svenskspråkigas intressen.

På finskspråkigt håll utvecklades en högljudd äktfinsk elit som tog kontrollen över den finskspråkiga studentkåren och det finskspråkiga språkröret *Ylioppilaslehti*. Den mobilisering av de finsk-nationella krafterna som följde hade som mål att uppnå en fullständig förfinskning av universitetet och förvaltningen. Många av de unga män som varit frivilliga och deltagit i det estniska inbördeskriget och det misslyckade försöket att genomföra en resning i Fjärrkarlen – de så kallade frändefolkskrigen 1918–1922 – bildade ett sällskap för att hjälpa dem som flytt till Finland.<sup>1</sup> Akademiska Karelen-Sällska-

Den äktfinska sammanslutningen Akateeminen Karjala-Seura hade sitt starkaste fäste vid Helsingfors universitet. AKS drev en antisvensk politik som ebbade ut först med andra världskrigets utbrott. Här svär en grupp faneden på Gamla studenthuset i Helsingfors 1937. Ordförande Vilho Helanen håller i ceremonin.



pet (Akateeminen Karjala-Seura, AKS) skulle vara verksamt fram till 1944 och började agera för en förfinskning av samhället. Det utgjorde en äktfinsk elit i studentsammanhang och rekryterade medlemmar bland unga män ur den lägre medelklassen från mindre tätorter, teologie studerande och kadetter. På så sätt skilde sig grupperingen markant i sin sociala sammansättning från den svenskspråkiga studenteliten som i stor utsträckning kom från Helsingfors högre borgerskap.

AKS och de äktfinska sympatisörerna ville förändra det faktum att över 20 procent av studenterna vid Helsingfors universitet var svenskspråkiga trots att de svensktalande endast utgjorde 10 procent av befolkningen. Även inom förvaltningen fanns det för många, ur ett finsknationellt perspektiv, som bröt på svenska när de talade finska. Krav ställdes på att minska statsstödet till svenskspråkiga läroverk. Över huvud taget uppvisade de finsknationella många fördomar mot de svenskspråkiga studenterna eftersom de inte bara hade ett annat språk utan även uppfattades ha en annan kultur. Dessutom glömdes tvåspråkigheten helt bort i den endimensionella diskussionen. Många elever hade indoktrinerats vid ett finsknationellt läroverk och fick en smärre chock när de kom till Helsingfors och insåg att studentlivet var starkt svenskspråkigt och att Helsingfors fortfarande var en ”svensk” stad. För att minska andelen svenskspråkiga i förvaltningen ville de äktfinska få bort undervisningen på svenska i syfte att undergräva kravet på språklagens statuter om att tjänstemännen skulle behärska båda språken. De finsknationella ville ha en medveten rekrytering av finskspråkiga till försvarsmakten och statsförvaltningen. Under hela mellankrigstiden pågick en kampanj i denna riktning som skapade förbittring på svenskspråkigt håll.

Även inställningen till Sverige påverkades av det antisvenska agerandet i Finland. Den svenska regeringen anklagades i Finland för passivitet under inbördeskriget, och Ålandsexpeditionen 1918 skapade ilska mot det man ansåg var ett illa dolt försök att annektera Åland. På samma sätt noterades försvenskingssträvandena i Tornedalen som kritiserades ofta och kraftfullt. Svenska sympatier för de svenskspråkiga i Finland uppfattades som en otillbörlig inblandning i Finlands inre angelägenheter. Samtidigt var det inte i första hand äktfinnarnas mål att attackera Sverige. I stället ska utfallen mot Sverige ses som ett sätt att komma åt de svenskspråkiga i Finland.

De äktfinska kampanjerna mot de svenskspråkiga var omfattande och intensiva. Det politiska stödet kom framför allt från Agrarförbun-

dets riksdagsgrupp som under 1920-talet växte sig allt starkare. Även om agrarerna fanns med i de talrika minoritetsregeringarna hade de inte tillräckligt parlamentariskt stöd för att genomföra en fullständig förfinskning av Helsingfors universitet. Samlingspartiet bidrog däremot inte med villkorslöst stöd till den äktfinska saken utan var under en lång tid moderat i sin uppfattning i språkfrågan på samma sätt som Framstegspartiets liberaler. Båda partierna fick därför hård kritik av äktfinska studenter. Först 1927 började Samlingspartiet mer aktivt stödja Agrarförbundets äktfinska politik. SFP var visserligen att betrakta som ett konservativt parti under de första åren av Finlands självständighet, men ändå valde partiet att samarbeta med vänstern då Socialdemokraterna stödde tvåspråkslinjen. Socialdemokraterna kom 1926 en kort period till makten som regeringsparti stödda av SFP vilket spädde på språkstriden. Det uppfattades av de borgerliga partierna som mycket magstarkt att SFP bidragit till att Socialdemokraterna fått regera, om än en kort period, endast åtta år efter inbördeskriget som inletts med ett socialistiskt uppror.

Efter striden kring språkfrågan på universitetsnivå var det utbildningssektorn mer i allmänhet som fick uppmärksamhet ur språksynpunkt under 1920-talet. I riksdagen genomdrevs 1928 ett beslut som ledde till att den svenska sektionen inom Skolstyrelsen fick mindre kontroll över de svenskspråkiga områdena – allt för att öppna upp för finskspråkiga skolor i Svenskfinland. Även krav på minskat ekonomiskt statsstöd till de svenska läroverken höjdes eftersom man ansåg att de svenskspråkiga gynnades då elevantalet var oproportionerligt stort i förhållande till de svenskspråkigas andel av befolkningen. Mot slutet av 1920-talet kom universiteten återigen i centrum för motsättningarna. I november 1928 arrangerade den äktfinska eliten en stor demonstration vid Snellmanstatyn i Helsingfors och nya förfinskningkrav framfördes till regeringen. Men saken kom mycket snart i skuggan av betydligt större samhällsutmaningar: depressionen, kommunistagitationen och Lapporörelsen.

### *Svenskheten, Lapporörelsen och de högernationella krafterna*

Språkstriden och förfinskningsskraven tog temporärt en paus i och med Lapporörelsens framväxt och hotet mot den finska parlamentariska demokratin 1930–1932. Lapporörelsen uppstod mot bakgrund av det som av många i Finland uppfattades som ett kommunistiskt

hot mot Finlands självständighet. I Sovjetunionen hade regimen konsoliderats efter kaoset i revolutionens fotspår. På dagordningen stod världsrevolutionen, vilket möttes av motreaktioner i många europeiska stater och bidrog till högerextremismens frammarsch i kölvattnet av den allmänna ekonomiska depressionen i slutet av 1920-talet.

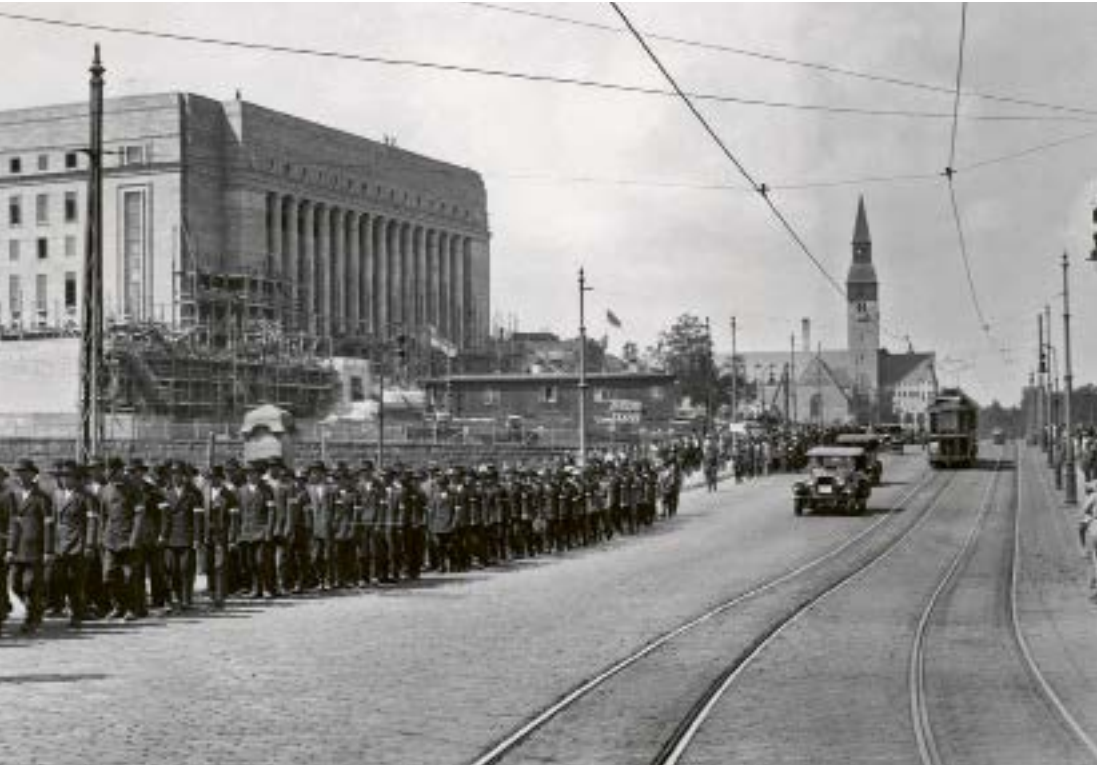
Kommunisternas partiverksamhet var förbjuden i Finland sedan 1918. Men Moskvatrogna kommunister infiltrerade bland annat arbetarrörelsen, vilket uppdagades för den finska opinionen 1928 i och med säkerhetspolisens upprullning av ett kommunistiskt nätverk – 49 personer ställdes inför rätta och dömdes för landsförrädisk verksamhet. I Finland höjdes röster för antikommunistlagar, vilka skulle inskränka yttrande- och strafflagstiftningen. En antikommunistisk rörelse, med geografisk utgångspunkt i den österbottniska kommunen Lappo, grundades. Denna Lapporörelse kom att gå i spetsen för de antikommunistiska kraven. Problemet för den finska demokratin var att den högerpopulistiska Lapporörelsen inte drog sig för att använda utomparlamentariska påtryckningar och störa ordningen. Lappomännen attackerade socialistiska möten, skjutade motståndare till den ryska gränsen och organiserade ett bondetåg till Helsingfors i juli 1930 för att kräva åtgärder mot kommunisterna. Hösten 1930 kom nya hårdare lagar som i praktiken förbjöd kommunistisk politisk verksamhet – ett tydligt steg bort från de grundläggande demokratiska rättigheterna. Denna framgång gjorde egentligen Lapporörelsen överflödig, men en

Deltagare i Lapporörelsens bondetåg marscherar förbi riksdagshuset under uppbyggnad i juli 1930. Lapporörelsens utomparlamentariska utmaning av den unga finska demokratin kulminerade med bondetåget till Helsingfors. Demokratin kom att segra i maktkampen.



kärna av hårdföra höger-radikala personer ville ha mer och genomförde vårvintern 1932 ett misslyckat militärt uppror – det så kallade Mäntsäläupproret – som snabbt körde fast och desarmerades av en allmänpolitisk demokratisk samling och den i huvudsak lojala krigsmakten och skyddskåren.

Många svenskspråkiga kom att sympatisera med Lapporörelsen. Den finska exportindustrin som vid denna tid fortfarande dominerades av finlandssvenskar ogillade SFP:s samarbete med vänstern, och Lapporörelsen kom att bidra till en språkfred liknande den som infunnit sig under förryskningsperioderna och inbördeskriget. På samma sätt som tidigare kom yttre hot alltså att ena finländarna över språkgränsen. Lappoledaren Vihtori Kosola insåg vikten av att ha stöd av de svenskspråkiga och verkade öppet för språkförsoning. Samtidigt som många inom SFP, som sagt, valde att sympatisera med Lapporörelsen kom partiledningen – den så kallade laglighetsgruppen – att tydligt ta avstånd från Lapporörelsen och försöken att skärpa tryckfrihets- och





strafflagstiftningen. Det var först på hösten 1930 som partiledningen i SFP under tryck från de egna medlemmarna och borgerligheten i allmänhet tvingades att rösta för kommunistlagarna. Skälet till motståndet var att ledningen inom SFP ansåg att de inte kunde göra avsteg från de demokratiska grundlagsprinciper som varit så betydelsefulla före självständigheten.

Laglighetsgruppen kritiserade regeringen under sommaren 1930 för att den agerade mot kommunisterna men lät Lappomännen terrorisera vänstern utan åtgärder. Laglighetsgruppens medlemmar gillade inte kommunisterna, men fruktade att det snart kunde vara de svenskspråkiga som stod i tur för repressionen och äktsfinska reformer mot det svenska språket.

Lapporörelsen tvingade fram ett politiskt ställningstagande. De äktsfinska studentorganisationerna ställde sig bakom Lappovänliga kandidater inför riksdagsvalet 1930 trots att de var kritiska till den språkförsonande linjen inom rörelsen. Men ganska snart minskade intresset för Lapporörelsen och en del nyckelpersoner lämnade AKS i protest mot språkförsoningen – eller som författaren Martti Haavio uttryckte det: samarbetet med ”främmande nationalitet” – och de antidemokratiska tendenserna inom Lapporörelsen. På samma sätt ställde Lapporörelsen saker och ting på sin spets på svenskspråkigt håll. Det krävdes ett val mellan demokrati och högerradikalism. Inte mindre än 2 000 av de 12 000 deltagarna i bondetåget till Helsingfors hade varit svenskspråkiga och de Lapposinnade kandidaterna vann hälften av SFP:s 21 platser i riksdagsvalet hösten 1930. I februari 1931 bildades Aktiva studentförbundet, en extrem antidemokratisk svenskspråkig förening. Men i huvudsak stod ändå de svenskspråkiga utanför Lapporörelsen och de antidemokratiska krafterna liksom majoriteten av de finskspråkiga.

### *Språkstridens klimax och den parlamentariska språkförsoningen 1937*

Språkförsoningen som en följd av samlingen mot det upplevda kommunistiska hotet blev kortvarig och bräcklig. De äktsfinska studenterna höll sig motvilligt i skinnet i den politiska debatten men inför presidentvalet i februari 1931, som vanns av högerkandidaten P. E. Svinhufvud, ökade agitationen och aktiviteten. Samma månad framträdde den kände filosofen Rolf Lagerborg i Sverige och uttalade sig bland

annat kritiskt om äktfinnarna och Lapporörelsen. De äktfinska studenterna svarade med demonstrationer.

Äktfinnarna agerade även mot Sovjetunionen. Den 12 maj 1931, på Snellmansdagen, demonstrerade den äktfinska studenteliten framför sovjetbeskickningen mot att den finskspråkiga befolkningen i Ingermanland förtrycktes. Tilltaget ledde till en diplomatisk kris och misstroende mellan Sovjet och Finland med konsekvenser ända fram till vinterkriget 1939.

Språkstriden gick de kommande åren in i en sista intensiv period. Samtidigt med turbulensen på gatorna lade Agrarförbundet vårvintern 1931 fram ett nytt förslag om en förfinskning av Helsingfors universitet och Tekniska högskolan. Ett motförslag kom omedelbart från universitetskanslern, och efter att saken hade tröskats i lagberedningen på vintern 1932–1933 kom Agrarförbundets förslag till riksdagen för omröstning. Agrarförbundet gick ännu starkare in för enspråkighet genom att i sitt partiprogram skriva in att finska var det enda önskvärda språket vid Helsingfors universitet och Tekniska högskolan. Förslaget föll trots allt, och detta väckte irritation inom den äktfinska eliten som genomförde en strejk vid Helsingfors universitet. Samma vecka kapsejsade Lapporörelsen genom det misslyckade Mäntsäläupproret. Inom AKS skedde en konfrontation mellan de mer radikala Lappoanhängarna och de som ville ge AKS en mildare framtoning för att attrahera en större del av befolkningen. De högerradikala vann maktkampen och inledde en våg av demonstrationer, agitation i pressen och hot mot den svenskspråkiga befolkningen. Samtidigt röstade riksdagen i maj 1933 med knapp majoritet ner ett nytt förslag om en radikal förfinskning av samhället.

Lapporörelsens kollaps ledde till skapandet av ett högerradikalt parti, Isänmaallinen kansanliike (IKL, Fosterländska folkrörelsen), som i valet sommaren 1933 vann inte mindre än 14 mandat i riksdagen. Partiet var inte oväntat ännu radikalare än Agrarförbundet när det gällde förfinsknigen och kom att initiera ett antal debatter kring språkfrågan. Men vid sidan om detta innebar IKL:s uppkomst inte något egentligt hot mot svenskan som språk. Borgerliga partier som stöddes av den språkförsonliga socialdemokratin regerade fortfarande. Men den ökande mängden finskspråkiga studenter i Helsingfors konfronterades med den svenskspråkiga kulturen i huvudstaden. I luften låg en stark oro inför framtiden inom denna nya finskspråkiga samhällselit. Kanske var det ett skäl till den finskspråkiga elitens



Äktfinsk vandalism förekom i Helsingfors särskilt på 1930-talet då demonstrationer mot svenskheten ägde rum på svenska dagen den 6 november. Här putsar städerskor bort tjära från Svenska Teaterns fasad i november 1935.

många gånger negativa inställning till det svenska språket. Kanske handlade det om en form av upplevd kulturell underlägsenhet.

Hösten 1933 inleddes en ny äktfinsk offensiv. I riksdagen lade IKL och Agrarförbundet fram en strid ström av äktfinska lagförslag. SFP:s ledamöter argumenterade emot. I pressen fördes kampen vidare. Finskhetsförbundet började fira hakkapeliternas dag på Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november för att markera att det var finnarna som hade blött för att skapa den svenska samhällsordningen. Detta var en udd riktad mot de svenskspråkiga som firade svenska dagen samma dag. Den 6 november 1933 ledde motsättningarna till kaos och slagsmål i Helsingfors. Äktfinska ungdomar demonstrerade utanför *Hufvudstadsbladets* kontor och Svenska Teatern och måste skingras av beriden polis. Oroligheterna upprepades de kommande fyra åren i olika varianter.

På många sätt går det att uppfatta dessa utomparlamentariska ytringar som en del i en allmän europeisk utveckling under 1930-talet.

Det fanns ett påtagligt missnöje i samhället med det parlamentariska systemet, och Lapporörelsen och IKL underblåste det. Förebilderna i särskilt Tyskland visade hur det kunde vara möjligt att nå resultat med våldsamma protester och utomparlamentariskt agerande. För Finlands del stannade det vid studentoroligheter på gatan, men det fanns en allvarlig antidemokratisk sida i detta gatans parlament som den unga finska demokratin måste hantera – särskilt om vi lägger till Lapporörelsens manifestationer och IKL:s verksamhet. AKS ordförande Vilho Helanen kritiserade i december 1933 i sitt självständighetstal det rådande systemet för att skapa motsättningar i samhället. I stället borde alla leva tillsammans och underordna sig ett högre mål där ”folkgemenskapen står högst och fosterlandet är allting”. Detta sätt att formulera sig hade obehagliga likheter med de tyska nazisternas sätt att formulera sina visioner vid samma tid – utan att dra parallellerna för långt.

Språkfrågan vid Helsingfors universitet såg ut att närma sig sitt slut under hösten 1934, men det skulle ta ytterligare tre år innan saken var helt utagerad. Hösten 1934 lade regeringen ledd av Framstegspartiets T. M. Kivimäki fram ett förslag till en ny universitetslag. Motivet var dels att ta en stark fråga ifrån den äktfinska oppositionen inför det stundande valet sommaren 1936, dels att kunna närma Finland säkerhetspolitiskt till Norden i allmänhet och Sverige i synnerhet. De finsknationella utfallen mot Sverige störde denna omorientering och det hindret ville Kivimäki nu undanröja. Språkfrågan vid universitetet hade alltså en betydelse som gick långt utanför utbildningsmiljön.

Förslaget möttes av protester från både äktfinnar och dem som ville försvara det svenska språkets ställning. Innehållet i förslaget var att finskan skulle förstärkas genom att bli administrativt språk på universitetet, medan 21 svenskspråkiga professorer skulle garanteras. Konsekvensen blev en ny våg av demonstrationer, pressdebatter och riksdagsgräl. I oktober 1934 lämnades en namninsamling in med 154 000 underskrifter av dem som ville försvara svenskans ställning vid universitetet till regeringen. Budskapet i denna massadress var att regeringsförslaget stred mot språklagen. Även nordiska universitetslärare reagerade med undertecknade protester och uppmaningar till regeringen att ändra sig. I svensk press kommenterades förslaget med oro. Universitetsfrågan avslutades slutligen i april 1937 genom presidentens stadfästande av den nya universitetslagen. Den parlamentariska språkförsoningen var ett faktum även om vägen dit hade

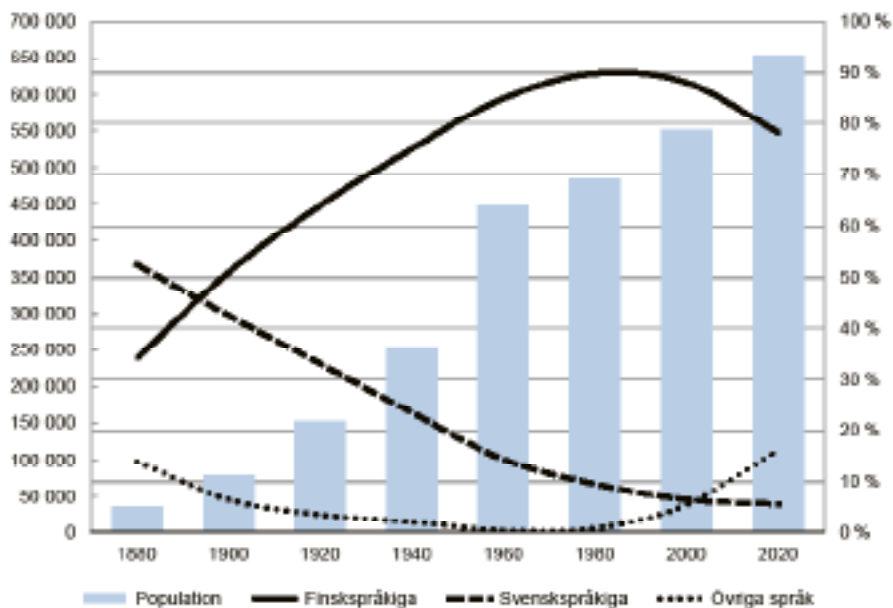
varit kantad av politiska motsättningar, protester och utomparlamentarisk agitation. Språkstriden i övrigt skulle inom några år slutligen tvingas tillbaka och hamna i skymundan för en mycket större kris – andra världskriget.

## Finlandssvenskheten under mellankrigstiden

### *Befolkningsutveckling, sociala förhållanden och språk*

Språkstriden och den svenskspråkiga befolkningen kom vid sidan av politiska faktorer också att påverkas av den demografiska utvecklingen under mellankrigstiden. En svenskspråkig minoritet som utgjorde en minskande andel av befolkningen i Finland var i förlängningen ett mindre hot. I det självständiga Finland var den demografiska tendensen tydlig: den finskspråkiga befolkningen ökade stadigt medan den svenskspråkiga höll sig i stort sett konstant. Finlands befolkning som helhet ökade från 3,15 miljoner till 4 miljoner mellan 1920 och 1950 trots de stora förlusterna av människoliv under andra världskriget – 95 000 finländare dog under krigsåren. Under samma period stod tillväxten bland de svenskspråkiga så gott som stilla: från 341 000 till 348 000 personer. Andelen svensktalande av Finlands befolkning minskade från 11 procent till 8,6 procent.

Den demografiska stagnationen orsakades av flera faktorer. Utvandringen 1870–1930 var, som redan nämnts, stor i svenskbygderna. Österbotten var den främsta utvandraregionen när det gäller den svenskspråkiga befolkningen. Nativiteten i städerna och också i de svenskspråkiga småstäderna längs väst- och sydkusten var generellt lägre än i övriga delar av landet. En förskjutning skedde under 1900-talets första hälft mellan de olika svenskspråkiga regionerna. Österbottens andel av de svenskspråkiga minskade och i stället blev det i Nyland och särskilt i huvudstadsregionen som de svenskspråkiga ökade. Beräkningar visar att Österbottens befolkning hade kunnat vara 50 procent större på 1950-talet om det hade funnits samma möjligheter och levnadsstandard i de österbottniska kustbygderna som i södra Finland. I Helsingfors minskade de svenskspråkigas andel av befolkningen stadigt under mellankrigstiden från omkring 35 procent vid tiden för självständigheten till omkring 25 procent vid andra världskrigets utbrott. Men det svenska språket var allmänt sett starkt



närvarande i huvudstaden och svenskan hördes även i arbetarstadsdelarna. Utvecklingen innebar ändå att de finskspråkiga i takt med att utbildningssystemet expanderade kom att i allt högre grad nå ledande positioner i samhället. En del svenskspråkiga valde av taktiska skäl att övergå till finska. Men detta innebar inte att svenskan raderades ut. Snarare handlade det om en förskjutning mot finska men med tvåspråkiga inslag.

Den äktfinska irritationen och aggressionen mot den svenskspråkiga överklassen och dess stora inflytande var både berättigad och missriktad. Överklassen utgjorde generellt en försvinnande liten del av befolkningen, omkring 2 procent, men hade ändå ett stort inflytande. Inom näringslivet och den högre statsförvaltningen var de svenskspråkiga överrepresenterade. Beräkningar ger vid handen att omkring 20 procent av Finlands överklassbefolkning var svenskspråkig vid 1900-talets början. Detta förändrades i och med självständigheten då den gamla svensktalande adeln sakta tappade sin samhällsställning i det nya republikanska och demokratiska Finland. Även inom medelklassen hade de svenskspråkiga en stark ställning. Omkring 10 procent av befolkningen tillhörde medelklassen vid tiden för andra världskriget, och de svenskspråkiga utgjorde omkring 20 procent inom denna samhällsgrupp. Den svenskspråkiga medelklassen höll

Diagram över språkfördelningen och befolkningens mängden i Helsingfors. Helsingfors hade fram till 1890 en svenskspråkig majoritet. I dag ökar andra språk i Helsingfors vid sidan av svenska och finska.

sin ställning långt för att den bodde i de stora städerna Helsingfors, Åbo och Vasa och kunde erbjuda sina barn goda karriärmöjligheter. Vid landets högskolor och universitet fanns ett stort antal svenskspråkiga – vid Helsingfors universitet omkring 40 procent på 1930-talet.

Ett annat skäl till de svenskspråkigas oproportionerligt stora dominans var språkfärdigheterna som gynnade deras karriärer – de behärskade i mycket stor utsträckning även finska. En anledning till detta var det ökade antalet tvåspråkiga äktenskap inom medelklassen. Tvåspråkigheten var och är en tydlig framgångsfaktor, och bland de svenskspråkiga var tvåspråkigheten mycket mer utbredd än bland de finskspråkiga. Över en tredjedel av Helsingfors befolkning var tvåspråkig vid sekelskiftet 1900. Omkring 1950 hade det totala antalet tvåspråkiga ökat och de tvåspråkiga var näst efter de enspråkigt finska den största språkgruppen i huvudstaden – fördelningen var 228 000 enspråkigt finska, 157 000 tvåspråkiga och 12 000 enspråkigt svenska. Den svenskspråkiga arbetarklassen gynnades av att det behövdes tvåspråkiga förmän och chefer. De svenskspråkiga arbetarna kom därför att socialt stiga uppåt i större utsträckning än den finskspråkiga arbetarklassen under mellankrigstiden. Detta gäller särskilt i de stora städerna.

På landsbygden i södra Finland fanns områden med utbredd tvåspråkighet på grund av kontakterna mellan kustlandet och det inre av Finland – särskilt kring Åbo och Helsingfors. I Österbotten var däremot språkgränserna, om man nu kan tala om det (se tidigare diskussion) tydligare. Svenskspråkighet gynnade trots allt inte landsbygdsproletariatet. Godsägare och bruksägare anställde hellre finskspråkiga på grund av tillgången på arbetskraft och lägre löneanspråk. De svenskspråkiga arbetarna var därför de första som sögs upp av industrin i storstäderna. En faktor av betydelse var även att yrkeskunnandet var viktigast när det gällde praktiskt arbete, språket i sig gav inte någon fördel. De stora jordreformerna som syftade till att skapa större odlingsenheter under 1900-talets första hälft eller ge karelska flyktingar jord att bruka efter krigens innebar att många nya småbruk anlades. Få sökte sig i denna situation till högskolor och universitet, men desto fler blev arbetare i storstädernas industri, sökte sig till serviceyrken eller rentav emigrerade.

Livet på landsbygden i Österbotten var i många avseenden mer jämlikt än på många andra håll. Men det fanns storjordägare och regionala eliter som hade svårt att acceptera att de förlorat en hel del av sin makt i lokalsamhället i och med införandet av demokratiska

kommunalval 1918. Bland dessa eliter fanns, som vi har sett, en stor mottaglighet för Lapporörelsens antidemokratiska förhållningssätt och förordande av spannmålstullar som skulle skydda storjordägarnas inkomster. Småbrukarna däremot gynnades inte av spannmålstullar eftersom de snarare levde på boskapsskötsel, fiske och säsongarbete. Dessutom var de mer influerade av frikyrklighet och pacifism som gjorde att de tog avstånd till Lapporörelsen. Skärgårdens befolkning kom under förbudslagstiden 1919–1931 att bli förknippad med sprit-smuggling som visserligen inbringade ansevärda inkomster, men samtidigt ökade våldsbrotten och korruptionen. Det ledde i sin tur till minskat förtroende för rättsapparaten i en tid då högerradikala och kommunister utmanade demokratin.

Språket i de svenskspråkiga områdena uppvisade stora variationer. Tvåspråkigheten var stark bland annat i gränskommunerna Strömfors och Pyttis i östra Nyland. En tvåspråkighet som många gånger glöms bort är den som alla svenska dialekter gav upphov till. Den svenska som talades offentligt och lärdes ut i folkskola och läroverk var i många avseenden annorlunda än de dialekter som talades lokalt i Österbottens, Åbolands och Nylands kustbygder och på Åland. I städerna var däremot det privata språket mer likt det språk som talades i offentligheten. En annan aspekt på tvåspråkighet var den stadsslang med finska och svenska inslag som utvecklades och överbyggade språkmotsättningarna till exempel i Helsingfors. I idrottssammanhang användes ofta ett språköverbyggande språk – alla kunde hålla på ett ”fotislag”. Hur den talade svenskan i Finland egentligen lät på 1930-talet är svårt att säga. Det som bevarats i filminspelningar och radioupptagningar ger inte så troliga ledtrådar eftersom detta språk var det svenska standardspråket som odlades fram till 1980-talet i offentliga sammanhang i Finland.

Till de svenskspråkiga trakterna kom även återvandrare från Nordamerika som tillägnat sig engelska i olika stor omfattning. Dessa återvandrare påverkade även sina gamla hemorter i andra avseenden än språkligt. I Munsala i Österbotten till exempel kom de att bidra med vänsterradikalism, pacifism och politiskt engagemang. På andra håll framstod de som arbetsmotiverade och tydligt inställda på att skapa ett mer liberalt och jämlikt Finland. Sjöfart och handel medförde att kustbygdernas svenskspråkiga lärde sig engelska i större utsträckning än många andra. I södra Finland fanns ytterligare en variant av flerspråkighet. Tyskan var tämligen spridd eftersom den lärdes ut i



läroverken. En del av den lilla ryska minoriteten i Finlands större städer hade svenska som språk – Helsingfors har ännu i dag en svensk-språkig ortodox församling – även om de flesta med tiden blev finskspråkiga. Detsamma gällde för Finlands judiska befolkning. De judar som bodde i Helsingfors fick ofta svenskspråkig utbildning, men majoriteten blev så småningom finskspråkig. Även den tyska minoriteten i Finland fram till andra världskriget talade tyska eller svenska för att sedan bli alltmer finskspråkig i stället för svenskspråkig.

### *Kyrka och tro på svenska*

Demografin kom tydligt och obönhörligen att utvecklas i negativ riktning för svenskheten i Finland under mellankrigstiden. Det gällde därför att stärka sammanhållningen ideologiskt och inte minst bibehålla svenskans ställning inom utbildning och offentlighet. De svensk-språkiga institutionerna blev oerhört viktiga för att bevara svenskan och svenskheten.

Kyrkan var en av dessa institutioner, och ett svenskspråkigt stift bildades efter självständigheten. Tanken hade funnits redan våren 1917, men då bara hos en mindre krets av religionslärare. Idén diskuterades mer allmänt på de första svenskspråkiga kyrkodagarna i Helsingfors i september 1918 och fick ett stort stöd. Däremot stötte förslaget på patrull vid det landsomfattande kyrkomötet i Åbo senare samma höst. Det fanns en utbredd rädsla för att ett särskilt svenskt stift skulle splittra en hittills tämligen enad finsk evangelisk-luthersk statskyrka. Samtidigt fanns det en stor förståelse för att församlingsmedlemmarna skulle få förkunnelse på sitt modersmål. Trots att kyrkomötet hade förkastat förslaget kom ett svenskspråkigt stift att etableras med stöd i 1919 års regeringsform. Senhösten 1922 fick förslaget att skapa ett svenskspråkigt stift, efter tre tidigare försök, majoritet bakom sig i riksdagen trots motstånd från agrarer och samlingspartister. Kyrkomötet ställde sig enhälligt bakom förslaget i juni 1923 och därefter organiserades ett nytt stift med Borgå som biskopssäte och Max von Bonsdorff som förste biskop i det nya stiftet. För att hantera bristen på svenskspråkiga präster inrättades hösten 1924 en teologisk fakultet vid Åbo Akademi.

Borgå stift kom 1923 att omfatta 90 församlingar som var svensk-språkiga eller till övervägande del svenskspråkiga. År 2023 är antalet församlingar inom stiftet 45. Stiftet är det minsta i Finland, medlems-



Borgå domkyrka med domkapitelshuset på vänstra sidan. Det svenskspråkiga stiftet med säte i Borgå har haft en sammanhållande funktion för finlandssvenskheten. Stiftet skapades 1923, men tanken på ett svenskspråkigt stift hade funnits längre.

antalet uppgår till 220 000. Det intressanta med Borgå stift är att det samlar församlingar från Österbotten till Åland och södra Finland. I de olika svenskspråkiga områdena är inställningen till kyrka och tro på många sätt mycket olika. Särskilt i Österbotten har väckelserörelserna haft en stark ställning och motsatt sig statskyrkans hierarkier och även förkunnelse. Pingströrelsen och den evangeliska rörelsen har varit starka på landsbygden. I de norra delarna av Österbotten har den læstadianska väckelsen haft en stor betydelse, och statskyrkan har dessutom utmanats av metodist- eller baptistförsamlingar.

Ett faktum är att statskyrkan i Finland har haft en starkare ställning än i de övriga nordiska länderna. Inom Borgå stift har konservativa och mer liberala samsats tämligen väl. Kyrkan ses starkt kopplad till staten och nationen på ett sätt som få egentligen ifrågasätter. Motståndet mot kvinnopräster inom stiftet levde kvar som en stridsfråga långt in på 2000-talet även om kvinnopräster tilläts 1988 – i Sverige som

jämförelse 1958. Det visar att kyrkan i Finland trots allt är konservativ och Borgå stift likaså. I ljuset av detta är det kanske förvånande att lagen om samkönade äktenskap väckte mindre uppståndelse i Borgå stift än i de finskspråkiga stiftet. Borgå stift är för många mest en språkbärande institution. Är du svenskspråkig tillhör du troget kyrkan och betalar kyrkoskatt av språkidentitetsskäl. Kyrkan upprätthåller traditioner och mångsidig verksamhet inom lokalsamhället som många värdesätter. De olika tros- och bekännelsefrågorna har mindre betydelse och därför skapar en reformering av kyrkan inte samma diskussion som på finskspråkigt håll. Denna uppfattning om kyrkan som en språk- och kulturbärare i första hand och inte en upprätthållare av den kristna religionen förstärks av det faktum att majoriteten av de svenskspråkiga församlingsmedlemmarna i huvudstadsregionen faktiskt inte tror på en existens av en gudom.

### *Fosterländskhet, svenskt kulturarv och språksyn i utbildningen*

Utbildning på svenska tillsammans med ett levande kultur- och föreningsliv och svenskspråkiga medier är avgörande för den finlandssvenska befolkningens sammanhållning. Att upprätthålla de svensk-språkiga institutionerna och låta dem utvecklas i samma takt som sina finskspråkiga motsvarigheter blev centralt för svenskhetens fortlevnad. Dessutom utgjorde skola, föreningar och medier viktiga förmedlare av en fosterländsk grundhållning och svenskkulturell identitet.

Från 1924 styrdes den svenskspråkiga skolan av en särskild avdelning inom Skolstyrelsen som hade direkt kontakt med Undervisningsministeriet och föredrog ärenden inför ministern. År 1928 togs denna föredragningsrätt bort vilket ledde till stora protester från SFP:s sida och till att partiet lämnade regeringen. Egentligen var reaktionen överdriven eftersom förändringen i praktiken inte hade någon betydelse då den svenskspråkiga avdelningen inom Skolstyrelsen kvarstod. Dessutom fanns det inga skillnader i skolplaner och krav för de olika språkgrupperna. Över huvud taget var utbildningssystemet enhetligt ur ett nationellt perspektiv. Läroplikt för alla barn mellan 7 och 13 år infördes 1921.

Däremot fanns det en form av parallellskolesystem som var tydlig både på finsk- och på svenskspråkigt håll. Den vanligaste utbildningsvägen var folkskola i sex till åtta år medan de mer bemedlade och barn från framför allt medelklassen gick fyra år förberedande skola

och sedan vidare till läroverken med sikte på gymnasium och studentexamen. Läsåret 1937–1938 gick nästan 38 500 barn i svenskspråkig folkskola medan drygt 8 600 elever under 15 år valt den parallella skolvägen med förberedande skola och läroverk. Andelen svenskspråkiga elever i läroverken i Finland hade minskat men var ändå under samma år 16,5 procent – betydligt mer än de svenskspråkigas andel av befolkningen. Anledningen var de svenskspråkigas proportionellt större andel av medelklassen och att de i större utsträckning bodde i städerna. Noteras kan att endast två procent av de svenskregistrerade eleverna vid samma tid gick i finskspråkiga läroverk. Språksegregeringen upprätthölls strikt med andra ord.

Det var lärarna som skulle skapa de nya svenskspråkiga fosterländska medborgarna, och därför var lärarkåren en synnerligen betydelsefull grupp. Lärare för folkskolan utbildades som tidigare nämnts på svenska i Ekenäs och Nykarleby, och 1915–1945 också i Vasa och 1897–1926 i Helsingfors. Folkskollärarseminarierna var att beteckna som nationella indoktrineringskolor där en enhetskultur med betoning på fosterlandet, religionen och det svenska språket predikades. Det fanns ingen motsättning mellan de fosterländska budskapen och betoningen av den finlandssvenska identiteten och den svenska kulturen. I utbildningen ingick fosterländska sånger där hemorten, det lokala och regionala, hyllades tillsammans med modersmålet. I undervisningsmaterialet för de högre klassernas historieundervisning lyftes det svenska kulturarvet fram mer än i motsvarande finskspråkigt material. I folkskolor och arbetarinstitut gick det att leverera de finlandssvenska budskapen ännu tydligare eftersom den statliga kontrollen över dessa institutioner var betydligt mindre än över läroverk, gymnasier och universitet. Fosterländska budskap med betoning på det finlandssvenska förmedlades i läroverken på samma sätt som i folkskolan. Men i takt med att språk och naturvetenskaper fick ett större utrymme i undervisningen och till följd av att lärarkåren i läroverken var magistrar och doktorer med vetenskaplig utbildning minskade ändå de ideologiska inslagen så småningom till förmån för kunskapsförmedling.

Det står helt klart att undervisningssystemet och lärarutbildningen garanterade att de svenska kulturtraditionerna levde vidare i Finland även efter självständigheten och det starka finsknationella uppsvinget i allmänhet. Den största delen av lärarkåren var att betrakta som kultursvensk och fosterländsk. De svenskspråkiga lärarna för de

högre nivåerna inom skolsystemet fick sin utbildning i Helsingfors och Åbo fram till 1970-talet, men de auskulterade alltid i Helsingfors. Lärarkandidaterna fick sin praktiska pedagogiska utbildning genom undervisning vid Svenska normallyceum i Helsingfors där de kultursvenska budskapen förmedlades. Senare genomfördes grundskole-reformen och Pedagogiska fakulteten i Vasa grundades vilket bidrog till att minska likriktningen. Inom högskolor och universitet skapades och formulerades den kultursvenska tolkningen av professorerna. Det



Folkskoleklasserna 3–4 i byn Rökio i Vörå 1934 i ett av Finlands svenskspråkiga kärnområden. Lärarna hade en viktig roll i samhället för att fostra de nya medborgarna. Fosterlandet, religionen och det svenska språket stod i fokus.

gällde även Åbo Akademi trots att universitetet hade tillkommit som en del i ett svenskkulturellt nationalistiskt projekt under språkstriden. Men återigen måste bilden nyanseras. Det fanns vid akademien både bygdesvenska professorer som musikvetaren Otto Andersson och kosmopoliter som historikern Alma Söderhjelm – den senare med ett stort intresse för annat än det finlandssvenska.

Den kultursvenska inriktningen spreds och dominerade också inom de vetenskapliga sällskapen – inte minst inom Finska Vetenskaps-



Societeten och Svenska litteratursällskapet i Finland. Bland sällskapets etnologer, folklorister, lingvister och lokalhistoriker fanns en stark bygdesvensk förankring, men de som dominerade litteratursällskapet var ändå historiker, statsvetare och litteraturvetare med en vidare syn på den svenska kulturen med nationell och nordisk anknytning.

Förenklat kan man säga att det bygdesvenska förhållningssättet fanns mest inom folkskolan och folkhögskolor med lokal och regional förankring. Inom läroverken och den högre utbildningen undervisade man utgående från ett kultursvenskt perspektiv. Men vad innebar detta? Det är lätt att överdriva skillnaderna mellan dessa inriktningar. Oavsett om det handlar om bygdesvenskhetens mer etniska synsätt eller kultursvenskhetens kulturarvsuppfattning verkade båda inriktningarna för att slå vakt om den svenskspråkiga minoritetens ställning. De olika inriktningarna vände sig till olika delar av befolkningen och hade olika inverkan i olika delar av landet. Den österbottniska landsbygdsbefolkningen hade lättare att anamma bygdesvenskheten och på samma sätt hade huvudstadens borgerskap lättare att identifiera sig med kultursvenskheten. Motsatsförhållandet mellan de olika inriktningarna ska måhända bytas ut mot ett synsätt som poängterar att de verkade parallellt och kompletterande.

En viktig faktor i sammanhanget var svenskans ställning i det finska samhället. Om ingen talade svenska var uppgiften att bevara den svenska kulturen mycket svårare. Om svenskan skulle kunna synas i offentligheten och inte bara vara ett minoritetsspråk krävdes det att svenskan även kunde användas av folkmajoriteten. Att den finska tjänstemannakåren faktiskt måste behärska svenska var positivt ur svenskspråkig synvinkel. Den obligatoriska svenskundervisningen i skolorna betydde att alla måste avlägga prov i det andra inhemska språket i studentexamen – och kravnivån var vid denna tid väsentligt högre än för dagens statsanställda. Svenskans tillbakagång i vissa delar av landet, särskilt i inlandet, medförde att många tjänstemän aldrig praktiserade språket medan urbaniseringen hade motsatt effekt. Många finskspråkiga som flyttade till städerna behövde svenskan för att helt enkelt ta sig fram i vardagen. Motsättningarna kring språkfrågan minskade många finskspråkigas vilja att använda svenska, men trots detta förstod de flesta svenska ganska bra.

### *Svenskheten i skyddskårer, föreningar, medier och kulturliv*

Trenden i Finland var en klyvning av samhällslivet efter språk. Denna process inleddes redan under 1800-talets slut, som vi sett, men språkstriden under 1920–1930-talen ökade splittringen. Ofta blir det ändå ett för stort fokus på språkmotsättningen, för den var inte det enda som delade samhället. Efter inbördeskriget 1918 gick den verkligen stora skiljelinjen i samhället efter klass, mellan borgerligheten och det socialistiska lägret. En positiv sida var att den unga demokratin sannolikt stärktes av den många gånger intensiva politiska diskussionen, där det blev verkligen uppenbart att man måste kunna kompromissa och hålla fast vid demokratins grundläggande värden.

Inom finlandssvenskheten skapades ett civilsamhälle som vid sidan av skolsystemet omfattade två stöttepelare: det lokala nätverket av föreningar och intresseföreningar och de svenskspråkiga massmedierna. Särskilt på landsbygden frodades det finlandssvenska föreningslivet. Ungdomsföreningarna var de viktigaste föreningarna fram till efter andra världskriget. Ungdomarna samlades för folkbildning, körsång, dans, slöjd, fester och idrott. Under de första årtiondena av 1900-talet steg antalet ungdomsföreningar till 153. Ur dessa ungdomsföreningar skapades till exempel 1912 Svenska Finlands Idrottsförbund som samlade de flesta svenskspråkiga idrottsföreningarna.

Till de mer betydelsefulla föreningarna när det gäller att aktivera ungdomen kan man räkna scoutrörelsen som började sin verksamhet redan 1910, men förbjöds av de ryska myndigheterna och återupptod efter självständigheten. Scoutkåren hade en viss militär anknytning, men det fanns organisationer som var ännu tydligare militärt inriktade: skyddskårerna och Lotta Svärd. Skyddskårerna hade grundats strax före inbördeskriget och omvandlats till det vita, borgerliga Finlands krigsmakt i en situation där inga egentliga militära förband fanns att tillgå. Skyddskårerna var ofta de bäst organiserade frivilligorganisationerna med många före detta officerare och befäl i sina led. Inom de svenskspråkiga skyddskårerna odlades förutom maskulina krigarideal även patriotism och svenskspråkig minoritetsnationalism. Skyddskårerna uppfattade sig självmedvetet som det vita Finlands skydd mot både yttre och inre fiender – i det senare fallet socialism och kommunism. I skyddskårernas tidskrifter formulerades ideologin av konservativa och till och med högerradikala skribenter som Bertel Gripenberg.<sup>2</sup> Skyddskårerna stod med några undantag på statsmak-



tens sida i samband med Mäntsäläupproret, men många skyddskårister deltog i Lapporörelsens bondetåg till Helsingfors 1930. Lotta Svärd och Finlands Svenska Marthaförbund, grundat 1924, var på liknande sätt borgerliga sammanslutningar för kvinnor.

Andelen svenskspråkiga föreningar av alla föreningar i Finland motsvarade i det stora hela de svenskspråkigas andel av befolkningen. Under 1930-talets språkstridsklimax var andelen som störst och uppgick då till 11,7 procent. De svenskspråkiga föreningarna var oftare än de finskspråkiga inriktade på kultur, utbildning, religion och internationella relationer. En femtedel av de högerradikala och fascistiska föreningarna under mellankrigstiden var svenskspråkiga – även om antalet föreningar totalt inte var större än ett tiotal. Av de kommunistiska föreningarna var endast en procent svenskspråkig.

Stödet för demokratin var på intet sätt självklart bland alla svenskspråkiga i Finland. Språkfrågan gav upphov till ett försök att samla människor kring nationalsocialismen på svenska i tidskriften *För Frihet och Rätt*. Ett problem för de svenskspråkiga nationalsocialisterna var att definiera ett homogeniserande folkgemenskapsbegrepp, som fanns inom nationalsocialismen, utifrån en svenskhet och ett svenskt språk inom en finskspråkig folkgemenskap. Lösningen blev att pröva olika vägar och slagordet ”positiv svenskhet” lanserades. Den sannolikt enda finlandssvenska fascistiska föreningen var Samfundet Folkgemenskap som bildades 1940 och upplöstes hösten 1944.<sup>3</sup>

Vid sidan av föreningslivet hade pressen en viktig del i att skapa ett civilsamhälle på svenska och formulera vad svenskheten stod för. På 1920-talet var 25 av Finlands 128 dagstidningar svenskspråkiga. Tjugo år senare var de 35 till antalet samtidigt som de finskspråkiga tidningarnas antal hade fördubblats. Främst bland de svenskspråkiga tidningarna var *Hufvudstadsbladet* som 1945 hade en rekordupplaga på 80 000 exemplar. Tidningen ägdes från 1921 av den ursprungligen åboländske affärsmannen Amos Anderson som umgicks med men ändå i flera avseenden stod i opposition till den svenskspråkiga eliten. Tidningen kunde genom Andersons lite mer fria ställning många gånger driva en linje som inte alltid passade huvudstadens elit och Svenska folkpartiet.<sup>4</sup> Dessutom hade redaktionen goda kontakter med Sverige och kunde rapportera nyheter före den betydligt större finskspråkiga *Helsingin Sanomat*. Tidningen gick också före när det gällde journalistik och bildmaterial. Även eftermiddagstidningen *Svenska Pressen* med sin tydliga västorientering är värd att nämnas –

tidningen drogs in 1944 men återuppstod som *Nya Pressen* 1945. På vänsterkanten kan även noteras den socialdemokratiska tidningen *Arbetsbladet* och tidningen *Nyland*. Ute i regionerna utkom viktiga lokaltidningar av vilka några fortfarande finns kvar: *Vasabladet*, *Åbo Underrättelser*, *Västra Nyland* och tidningen *Åland*.

Tidningarnas del i att formulera och sprida fosterländskhet och svenskhet går inte att överskatta. Ledarsidorna var tydligt ideologiska och inverkade på opinionen. Denna betydelse resulterade i att själv-censuren var tydlig i Finland från 1939 till Sovjetunionens fall 1991 för att inte skapa onödiga och farliga friktioner med grannen i öst. Även språkstridens mest hätska kamper tonades ner i den svenskspråkiga pressen. Särskilt de äktfinska attackerna mattades för att inte störa förhållandet till Sverige, som när allt kom omkring var alltför viktigt i den förändrade omvärlden med vänskaps-, samarbets- och bistånds-avtalet (VSB-pakten) Finland ingått med Sovjetunionen efter andra världskriget. Tillgången på rikssvensk press var god i de större finska städerna. Vid sidan av politik påverkade pressen inte minst konsumtionsvanor, kultursmak och personkultur, vilket är viktigt att tillägga. Tidningarna hade inverkan på fler områden än det ideologiska.

Radiosändningar var mer än något annat den stora nyheten under mellankrigstiden. Tre veckodagar gjordes svenskspråkiga sändningar som nådde ut över Finlands svenskspråkiga områden. Till detta kan läggas att nyheter och väder dagligen förmedlades på svenska. Program som på olika sätt skapade och underhöll svenskheten var till exempel debatter, reportage, gudstjänster och föredrag – som Eirik Hornborgs historiska föredragsserie i vilken han poängterade det svenska arvets betydelse för Finlands utveckling. Under andra världskriget slutade man sända program parallellt på olika tider på de båda språken. I stället varvades programmen på svenska och finska direkt, vilket man ansåg skapade större tydlighet i tider av krig och oro. I de svenskspråkiga trakterna lyssnade man gärna på svenska eller brittiska utsändningar för att kringgå de finska myndigheternas censur. Efter kriget återgick radion till parallellsändningarna. År 1946 inleddes Rundradions verksamhet som kompletterade rikssändningarna med regionala svenskspråkiga program. En egen svenskspråkig sektion bildades 1945. Detta räddade de svenskspråkiga sändningarna från mycket av den inblandning från folkdemokraterna som drabbade de finskspråkiga redaktionerna när den sovjetvänliga Hella Wuolijoki blev chef för Rundradion samma år.

*Klasskamp på svenska – en bortglömd del av finlandssvenskheten?*

De svenskspråkiga har alltid funnits i alla samhällsskikt och levt under olika livsvillkor. Det fanns tidigt en socialistisk mobilisering på vänsterkanten bland de svenskspråkiga. Denna del av den svenska historien i Finland är betydelsefull om vi vill ge en så heltäckande bild som möjligt. Vi har till exempel redan sett att de flesta svenskspråkiga som dog i inbördeskriget hörde till den röda sidan. Men den svenskspråkiga arbetarrörelsen har allt som oftast glömts bort som en kraft i finlandssvenska sammanhang. Det finns flera skäl till det. Först och främst har den finlandssvenska kulturen och politiska mobiliseringen till övervägande del varit borgerlig oavsett om det gällt Helsingfors, Österbotten, Nyland, Åboland eller Åland. Arbetarrörelsens partier har attraherat färre finlandssvenska medlemmar och fått färre röster i val än det borgerliga SFP. Trots sin undanskymda roll har den svenskspråkiga arbetarrörelsen sannolikt lämnat ett viktigt bidrag till framväxten av finlandssvenskheten. Det är tänkbart att den borgerliga mobiliseringen inom finlandssvenskheten åtminstone till en del var en reaktion på det hot som man upplevde kom från socialismen och arbetarrörelsen. Partierna på vänsterkanten drog från och till röster från svenskspråkiga och SFP, och på det lokala planet finns det anledning att uppmärksamma den politiska mobiliseringen som skedde bland arbetarna i början av 1900-talet. Ett viktigt faktum är att de tre socialistiska partierna Finlands socialdemokratiska parti (SDP), Finlands kommunistiska parti (FKP) och Demokratiska förbundet för Finlands folk (DFFF) var först med att överskrida språkgränsen och tydligare vända sig till både svensk- och finskspråkiga. Inom arbetarrörelsen tonades språkfrågan och nationalismen ner till förmån för klasskamp och internationalism. Arbetarrörelsen var en kraft som stödde ett tvåspråkigt Finland.

Gemensamt för den svenska arbetarrörelsens aktörer är att de är tämligen bortglömda i historieskrivningen. En av de mer framträdande personerna var utan tvivel Karl H. Wiik som under krigsåren 1941–1944 gjorde motstånd mot Finlands vapenbrödrskap med Nazityskland. Han var en tydlig antifascist och satt i ledningen för SDP – ett parti som han senare uteslöts från. En annan framträdande person var Atos Wirtanen som kanske är den mest kände av de finlandssvenska socialisterna och som ville skapa en samlad socialistisk arbetarrörelse i Finland och bryta splittringen. Han bildade tillsammans



med andra före detta socialdemokrater Socialistiska enhetspartiet, som inte fick någon större framgång. Karl J. Wenman satt i riksdagen 1933–1945 och var mycket synlig i den österbottniska politiken under mellankrigstiden. Ragni Karlsson bröt den påtagliga mansdominansen inom arbetarrörelsen men drev egentligen inte typiska kvinnofrågor i politiken. I stället engagerade hon sig i småbrukarfrågor. Tidningsmannen Allan Asplund var en av de mer kända

Demokratiska förbundet för Finlands folk (DFFF) eller Folkdemokraterna förenade kommunister och vänstersocialdemokrater. Partiets koppling till Sovjetunionen var tydlig under en period då Finland pressades hårt av grannen i öster. Valaffisch för kommunalvalet 1945.

och framträdande finlandssvenska kommunisterna och tillhörde dem som spärrades in i interneringsläger under andra världskriget.<sup>5</sup>

## Krigsåren

### *Finland i andra världskriget – vinterkriget och fortsättningskriget*

I Försvarsmaktens generalstab utgjorde de svenskspråkiga en majoritet. Svenska användes i stor utsträckning i inofficiella sammanhang även om finskan var det officiella språket. Även på lägre nivå var de svenskspråkiga överrepresenterade. Omkring 25 procent av bataljons- och sektionskommendörerna kom från svenskspråkiga hem. På kompani- och batterinivå handlade det om 12 procent av cheferna. Där emot var de svensktalande inom reserven proportionellt sett något färre än de finskspråkiga. 24 000–25 000 av de 300 000 som kallades in under fanorna på hösten 1939 var svenskspråkiga. De flesta kom att tjänstgöra inom svenskspråkiga förband utbildade vid svenskspråkiga regementen före kriget. Men många tusen gjorde tjänst i finskspråkiga förband – i synnerhet inom flygvapnet och pansartrupperna.

Vid krigsutbrottet den 30 november 1939 kom de finlandssvenska förbanden framför allt att koncentreras till de västra delarna av Karelska näset. Det var här som den sovjetiska armén bröt igenom i februari 1940 och kunde tränga fram till Viborgs utkanter. I efterhand har de finlandssvenska truppernas, och då särskilt de österbottniska truppernas, sammanbrott diskuterats. Klart är att den svenskspråkiga bataljonen mellan den 11 och 13 februari utsattes för en enorm artillerikoncentration med uppföljande pansarattack vid Lähde by. Numerärt helt underlägsna tvingades förbandet retirera och sammanbrottet skedde inför en stor övermakt. Befälhavaren på plats, Harald Öhquist, klarade ut att ”döda soldater kämpar inte”. Omkring 1 900 svenskspråkiga miste livet i vinterkriget, vilket utgör omkring 7,7 procent av förlusterna sammantaget i stupade. Bland de stupade fanns speciellt många österbottningar eftersom de i större utsträckning än andra svenskspråkiga tjänstgjorde i infanteriet på Karelska näset.

Krigsutbrottet i november 1939 avbröt omedelbart agitationen mot svenskan och svenskheten. Ett tecken på språkfred och en begynnande försoning var att studentkåren vid Helsingfors universitet, som dominerades av det fennomanska Akademiska Karelens-Sällskapet, i april

1940 beslutade tona ner sin verksamhet. De tidigare utbrutna svenskspråkiga studentorganisationerna svarade med att återvända till den gemensamma studentkåren.

Andra världskriget spelade en viktig roll för språkförsoningen. Ännu i slutet av 1930-talet var svenskans existensberättigande ifrågasatt av äktfinnarna och deras finsk-nationalistiska synsätt. Inte ens de svenskspråkigas insatser och lojalitet mot Finland under ofärdsåren och inbördeskriget 1918 föreföll vara tillräckligt. I och med vinterkriget kom saken i ett helt nytt ljus. Kriget innebar att många svenskspråkiga tjänstgjorde tillsammans med finskspråkiga. Chocken över kriget med 24 300 stupade, i snitt mer än 240 döda per dygn, delades av alla oavsett modersmål. Inför det yttre hotet tonades motsättningarna ner.

Men freden och dess konsekvenser ledde åtminstone i ett avseende till att språkfrågan blev aktuell igen, i och med de karelska flyktingarna och jordfördelningen. Freden innebar att finländare från de delar av Karelen och Hangö udd som avträdde till Sovjetunionen måste få jord och bostäder. I riksdagen togs beslut om att alla lantbruksenheter på 75 hektar eller mer skulle avstå jord till de evakuerade. Detta var problematiskt ur de svenskspråkigas synvinkel. Svenska folkpartiet ansåg att det fanns en uppenbar risk för att språkförhållandena i framför allt Nyland, där många hade lite större jordegendomar, skulle förskjutas i negativ riktning för de svenskspråkiga och krävde att det skulle vara möjligt att köpa jord på andra orter som kompensation för att man var tvungen att ge ifrån sig den egna ”svenska” jorden. När förslaget röstades ner avgick SFP:s inrikesminister Ernst von Born. Någon öppen konflikt uppstod trots allt inte eftersom nästa krig, fortsättningskriget, redan stod för dörren. Statsledningens mål var att med tysk hjälp återta de förlorade områdena. Det fanns till och med en vision om att utvidga det finska territoriet i Fjärrkarelen. Kanske påverkade detta SFP:s inställning så till vida att partiet inte alltför mycket kritiserade det finsk-tyska samarbetet som partiet i princip var emot.

Freden i mars 1940 höll inte mer än drygt femton månader. Finland valde i juni 1941 att delta i det tyska anfallet på Sovjetunionen och försöka återta de områden som förlorats i samband med vinterkriget. Mer än 30 000 av de sammanlagt 450 000 män som mobiliserades sommaren 1941 var svenskspråkiga. På samma sätt som under vinterkriget tjänstgjorde de flesta svenskspråkiga i infanteriet eller i kustartilleriet. Inledningsvis fanns de flesta svenskspråkiga förbanden vid Hangö för att förhindra en sovjetisk utbrytning. Striderna var på

detta frontavsnitt mindre omfattande. I juli 1941 förflyttades merparten av de svenskspråkiga förbanden till Karelen. Hangöfronten förstärktes i augusti 1941 med en styrka från Sverige, Svenska frivilligkåren, som omfattade omkring 900 män. 27 av dem stupade och 80 sårades under kårens treåriga insats i Finland.

I Karelen deltog de svenskspråkiga soldaterna bland annat i intagandet av Petrozavodsk – omdöpt till Äänislinna efter det svenska Onegaborg – i början av oktober 1941. Kriget övergick sedan till ett två år långt ställningskrig. I juni 1944 inledde sovjetarmén en våldsam offensiv på Karelska näset. Tysklands misslyckande i kriget mot Sovjetunionen försatte Finland i en mycket svår situation. Under de förlustbringande fördröjningsstriderna på Karelska näset utmärkte sig inte minst det svenskspråkiga Infanteriregemente 61 som vid midsommartid 1944 lyckades avvärja ett sovjetiskt anfall från Viborg vid Tienhaara. Framgången ledde till att den finska armén kunde stabilisera hela den karelska fronten.

En särskild minneskultur har utvecklats kring IR 61 och dess insatser under kriget, och kanske har detta i någon mån skylt över det faktum att 600 österbottniska värnpliktiga deserterade och flydde över till Sverige under sommaren och hösten 1944. Det motsvarar tre fjärdedelar av alla värnpliktiga som flydde dit. Deserteringarna har både på 1980-talet och 2010-talet använts i samtidsdebatten. I diskussionerna på 1980-talet tog pacifister desertörerna i försvar när frågan om arkebuseringar av desertörer vid fronten under sommaren 1944 kom upp. Frontveteraner gav då svar på tal i en uppslitande tidningsdebatt i *Vasabladet*. På 2010-talet blev desertörerna exempel på finlandssvensk svikarmentalitet i den då pågående diskussionen om ”tvångssvenskan” i grundskolan. Förlusterna bland de svenskspråkiga soldaterna i kriget var något mindre än genomsnittet. Detta kan framför allt förklaras med att de svenskspråkiga tjänstgjorde vid fält- eller kustartilleriet och att de svenskspråkiga förbanden låg vid Hangö under det förlustbringande anfallsskedet sommaren 1944. Men egentligen hade risken att stupa inget att göra med språktillhörighet. De som stred på Karelska näset i infanteriets frontförband var ytterst utsatta oavsett vilket språk de talade. Språktillhörigheten har på ett olyckligt sätt använts i nutidsdebatten trots att den inte har något historiskt förklaringsvärde om vi ska förstå soldaternas villkor under kriget.

Åland berördes i mindre utsträckning av kriget. Ögruppens demilitariserade status hade bekräftats i Ålandskonventionen 1921 och

ålänningarna var befriade från värnplikt. Liksom tidigare visade sig demilitariseringen inte betyda så mycket då finska trupper besatte ögruppen under vinterkriget. Ålänningarna fogade sig och utbildade ett hemvärn. Fortsättningskriget innebar en ny militär upprustning och en åländsk skyddskår om 700 man sattes upp. Våren 1944 förstärktes försvaret av ögruppen eftersom man fruktade en tysk landstigning. I övrigt innebar kriget bara några sporadiska luftanfall på Mariehamn. Till havs förlorade ålänningarna sexton handelsfartyg genom minsprängning eller luftanfall och ett tjugotal fartyg beslagtogs och försvann. Nästan 90 ålänningar miste livet och ett hundratal satt i brittiska och tyska fångläger i flera år eftersom Finland under olika perioder av andra världskriget var i krig med båda dessa stater.

Det fanns flera grupperingar som inte stödde statsledningens krigspolitik. Sommaren 1943 mobiliserades en fredsopposition av västsinnade journalister, politiker och näringslivsfolk. Budskapet var att Finland skulle bryta sig loss från Tyskland och sluta fred med de allierade. På sensommaren undertecknade 33 personer, hälften finlandssvenskar, en adress om fred till president Ryti. Brevet läckte ut till offentligheten via svensk press. Många av de som undertecknat var finlandssvenska SFP-politiker, vilket noterades av äktfinnarna som ännu ett bevis på de svenskspråkigas svek och svaga patriotism. Det hade redan före kriget funnits en opposition inom SFP som ifrågasatte att Finland så starkt bands till Tyskland. Enligt dem var det mer naturligt att koppla Finland till det övriga Norden och västmakterna.

Den sovjetiska offensiven ledde så småningom till att Finland måste söka fred innan ett fullständigt militärt sammanbrott skedde. Stilleståndsfördraget trädde i kraft den 19 september 1944. I avtalet ingick att de tyska trupperna med 210 000 soldater i de norra delarna av Finland skulle tvingas lämna finskt territorium. Lapplandskriget skördade ytterligare 1 000 finska soldaters liv och striderna avtynade först i slutet av november 1944 då tyskarna retirerade över till Nordnorge. I krigets kölvatten följde en omfattande evakuering av människor och boskap från finska Lappland till Sverige. Ur ett svenskt perspektiv kom kriget mycket nära den svenska gränsen vid Torneå.

### *Sverige och Finlands kamp*

Finlands och Sveriges relation hade sedan inbördeskriget och Ålandsfrågans upplösning 1921 varit frostig, men förbättrades under mellan-



krigstiden. Det är även tydligt att den lagliga ordning som ärvts från den svenska tiden gav en stark grund att falla tillbaka på för den unga finska representativa demokratin när den skakades av inbördeskriget, Lapporörelsen och andra radikala rörelser på både vänster- och högerkanten. Men äktfinnarna hade svårt att se försonligt på det svenska agerandet och fortsatte sina utfall inte bara mot de svenskspråkiga i Finland utan även mot Sverige under hela mellankrigstiden. Agitationen tappade så småningom mycket av sitt innehåll i takt med att länderna ökade sitt kulturella och ekonomiska utbyte. Särskilt de finska och svenska socialdemokraterna och fackföreningarna hade ett starkt band. De reformistiska socialdemokrater som lämnade revolutionslinjen hade stöd från den svenska socialdemokratin. Väinö Tanner, den reformistiska linjens ledare, hade sin bakgrund i det tvåspråkiga Helsingfors och andra viktiga personer som K. H. Wiik och K.-A. Fagerholm var i grunden svenskspråkiga. De finska socialdemokraterna fanns alltså med i ett nordiskt sammanhang.

Tankarna på ett svensk-finskt försvarsförbund fanns redan på 1920-talet men blev aldrig verklighet. Däremot förekom det under 1930-talet en gemensam halvofficiell krigsplanering i den händelse att Sverige skulle stödja finska krigsmakten för att möta ett sovjetiskt anfall på Karelska näset. Grundtanken var att den finska armén skulle hejda och fördröja anfallet och att en svensk armékår skulle överföras och sedan anfalla genom de finska förbanden. Tämligen detaljerade logistikplaner togs fram och samordning skedde på hög stabsnivå. Ur ett kontrafaktiskt perspektiv hade verkställandet av dessa planer sannolikt förändrat mycket.<sup>6</sup>

Inför hoten från Tyskland och Sovjetunionen strax före andra världskrigets utbrott planerades även en samordning av ett eventuellt försvar och befästning av Åland – den så kallade Stockholmsplanen – som utan framgång lades fram inför Nationernas förbund i maj 1939.<sup>7</sup> Planerna förverkligades aldrig på grund av sovjetiskt motstånd. I Sverige var man generellt rädd för att en alltför nära koppling till Finland skulle riskera att dra in landet i krig med Sovjetunionen. Med ett eventuellt svensk-finskt försvarsförbund ville man främst förhindra att Finland anslöts till Tyskland i händelse av krig. I Finland var det framför allt tanken på att avskräcka Sovjetunionen från ett anfall som styrde. Med andra ord hade de båda länderna olika prioriteringar.

När kriget väl kom 1939 var Sverige låst av sin övergripande utrikespolitiska linje som innebar att försöka hålla sig neutralt. Det svenska

agerandet dikterades inte bara av rädsla för ett krig mot Sovjetunionen. Om Sverige hade engagerat sig fullt ut på Finlands sida och tillåtit allierat stöd via norra Sverige till Finland fanns risken att Tyskland skulle ockupera Sverige för att trygga kontrollen över och tillgången på järnmalm från de svenska gruvdistrikten i Norrland. Sveriges militära insats inskränktes till en frivilligkår på 8 300 soldater och omfattande leveranser av krigsmateriel. Dessutom evakuerades omkring 9 000 finska barn till Sverige. Den svenska frivilligkåren höll frontavsnitt vid Salla och bidrog till att avlasta den finska armén som behövdes på Karelska näset. Kåren miste 50 i stupade. När freden med Sovjetunionen slöts i mars 1940 kunde den finska statsledningen inte dölja sin besvikelse över det svenska agerandet. Ur finsk synvinkel hade Finland fått ta konsekvenserna och blöda utan hjälp från vare sig Sverige eller Norge – om vi ska förstå utrikesminister Tanner rätt. Mannerheim talade i sin dagorder till den finska krigsmakten den 14 mars 1940 om att hjälp från västmakterna hade stoppats av svenskarna för att de tänkt på sin egen säkerhet. Den finske överbefälhavaren uttryckte stolthet över att Finland var det yttersta skyddet för den västerländska kulturen och att Finland ”till sista penningen ha betalt den skuld, i vilken vi stått till västerlandet”.

Tanken på en ömsesidig tacksamhetsskuld går tillbaka på en debatt där bland andra Zacharias Topelius och J. V. Snellman bidrog med inlägg. Finland hade fått det västerländska kulturarvet från Sverige, men i stället fått utgöra ett skydd mot öster i händelse av krig. Mannerheim menade nu att Finland genom sina uppoffringar i vinterkriget inte längre hade någon skuld till Sverige. I Finland växte besvikelsen över Sveriges agerande inte bara bland äktfinnar. Även inom den svenskspråkiga befolkningen och bland dem som vanligtvis försvarat relationen till Sverige infann sig tvivel på Sveriges vilja att i framtiden stötta Finland i händelse av en kris.

När chocken över det hårda fredsavtalet i mars 1940 med landavträdelser vid östgränsen, i norr och på Hangö udd hade lagt sig insåg de flesta att det ändå var klokast att ha en god relation till Sverige. Mannerheim hade när det kom till kritan starka personliga band till Sverige, och hedrade de svenska frivilliga utan beska kommentarer om den svenska regeringens agerande. Krisen var hur som helst inte över. Danmark och Norge ockuperades av Tyskland våren 1940 och trycket mot Sverige och Finland ökade. Tysklands militära seger över Frankrike sommaren 1940 innebar en kraftfull maktförskjutning

i Europa som naturligtvis även påverkade de geopolitiska förhållandena i Östersjöområdet. Nya tankar på ett svensk-finskt försvarsförbund väcktes. Sverige bidrog till utbyggnaden av en försvarslinje i Finland – den så kallade Salpalinjen – under våren och sommaren 1940. I Sverige tänkte man i sin tur att ett sätt att hålla Finland borta från Tyskland var ett svensk-finskt försvarsförbund. I verkligheten var detta en fåfång önskan eftersom Tyskland under Hitler såg Finland som allierad i ett kommande anfall på Sovjetunionen. Detta hade en svensk-finsk militärallians aldrig kunnat ändra på. När operation Barbarossa väl inleddes i juni 1941 hade tysk och finsk militär redan i hemlighet samordnat sina anfall, och Sverige motsatte sig inte detta utan tillät till och med transiteringen av en tysk division från Norge till Finland.

Mannerheim besöker Svenska frivilligbataljonen i Hangö den 15 december 1941. Sverige stödde Finland militärt med krigsmateriel och frivilliga under vinterkriget. Svenska frivilliga deltog även i fortsättningskriget och avlastade den finska krigsmakten, här vid Hangöfronten.

Sveriges handelsutbyte med Tyskland under kriget pågick med stor intensitet fram till 1943. Framför allt försåg Sverige Tyskland med järnmalm och



kullager som var betydelsefulla för den tyska krigsindustrin i utbyte mot livsmedel och energi. De allierade accepterade denna handel eftersom de inte kunde ingripa och risken för att Sverige skulle ockuperas av tyskarna om malmtransporterna stördes var överhängande. Det svenska handelsutbytet med Finland minskade däremot drastiskt som en följd av de allierades påtryckningar.

Fortsättningskriget prövade i många avseenden Sveriges förståelse för Finlands agerande. Vinterkriget hade varit ett försvarskrig. Fortsättningskrigets anfallskrig på Tysklands sida var någonting helt annat. Den finska regeringen framhöll att man förde ett separatkrig mot Sovjetunionen och att man inte hade några politiska avtal med Nazityskland. Kriget skulle inte ses som något annat än ett försvarskrig. Finlands ledning kunde inte i den situation som uppstått undgå att ta ställning i uppgörelsen mellan Nazityskland och Sovjetunionen. Det gick inte att stå utanför. I valet mellan två dåliga alternativ framstod ett anfall på Sovjetunionen för att återta de områden som förlorats som mindre riskfyllt med tanke på den nya världsordning som stod för dörren när Nazityskland krossat Sovjetunionen. Det var ett fullständigt militärt samarbete där Finland var helt beroende av tyska militära resurser. Tyska trupper höll den norra halvan av den finska landgränsen, och de finska anfällen in i Karelen var helt samordnade med tyska anfallsrörelser mot Murmansk och Leningrad – det senare från Baltikum. Diskussionen om huruvida Finland var formellt allierat med Tyskland eller ej 1941–1944 är egentligen mindre intressant. Vad som i praktiken skedde talar sitt tydliga språk. I Sverige accepterade man till en början den finsk-tyska alliansen i borgerliga kretsar. De högerradikala applåderade av uppenbara ideologiska skäl det finska anfallet på Sovjetkommunismen. De svenska socialdemokraterna var mer avvaktande. I takt med att presscensuren minskade när krigslyckan vände för Tyskland 1943 ökade kritiken mot det finsk-tyska samarbetet.

Oavsett hur opinion och politiker i Sverige ställde sig till de politiska frågorna kom evakueringen av finländska barn och andra humanitära insatser att skapa viktiga känslomässiga band mellan Sverige och Finland. Sammanlagt 80 000 barn från Finland evakuerades till Sverige under andra världskriget. Till detta kan läggas omhändertagandet av sårade soldater och evakueringen till svenskt område i Norrland av omkring 60 000 civila och hundratusentals boskapsdjur under vinterhalvåret 1944–1945. Kontakterna med dessa drabbade finländare ska-

pade sannolikt en större förståelse för den finsk-tyska alliansen, och bilden av Finlands krig mot Sovjetunionen nyansrades. Alla insåg att en sovjetisk ockupation av Finland skulle innebära en stor flyktingvåg och ett uppenbart hot mot Sveriges säkerhet.

## Språkförsoning och realpolitik

### *Vapenstillestånd, språkfred och evakueringar*

Krigsslutet 1944 innebar att Finland inledde en politisk balansakt på slak lina i förhållandet till Sovjetunionen. Till vapenstilleståndsavtalet hörde förutom det framtvungade kriget mot tyskarna i Lappland även att omkring 400 föreningar som ansågs antisovjetiska och fascistoida upplöstes – bland dem skyddskårerna och Lotta Svärd-föreningarna. Samtidigt registrerades Finlands kommunistiska parti, och vänster-socialister som av finska myndigheter uppfattats som landsförrädare sattes på fri fot och fick positioner i det finska samhället. Gustaf Mannerheim, som i krigets slutskede axlade presidentskapet för att kunna lösgöra Finland från Tyskland och kriget, kom att sitta kvar som en sorts ledargestalt och trygghet fram till mars 1946. Den efterkrigstida statsledningen togs över av statsministern J. K. Paasikivi som ledde en bred samlingsregering som snabbt lärde sig att kommunicera med den sovjetiska kontrollkommissionen under generalöverste Andrej Zjdanov – en man som gjort sig känd för massarkebuseringar på 1930-talet och hårdhänt sovjetisering av Baltikum. Kontrollkommissionen hade som uppgift att övervaka att vapenstilleståndsavtalet hölls från finsk sida och verkade i landet fram till dess att freden hade undertecknats 1947.

I de sovjetiska kraven ingick att åtta medlemmar av den finska krigstida ledningen ställdes inför rätta och dömdes till fängelsestraff i vad som kan betecknas som beordrade politiska skenrättegångar. Bland de anklagade fanns Svenska folkpartiets Henrik Ramsay som varit utrikesminister 1943–1944.<sup>8</sup> Agrarförbundets Urho Kekkonen kom att leda den domstol som sattes samman av medlemmar från alla partier. Som medlem i domstolen för SFP fanns Tor Therman, rektor för Tölö svenska samskola. Han hade tillhört fredsoppositionen under kriget och axlade nu detta föga avundsvärda uppdrag. Domstolens medlemmar uppfattades som fega opportunisterna och möttes

av allmänt hat. För att undvika att rättegångarna genomfördes i Stalins Moskva organiserades processerna snabbt och domarna som föll stred tydligt mot rättsordningen. Krigsansvarighetsrättegångarna i Finland måste ses mot bakgrund av den internationella bestraffningen av krigsansvariga i Manila och Nürnberg. I Finland hade man bara att foga sig. Rättegångarna måste även ses i ljuset av den utrikespolitiska linje som Paasikivi först som statsminister och sedan som president 1946–1956 slagit in på och som Kekkonen som president 1956–1982 skulle fullfölja: Finland kunde inte driva en utrikespolitik som Sovjet inte accepterade. SFP:s ledning delade denna uppfattning och räknade med att de i utbyte mot sin lojalitet skulle få stöd i språkpolitiska frågor. Detta kom att bli ett viktigt förhållande under hela kalla kriget.

Ur svenskspråkig synvinkel innebar det sovjetiska trycket att många äktfinnar insåg att finlandssvenskarna var en tillgång som kunde upprätthålla en livsviktig kontakt med Sverige och den övriga västvärlden. En av dem som insåg detta i ett tidigt skede var äktfinnen och agrarpolitikern Urho Kekkonen som redan 1943 hade haft kontakt med fredsoppositionen inom SFP. Det svenskspråkiga partiet var utrikespolitiskt neutralt, för att inte säga utrikespolitiskt rumsrent, och därför ingick de två SFP:arna Ralf Törngren och Åke Gartz i samlingspartisten Paasikovs breda koalitionsregering hösten 1944. Törngren kom att ha en central position i regeringen som finansminister från 1945 och därtill som ordförande för SFP. Under de kommande åren drev han ett gammalt krav från 1920-talet på ett autonomt svenskspråkigt län i Österbotten. Trots stöd av Paasikivi och även socialdemokraterna – de senare åtminstone till en början – kom förslaget aldrig att gå igenom i riksdagen. En av förslagets starkaste interna kritiker var SFP:s J. E. Hästbacka som utpekades som syndabock när förslaget om att bilda det tilltänkta Korsholms län föll. Hästbacka sågs som en förrådare även om hans argument att ett svenskspråkigt län skulle öka språkmotsättningarna hade substans. Han hade tidigare i samband med Lapporörelsen visat att han hade integritet när han gick emot många andra inom SFP och kritiserade rörelsens laglöshet.

Hösten 1944 var omkring 600 000 finländare evakuerade från sina hem i främst Karelen och Lappland. Vapenstilleståndet med Sovjetunionen innebar att Finland skulle lämna ifrån sig stora områden i Karelen och dessutom arrendera ut ett område väster om Helsingfors, kring Porkkala udd, för en sovjetisk flottbas på 50 år. Detta betydde att 5 800 invånare från Porkkalaområdet skulle evakueras och omplace-

ras. Porkalaområdet var enspråkigt svenskt och ingick i kommunerna Ingå, Kyrkslätt och Sjundeå. Evakueringen skulle genomföras på tio dagar med hård prioritering. Man lyckades evakuera all boskap, alla hästar och övriga djur. Lösöret lastades först på tåg, bilar och hästkärror. Därefter tog man med potatis och rotsaker, säd och jordbruksutrustning. Till sist lämnades hö och ved. Skyddskårerna och Lotta Svärd-organisationen ledde verksamheten och hela 20 000 personer beräknas ha deltagit i evakueringen.<sup>9</sup> Sovjetunionen gav tillbaka Porkalaområdet redan 1956, eftersom det till stor del hade spelat ut sin militärstrategiska roll. Många av de evakuerade hade nog aldrig trott att de skulle återse sin hembygd när de brådstörtat lämnade sina hem 1944.

Finlands prövningar var lindriga i jämförelse med Baltikums och Polens, men i jämförelse med Sverige såg finländarna stora skillnader. För att försvara Finlands nationella oberoende hade 95 000 dött och hundratusentals skadats. Civilbefolkningen hade ändå undkommit de värsta terrorbombningarna och övergreppen som befolkningen i flera andra europeiska länder hade utsatts för. Men till förlusterna i människoliv kan läggas landavträdelser, hemlösa flyktingar från Karelen och ett krigsskandestånd. Påfrestningarna invercade tveklöst på att den språkfred som inträtt under kriget utvecklades till en mer bestående språkförsoning. De många slitningarna mellan språkgrupperna tilläts inte eskalera till öppen konflikt igen. I december 1944 mottog regeringen ett betänkande av en språkfredskommitté vars övergripande budskap var att språkfrågor skulle hanteras och regleras generöst vilket skulle gynna den svenskspråkiga minoriteten. Trots det slutliga försonande betänkandet hade diskussionerna varit intensiva i flera frågor. Bland annat ville den samlingspartistiske ordföranden Kyösti Haataja med stöd av de finskspråkiga medlemmarna i kommittén utesluta beteckningarna ”finländare” och ”finlandssvenskar” ur språkbruket. Även Svenska Finlands folkting ansåg man borde upplösas. Begreppen ”finländare” och ”finlandssvenskar” etablerades trots detta på allvar efter andra världskriget, vilket bland annat framgår av begreppens användning i denna bok. Också Folktinget fortsatte att verka. Ett ur finlandssvensk synvinkel positivt konkret resultat av kommitténs betänkande var att antalet svenskspråkiga professorer utökades vid landets högskolor och universitet.

En stor utmaning med konsekvenser för språkbalansen var den stora strömmen av interna flyktingar från i första hand Karelen som

omfattade inte mindre än 230 000 personer ur bondebefolkningen som måste finna nya hem och jord att bruka för sitt uppehälle. De som förlorat sina landområden i de till Sovjetunionen avträdde delarna skulle få ny jord enligt en nystiftad jordanskaffningslag. När processen var avslutad 1947 hade över 40 000 familjer fått ersättningsjord. Lagen gav även frontsoldater och småbrukare möjlighet att få bostads-lotter och tilläggsmark. Det innebar att 75 000 nya jordlägenheter eller nyröjningar fördelades. För den svenskspråkiga befolkningen var detta inte helt okomplicerat. Den gamla rädslan för en förfinskning av de svenskspråkiga områdena återkom med ny aktualitet. Jordersättningsfrågan ledde till en hel del manövrerande och debatt. En särskild språkparagraf i lagen genomdrevs av president Paasikivi som i denna fråga stödde de svenskspråkigas sak. Paragrafen innebar i korthet att svenskspråkiga kunde röja och köpa ny mark till de evakuerade på annat håll och behålla sin ursprungliga äga intakt utan styckning. Irritation väcktes på äktfinskt håll eftersom detta framstod som orättvist, men det ledde aldrig till konflikt eftersom det var uppenbart att relationen till Sverige var livsviktig i den rådande situationen, något Paasikivi var tydlig med.

Men problemen var därmed inte helt undanröjda. Med anledning av att finskspråkiga karelare tilldelades jord i svenska kommuner inleddes en intensiv debatt om med hur många procent språkförhållandet i ett område fick förskjutas. Den gällande gränsen var låg, två procent, men försvarades framgångsrikt av SFP som fick stöd av Paasikivi. Eftersom det i praktiken var svårt att hålla fast vid en så låg gräns, överlät man i svenskspråkiga områden oftast jord till egna frontveteraner och nybildade jordbruksfastigheter av mindre storlek. Resten betalade man i kontanta pengar för att uppfylla lagen. De som drev de evakuerade karelarnas sak i riksdagen irriterade sig på språkparagrafen och på att ledande SFP-politiker med privata storgods drev frågan hårt – på vänsterhåll misstänkte man starkt att det handlade om att bevara jordegendomar. I februari 1947 väcktes ett förslag i riksdagen om att skapa en särskild kommun, Merikoi-visto, i Pernå i östra Nyland av mark från storgods. Genom att bilda en ny kommun kunde man kringgå språkparagrafen och tilldela evakuerade jordbrukare och fiskare från karelska Björkö jordegendomar på svenskspråkigt område. Frågan drevs under flera år men föll slutligen i juni 1951 då motionen för tredje gången förkastades. Därmed var Merikoivisto-frågan avslutad och efter det har jordre-



former inte skapat politisk konflikt i Finland. Jordreformfrågan miste på sikt sin betydelse när urbaniseringen och välfärdsbygget kom i gång på allvar.<sup>10</sup>

### *Språkpolitik och VSB-pakten*

President Paasikivi gav den svenskspråkiga befolkningen ett starkt stöd. Man kan säga att Finlands prekära situation efter andra världskriget gynnade finlandssvenskarna på flera sätt. Det handlade dels om att finlandssvenskarna var viktiga för Finlands anknäpning till Sverige och Västeuropa, dels om förändringar i inrikespolitiken efter kriget som innebar att yttervännen tog mandat och minskade antalet borgerliga ledamöter i riksdagen. Konsekvensen av detta var att de borgerliga blev mer benägna att tillmötesgå den svenskspråkiga minoriteten och samarbeta med Svenska folkpartiet. Nationalism i form av äktfinskhet hade dessutom mindre plats i efterkrigstidens politik där antisovjetiska och mer högerradikala åsikter var förbjudna. Till dessa grundläggande förändringar i finsk politik kan läggas personliga kontakter och nätverk. Många ledande svenskspråkiga politiker kom att få goda relationer till i synnerhet presidenterna Paasikivi och Kekkonen – vilket vi har anledning att återkomma till. Många av dessa svensk-språkiga politiska aktörer var inte nödvändigtvis en del av den stereotypa välbärgade borgerliga överklassen, vilket innebar en förändrad attityd mot finlandssvenskarna från den finskspråkiga majoritetens sida. Svenskspråkiga vänsterintellektuella som Atos Wirtanen, chefredaktör för arbetartidningen *Ny Tid*, Tove Jansson och Jörn Donner kom att bidra till att det under 1960-talet skedde en tilltagande anslutning av finlandssvenskar till vänsterrörelsen.

En svenskspråkig i maktens centrum var socialdemokraten och den trefaldige statsministern K.-A. Fagerholm. Han hade tillhört kritikerna av det finsk-tyska krigssamarbetet och hade lättare att samarbeta utanför sitt eget parti än Väinö Tanner – särskilt när det gällde samarbete med folkdemokraterna. Fagerholm bekämpade kommunisterna men kunde inte, till skillnad från Tanner, beskyllas för "hitlersk socialdemokrati" eftersom han hade kritiserat alliansen med Tyskland under kriget. Han kom att ätnjuta Paasikivis förtroende och var riksdagens talman i sammanlagt 14 år. Fagerholm hade mycket goda nordiska kontakter, särskilt med Tage Erlander som var Sveriges statsminister 1946–1966.

Fagerholm var ledare för en socialdemokratisk minoritetsregering 1948 när Finland plötsligt fick en obehaglig invit från Stalin om att ingå ett försvarsförbund. Finland var inte ockuperat av Sovjetarmén, men uppfattades från sovjetisk sida som en del i deras intressesfär och en buffertzon på samma sätt som staterna i Östeuropa. Det gällde ur finskt perspektiv att övertyga ledarna i Moskva om att andra världskrigets anfall från finskt territorium inte skulle upprepas. Pakten handlade om att Finland skulle avvärja varje anfall mot Finland eller via finskt område mot Sovjet. Behovet av sovjetiskt militärt bistånd skulle konstateras av båda parter och endast gälla finskt territorium. Det sista var helt avgörande för att undvika att Sovjetarmén ”bjöd in sig själv” och helt enkelt ockuperade Finland i ett internationellt skymningsläge. Paasikivis vilja att efter tvekan gå med på den sovjetiska inviten stöddes av SFP och en grupp inom SFP:s riksdagsgrupp formulerade ett underlag till fördrag. Fördraget om vänskap, samverkan och ömsesidigt bistånd, den så kallade VSB-pakten, som undertecknades med Sovjetunionen i april 1948 hade ur finsk synvinkel som primärt mål att minska risken för ett kommunistiskt maktövertagande av den typ som skett i Östeuropa.

VSB-pakten skänkte stabilitet åt de finsk-sovjetiska relationerna och förnyades tre gånger: 1955, 1970 och 1983. Under förhandlingarna 1948 deltog Urho Kekkonen som juridisk expert tillsammans med SFP:s riksdagsman J. O. Söderhjelm, vilket ledde till ett långvarigt samarbete dem emellan och bidrog till att Söderhjelm utsågs till justitieminister i fyra regeringar. Även SFP:s ordförande Ralf Törngren tillhörde de svenskspråkiga politiker som kom att spela en stor roll. Törngren var en av de riksdagsmän som i krigets slutskede hade börjat diskutera hur Finland skulle kunna behålla sin självständighet och hade därmed fått goda kontakter med Paasikivi och Kekkonen. Han kom att sitta med i flera regeringar som finansminister, socialminister och utrikesminister.

Året 1948 var dramatiskt även på inrikesplanet. Rykten om en kommunistisk kupp ledde till att kommunisterna förlorade röster i riksdagsvalet. Tiden hade nu kommit för att minska vänsterns inflytande och markera ett tydligt oberoende av Sovjetunionen. Folkdemokrater rensades ut inom både poliskåren och Rundradion. Paasikivi följde upp med en utrikespolitisk kampanj för att öka handels- och kulturutbytet västerut med Skandinavien. Under Fagerholms period som statsminister genomfördes dessutom en rad viktiga socioekonomiska

reformer som på sikt ökade jämlikheten och levnadsstandarden i Finland, vilket minskade grogrunden för kommunistisk propaganda. Hans nordiska och i övrigt internationella kontakter stärkte Finlands ställning och anseende som demokrati. Under sin tid som statsminister fick Fagerholm tuff kritik från vänstern och i Moskva lät man förstå att han inte var önskvärd som statsminister. Kekkonen uppfattade honom som en konkurrent och 1950 kom Fagerholms socialdemokratiska regering att få lämna plats för en borgerlig regering som leddes av Kekkonen.

Krigsåren avslutades symboliskt i och med den monumentala statsbegravningen av fältmarskalken och före detta presidenten Mannerheim i februari 1951. Finland återhämtade sig överraskande snabbt efter kriget. Krigsskadeståndet till Sovjetunionen hade betalats av 1952 – vilket i stort sett är unikt i den moderna krigshistorien – mycket för att inte ge upphov till nya sovjetiska krav. Samma år stod Finland värd för Olympiska spelen som ett tydligt och synligt bevis för att landet gick in i en ny era. Politiken dominerades alltmer av kampen mellan agrarer och socialdemokrater. Kekkonen vann presidentvalet 1956, men han kritiserades för taktiskt samarbete med vänstern och i bagaget hade han ansvaret för krigsansvarighetsrättegångarna 1944–1946. Till makten kom trots detta en person som hade ett politiskt gott omdöme, enligt Paasikivi, och inte minst goda relationer till Moskva. Faktum är att forskningen i efterhand har visat att dessa kontakter kanske var lite för bra. Misstankarna om att Kekkonen under sin politiska karriär utnyttjade sina goda relationer till Kreml för egen vinning har fått stöd i senare forskning. Kekkonen vann presidentvalet 1956 trots motstånd från Socialdemokraterna och Samlingspartiet. En bidragande orsak var att han tillsammans med Paasikivi framgångsrikt hade förnyat VSB-pakten 1955. Dessutom har det i efterhand framkommit att folkdemokraterna på order från Kreml gynnade Kekkonen i valet – Moskva ville ha Kekkonen.

SFP kom att ha en god relation till Kekkonen, som fortsatte Paasikivis svenskvänliga politik. Många inom SFP var ändå länge skeptiska till Kekkonens tidigare äktfinskheter och undfallenhet mot Sovjetunionen. På hösten 1958 skapade Kekkonens motståndare en koalitionsregering som inte gillades i Moskva. Sovjetunionen avbröt handeln och Finland tvingades tillsätta en regering efter Moskvas tycke och smak. För att understödja Kekkonen under den så kallade nattfrossten bildades en förening med namnet Paasikivi-samfundet för att



Karl-August Fagerholm (t.v.) tillhörde den lilla gruppen svenskspråkiga socialdemokrater i Finland. Han var riksdagens talman 1945–1962 och hade ett brett skandinaviskt kontaktnät. Här ses han i riksdagen tillsammans med J. K. Paasikivi och Urho Kekkonen i samband med den senares tillträde som president 1956.

markera att den finska östpolitiken låg fast. En av de mest framträdande i samfundet var SFP:aren och statsvetaren Jan-Magnus Jansson. Inför presidentvalet 1962 kunde Jansson driva igenom att SFP stödde Kekkonen mot dennes främste konkurrent Olavi Honka som hade ett brett stöd. Utrikespolitiken spelade i detta läge Kekkonen i händerna och övertygade väljarna om hans betydelse för att hålla Sovjet på avstånd. Under den så kallade notkrisen på hösten 1961, som innebar sovjetiska krav på förhandlingar och eventuella omförhandlingar av VSB-pakten, kunde Kekkonen övertyga de sovjetiska ledarna om att Finlands utrikespolitik var oförändrad och respekterade Sovjetunionens krav. Kekkonen kunde med hjälp av denna framgång knäcka uppslutningen kring Honka och vinna presidentvalet. SFP insåg faran

med att ställa sig i opposition till den maktfullkomlige Kekkonen och bytte ut ett antal ledamöter i partiledningen, och 1970 kom Jansson att väljas till ny partiordförande i SFP. Partiet inordnade sig i ledet och accepterade Kekkonens ledarskap – en tydlig trend i finsk politik under 1960- och 1970-talen.

De utrikespolitiska hänsynstagandena styrde ändå inte allt inom partipolitiken i riksdag och kommunfullmäktige runt om i landet. Socialdemokraterna var största parti fram till 2000-talet på liknande sätt som i övriga Norden. Samlingspartiet dominerade i städerna och Centerpartiet naturligt nog på landsbygden. Folkdemokraterna fick relativt stort understöd i valen efter krigsen men satt i oppositionen fram till mitten av 1960-talet. SFP hade stöd inte bara i svensksbygderna utan även i tvåspråkiga större städer. Stödet för SFP minskade under andra hälften av 1900-talet från 7 procent till knappt 5 procent. Trots partiets litenhet kom SFP att sitta med i så gott som alla regeringar under kalla kriget. Ofta hade partiet en eller två ministerposter: främst justitie-, försvars- samt handels- och industriministerposter. Socialdemokraterna stödde svenskspråkiga intressen för att kunna fånga upp den svenskspråkiga arbetarklassen och för att kunna upprätthålla de för socialdemokratin så viktiga nordiska kontakterna med syskonpartierna i Norden.

Nordiska rådet var en av de arenor som Finland anslöt sig till 1955. En gemensam arbetsmarknad inom Norden skapades redan 1954 och Nordiska ministerrådet tillkom 1971. På lägre samhällsnivå etablerades nordiska nätverk för folkrörelser och yrkesgrupper – ett viktigt exempel är Föreningen Norden. Gemenskapen med Sverige stärktes av vänortssamarbeten och de familjekontakter som evakueringen av krigsbarn hade gett upphov till. Den kraftiga utvandringen av finländare till Sverige under 1960- och 1970-talen stärkte samhörigheten.

En uppenbar fördel med den rådande språktoleranta politiska situationen var att svenskan kom att bli ett obligatoriskt språk i den nya grundskolan i och med grundskolereformen 1968. Även om det utbröt en omfattande debatt förekom i stort sett inga klassiska äktfinska argument och de två nationalspråken som nämndes i regeringsformen ifrågasattes inte. Invändningarna var mest av pedagogisk natur eller handlade om resurser. President Kekkonen gav stöd åt tanken på svenska som obligatoriskt språk i skolan bland annat med hänvisning till att det skulle stärka nordismen i en tid då den finska emigrationen till Sverige var mer omfattande än någonsin. Men det starkaste argumentet som framfördes i debatten var att den obligatoriska

svenskan kunde medverka till en utjämning av sociala och regionala skillnader. Då krävdes att valfriheten minimerades, och i den slutliga utformningen av grundskolan kom både svenska och finska tillsammans med engelska att vara obligatoriska av egalitära skäl. Beslutet väckte på sikt en del utfall från äktfinskt håll, men begreppet ”tvångs-svenska” lanserades först 1988 av Finskhetsförbundet.

Kekkonens utrikespolitik hade skapat stabilitet i relationen med Sovjetunionen. Till detta kan läggas ett för Finland fördelaktigt finsk-sovjetiskt handelsutbyte. Tillsammans med avtal med de väst-europeiska organisationerna EFTA och EEC som gynnade den finska exporten bidrog detta till ekonomisk tillväxt och höjd levnadsstandard. Även inrikespolitiken stabiliserades och Kekkonens tid vid makten var positiv från de svenskspråkigas horisont. Men att han som president aldrig tillsatte regeringar som var Moskvakritiska och hade för vana att upplösa riksdagar som inte följde hans vilja är problematiskt ur parlamentarisk synvinkel. Det var ändå inte helt utan kritik Kekkonen drev sin politik. Kritiska röster höjdes bland annat inom det populistiska Finlands landsbygdsparti. Men även från finlands-svenskt håll kom kritik.

I samband med att Kekkonen manövrerade för att få igenom en undantagslag för att kunna återväljas till ännu en presidentperiod 1974–1978 väcktes diskussioner inom SFP. Partiet hade valt att ställa sig bakom Kekkonens krav och sällade sig därmed till de andra partierna i riksdagen. Georg C. Ehrnrooth vägrade att acceptera detta och bröt sig ur SFP för att grunda ett eget parti: det tvåspråkiga konservativa Konstitutionella folkpartiet som kom in i riksdagen vid två val. Kekkonen fick även motstånd då statsministern, socialdemokraten Mauno Koivisto, vägrade avgå 1981 på Kekkonens begäran. SFP stödde Koivisto och 1982 utnämnde Koivisto SFP:s ordförande Pär Stenbäck till utrikesminister. Egentligen var detta ett undantag från partiets vanliga politiska agerande. SFP hade under efterkrigstiden strävat efter att vara lojalt mot presidenten för att kunna behålla dennes förtroende och få plats i regeringarna.

### *Inre finlandisering och nya vindar*

Finlands undfallenhet under 1960- och 1970-talen kom att skapa begreppet finlandisering. Begreppets innebörd är att en liten stat mer eller mindre frivilligt överläter en del av sin suveränitet till en stor-

makt i sin närhet. Sanningen är att Finland gynnades ekonomiskt av en god relation med Sovjetunionen, vilket motiverade politiken, men att det faktiskt under 1970-talet var svårt att göra politisk karriär i Finland om man var sovjetfientlig. Den nationella samhörigheten i Finland nådde sin kulmen under efterkrigstiden – inte under det nationella uppvaknandet i slutet av 1800-talet. Den höjda levnadsstandarden och det yttre trycket från grannen i öst skapade sammanhållning och konsensus. Finland var således under kalla kriget mer finskt än någonsin. Finska staten lyckades under denna period förmedla lugna och positiva budskap på både svenska och finska. Finlandssvenskarna hade ingen större anledning till missnöje eller behov av att framhäva sin unicitet. Kanske kan man tala om en inre finlandisering där medborgarna anpassade sig och rättade in sig i ledet under det tydliga ledarskapet.

Den starka känslan av konsensus, gemenskap och utebliven språkstrid ledde till tvivel på om de finlandssvenska språkorganisationerna verkligen behövdes. Var Svenska folkpartiet, ett språkparti, motiverat i den nya tiden? Debatten inleddes av sociologiprofessorn Erik Allardt i en artikel mot bakgrund av SFP:s tillbakagång i kommunalvalet hösten 1964. Diskussionen lät inte vänta på sig. SFP borde kanske omvandlas till ett tvåspråkigt parti eller upplösas helt och medlemmarna söka sig till andra mer ”ideologiska” partier oberoende av språk. Särskilt Nyliberala studentförbundet diskuterade i sådana termer. Samhällets vänstersväng under 1960-talet medförde att många nyliberala valde att söka sig vänsterut. Det gällde en rad namnkunniga svenskspråkiga samhällsdebattörer som författarna Jörn Donner och Claes Andersson, journalisten Johan von Bonsdorff och juristen Lars D. Eriksson. En del finlandssvenska studenter anslöt sig till de Moskvatrogna kommunisterna som på samma sätt som Akademiska Karelen-Sällskapet på sin tid dominerade studentkåren vid Helsingfors universitet. Noteras kan att många av dessa yttervänsteranhängare senare anslöt sig till partiet Vänsterförbundet som bildades 1990 med Claes Andersson som ordförande. Svenskspråkiga tog plats inom den politiska vänstern. Ulf Sundqvist valdes vid samma tid till ordförande för Socialdemokraterna, men måste snart avgå till följd av en bankhärva.

Kvinnorörelsen var en ny kraft i 1960-talets Finland på samma sätt som i övriga Västeuropa. Genombrottsåret blev 1965 då proteströrelsen Förening 9 bildades under ledning av den finlandssvenska

akademikern Margaretha Mickwitz. I början av 1970-talet följde två radikala feministgrupper, Marxist-feministerna och Rödkärringarna, båda med en tydlig marxistisk ideologi och med finlandssvenska studenter och konstnärer som medlemmar. Grupperingarna förenades 1976 i nätverket Feministit-Feministerna.

## Finlandssvenskarna i efterkrigstidens Finland

### *Tvåspråkig demografi och rörlighet*

Finland förändrades i grunden under årtiondena efter andra världskriget. Människor flyttade i allt större utsträckning till tätorter och arbetade i industrin samtidigt som levnadsstandarden stadigt ökade. Flyttströmmarna gick ut mot kusttrakterna och de svenskspråkiga och tvåspråkiga orterna. Detta fick självfallet konsekvenser för landets svenskspråkiga som befarade att de skulle komma att drunkna i den finskspråkiga majoriteten i takt med att deras andel av befolkningen minskade. Denna utveckling är tydlig i befolkningsstatistiken. Antalet registrerade svenskspråkiga sjönk mellan 1950 och 1980 från 348 000 till 300 000 personer. En sjundedel av de svensktalande försvann på 30 år. Andelen svenskspråkiga sett till hela Finlands befolkning sjönk under samma tid från 8,6 procent till 6,3 procent.

Orsakerna till förändringen var flera. Inledningsvis kan man konstatera att de svenskspråkiga i stor utsträckning emigrerade till Sverige eller andra länder under perioden. Detta resulterade i färre födda barn inom gruppen. Men mycket handlar också om hur språkregistreringen går till och om barn i tvåspråkiga relationer registreras som svensk- eller finskspråkiga – något som har förändrats med tiden. Äktenskapsmönstren är också intressanta i sammanhanget. Andelen svenskspråkiga som gifte sig med finskspråkiga ökade från 20 till 40 procent från 1950-talet till 1980-talet.

Trenden efter 1980 är att Finlands svenskspråkiga som grupp i den officiella befolkningsstatistiken har stabiliserats. Farhågorna i slutet av 1970-talet att de svenskspråkigas antal skulle minska drastiskt har inte besannats.<sup>11</sup> Den svenskspråkiga befolkningens andel av den totala befolkningen fortsätter visserligen att minska, men under 2010-talet har den negativa trenden bromsat upp och minskningen är långsammare än vad den varit sedan 1880. I absoluta tal minskar den svensk-



språkiga befolkningen inte. Svenskspråkiga kvinnor föder fler barn i genomsnitt än finskspråkiga. Också tvåspråkigheten kommer de svenskspråkiga till räddning. Under 1970-talet ökade registreringen av barn som svenskspråkiga i tvåspråkiga relationer. Attitydförändringar i språkfrågan hos föräldrarna har med andra ord betydelse. I början av 2010-talet registrerades 68 procent av barnen i tvåspråkiga relationer som svenskspråkiga. I tvåspråkiga relationer med barn går barnen dessutom i allt större utsträckning i svenskspråkiga skolor. Numera uppfattas svenskan som en fördel och en långsiktig tillgång i livet – särskilt om man kommer från ett hem där utbildning är viktigt oavsett modersmål.

Finskan och svenskan i Finland har fått påtaglig konkurrens av andra språk det senaste årtiondet. Sedan 2015 är gruppen som talar andra språk än svenska och finska (och samiska) större än den som talar svenska. Särskilt ryskan har ökat i de östra delarna av Finland. Engelskan blir allt vanligare som kommunikationsspråk även i Finland mellan finländare med olika modersmål, även om finskan behövs för att komma in i samhället.<sup>12</sup>

Även finlandssvenskarnas geografiska förankring har förändrats. I början av 1950-talet bodde 168 000 svenskspråkiga i Nylands län, 113 000 i Vasa län, 37 000 i Åbo och Björneborgs län samt 21 000 på Åland. Utöver dessa bodde 10 000 svenskspråkiga i andra områden i Finland. Under de följande femtio åren minskade de svenskspråkiga i Nyland med nästan 20 procent. Minskningen var i Vasa län 13 procent, i Åbo och Björneborgs län 26 procent och i övriga Finland 33 procent medan Åland upplevde en ökning med 15 procent. I Nyland var förändringen trots allt störst eftersom huvudstadsregionens tillväxt och fördubbling av befolkningen fullständigt kastade om språkförhållandena på många håll i regionen. I Helsingfors minskade andelen svenskspråkiga från 19 procent 1950 till 6 procent 2005. I de österbottniska kuststäderna var förskjutningen mindre. Till exempel minskade andelen svenskspråkiga i Vasa från 40 procent till 25 procent mellan 1950 och 2005.<sup>13</sup>

Flyttningsmönstren uppvisar några tydliga drag för den svenskspråkiga befolkningen under efterkrigstiden. Rörelsen gick mot huvudstadsregionen eller österbottniska kuststäder, främst Vasa, medan övriga städer var mindre attraktiva. Samtidigt har en stor andel av de finlandssvenskar som lämnat sina hemorter flyttat till Sverige. Omkring 60 000 finlandssvenskar emigrerade till Sverige under pe-

rioden 1950–1970. De utgör en femtedel av alla finländare som flyttade till Sverige under samma tid. Kännetecknande för den finlandssvenska utflyttningen till Sverige efter andra världskriget är att den har fördelat sig mera jämnt över tiden än den finskspråkiga. Sydösterbotten är det område från vilket de flesta finlandssvenskar flyttade till Sverige 1970–2000. Ännu i mitten av 1990-talet var Sverige målet för inte mindre än 60 procent av de utflyttade österbottningarna, medan endast 30 procent av de finlandssvenskar som lämnade Åbo och Helsingfors hade samma destination. Av dessa finlandssvenska utflyttare återvände omkring 17 procent till Finland. Det är viktigt att förstå att flyttningen var olika omfattande från olika svenskspråkiga områden. Från Sydösterbotten flyttade hälften av den arbetsföra befolkningen till Sverige under perioden 1950–1970. Emigrationen har minskat betydligt men fortfarande flyttar över 1 000 svenskspråkiga finländare årligen till Sverige.

Frågan är hur vi ska betrakta denna finlandssvenska utflyttning till Sverige. När de ekonomiska incitamenten har minskat på 2000-talet finns det annat som drar. För en svenskspråkig är nationsgränsen västerut många gånger ett mindre hinder än kultur- och språkgränsen inom det egna landet. Med andra ord skulle den finlandssvenska utflyttningen till Sverige språkligt kunna ses som en internrörlighet inom en region. Finlandssvenska ungdomar flyttar till det svenska språket och bort från ett språk som de kanske känner att de inte fullt ut behärskar. Flyttningen kan även uppfattas som en regional nationsgränsöverskridande urbanisering där särskilt Stockholm som svenskans huvudstad lockar på samma sätt som andra industriorter och universitetsstäder i Finland. En annan fråga som aktualiserats är om de svenskspråkiga ungdomar som ger sig iväg hotar språkgruppens ställning. Handlar det om en hjärnflykt till landet i väster? Farhågorna för att så är fallet kan tonas ner. Många återvänder och det är långt ifrån bara välutbildade som ger sig av. Merparten är dessutom unga och har ännu ingen yrkesutbildning. Mycket tyder också på att Finland är en inte oansenlig mottagare av svenskspråkiga som flyttar i den motsatta riktningen och i stort utjämnar ”förlusten” av svenskspråkiga. Däremot är det ett problem för den svenskspråkiga gruppen, och Finland i stort, om svenskspråkiga ungdomar upplever ett utanförskap i Finland, vilket det finns anledning att återkomma till.<sup>14</sup>

### *Socioekonomiska förhållanden och språk*

Stereotypen av finlandssvenskarna är att de är välbärgade, borgerliga och välutbildade. Det stämmer bara delvis med verkligheten. I takt med samhällsförändringarna under efterkrigstiden har närings- och klasstrukturen förändrats. De svenskspråkiga trakterna avfolkades i mindre grad än områdena i norr och öster. På 1950-talet livnärde sig 38 procent av finlandssvenskarna på jord- och skogsbruk. Motsvarande andel för hela befolkningen var 46 procent. I början av 2000-talet hade detta minskat till 6,8 procent respektive 4 procent för hela befolkningen.

Hälsosituationen för den finlandssvenska befolkningen är bättre än för Finlands finskspråkiga befolkning. Svenskspråkiga har under hela 1900-talet haft en medellivslängd som i genomsnitt legat 2–3 år över den övriga befolkningen. Orsaken till detta är sannolikt ett mer utvecklat socialt kontaktnät som bidrar till välmående och en bättre hälsa. På samma sätt bidrar den i allmänhet högre levnadsstandard och högre utbildningsnivå bland finlandssvenskarna till en god hälsa.

Att beräkna hur stor den svenskspråkiga arbetarbefolkningen har varit och är under efterkrigstiden är en svår uppgift. Arbetarklassen och den lägre medelklassen utgör åtminstone omkring hälften av den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Det förefaller vidare som om den svenskspråkiga befolkningens lägre skikt har haft en något starkare ställning än inom den finskspråkiga befolkningen. Jordbruksenheter har i allmänhet varit större i svenskbygderna, inkomstnivån högre i kustregionerna och i tätorterna har den tvåspråkiga arbetar- och medelklassbefolkningen placerat sig något bättre på arbetsmarknaden. Det verkar också som om det sociala avancemanget uppåt från arbetarklass och lägre medelklass har varit mer omfattande bland den svenskspråkiga befolkningen. Däremot har den redan befintliga svenskspråkiga eliten med sina resurser i form av både ekonomiskt och kulturellt kapital kunnat hålla sina positioner och släppt in få nykomlingar. I huvudstadsregionen och Åbo har finlandssvenskarna under andra hälften av 1900-talet haft en klart högre utbildningsnivå än i andra svenskspråkiga områden. De svenskspråkiga i huvudstadsregionen har även högre utbildningsnivå än de finskspråkiga. En tydlig skillnad är att Österbottens svenskspråkiga befolkning arbetar mer inom jordbruk och småföretag, medan handel, förvaltning och storföretag dominerar i Nyland. Dessa skillnader i socioekonomiska

förhållanden har skapat motsättningar och olika inställning till tvåspråkighet och utbildning. Inom finlandssvenskheten har man lagt sig vinn om att balansera mellan dessa två regioner när det kommer till representantskap i olika institutioner och politiska organ. Inte minst gäller det inom SFP där en medveten regional balansering har skett sedan 1980-talet.

Även om bilden av finlandssvenskarna som ekonomiskt välsituerade måste nyanseras kan man inte komma ifrån att språkgruppen onekligen varit överrepresenterad i de ledande skikten i samhället i relation till sin andel av hela befolkningen. Ännu i början av 1990-talet utgjorde finlandssvenskarna en femtedel av näringslivets elit på omkring 250 personer. Andelen har visserligen sjunkit en del, men fortfarande har finlandssvenskarna en stark ställning inom näringslivet i Finland. Detta gäller särskilt finans- och banksektorn, sjöfarten samt exportföretagen. Möjligheten till skandinaviska kontakter genom släkt- och språkband har varit en avgjord fördel. Finlands ledande affärsbanker kom på 2000-talet att slås samman och ingå i det som så småningom blev den skandinaviska storbanken Nordea. År 2011 utsågs den finlandssvenske finansmannen Björn Wahlroos till styrelseordförande och 2015 blev Casper von Koskull, även han finlandssvensk, verkställande direktör. Andelen finlandssvenskar inom förvaltningseliten och massmediebranschens ledarskikt har däremot minskat under de senaste årtiondena medan finlandssvenskarna fortfarande är många inom vetenskaps- och kultureliten. En annan fråga är om denna mycket snäva grupp som den finlandssvenska eliten utgör har ett särskilt nätverk. Visst kan många känna varandra och ha kontaktytor, men trenden är att de olika sektorerna inom samhällseliten distanseras från varandra. Situationen var en helt annan på exempelvis 1920- och 1930-talen då snart sagt alla kände alla.

Vad som kan uppfattas som stora skillnader inom den finlandssvenska gruppen är olikheter i livsstil, språkbruk och världsbild. Socioekonomiska skillnader mellan olika svenskspråkiga regioner har redan nämnts. Det finns påtagliga skillnader mellan huvudstadsregionen och den österbottniska landsbygden och även mindre kuststäder. Missuppfattningen om finlandssvenskarnas homogenitet som grupp bottenar nog mycket i att de har varit tvungna att kompromissa för att överbygga skillnaderna. En stor del av finlandssvenskarna röstar till exempel på SFP mest av språkskäl. De flesta som uttalar sig om finlandssvenskheten i den offentliga debatten gör det utifrån sina möten

med finlandssvenskar i huvudstadsregionen där de socioekonomiska förhållandena och identiteten är annorlunda än i Österbotten eller på Åland. Det leder ofta till felaktiga slutsatser om hela den svenskspråkiga befolkningen i Finland.

### *Åland – det stora undantaget*

Ingen kan ha undgått att notera att Åland och dess befolkning utgör en form av undantag i den språkliga utvecklingen i Finland. Åland har som sagt varit ett svenskspråkigt självstyrelseområde sedan 1922. Under mellankrigstiden överfördes en hel del av det administrativa ansvaret för ögruppen till Mariehamn, det gällde till exempel väghållning, hälso- och sjukvård och undervisning. Även ansvaret för polisväsendet och fornnminnesvården överfördes till landstinget som är Ålands parlament (från 1993 lagtinget). Under tiden före andra världskriget påverkades Ålands ställning av de under 1930-talet pågående förhandlingarna mellan Sverige och Finland om att remilitarisera ögruppen. Som vi vet blev det ingenting av dessa planer. Efter krigsslutet bekräftades ögruppens demilitarisering både i fredsavtalet 1947 och i VSB-pakten 1948. I sammanhanget kan nämnas att Åland under vapenstilleståndsförhandlingarna med Sovjetunionen 1944 faktiskt i ett desperat läge erbjöds som plats för en sovjetisk flottbas i stället för Porkala. Reaktionen i Sverige var självfallet stor irritation.

Efter kriget kom den språkvänliga politiken som president J. K. Paasikivi förde att ge Åland en utvidgning av sin självstyrelse. En ny lagstiftning som reglerade ögruppens ställning inom Finland vann laga kraft i januari 1952. Självstyrelselagen hade inte samma internationella förankring som den tidigare lagen från 1922, men den gav Åland en starkare ställning som svenskspråkigt område. På vårvintern 1954 fick Åland en egen flagga efter en del parlamentärerande om hur den skulle se ut. Åland fick representation i Nordiska rådet 1970 och 1984 egna frimärken. År 1993 trädde en ny självstyrelselag i kraft som fick internationell uppbackning eftersom de pågående förhandlingarna om Finlands inträde i Europeiska unionen inte fick hota Ålands ställning. Landstinget bytte namn till lagting i den nya lagen som i övrigt innehöll detaljerade regleringar av ekonomiska och administrativa frågor mellan landskapet och finska staten. Revideringen hade framför allt påbjudits av ett behov av att förhandla och fastställa Ålands årliga statsbidrag som sattes till 0,45 procent av statsbudgeten. Ålän-

ningarna röstade för EU-medlemskapet efter att Sverige och Finland sagt ja och när de fått en tydlig signal om hur ögruppens självstyrelse skulle organiseras och de viktiga skattemässiga undantagen för färjetrafiken via Mariehamn hade klarlagts.

Under 1900-talet har Ålands befolkning hållit sig på en någorlunda stabil nivå, med en nedgång under 1930-talets emigration till Amerika. År 2000 uppgick befolkningen till 25 800 personer, att jämföra med 24 100 år 1900. Under 2000-talet inträffade en kraftig uppgång på grund av att ögruppens näringsliv drog till sig arbetskraft. År 2010 hade befolkningen ökat till 28 000 personer. Av dem som flyttat från Åland under de senaste årtiondena har majoriteten sökt sig till Sverige. I Sverige finns omkring 10 000 personer med åländskt ursprung.

På Åland har man av tradition varit jordbrukare, skogsbrukare och fiskare fram till 1950-talet då urbanisering och utflyttning förändrade förhållandena. Sjöfarten har varit den viktigaste näringsgrenen. Bondeseglationen fick ge vika för större rederier som fram till andra världskriget bedrev en framgångsrik handel med segelfartyg av stål. Det

Sjöfart på Åland med Viking Line och Pommern i förgrunden. "Sverigebåtarna" eller "Finlandsbåtarna", beroende på från vilket håll man ser det, har varit en betydelsefull länk mellan de båda länderna under efterkrigstiden. Ålands statsrättsliga ställning ger fortfarande möjlighet till taxfreehandel.



mest framstående av dessa mellankrigstidens segelfartygsrederier var Gustav Erikssons rederi. Under efterkrigstiden har det varit Viking Line som från 1970-talet har dominerat sjöfarten med sina passagerarfärjor. Transportnäringen har varit betydelsefull för sysselsättningen på Åland, och procentuellt fler har arbetat i denna sektor i jämförelse med övriga Finland. Däremot är antalet sysselsatta i industrin betydligt mindre på Åland än i övriga delar av Finland. Också den offentliga sektorn sysselsätter en stor del av den arbetsföra befolkningen.

Mariehamn har utvecklats och blivit den enda tätorten på Åland. År 1930 bodde endast 1 500 personer i den lilla staden. I början av 2020-talet var drygt 11 000 personer bosatta i Mariehamn. Staden är säte för lagtinget, Ålands folkrepresentation, med landskapsregeringen – som den benämns sedan 2004. Lantrådet som leder landskapsregeringen och talmannen som är ordförande i lagtinget är alltsedan Carl Björkmans och Julius Sundmans dagar på 1930-talet de viktigaste politiska aktörerna. Tidningen *Åland* är fortfarande den största tidningen, men på 1980-talet grundades en ny tidning, *Nya Åland*. Den nya tidningen och dess chefredaktör Hasse Svensson hade en lite mer kritisk hållning till den politik som fördes på Åland, vilket visar att det långt ifrån alltid råder enhetlighet i alla frågor på Åland.

Ålänningarna är i princip överens om självstyrelsens välsignelser, men dess innehåll och hur långt man kan driva den har varit föremål för diskussion. På Åland ser man sig inte nödvändigtvis som en del av finlandssvenskheten utan helt enkelt enbart som ålänningar. Skapandet av den åländska identiteten skedde samtidigt som det finlandssvenska gemenskapsprojektet utvecklades. Åland och dess befolkning har uppenbart gynnats av att en anslutning till Sverige aldrig blev av. Som en del av Sverige hade ögruppen riskerat att bli en ytterkommun bland andra till storstaden Stockholm och ålänningarna svenska medborgare bland andra. Självstyrelsen har mer än något annat skapat en känsla av att Åland är ett geografiskt tydligt avgränsat område och ett unikt samhälle. Denna tanke om unicitet har förstärkts inte minst genom landsarkeologen Matts Dreijer som i hela sitt liv medvetet arbetade för att koppla den åländska historien till en svensk forntid. Till Dreijers mer överkreativa idéer hör att vikingasamhället Birka legat på Åland – en tes som de flesta har bestridit. Men allt Dreijer författade var inte lokalpatriotiska utspel. Ett faktum är att mycket av det som skrivits och forskats om Åland kan placeras in i en åländsk förförståelse av historien. I denna berättelse ingår ofta att

Åland utsatts för maktutövning och krig utom egen kontroll. Få har på riktigt allvar intresserat sig på djupet för det åländska samhällets utveckling, utan mer betraktat Åland ur språklig, statsrättslig eller militärstrategisk synvinkel.

## Det finländska Sverige

### *Finlandsargumentet och den geopolitiska asymmetrin*

Ett grundläggande förhållande som är avgörande för att förstå Sveriges och Finlands säkerhetspolitiska agerande i relation till varandra är den så kallade geopolitiska asymmetrin. I korthet handlar det om att Sverige alltid är skyddat av ett Finland som alltid är hotat.<sup>15</sup> Finland hade under kalla kriget genom den geografiska närheten till Sovjetunionen och tidigare erfarenheter en känsla av hotande sovjetisk invasion. Sverige kunde på ett helt annat sätt än Finland agera utan att känna samma påtagliga utsatthet även om avståndet över Östersjön för en sjöinvasion eller ett luftanfall inte var stort. Sverige var också måltavla i händelse av att sovjetoperationerna ville nå Atlantkusten på Nordkalotten eller genom mellersta Sverige. Men skillnaden mellan de båda ländernas utgångspunkter var trots allt mycket stor.

Sverige kom under kalla kriget att driva sin alliansfrihet syftande till neutralitet i krig, samtidigt som landet höll sig med ett stort försvar samordnat med västmakterna. Politiskt var det ingen tvekan om att Sverige var en del av västlägret, vilket konkret tog sig uttryck i nära samarbeten särskilt på det militära området med Nato och utbyte av underrättelser. Finland kom på många sätt att anamma denna ”dubbel-spelande” säkerhetspolitik under efterkrigstiden. VSB-pakten skapade stabilitet i relationen till Sovjetunionen samtidigt som Finland hela tiden sökte kontakter västerut. Finland hade fullt ut lärt sig den historiska läxan att det gällde att respektera stormakten i öster och dess säkerhetsintressen som omfattade finskt territorium. Ett medlemskap i Nato var i det närmaste uteslutet ur finsk synvinkel. Sverige försökte åren efter andra världskriget skapa ett nordiskt försvarsförbund, men det strandade på Danmarks och Norges anslutning till Nato. De svenska erfarenheterna av en lång period av fred och alliansfrihet skapade förtroende för neutralitetspolitiken och gav argument för bland annat andra världskrigets balanspolitik. Kritikerna



menade att denna politik, i synnerhet under andra världskriget, hade varit omoralisk och att det var naivt att tro att Sverige genom sin alliansfrihet kunde styra utvecklingen som egentligen var helt beroende av utländska stormakters agerande. Officiellt lyfte svenska politiker gärna fram det så kallade Finlandsargumentet som innebär att ett Natomedlemskap skulle ha försatt Finland i en mycket prekär situation och kanske till och med triggat en sovjetisk ockupation. Samtidigt gav det svenska agerandet Finland möjlighet att gentemot Sovjet hävda att ett finländskt närmande till Sovjet kunde leda till ett svenskt Natomedlemskap vilket Sovjet ville undvika.

Ett faktum är att Finland ur svensk militärstrategisk synvinkel uppfattades som ett fördröjningsområde i händelse av ett sovjetiskt anfall. Bombningar av mål och operationer med långt framskjutna svenska förband på finskt territorium ingick i den militära planläggningen. Sverige antog att man i en möjlig konflikt i Nordeuropa skulle dras in på Natos sida och att Finland definitivt skulle ansättas av Sovjetunionen, åtminstone med krav på att flytta fram det sovjetiska luftförsvaret in på finskt område. Finlands ställning som buffertzona i ett bipolärt spänningsfält mellan öst – i skepnad av Sovjetunionen eller Ryssland – och väst går igenom som en av historiens konstanter och känns igen egentligen ända sedan vikingatiden om man vill hårdra det hela.

Däremot har Sverige haft omsorg om Finland, vilket visade sig på flera sätt under efterkrigstiden. Sverige stödde Finland ekonomiskt och humanitärt fram till 1970-talet. Delar av krigslånen från andra världskriget efterskänktes. För Sverige har det varit viktigt att Finland haft en stabil utveckling för att samhällsro inte ska sprida sig västerut. Stödet till den finska socialdemokratin för att hålla tillbaka den radikala vänsterflygeln är en del av detta. Svensk underrättelsetjänst bevakade kommunister med stöd av USA även i Finland. Sannolikt innebar detta att även den finska politiska eliten med president Kekkonen i spetsen i perioder bevakades för att klarlägga dess relation till underrättelsetjänsten KGB och Sovjetunionen – även om man från svensk sida nog förstod att kontakterna med Sovjet måste skötas via KGB.

Sverige och Finland klarade oljekrisen på 1970-talet förhållandevis väl. Under 1980-talet kom Finland i stort sett i kapp övriga Norden när det gällde välfärden och det finska näringslivet uppvisade stor lönsamhet. 1990-talet innebar inledningsvis ekonomiska problem för

Finland när den ryska marknaden tillfälligt mattades av i kölvattnet efter sovjetsystemets fall. Men när återhämtningen skedde klarade sig både Sverige och Finland väl i en europeisk jämförelse. Medlemskapet i EU för båda länderna 1995 var för Finland det slutliga beviset på att man tagit steget fullt ut bort från beroendet av Ryssland. För Finland handlade det om att förankra sig i den västeuropeiska civilisationen, och därför gick man in för att förstärka EU:s överstatlighet eftersom detta skulle kunna stärka EU gentemot Ryssland. Sverige har varit mer tveksam till unionen och inte gått med i eurosamarbetet. För Sverige har de säkerhetspolitiska aspekterna inte varit lika viktiga.

Ekonomiskt har Sverige och Finland i flera avseenden integrerats under efterkrigstiden. Gemensamma projekt som bilfabriken i Nystad finansierad av Saab och Valmet är ett tidigt exempel. Andra är fusioner av storföretag som Nordea, Telia Sonera och it-företaget Tieto Enator. Både näringslivet och hemmamarknaden har integrerats i stor utsträckning. Samma varukedjor erbjuder sina varor i båda länderna och skillnaderna i utbudet är i stort sett mycket små.

### *Tornedalsfinnarna*

Sverige har en stor finskspråkig befolkning. Finska har tveklöst varit det näst största språket i Sverige. Försvenskningen av finnskogarna i mellersta västra Sverige och Tornedalen minskade visserligen antalet finskspråkiga under 1960-talet, men den stora invandrvågen från Finland innebar att finskan fortsatt var ett utbrett språk i det svenska samhället. En särskilt intressant grupp är tornedalsfinnarna som genom gränsdragningen 1809 kom att hamna på den svenska sidan av gränsen. I de områden som beboddes av finskspråkig befolkning, i dag ett antal kommuner längs den finska gränsen vid Torneälven, bedrevs under slutet av 1800-talet en systematisk försvenskning. Orsaken var svensk språknationalism men också att området i norr mot slutet av 1800-talet blev militärstrategiskt intressant. Som en del i den tidens nya geopolitiskt motiverade territorialförsvarsdoktrin ingick att befolkningen väster om gränsen mot det ryska storfurstendömet måste försvenskas för att inte utgöra en säkerhetsrisk. Järnvägen drogs fram till gränsen och Bodens fästning anlades som ett lås mot en eventuell rysk intervention.

Försvenskningen ska även ses som ett motdrag mot finskhetsrörelsen, fennomani, i Finland. I samband med Ålandsfrågan bildade

finskhetsrörelsen en kommitté i norra Finland som ville byta ut Åland mot Tornedalen. Detta fick aldrig någon betydelse i förhandlingarna om Åland, men den svenska statsmakten stärkte sitt grepp om tornedalsfinnarna. I de tornedalska skolorna predikades lojalitet mot Sverige och endast svenska accepterades, till och med på rasterna. Först på 1960-talet började denna försvenskningsspolitik kritiseras. Faktum är att assimileringsspolitiken hade lett till att allt färre i Tornedalen förstod tornedalsfinska, det vill säga meänkieli, i början av 1970-talet. För de 20 000 som uppgav att de förstod språket handlade det oftast om passiva kunskaper.

När invandringen av finländare kom i gång på 1970-talet ökade visserligen undervisningen i finska, men den skedde inte på meänkieli. På 1980-talet bildades en intresseorganisation, Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset, och 2000 fick meänkieli status som minoritetsspråk i Sverige. Det innebär att befolkningen i de sex nordöstligaste kommunerna har rätt att få service på meänkieli. Befolkningstätheten är högre i norra Finland än i Norrland, och det talar för att fler människor från Finland kommer att flytta till den svenska sidan eftersom det behövs arbetskraft i norra Sverige. Det kan på sikt innebära att finskan stärks där. I början av 1990-talet bestod mer än en tredjedel av befolkningen i Haparanda av personer med ursprung i Finland.

### *Finländare i Sverige*

Finländarnas emigration och arbetsvandring till Sverige på 1960- och 1970-talen berodde på klassiska push and pull-faktorer. Näringslivet i Finland kunde inte erbjuda arbeten och den svenska industrin var i stort behov av arbetskraft och erbjöd betydligt högre löner. Kommunikationerna med de stora passagerarfärjorna förbättrade rörligheten och det var när allt kommer omkring inget stort steg kulturellt att flytta till Sverige i jämförelse med många andra länder. Beräkningar ger vid handen att omkring 800 000 finländare har arbetat eller sökt sysselsättning i Sverige sedan andra världskriget. De som blev fast bosatta var omkring 550 000 åren 1945–2000. Vid millennieskiftet var antalet omkring 190 000 men lägger vi till antalet personer som har en förälder som är född i Finland ökar siffran betydligt. Det går inte att exakt beräkna hur många som kunde klassificeras som sverigefinländare eftersom man i Sverige inte registrerar språktillhö-



rihet. År 2020 fanns det uppskattningsvis omkring 700 000 personer med någon form av koppling till Finland i form av första, andra eller tredje generationens sverigefinländare vilket är en märkbar andel av den svenska befolkningen. De flesta etablerade sig i Stockholmsområdet med Mälardalen och i Göteborg med omnejd. I början av 1980-talet utgjorde sverigefinländarna omkring 6 procent av den svenska huvudstadens 1,5 miljoner invånare. Andra orter som kan lyftas fram är Eskilstuna och Västerås, där många arbetade på ASEA:s fabriker.

Sverigefinnarnas sociala situation i Sverige var många gånger inte helt lätt. Ekonomiskt fick de en högre levnadsstandard än i Finland, men de uppfattades i jämförelse med den övriga befolkningen i Sverige som lågutbildade och fattiga. Ofta isolerades sverigefinnarna inledningsvis och utvecklade aldrig svenskan tillräckligt mycket för att smälta in i det svenska samhället. Många av dem som flyttade till Sverige – både finnar och finlandssvenskar – var krigstraumatiserade

Finnska arbetare på Volvo Torslanda i Göteborg 1974. Finländare, både finskspråkiga och svenskspråkiga, utvandrade särskilt på 1960-talet till Sverige och bidrog till det svenska välfärdssamhällets uppbyggnad och utveckling. Många av finländarna blev kvar i Sverige.

av sina upplevelser åren 1939–1944, vilket var svårt att få förståelse för i det svenska samhället som inte drabbats av kriget på samma sätt som Finland.<sup>16</sup> Vägen mot acceptans och hemmastaddhet i det svenska samhället kantades av alkoholism och kriminalitet när det inte gick att hantera den komplicerade sociala situationen. Med tiden förändrades detta i takt med att gruppen assimilerades. Övergången till svenska och försvenskning av namn snabbade på processen medan nya invandrargrupper kom att överta rollen som samhällets underklass. Försvenskningen av den finskspråkiga befolkningen i Sverige har skett parallellt med att utbildningsnivån har höjts och inkomsterna ökat. Språkvalet för en sverigefinne har ofta avgjorts av vad samhället värderar mest, och valet att tala svenska har inneburit ökade möjligheter till social acceptans och avancemang. Med tiden har sverigefinnarna emellertid fått bättre möjligheter att utveckla sitt finska språk och sin finska kultur, bland annat har hemspråksundervisning erbjudits från 1970-talet. Finlandsinstitutet i Stockholm bildades 1969 och utgör i dag ett viktigt instrument för att presentera finländsk kultur och sprida information om Finland i Sverige. Radioprogram och tv-nyheter på finska har ökat förutsättningarna för sverigefinnar att behålla sitt modersmål. År 2010 fick ett antal kommuner rätt att ansluta sig till ett finskt förvaltningsområde, vilket innebär att medborgarna i dessa kommuner kan få utökad service på finska. I dag finns det en lagstadgad rätt för barn till finskspråkiga föräldrar att erbjudas finskspråkig undervisning och att få ta kontakt på finska med myndigheter och domstolar.

En intressant iakttagelse är att sverigefinnarna i Sverige som minoritet har lägre status än finlandssvenskarna som minoritet i Finland. Dessutom har sverigefinnarna inte, med undantag av tornedalsfinnarna, bildat egna lokalsamhällen där jord och fastigheter till stor del ägs av sverigefinnar. Finlandssvenskarna i Finland däremot har en tydligare geografisk förankring i vissa områden.

Finlandssvenskarna har i princip haft det enklare att finna sig till rätta i Sverige – något som gäller in i vår egen tid. Språket öppnar upp för anställning i mer avancerade yrken. I Österbotten har man länge haft tillgång till av svensk tv och är bland annat av den anledningen väl informerad om det svenska samhällslivet. Detta gäller och gällde inte finlandssvenskarna från södra Finland, som många gånger har lite svårare att förstå sig på kulturen i Sverige.

De finländare som utvandrade till Sverige hade med sig sin fosterländskhet. Finlandssvenskarna kunde njuta av att leva i ett samhälle

som genomsyrades av det svenska språket, men samtidigt hade de med sig sin starka känsla för Finland som de inför häpna rikssvenskar gav uttryck för. Det handlade inte bara om att hålla på Finland i ishockey utan även om en djupare stolthet över att vara finländare.

Inom den svenskspråkiga kultur- och samhällseliten i Finland har man i litteraturen bearbetat sin ambivalens inför det svenska samhället, lillebrorskomplexet och den i det närmaste ångestladdade finska fosterlandskärleken. Två exempel är Jörn Donners *Sverigeboken* från 1973 och Marianne Alopæus *Drabbad av Sverige* 1983.

## Svenskspråkiga institutioner

### *Utbildning och militärtjänstgöring*

Finlands svenskspråkiga befolkning har haft ett kraftfullt stöd för sitt språks överlevnad i de grundlagsstadgade rättigheterna till utbildning på svenska. Folkskolan bestod fram till 1970-talet. I Finland genomförde tre fjärdedelar av eleverna sexårig folkskola och två fortsättningsår. Den återstående fjärdedelen gick efter fyra års folkskola vidare till läroverkets mellanskola som förberedde dem för gymnasiet och högskolestudier. År 1950 tog endast 6,5 procent av hela åldersklassen studentexamen. Läroverken kostade och därför var det främst barn från medel- och överklasshem som gick i dem. Bara 30 procent av eleverna tillhörde arbetarklassen trots att den utgjorde nästan hälften av befolkningen. 13 procent av eleverna kom från överklassen trots att samhällsgruppen endast utgjorde en mycket liten del av befolkningen.

På svenskspråkigt håll var klassklyftorna inte riktigt lika tydliga. Omkring 20 procent av åldersklassen bland de svenskspråkiga tog studentexamen 1950, vilket till stor del berodde på att finlandssvenskarna socialt hade en starkare förankring i städerna och i högre grad tillhörde medelklassen än vad fallet var inom den finskspråkiga befolkningen. Dessa skillnader mellan svenskspråkiga och finskspråkiga jämnades ut under de följande decennierna. Sedan mitten av 1980-talet har andelen studenter inom båda språkgrupperna varit i princip densamma. Orsakerna är ökad levnadsstandard, urbanisering och grundskolesystemets införande på 1970-talet. Dessutom avvecklades de flesta av de privata läroverken, vilket i många avseenden ökade jämlikheten inom utbildningen. Men ännu i början av 2000-talet hade svenskspråkiga i

större utsträckning än finskspråkiga avlagt en högskoleexamen. Det samma gällde för doktorsexamen.

Läraryt utbildningen omstrukturerades i samband med införandet av grundskolan. I stället för de tidigare seminarierna samlades den svenskspråkiga läraryt utbildningen till Åbo Akademis filial i Vasa där en pedagogisk fakultet grundades 1974. Samtidigt omorganiserades Vasa lyceum till Vasa övningsskola och kopplades till den pedagogiska fakulteten. Etableringen av fakulteten i Vasa föregicks av en hätsk debatt som blottade starka regionala särintressen.

De två svenskspråkiga yrkeshögskolorna Novia, som drivs av Åbo Akademi i ett antal städer, och Arcada, som finns i Helsingfors, uppstod genom sammanslagning av ett antal mindre enheter – Arcada på 1990-talet och Novia 2008. Däremot sköts en fortsatt sammanslagning upp våren 2013 gå grund av oenighet om var enhetens administration skulle placeras.

Inom den svenskspråkiga högskolesektorn pågår en ständig dragkamp om vilken ort som ska få mest resurser. Huvudstadsregionen har ännu de största

De flesta svenskspråkiga värnpliktiga i Finland gör sin militärtjänstgöring vid Nylands brigad i Dragsvik. Möjligheten att lära känna svenskspråkiga från olika delar av landet bidrar till att upprätthålla den finlands-svenska gemenskapen.



resurserna i form av Svenska handelshögskolan och de tvåspråkiga Helsingfors universitet och Aalto-universitetet med sina lagstadgade svenskspråkiga professurer och undervisning på svenska. Även Konstuniversitetet erbjuder undervisning på svenska. Åbo med Åbo Akademi är den andra orten med en stor utbildningsenhet på svenska. Den tredje orten är Vasa med sina två fakulteter från Åbo Akademi, pedagogiska fakulteten och delar av den statsvetenskapliga fakulteten samt en filial av Svenska handelshögskolan. Även juristutbildning erbjuds utlokaliserad från Helsingfors universitet.

I Finland tas i stort sett hela åldersklassen av män ut till värnplikts-tjänstgöring och även kvinnor kan frivilligt göra militärtjänst. Svenskspråkiga ungdomar som gör militärtjänstgöring får i huvudsak sin militära utbildning vid en utbildningsgarnison, vilket är betydelsefullt ur språksynpunkt. I Dragsvik i Raseborg finns sedan 1944 en svenskspråkig garnison. Nylands brigad utbildar två bataljoner med stödförband för strid i kustnära terräng. Utbildningsspråket är svenska, men kommandospråket finska. Att en svenskspråkig brigad upprättades hade att göra med den välvilja som statsmakten och militärledningen hyste mot finlandssvenskarna efter deras insatser under andra världskriget. Till detta kan läggas påtryckningar från Svenska folkpartiet och Socialdemokraterna tillsammans med Svenska Finlands folkting. Nylands brigad bär med sig traditioner från svenska tiden – bland annat i sitt förbandstecken Siikajokikorset med anspelningar på finska kriget 1808–1809. Brigaden kan ses som en viktig del av skapandet av en finlandssvensk identitet och gemenskap. Under värnplikten sammanförs svenskspråkiga från hela Finland och upplever en samhörighet som visserligen är påtvingad, men synliggör det svenska språkets spridning och mångfald. Ungefär 80 procent av de svenskspråkiga som gör värnplikten genomför hela eller delar av sin militärutbildning i Dragsvik. Eftersom de svenskspråkiga regionerna skiljer sig så mycket åt är värnplikten vid Nylands brigad en viktig del av den regions- och klassöverskridande upplevelsen som stärker inte bara den språkliga sammanhållningen utan även demokratin. Trots att samvaron under militärtjänstgöringen kan förstärka de värnpliktigas förutfattade meningar om varandra som till exempel påsodlare eller överklassnobbar är det mer sannolikt att de inser att de har mycket gemensamt genom det svenska språket. En annan aspekt på militärtjänstgöringen är att många språköverskridande manliga normer överförs och utvecklas i den ännu i dag synnerligen homosociala militära miljön.



### *Civilsamhället*

Det finlandssvenska civilsamhället har varit synnerligen betydelsefullt. Svenska Finlands folkting etablerades redan 1919 som en samlingsplats för de svenskspråkiga i samband med den då aktuella språkfrågan. Folktinget sammanträdde på nytt först 1941 för att agera i frågan om tilldelning av mark till flyktingar från Karelen. I folktingsvalet 1940 fick SFP 90 procent av de totalt 148 000 rösterna. I många frågor som tinget drev fanns en tydlig styrning från SFP. Det gällde till exempel beslutet om att skapa en svenskspråkig brigad i Dragsvik eller att förlägga lärarutbildningen till Vasa. Denna dominans från SFP:s sida skulle komma att förändras redan 1946 när vänstern deltog i folktingsvalet och mer radikalt efter 1980 då valsystemet hade reformerats och i större utsträckning byggde på de ordinarie kommunalvalen. Det innebar att SFP:s hegemoni bröts och att basen för Folktingets verksamhet breddades när både vänsterpartier och borgerliga partier fick representanter i tinget. Folktinget kunde nu på ett mer trovärdigt sätt börja driva frågor av intresse för den svenskspråkiga befolkningen. År 1985 antog riksdagen en lag som innebar att Folktinget fick ett stående uppdrag att bevaka hur språklagen tillämpades i Finland. Tinget fick även i uppgift att delta i lagberedningar och fungera som remissinstans i språklagsfrågor. Utåt kommunicerades information i broschyrer, utredningar och statistiska rapporter om aktuella frågor som berörde Finlands svensk- och tvåspråkiga befolkning.

I slutet av 1990-talet ökade betydelsen av ett antal stiftelser och fonder som verkade för att stödja och utveckla den svenskspråkiga kulturverksamheten. Den största av dessa institutioner var Svenska kulturfonden som hade uppkommit 1907 på initiativ av Svenska folkpartiet. År 1908 kom Svenska litteratursällskapet i Finland att överta fonden och dess förvaltning. Svenska kulturfondens ekonomiska framsteg var blygsamma ända fram till 1960- och 1970-talen då donationerna ökade märkbart. Det stora lyftet kom under 1980-talet då fondens tillgångar tiofaldigades och särskilt 1998–2008 då aktier i Nokia gav en god avkastning. De ekonomiska musklerna kunde Svenska kulturfonden använda till att stötta kulturlivet på svenska som en av de centrala aktörerna i Finland. Fonden har genom åren fått kritik för en alltför nära koppling till SFP. För att komma till rätta med kritiken formulerades ett kulturpolitiskt program 1979 med syfte att stödja alla former av svensk kultur i Finland. I dag är Svenska litteratursällskapet

i Finland en av de största förvaltarna av donerade medel för allmännyttiga ändamål och en av de stora privata finansierarna av forskning om det svenska i Finland.

En annan viktig aktör är Föreningen Konstsamfundet. Konstsamfundet har, vid sidan av betydande konstinsatser som öppnandet av museet Amos Rex i Helsingfors 2018, betytt mycket för den svenskspråkiga pressen. Konstsamfundets mediehus KSF Media äger *Hufvudstadsbladet* och några svensk- och finskspråkiga lokaltidningar. En del kritiska röster har höjts mot likriktning och monopolställning. Stiftelsen Harry Schaumans mediabolag HSS Media engagerade sig i tidningsvärlden i slutet av 1980-talet och ger i dag ut tre dagstidningar i Österbotten: *Vasabladet*, *Österbottens Tidning* och *Syd-Österbotten*.

Det finns ytterligare ett antal större aktörer som Stiftelsen för Åbo Akademi, Samfundet Folkhälsan, Svenska folkskolans vänner och Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne som alla genom klok kapitalförvaltning har skapat goda ekonomiska möjligheter för svenskspråkiga intressen i samhället.

Svenska folkpartiet är självklart det parti som samlar flest svenskspråkiga, men alla partier utom det populistiska och finsknationalistiska Sannfinländarna har intresse av att attrahera svenskspråkiga väljare. De svenska socialdemokraterna, Finlands svenska arbetarförbund, har haft betydande valframgångar på lokalplanet. Däremot finns det inga särskilda svenskspråkiga fackförbund, men desto fler intresseföreningar som samlar näringsidkare inom vissa branscher som Svenska lantbruksproducenternas centralförbund.

Efter andra världskriget lämnade de förbjudna skyddskåren och Lotta Svärd-organisationerna ett tydligt tomrum. Nya föreningar kom till och 1946 noterades ett toppår med 500 registrerade nya svenskspråkiga föreningar. Under 1950-talet hade antalet minskat till i snitt 180 nya föreningar om året. Tillväxten har varit stadig och från 1960 till 2000 har antalet mångdubblats. År 2000 fanns det 7500 enspråkigt svenska föreningar. Intressant nog var ökningen av tvåspråkiga föreningar med finska som protokollspråk ännu större under samma period: från 1000 till 4500. På finskspråkigt håll har förändringen varit ännu större. En orsak är att det under efterkrigstiden grundades många politiska föreningar som påverkades av splittringen mellan socialdemokrater och kommunister. Antalet nygrundade föreningar står sedan 1980-talet i stort sett i proportion till de båda språkgruppernas storlek. Finlandssvenskarna har varit mest benägna att grunda

religiösa, ideologiska och kulturella föreningar. Kanske har detta att göra med att föreningarna många gånger har haft som syfte att skapa språklig gemenskap. Politiska föreningar och arbetsmarknadsorganisationer har varit vanligare bland de finskspråkiga.

De svenskspråkiga idrottsföreningarna representerades fram till 1993 av Finlands Svenska Centralidrottsförbund, som grundades 1945. Då sammanslogs det svenska centralförbundet med två finskspråkiga förbund och bildade Finlands Idrott. Kvar blev det äldre Svenska Finlands Idrottsförbund för friidrott, cykling, kraftidrott och simning. Antalet svensk- eller tvåspråkiga idrottsföreningar ökade mellan 1965 och 2000 från 1 000 till 2 200. De flesta av dessa var registrerade som enspråkigt svenska. En majoritet av de enspråkigt svenska föreningarna finns i Österbotten, medan trenden i Helsingfors är en ökning av antalet två- eller finskspråkiga idrottsföreningar.

### *Medierna – press, tidskrifter, litteratur, radio och tv*

Den dominerande finskspråkiga enhetskulturen under efterkrigstiden påverkade också den finlandssvenska offentligheten. Den svenskspråkiga befolkningsgruppens minskning skapade dessutom en identitetskris. Till detta kan läggas finlandiseringen påbjudna självcensur som även berörde den finlandssvenska tidningspressen. Fram till 1980-talet förstärkte både samhällsutvecklingen och stormaktspolitiken den nationella enhetskulturen. Den finlandssvenska pressen presenterade i huvudsak lokala nyheter och frågor som berörde hela den svenskspråkiga befolkningen. Detta kompletterades med så mycket presentation och analys av rikspolitiken som möjligt och även med utrikesnyheter. Lokaltidningarna hade korrespondenter i huvudsak i Helsingfors nära statsledningen och politikens viktigaste aktörer. Den finlandssvenska pressen deklarerade i mindre utsträckning än den finskspråkiga pressen sina politiska preferenser. I praktiken kom de finlandssvenska tidningarna ändå att hålla sig nära Svenska folkpartiets politiska linje. Ett undantag var den socialdemokratiska tidningen *Arbetarbladet*, men den hade en blygsam upplaga och liten spridning. I allmänhet gick den svenskspråkiga pressen tillbaka under perioden 1950–1980 – både i antal tidningar och när det gäller storleken på upplagorna.

Den finlandssvenska pressens flaggskepp *Hufvudstadsbladet* var inget undantag från denna generella tillbakagång. Trots detta över-

levde tidningen under det kärva 1990-talet. Den allmänna utvecklingen mot digitalisering har dock minskat upplagan ytterligare. Framtiden får utvisa om faran är över. Tidningen kämpade inte bara mot vikande upplaga utan utsattes även för besk kritik under 1960-talet för sin lama samhällsanalys och följsamhet mot SFP. Tidningen kom att få ett väsentligt lyft vad gäller den analytiska skärpan i och med att samhällsforskaren och politikern Jan-Magnus Jansson tog över som chefredaktör 1974. Han tillförde tidningen inte bara sina egna analyser utan knöt nya krönikörer och kolumnister till tidningen.

Övriga svenskspråkiga tidningar upplevde inte samma bergochdalbana som *Hufvudstadsbladet*. Den näst största svenskspråkiga tidningen *Vasabladet* och den mindre *Åbo Underrättelser* leddes under 1980-talet av chefredaktörerna Birger Thölix respektive Bo Stenström. Stenström utmanade etablissemangen med kritisk granskning av presidentämbetet och Thölix öppnade upp tidningen för en livlig samhälls- och kulturdebatt på insändarsidorna. En klassisk debatt på 1980-talet i detta sammanhang var det redan tidigare nämnda fråna tankeutbytet i *Vasabladet* om fortsättningskriget och de österbottniska desertörerna. På 2000-talet mattades debattlystnaden i allmänhet av efter 1990-talets urladdning i kölvattnet av kalla krigets slut och den ökade möjligheten att uttrycka åsikter utan utrikespolitisk hänsyn. Möjligen gav även den ökade utbildningsnivån och toleransen i samhället ett lugnare debattklimat i tidningspressen. De senaste årtiondenas möjligheter att uttrycka sig i sociala medier har kanske också bidragit till att tidningspressen sakta har mist den roll den en gång haft.

Från och med 1970-talet prenumererade många svensk- och tvåspråkiga samtidigt på en finskspråkig och en finlandssvensk dagstidning. En effekt av detta var att man oavsett modersmål debatterade samma frågor, vilket hjälpte till att överbrygga språkmotsättningar. En annan trend på 1990-talet var ett minskat intresse för pressen i Sverige. Medlemskapet i EU ledde till att mer allmänuropeiska frågor engagerade, blicken lyftes med andra ord från Norden mot kontinenten.

Svenskspråkiga tidskrifter minskade i samma takt som tidningspressen. Den i särklass mest spridda svenska tidskriften i Finland är *Kyrkpressen* som utges av den evangeliska-lutherska kyrkan varannan vecka. Upplagan uppgår till inte mindre än 76 000. Kulturvänsterns veckoblad, numera månadsblad, *Ny Tid* har en upplaga på knappt 2 000 exemplar. Några andra tidskrifter för vetenskap, konst och kultur

är *Finsk Tidskrift*, *Nya Argus* och *Horisont* som alla har sina egna profiler. *Finsk Tidskrift*, som började utges 1876, är den äldsta tidskriften i Finland och representerade tidigt ett kultursvenskt förhållningssätt. *Nya Argus*, grundad 1911, publicerar framför allt liberala och nordiskt orienterade artiklar. *Horisont* utges sedan 1954 i Vasa och har en tydligt litterär och nordisk profil. Därtill finns det ett antal svenskspråkiga tidskrifter som vänder sig till särskilda grupper som till exempel *Läraren*, *Frisk Bris*, *Astra*, *Fanbäraren* och *Filmjournalen*.

Svenskspråkig bokutgivning i Finland har dominerats av två förlag, Söderström & Co och Schildts. Förlagen fusionerades 2012 vilket väckte oro för en likriktning av den skönlitterära utgivningen på svenska. Några år efter att Schildts & Söderströms inlett sin verksamhet grundade Moomin Characters ett nytt förlag, Förlaget M. Mindre aktörer, som de österbottniska förlagen Scriptum och Ellips eller Litorale i Hangö, har skapat sina egna nischer. På Åland har bland annat förlaget PQR gett ut böcker. Läromedel för den finlandssvenska skolan produceras eller översätts framför allt av Schildts & Söderströms och Otava Utbildning. Svenskspråkig vetenskaplig litteratur utges av bland annat Åbo Akademis förlag, Finska Vetenskaps-Societeten och Svenska litteratursällskapet i Finland. Förlagens inhemska utgivning på svenska kompletteras med titlar från Sverige och översättningar från andra språk, främst finska.

Under andra hälften av 1900-talet fick tidningar och tidskrifter sällskap av radio och tv som deltog i samhällsdebatten och underhöll sina lyssnare och tittare. Finlandssvenskarna tillhörde dem som tidigast aktivt lyssnade på radio. Radiosändningarna hördes till en början bäst i södra Finland, men från 1950-talet också i Österbotten där även sändningar från Sverige hördes. Rundradions tillkomst som ett public service-bolag utökade det lokala utbudet av program under åren efter andra världskriget. På 1960-talet skapades två kanaler för att minska irritationen på finskspråkigt håll över att de svenskspråkiga programmen tog så stort utrymme. Nyhetssändningarna sköttes av Finska Notisbyrån på ett välartikulerat standardspråk. Det övriga programutbudet styrdes i mångt och mycket av en förmyndarattityd och erbjöd bildning som av lyssnarna uppfattades som tråkigt. Rundradion genomsyrades av den statsstyrda upplysningsfilosofin ända till 1980-talet. Dessutom krävdes självcensur i bevakningen av Sovjetunionen. Till detta kan läggas ett stort inflytande från Svenska folkpartiets sida över det svenskspråkiga programutbudet och mer exakt en viss

dragning mot den under kriget fredsoppositionella liberala falangen inom partiet. Det språk som talades i programmen var en vårdad och utpräglad Helsingforssvenska. I mitten av 1980-talet avvecklades Rundradions monopolställning. Den svenskspråkiga riksradiion delades i två kanaler 1997, Vega, som vänder sig främst till en vuxen publik, och Extrem för en yngre målgrupp.

Televisionens genombrott på 1960-talet kan knappast överskattas i betydelse. Den första svenskspråkiga sändningen ägde rum 1957. Programutbudet på svenska ökade successivt och i slutet av 1960-talet sände Rundradion omkring tio timmar i veckan på svenska. År 1969 bildades en separat svenskspråkig tv-redaktion. Först 2001 flyttades all svenskspråkig tv till en egen digitalkanal efter årtionden av debatt och namninsamlingar för en svenskspråkig kanal. Som ett substitut för en egen kanal i Finland kunde de svenskspråkiga se rikssvensk tv, främst på Åland och i Österbotten. Efter årtal av parlamentärerande kring sändning av rikssvenska program i Finland löstes frågan i slutet av 1980-talet så att man i Sverige och Finland kunde se program från det andra landet. Utbudet av internationella digitala kanaler har sedan dess ökat lavinartat och är i dag nästan obegränsat.

## Finlandssvenskheten i ett nytt sammanhang

### *Finlandssvensk självreflektion – ankdamn och gränsöverskridande*

Efterkrigstiden innebar ett nytt sammanhang och nya möjligheter för finlandssvenska intellektuella att kliva fram i debatten och påverka de svenskspråkigas självförståelse. De tidigare inflytelserika debattörerna som historikern Eirik Hornborg och filosofen Rolf Lagerborg hade haft svårt att nå de finskspråkiga på grund av sin kamp mot äktsfinskhet och antidemokratiska strömningar. Efter kriget kom personligheter som filosofen Georg Henrik von Wright, statsvetaren Jan-Magnus Jansson och sociologen Erik Allardt att ge finlandssvenskheten nya dimensioner. De fungerade som en finlandssvensk röst i samhällsdebatten, men framträdde minst lika mycket på finska och nådde, som i von Wrights fall, även långt utanför Finland. Alla tre lyfte fram ett större europeiskt sammanhang och verkade i en tid då Finland hade en stark och enhetlig offentlighet. Med dessa tre inleddes på allvar en process mot en ny syn på den finlandssvenska identiteten och en

ny tolkning av vad det svenska i Finland egentligen är. En påtaglig nyansering påbörjades.

Georg Henrik von Wright var en europé som bejakade sin finlandssvenska bakgrund, men hade litet intresse av att ta ställning i språkfrågan. I stället ifrågasatte han den fasta övertygelsen om att det mest betydelsefulla i Finlands samhällsliv var det västerländska kulturarvet – en tes framburen av landets svenskspråkiga kulturkrets sedan 1800-talet. von Wright protesterade mot den västerländska kulturens blinda framstegsoptimism men understödde samtidigt den kultursvenska synen att finländarna som världsmedborgare hade ansvar för att påverka den västerländska kulturen.

Jan-Magnus Jansson och diplomaten Max Jakobson kom att bli de mest anlitade kommentatorerna av finsk säkerhetspolitik. Jansson var en hängiven anhängare av Paasikivi–Kekkonen-linjen i utrikespolitiken och dess maxim att det låg i Finlands nationella intresse att hålla sig väl med Sovjetunionen. Men han betonade vikten av att denna relation byggde på rättslig grund och folkets vilja, en direkt koppling till den finlandssvenska laglighetsfilosofin.

I Erik Allardts forskning om välfärdsstaten och människors livskvalitet var Norden en tydlig referensram. Det var i nordisk jämförelse som han konstaterade att BNP och materiella faktorer inte var goda mått på välfärd i subjektiv mening. Det handlade i stället om ”att ha, att älska, att vara” som han kärnfullt uttryckte saken. Allardts tankar om behovet av att integrera alla grupper i samhället gav honom nationellt genomslag över språkgränserna och påverkade politikerna, däribland president Kekkonen, som drev en tydlig integrationspolitik – särskilt mot kommunisterna som i slutet av 1960-talet på nytt började få en plats i det politiska sammanhanget efter årtionden av uteslutning.

Det fanns även andra språkgränsöverskridare som till exempel den tidigare nämnde Jörn Donner som genom sin karriär som frispråkig skriftställare och politiker blev en galjonsfigur för tvåspråkigheten – även om han på så sätt utmanade det finlandssvenska etablissemangen.

Historikerna kom även att bidra till att nyansera och förändra den finlandssvenska självuppfattningen. En inflytelserik historikerrepresentant för det tvåspråkiga Finland var Matti Klinge, professor i historia vid Helsingfors universitet. Styrkan i Klinges förmedling av sina uppfattningar var att den skedde på båda språken. Tillsammans med andra historiker ifrågasatte Klinge den finlandssvenska synen på att

det skulle ha funnits en kollektiv gemenskap inom språkgruppen före 1900-talets svensketsrörelse. I början av 1980-talet var flera finlandssvenska historiker beredda att se mer nyanserat på den svenskspråkiga mobiliseringen. Detta uttrycktes tydligt i samlingsverket *Svenskt i Finland* i två band. Trots titeln var innehållet präglad av ett starkt tvivel på att det gick att sammanfatta svenskhetens historia i Finland. Detta underströks även av verkets huvudredaktör Max Engman, professor i allmän historia vid Åbo Akademi, som menade att den svenskspråkiga mobiliseringen inte hade skapat en entydig finlandssvensk identitet.

Samma tvekan till om det är möjligt att beskriva och tala om en särskild svensk historia i Finland finns det i fyrbandsverket *Finlands svenska historia* av Kari Tarkiainen, Nils Erik Villstrand, Max Engman och Henrik Meinander, utgivet av Svenska litteratursällskapet i Finland under 2010-talet. Kärnan i de fyra författarnas synsätt är att utvecklingen av det finska samhället med dess svenska kulturarv starkt har påverkats av den långa riksgemenskapen före 1809 och därefter av relationen till Sverige. I andra hand kommer frågan om det svenska språket och utvecklingen av en särskild finlandssvensk identitet.

Under 2000-talet har svenskspråkiga historiker fortsatt att vidga vyerna och kommunicera på både svenska och finska. Detta gäller särskilt Henrik Meinander, Klinges efterträdare på den svenskspråkiga professuren vid Helsingfors universitet. Han har tydligt velat se svenskheten och Finland i ett större europeiskt sammanhang. Nils Erik Villstrand, professor i nordisk historia vid Åbo Akademi, kan lyftas fram som en av dem som under sin gärning skapat större kunskaper om den svenska tiden och försökt nyansera och fördjupa vår förståelse för språkets betydelse i det förflutna. Alla dessa insatser har bidragit till en ny syn på det svenska i Finland under de senaste årtiondena.

Etnologen Bo Lönnqvist tillhör också dem som i hög grad bidragit till nyanseringen av det svenska i Finland. Han har träffande beskrivit finlandssvenskheten som en föreställd gemenskap och motsatt sig talet om skarpa språkgränser. I stället vill han tala om ”gränsfolkets barn” och med detta peka på att de svenskspråkiga alltid levt i ett gränsland mellan två språkkulturer. Verkligheten är mer komplex än föreställningen.

Det svenska i Finland har ofta ironiskt kallats för en ankdamm – uttrycket slog igenom på allvar under 1980-talet – och uppfattats som isolerat och inåtvänt. En av dem som motsatt sig denna beskrivning är folkloristen Sven-Erik Klinkmann. I sina studier av finlandssvenskheten har han ofta uttryckt en övertygelse om att den svenskspråkiga gemenskapen i Finland har varit en viktig del av den finska nationens historia.



svensk populärkultur finner han snarare en stor förmåga och vilja att skapa kontakter inte bara med Sverige och det finska Finland utan även långt utanför Norden. Intressant är att Klinkmann ser en större språklig isolation och kulturell osäkerhet i de södra delarna av Finland än i Österbotten där den rikssvenska populärkulturen varit mer utbredd. I dessa österbottniska sammanhang hittar han inte den kulturella ångest som kan finnas inom huvudstadens kulturelit.

Det finns andra metaforer som från och till gör sig gällande i samband med finlandssvensk identitet. Vid sidan om ”ankdammen” används ibland Mumindalen och det lite mer intellektuella ”trånga rummet”. Att finlandssvenskheten skulle befinna sig på ett ”smältande isflak” är en annan använd bild för den upplevda utsattheten. Gemensamt för dessa metaforer är att de inte bara är pessimistiska utan även inrymmer ett visst mått av självironi eller försök till självinsikt. Men är de egentligen så väl funna? Ankdammen har redan ifrågasatts och det är en myt att alla finlandssvenskar skulle ha växt upp med mumintroll och hattifnattar. Det ”smältande isflaket” ger även det en felaktig bild av realiteterna då demografin har planat ut och den svenskspråkiga befolkningen inte längre minskar.

Den svenskspråkiga litteraturen i Finland är, i motsats till vad metaforerna ger vid handen, rik och gränsöverskridande. Det beror delvis på goda stipendiemöjligheter för författare men också på en aktiv förlagsverksamhet som satsar såväl på säljande fiktion som på poesi och barnlitteratur. Som svenskspråkig minoritetslitteratur är den beroende av försäljningen i Sverige men också av översättningar till finska. En viktig milstolpe var när den första finlandssvenska ledamoten, poeten Tua Forsström invaldes i Svenska Akademien 2019. Det uppfattades som ett synliggörande av litteraturen i Finland. Flera finlandssvenska författare har under de senaste åren fått motta såväl Finlands största nationella litterära pris, Finlandiapriset, som Nordiska rådets litteraturpris och Augustpriset i Sverige. Den senaste Augustprisbelönade var Ellen Strömberg 2022.

### *Finlandssvenskarna – en minoritet?*

Många upplevde hot mot finlandssvenskheten under efterkrigstiden. Hur skulle finlandssvenskheten bevaras? Fortfarande stod enspråkighetsivrarna mot dem som bejakade tvåspråkigheten, i likhet med många inom kultureliten. Som det framgick tidigare började tvåspråkig-

heten bli en allt naturligare del av den svenskspråkiga befolkningens vardag. Förståelsen mellan en- och tvåspråkighetsförespråkare har många gånger varit liten. Många tvåspråkiga insåg inte konsekvenserna av det svenska språkets gradvisa reträtt ur offentligheten i Finland. Den gamla motsättningen mellan huvudstadens tvåspråkighet och landsorternas enspråkighet kom åter upp till ytan. Gliringarna om regionala ankdammar dolde och döljer ibland en nonchalant inställning till svenskhetens framtid på riksnivå. Enligt en enkät bland finlandssvenskar publicerad 2006 framgår att en del reagerade på upplevd språkdiskriminering genom att distansera sig från finlandssvenskheten, medan andra tvärtom stärktes i sin identifikation med språkgruppen.

En kämpande upprorisk finlandssvenskhet hade redan på 1970-talet sina förespråkare, bland dem den österbottniske poeten Gösta Ågren. Han uppmanade till motstånd mot hukarmentaliteten och de ”tvåspråkiga mandarinerna” i Helsingfors. Ågrens hurrarrörelse fick stöd av språkforskaren Ralf Norrman som gick i strid för övertygelsen att Österbotten kontinuerligt hade haft en svenskspråkig befolkning även om han inte fick stöd av arkeologer och ortnamnsforskare i Helsingfors.<sup>17</sup> På 1990-talet återuppväckte sociologen Thomas Rosenberg de äldre begreppen kultursvenskhet och bygdesvenskhet, och han stödde det senare förhållningssättet i sin bok *Svenskfinlands sönderfall* (1994). Jörn Donner och andra tvåspråkiga helsingforsare framställdes som ett dödligt hot mot svenskheten. Rosenberg fick medhåll av bland andra språkvetaren Leif Höckerstedt som kallade de tvåspråkiga helsingforsarna för ”fusksfinnar”.

Ett kännetecken för millennieskiftets debatt var tanken att svenskan i Finland skulle skyddas av ett definierat svenskspråkigt territorium – en gammal tanke från självständighetstiden. Höckerstedt föreslog mer eller mindre allvarligt att Ekenäs kunde bli en svensk huvudort. De som förordade denna territoriella linje fick stöd av den kanadensiske forskaren Kenneth McRae som 1997 publicerade en undersökning i vilken han framförde uppfattningen att utan ett territoriellt språkskydd var svenskan i Finland illa ute.

En annan fråga som undvikits och som på allvar väcktes till liv i början av 2000-talet var diskussionen om den tabubelagda synen på finlandssvenskarna som en minoritet. Denna tanke fanns med i den inflytelserike politikern Pär Stenbäcks analys i skriften *Vision och verklighet. Handbok i överlevnad för Svenskfinland* från 2003. Han men-

ade att tvåspråkigheten bland finlandssvenskarna var så utbredd att det var omöjligt att tala om ett tvåspråkigt Finland – detta trots att svenskan behållit sin ställning som nationalspråk i den nya grundlag som fick laga kraft 2000. Stenbäck menade att språkparagrafen i grundlagen i många avseenden var en papperskonstruktion som i praktiken visat sig vara av mindre värde. Han uppfattade att tiden så småningom kunde vara inne för en reform där finskan skulle bli det enda nationalspråket och svenskan i stället skulle få skydd som ett nationellt minoritetsspråk. Stenbäck ansåg att det skulle finnas fördelar med denna nyordning när det kom till skyddet av svenskan inom en rad samhällstjänster. Däremot trodde han inte på ett territoriellt skydd då finlandssvenskarna var så geografiskt spridda. Han förutspådde att tiden inte ännu var mogen för en sådan språkreform, men att den mycket väl skulle kunna få stöd på 2020-talet – det vill säga i vår samtid.

Stenbäcks förslag och resonemang fick stor uppmärksamhet, men de allra flesta var avvisande. Dessutom kom en revidering av språk-lagen 2004 som krävde att alla kommuner skulle ge service på båda språken – även om det visade sig vara svårt i praktiken. Stenbäcks tankar och uppmaning till nytänkande drunknade i dessa reformer. Faran enligt kritikerna var att öppna upp för Sannfinländarnas vid denna tid allt högljuddare krav på en förfinskning. Journalisten Kenneth Myntti var kanske den främste kritikern, och han gav uttryck för sina uppfattningar i *Vasabladet* och i stridsskriften *Svenskan på offensiven eller på intensiven* (2010). Myntti menade att Stenbäck inte kunde påvisa att en minoritetsstatus skulle förbättra svenskans roll i det finska samhället. Hans motförslag var en förstärkning av Folktingets status och fler tydliga territoriella lösningar med samhällsservice på svenska.

### *Berlinmurens fall och ”tvångssvenska”*

Under slutet av 1900-talet levde finländarna ännu i kölvattnet av Kekkonens hegemoniska tid vid makten. Han satt som president ända till 1981. I och med presidentvalet 1982 gick Svenska folkpartiet in för en egen kandidat, chefredaktören Jan-Magnus Jansson. Jansson samlade endast ett fåtal röster men till all lycka för SFP ville seg-raren, socialdemokraten Mauno Koivisto, fortsättningsvis ha med partiet i regeringen. På så sätt förändrades inte så mycket jämfört med under Kekkoneneran. SFP:s Pär Stenbäck fick till och med den

tunga utrikesministerposten. SFP lyckades väl i valen under 1980-talet. I riksdagsvalet 1987 fick partiet 30 000 fler röster än i slutet av 1970-talet – antalet röster steg från 122 419 till 152 597. Framtidstron ökade bland finlandssvenskarna och den finländska ekonomin utvecklades positivt. Vänstervägen hade lagt sig vilket öppnade upp för det i huvudsak liberala SFP. Under ordförande Christoffer Taxells ledning rekryterades ett antal starka politiker som appellerade till de tvåspråkiga väljarna. En av dessa var Elisabeth Rehn som var försvarsminister i början av 1990-talet då Finland frigjorde sig från VSB-pakten och snabbt orienterade sig mot Europa och EU. Berlinmurens fall 1989 öppnade på alla sätt upp för nya vindar i finsk politik. Rehn ställde upp i presidentvalet 1994 och gjorde ett förvånansvärt bra resultat men föll mot Martti Ahtisaari i andra och sista omgången, med liten marginal. Valresultatet var intressant och kan i efterhand ses som en liten protest mot det gamla politiska etablissemanget. Samtidigt föreföll tiden vara mogen för en finlandssvensk och en kvinnlig president.

Denna framgång för Svenska folkpartiet blev trots allt en övergående fas. Röstsiffrorna minskade åter under riksdagsvalen 1995, 1999 och 2003 ner till 1970-talets nivå. Det var sannolikt bristen på goda tvåspråkiga kandidater som kunde nå ut till hela Finland som var orsaken. SFP miste ändå inte sin plats i regeringen förrän 2015 efter 36 obrutna regeringsår. Det dröjde ändå inte längre än till 2019 innan SFP återkom i socialdemokraten Antti Rinnes regering, efter Sannfinländarnas interna schism och regeringen Sipiläs sammanbrott. SFP har även suttit med i Sanna Marins regering som tillträdde i december 2019. Socialdemokraterna har varit positivt inställda till ett samarbete med SFP och av tradition verkat för tvåspråkighet. En av förgrundsgestalterna i denna socialdemokratiska hållning är Paavo Lipponen som var statsminister och riksdagens talman 1995–2007. Även Vänsterförbundet har stött svenskspråkigheten och har haft många tvåspråkiga politiker. På borgerlig sida har Centern i synnerhet på regional och lokal nivå samarbetat med SFP. Samlingspartiet har haft en positiv inställning till svenskan efter andra världskriget även om partiet har motsatt sig svenska språkets obligatorium i skolan. Partiets kongress förordade 2010 ett förslag om att göra svenska till ett valbart ämne. Även Kristdemokraterna och De Gröna har varit positivt inställda till svenskspråkigheten.

Det parti som däremot har varit direkt fientligt inställt till svenskan är Sannfinländarna. Partiet uppstod 1995 ur resterna av det popu-

listiska Finlands landsbygdsparti vars traditioner de upprätthåller i många frågor. Bilden av partiet som svenskfientligt är trots allt inte helt entydig. Även om landsbygdspartiet under Veikko Vennamo många gånger hade en rå ton mot finlandssvenskarna kunde Vennamo själv tala en utmärkt svenska och stödde införandet av obligatorisk undervisning i svenska på finska högstudier på 1960-talet. Det innebär att retoriken i uttalandena inte alltid rimmar med praktiken. Under kalla kriget såg föregångarna till sannfinländarna vikten av att upprätthålla kontakter västerut. Det har förändrats med den nya generationen.<sup>18</sup> I riksdagsvalet 2011 steg Sannfinländarna fram som det tredje största partiet. Partiprogrammet förespråkade minskad invandring och att göra svenska till ett frivilligt språk i skolan. I samband med deras medverkan i regeringen 2015–2019 tonades språkfrågan ner inom partiet, men under tiden vid makten togs ändå en hel del beslut som hade direkt negativa följder för svenskans roll i samhället. På senare tid har en mer aggressiv antisvensk språkpolitik återigen gjort sig gällande inom partiet och de minst sagt hårda utspelen 2022 har väckt reaktioner på många håll. Sannfinländarna understöds av det nationalistiska Finskhetsförbundet och från 2007 av föreningen Vapaa Kielivalinta (Fritt språkval) som driver förslaget att den obligatoriska skolsvenskan ska slopas till förmån för undervisning i världsspråken. Föreningen väckte ett medborgarinitiativ om att slopa den obligatoriska svenskan som samlade drygt 62 000 underskrifter under våren 2013. Lagförslaget manglades i riksdagen men röstades ner med stor majoritet i april 2015. Förslaget orsakade en debatt i pressen, men någon ny språkstrid vaknade aldrig på allvar. Det nedsättande begreppet ”tvångssvenska” som lanserats redan på 1980-talet av Finskhetsförbundet användes till och med i Rundradion och landets ledande tidning *Helsingin Sanomat*. Under Sannfinländarnas tid i regeringen hade kulturministern Sampo Terho ett avskaffande av den obligatoriska svenskan som en hjärtefråga, men ganska snart kom saken i skymundan för andra, större frågor. En följd av medborgarinitiativet var att det så kallade språkförsöket initierades. Det gick ut på att låta en större grupp elever välja om de ville läsa ryska i stället för svenska i grundskolan. Sannfinländarnas argument var att det fanns andra språk som var viktigare och mer angelägna än svenska för eleverna. Tanken var att på sikt vinna opinion för att kunna driva igenom ett slutligt allomfattande slopande av ”tvångssvenskan”. Försöket buklandade fullständigt våren 2018 då inga kom-

muner i slutändan ville delta. Det kan vara på sin plats att påpeka att svenska lärs ut i grundskolan, men redan 2005 togs obligatoriet att skriva det andra inhemska språket i studentexamen bort. I dag väljer mer än hälften av abiturienterna att inte skriva svenska i studenten. Vad detta får för konsekvenser på längre sikt återstår att utvärdera.

Som redan framkommit spred Svenska Finlands folkting sedan 1980-talet aktivt information om Finlands svensk- och tvåspråkiga befolkning. Men det verkade inte räcka i det nya politiska klimatet. Tankesmedjan Magma grundades hösten 2008 av ett antal finlandssvenska fonder och leds sedan dess av idéhistorikern Nils Erik Forsgård. Syftet med tankesmedjan är att ta fram kunskaper och skapa diskussion om det svenska i Finland som inte bara är av intresse för den svenskspråkiga befolkningen utan även kan nå ut till de finskspråkiga. Tankesmedjan arbetar även med mer allmänna samhällsfrågor och omvärldsanalys. Tankesmedjan Magma är partipolitiskt obunden medan Svenska folkpartiet 2015 grundade den liberala tvåspråkiga tankesmedjan Agenda som upprätthålls av Svenska Bildningsförbundet. SFP:s ordförande Anna-Maja Henriksson är ordförande i tankesmedjans styrgrupp. Agenda arbetar med frågor av nationell, nordisk, europeisk och global betydelse och uppmärksammar även frågor som är viktiga för Svenskfinland.

En av Magmas mer spridda rapporter skrevs av Pasi Saukkonen som i medianalysen *Varför irriterar finlandssvenskarna?* (2011) kom fram till att argumenten för och emot tvåspråkigheten handlade om identitet, historiska skäl och nyttan med språket. Motståndarna ansåg att finskan var kärnan i den finska identiteten, att finlandssvenskarna utnyttjade den gamla historiska kopplingen till Sverige och att det behövdes andra språk för att kunna kommunicera med världen utanför Norden. Förespråkarna lyfte fram de svenskspråkigas rätt till sitt nationalspråk, insikten om att de svenskspråkiga starkt bidragit till det finska samhällets utveckling och att svenskan ger Finland en starkare plats i det nordiska sammanhanget. Saukkonen lyfte även i andra sammanhang fram idén om att det kanske var dags att se över språklagstiftningen. Pär Stenbäcks tidigare framförda tankar dammades därmed till viss del av. Saukkonen föreslog att finskan skulle vara det enda nationalspråket i hela Finland, medan svenskan skulle få officiell status i vissa områden. Hans förslag skapade ingen större debatt, men kanske är det ändå meningsfullt att hålla Saukkonens och Stenbäcks tankar i minnet inför framtiden.

### *Svensk-finska relationer i den nya tiden*

Under 1900-talet genomgick relationen mellan Finland och Sverige ett flertal förändringar. Berlinmurens fall och Finlands EU-medlemskap gjorde det möjligt för finländarna att bli en del av Europa och världen i ännu större utsträckning än tidigare. Den digitala revolutionen har fört utvecklingen vidare och ökat det engelskspråkiga inslaget särskilt i barns och ungas liv. Ett argument mot obligatorisk svenska är att det även inom gemensamma svensk-finska koncerner och företag är engelska som används. Men fortfarande finns det ett behov av svenska i näringslivet för att upprätthålla informella kontakter inom företagen.

EU-medlemskapet för Finland och Sverige 1995 ledde till åtminstone en negativ förändring om man ser till kontakterna länderna emellan. Plötsligt minskade intresset för Norden och det nordiska samarbetet. Nordiska ministerrådets betydelse sjönk i takt med att engagemanget inom EU ökade. Blickarna fästes mycket snart på Bryssel och Strasbourg, och det europeiska sammanhanget tog över.

Svenskarnas intresse för och kunskaper om Finland har i stort alltid varit mindre än det motsatta. Det har vi redan varit inne på. Men det är fel att uppfatta att kunskaperna är lika svaga i hela Sverige. Många svenskar vet säkert mer om priset på drinkar på stranden i Thailand och i Alpernas skidorter än om finsk politik, men i de norra delarna av Sverige kring Umeå och gränsen vid Torneå är kunskaperna goda och intresset för Finland stort. Men det finns ytterligare en dimension. Två potentiellt olika frågor är kunskaper om Finland i allmänhet och kunskaper om finlandssvenskar och svenskheten. Finlandssvenskarnas irritation över svenskarnas arrogans har oftast att göra med att svenskarna inte alls känner till finlandssvenskarnas existens. I Sverige finns samtidigt starka kretsar som upprätthåller kontakterna med den forna riksdelen och strävsamt upplyser sina okunniga svenska landsmän om Finland. Viktig i detta sammanhang är Kulturfonden för Sverige och Finland som tillsammans med sin syskonfond i Finland och det gemensamma kulturcentret Hanaholmen i Esbo utanför Helsingfors skapar en plattform för bilaterala möten. Fonden tog bland annat initiativ till ett gemensamt skogsforskningsprojekt, Tandem Forest Values, som en del av Sveriges gåva till Finland i samband med att Finland firade hundra år av självständighet 2017. Det mycket aktiva kulturcentret har drivit många framgångsrika finsk-svenska projekt. Av dessa kan nämnas nätverket Svenska nu, som inom sko-

lorna uppmuntrar finskspråkiga barn och ungdomar att använda svenska bland annat genom levande möten med Sverige och Svenskfinland, och det årligen återkommande forumet Hanating som samlar den svenska och finska politiska eliten till säkerhetspolitiska diskussioner. På senare år har Hanaholmen-initiativet organiserat ett årligt återkommande utbyte mellan svenska och finska befattningshavare inom krishantering och beredskap. Som tidigare nämnts har Finlandsinstitutet i Stockholm gått i spetsen för informationen om Finland i Sverige. Även Föreningen Norden har en viktig funktion med sina lokala föreningar och sitt breda kontaktnät.

Utanför kultursektorn och näringslivet framstår även kontakterna inom forskning och utbildning som väl utvecklade och förnyande. Återigen ger svenskan goda förutsättningar för kommunikationen mellan länderna. Ett stort gemensamt finsk-svenskt forskningsprojekt genomfördes 2000–2003 på temat Svenskt i Finland – finskt i Sverige. Inom projektet analyserades ländernas gemensamma samhällsutveckling ur en rad aspekter och flera värdefulla publikationer utkom. Svenska och finska historiker har under de senaste årtiondena publicerat översikter som behandlar ländernas gemensamma historia. Till största del har dessa publikationer haft ett positivt och balanserat granskande förhållningssätt. Men i Finland har uppfattningar stundtals förts fram av historiker som velat politisera det förflutna på gränsen till förvrängning. Ett av de mer tydliga exemplen på detta är den 2017 framförda vulgära uppfattningen att förhållandena i Finland under svenska tiden var värre än för kongoleserna i den belgiska kolonin Kongo – ett av världshistoriens mest brutala kolonialstyren. I en historiesyn som driver sådana teser ingår nationalismen som en av de viktigaste krafterna i Finlands historia. Självklart har inte uppfattningar av det här slaget fått stå oemotsagda. Den profinska historiesynen kan kopplas till en form av nyvaknad nationalism som legat i luften det senaste årtiondet. Inom olika fosterländska eller nationalistiska rörelser finns en uppfattning om det svenska i Finlands historia som någonting negativt.<sup>19</sup>

Även i medierna har frågan om det svenska i Finland och kopplingen till Sverige fått nya tolkningar. Mycket uppmärksammas blev Yles tv-dokumentär *Suomi on ruotsalainen* (Finland är svenskt) 2013. Serien visades även i svensk tv följande höst. Programserien, som hade till syfte att visa hur starkt det svenska kulturarvet fortfarande är i Finland, var en tydlig framgång och debatten lät inte vänta på sig. Få



finlandssvenskar intervjuades i serien eftersom man ville undvika kritik om ett vinklat budskap. Finsksinnade nationalisterna utmålade dem som uttalade sig i serien som fosterlandsförrädare. I dokumentären medverkade bland andra författaren Miika Nousiainen som skrivit romanen *Vadelmavenepakolainen (Hallonbåtsflyktingen)* 2007. Berättelsen är en drift med finländarnas Sverigekomplex och lyfter fram diverse fördomar länderna emellan. Till samma genre kan man räkna den svenske Tornedalsförfattaren Mikael Niemi och hans kioskvältare *Populärmusik från Vittula* från 2000 som på ett tokroligt men melankoliskt sätt lyfter fram olika föreställningar om grannlandet. Även Susanna Alakoskis *Svinalängorna* har haft liknande funktion. Andra personligheter som Mark Levengood och musikern Markoolio har i Sverige framhållit sina finländska rötter. Det förekommer ett kärleksfullt skämtande om kulturella skillnader mellan Sverige och Finland som i de flesta fall bottnar i en trygghet och en stor samhörighet. Inget land är så likt Finland som Sverige och tvärtom. Det finns måhända ett storebrors- och lillebrorsförhållande, men länderna har på det hela taget haft stor förståelse för varandra.

## Relationen mellan Sverige och Finland

### *Svenskhetens beroende av Sverige?*

Svenskheten i Finland har i själva verket påverkats mer av yttre politiska faktorer och strukturella förändringar än av hur starkt de svenskspråkiga själva har definierat sig som svenskar, finländare, finlandssvenskar eller varför inte européer. Det ryska kejsardömets fall räddade svenskheten från att suddas ut i en rysk nationell stat. Själständigheten 1917 ledde till ett inbördeskrig, och man kan fråga sig vad som hade hänt om den röda sidan segrat och Finland blivit en del av ett bolsjevikiskt Ryssland. Nu blev det inte så utan ett självständigt Finland steg fram med en republikansk författning 1919 och en språklag 1922 som skapade tydliga förutsättningar för svenskhetens fortlevnad. På samma sätt kom kampen under och resultatet av andra världskriget inte bara att rädda Finlands självständighet utan även svenskheten. I ett av Röda armén ockuperat Finland hade de svenska samhällsstrukturerna med största sannolikhet utplånats på sikt. De ekonomiska och sociala strukturomvandlingarna, och särskilt de demografiska reali-

teterna, har skapat svårare villkor för de svenskspråkiga. Svenskheten har haft lotten att anpassa sig. Det är denna process som den här boken i stor utsträckning handlar om. Möjligheterna för de svenskspråkiga att påverka de stora politiska skeendena eller de strukturella förändringarna har varit och är inte så stora.

Men hur viktig är relationen till Sverige för de svenskspråkiga i Finland? Relationen mellan Sverige och Finland har växlat och var till exempel under Ålandsfrågans dagar verkligen dålig medan den i vår egen samtid är betydligt bättre i flera avseenden. Men trots det har de svenskspråkiga i Finland alltid indirekt och direkt kunnat räkna med stöd från Sverige. Ibland har de svenskspråkiga varit besvikna och kanske önskat starkare stöd, men likafullt har det funnits där hela tiden. Till och med de mest inbitna fennomanerna och finsknationalisterna har insett detta. Rädslan för en åländsk sorti till Sverige påverkade till exempel starkt beredvilligheten att tillmötesgå de svenskspråkiga i språklagen 1922. I utrikespolitiken har Finland även insett – trots att man många gånger varit besviken på uteblivet svenskt stöd eller tyckt att det varit för litet – att Sverige är en avgörande viktig utrikespolitisk partner. Finlands utsatta geopolitiska läge innebär att Sverige är betydelsefullt. Svenskheten i Finland är slutligen på olika sätt avhängig av goda relationer västerut med Sverige och övriga Norden för sin fortsatta existens.

### *Historien vänder – en ny svensk-finsk relation?*

De senaste åren har relationen mellan Finland och Sverige i vissa avseenden satts på prov, förändrats och fördjupats inte minst som en följd av yttre händelser. Säkerhetspolitiskt har de senaste åren inneburit ett starkt närmande mellan de två länderna. I dag står de egentligen närmare varandra än de gjort sedan rikssprängningen 1809. Det långt gångna försvarssamarbetet i skuggan av Krimkrisen 2014 har sakta byggts ut. Både Sverige och Finland har satsat på det gemensamma försvarssamarbetet före ländernas Natoansökan i maj 2022.

Med det sagt går det samtidigt att konstatera att coronapandemin medförde ett stopp i gränsutbytet. Den gräns som fram till mars 2020 framstod som suddig och nästan osynlig kom under ett och ett halvt år att plötsligt bli en verklig barriär. Sverige och Finland drabbades olika av virusspridningen och valde olika sätt att hantera den snabbt tilltagande samhällskrisen. I gränsområdena i norr verkade avspärr-



ningarna chockerande för människorna och skapade motsättningar. Trots problemen under coronakrisen är det ett faktum att utbytet mellan länderna fortsätter och migrationen länderna emellan fortfarande vara i det närmaste ostörd. Under hela coronakrisen ifrågasattes heller aldrig försvarssamarbetet utan det fortgick utan uppehåll.

Sakta har den svensk-finska syskonrelationen förändrats. Finland är inte längre ett yngre syskon utan länderna påminner mer om ett tvillingpar som separerats och utvecklats olika. Sverige framstår förvisso ännu i vissa avseenden som modernare, men Finland har klivit fram som ett på många sätt mognare och seriösare samhälle. Finländarna amorterar ordentligt på sina lån för att nämna ett exempel. I synnerhet coronakrisen visade att Finland i vissa avseenden stod bättre rustat att



Finlands statsminister Sanna Marin (t.h.) och Sveriges statsminister Magdalena Andersson träffades i Stockholm den 13 april 2022. Båda länderna hade då lämnat sin alliansfria utrikespolitik och förberedde sig för att ansöka om medlemskap i Nato. Ukrainakrigets utbrott i februari 2022 skapade ett nytt reellt hot från Ryssland.

hantera kriser. I de finska beredskapslagren fanns både det ena och det andra till hands. Säkerhetspolitiskt har Finland vilat i sina krigserfarenheter och upprätthållit en hög beredskap – bland annat en stor värnpliktsarmé – till skillnad från Sverige som nedrustat både sin försvarsmakt och även den mentala beredskapen för en kris. Det finska beslutet 2021 att köpa amerikanska F35-stridsflygplan understryker den finska beslutsamheten att stå redo.

Historien vände i februari 2022. Vi kunde alla chockerat konstatera geopolitikens definitiva återkomst på det utrikespolitiska planet och den ryska maktpolitikens hänsynslöshet. Den 24 februari krossades alla illusioner om ett samförstånd i Europa mellan EU och Ryssland. Det ryska anfallet på Ukraina bekräftade att Europa och världen gått in i ett mindre stabilt skede. Ett fullskaligt ryskt anfall på en grannstat ökade rädslan för att kanske även de baltiska staterna och i förlängningen Finland och Sverige kunde dras in i en konflikt. I detta nya allvarliga säkerhetspolitiska läge blev det Finland som gick före och närmade sig Nato.

Sverige fick snabbt och definitivt skrota sin neutralitetspolitik, som egentligen för länge sedan spelat ut sin roll, och inse realiteterna. Finland och Sverige sände vapen till Ukraina. Två socialdemokratiska statsministrar, Sanna Marin och Magdalena Andersson, inledde Natoprocessen för Finland och Sverige. I framtiden finns det sannolikt ett starkare band mellan de båda länderna på säkerhetspolitikens område. Troligen kommer samarbetet att utökas till följd av den energiomställning som krisen med det gas- och oljeproducerande Ryssland tvingat fram. EU-medlemskapet påverkade det nordiska samarbetet som förlorade något av sin betydelse när fokus vändes mot Bryssel. Frågan är hur ett Natomedlemskap kommer att påverka det nordiska samarbetet. Kan det säkerhetspolitiska samarbetet i Norden stärka den nordiska gemenskapen? Svaret på det ligger i framtiden.

Att Sverige och Finland har en stark kulturell och historisk gemenskap förenklar hur som helst samarbetet. De svenskspråkiga i Finland har ett försteg när det gäller närmandet till Sverige. Hur man än vänder och vrider på det kommer förmågan att kommunicera på ett gemensamt språk, sitt eget modersmål, att vara en fördel framom konversationer på dålig engelska. Framtiden lovar en starkare integration mellan de områden som en gång för drygt 200 år sedan var delar i ett gemensamt rike. Den svenska historien i Finland lever vidare.

# Finlands svenska historia

## *En sammanfattning*

AVSLUTNINGSVIS FINNS DET anledning att återkoppla till en del utgångspunkter som diskuterades i inledningen. I denna bok har vi i första hand följt utvecklingen av det som kan definieras som det svenska i ett område som i huvudsak omfattar dagens Finland. Vi har på så sätt följt den nationella tolkningsramen. Men samtidigt har vi kunnat se att utvecklingen även utanför det nuvarande Finlands gränser, särskilt den i Sverige och Ryssland, har varit betydelsefull. I vissa fall har det även varit relevant att jämföra Finland i det svenska riket med andra områden inom samma rike och även resonera kring den danska konglomeratstaten och det ryska imperiet. Intentionen har varit att förstå det förflutna på dess egna villkor. Trots det kan man självkritiskt konstatera att det kan bli en fråga om att härleda nuet. Ofrånskomligt är det lätt att fokusera på det som vi uppfattar har lett fram till nuet. Ett exempel på detta är vårt intresse för språket, som under den svenska tiden uppenbart hade mindre betydelse som identitetsmarkör än det har i vår tid. Man bör vara medveten om att det här ofta sker när vi studerar det förflutna.

Kronologiskt håller sig denna bok till tämligen traditionella epokindelningar med den skillnaden att åren har utsträckts i vissa fall – tydligast under de omvälvande perioderna 1809–1812 och 1917–1922. Det kan möjligen uppfattas som en justering som måste göras för att markera fokuset på det svenska. Att använda de i huvudsak traditionella epokindelningarna som följer de större politiska förändringarna i Finlands historia är trots allt motiverat. För svenskheten i Finland var de nämnda åren avgörande, liksom för Finlands historia i allmänhet. I ett fall föreslås en ny benämning på epokindelningarna. En diskussion om att korstågstiden borde bytas ut mot riksbildningstiden har lyfts fram.

Efter detta försök till reflektioner är då frågan: vad innebär den svenska historien i Finland? Många olika saker måste det vaga svaret bli. Historien om det svenska inom det nuvarande Finlands gränser är en grundläggande konstant i Finlands historia som är omöjlig att frikoppla från utvecklingen i andra delar av Norden och då främst det som blev Sverige. Det svenska i Finland inbegriper olika saker beroende på vilken tidsperiod vi talar om. I slutänden är det upp till läsaren att bedöma om denna beskrivning av den svenska historien i Finland är balanserad och motiverad.

Men om vi trots allt försöker summera vad Finlands svenska historia är finns det ett antal teman som framstår som centrala. Frågan om när den svenskspråkiga befolkningen etablerades längs kusten i Finland är grundläggande. I dag väcker måhända detta spörsmål mindre starka känslor än under språkstridernas hetsigaste perioder. Den första inflyttningen från det vi i dag kallar Sverige inföll tidigt i historien – åtminstone under vikingatiden. På vissa platser kom dessa bosättningar och dess invånare att bli kvar och etablera sig. Men det är tydligt att det handlar om mer isolerade företeelser, och i många fall förefaller dessa inflyttare i stor utsträckning ha integrerats och till och med assimilerats av den finskspråkiga majoritetsbefolkningen. Senare under den period som sammanfaller med det svenska rikets första faser av riksbildning, från slutet av vikingatiden fram till mitten av 1200-talet, kom allt större befolkningsgrupper med svenska som språk att etablera sig i kustområdena i Finland. Skillnaden från den tidigare inflyttningen är att dessa grupper av inflyttare med stöd av det svenska rikets successiva konsolidering kom att behålla sitt språk och i mindre utsträckning integreras och definitivt inte assimileras av de redan existerande finskspråkiga befolkningsgrupperna. I stället etablerades mer självständiga svenskspråkiga samhällen, men dessa hade intensiva kontakter med den finskspråkiga befolkningen när det gällde både familjebildning och näringar.

Det svenska rikets utbredning österut och integreringen av Finland – Österlandet eller Österlanden som det kallades – har fått nya tolkningar. I dag är de flesta forskare överens om att Finlands integrering i det svenska riket handlade om en process som sträckte sig över flera århundraden och kännetecknades av att den skedde parallellt med att riket utsträcktes i andra riktningar. Att uppfatta Finlands integrering i det svenska riket som resultatet av ett antal korståg håller inte för en granskning. Det är inte självklart att det går att tala

om tre korståg eftersom källorna är bristfälliga i det första fallet. I de två följande kan man argumentera mot att de ägt rum vid de förmodade tidpunkterna och mot att de verkligen var sanktionerade som korståg av påven. Integreringen var sannolikt i stor utsträckning en långdragen process som omfattade handelskontakter, allianser och krigföring. En avgörande faktor var det samtidiga trycket från det östkristna Novgorod och Moskva som konkurrerade om inflytandet med det svenska riket. Uppbyggnaden av borgar i den östra riksdelen var både ett försvar mot anfall österifrån och ett sätt att konsolidera de svenska kungarnas maktställning. Hur våldsam integreringen av Finland i det svenska riket var är svårt att fastställa. Handel och förhandling fanns med i processen och hotet från öster var ett faktum. Om vi bejakar denna vidare syn på integrationsprocessen är riks bildningstiden en mer passande benämning på den tidsperiod som fortfarande i finsk historieskrivning oftast benämns korstågstiden. Riksbildningstiden skulle kunna omfatta perioden 1050–1300. Nöteborgsfredens gränsdragning 1323 gav en gränzson mellan väst och öst. Finland blev integrerat i den västeuropeiska kultursfären, och oavsett hur det gick till är det av avgörande betydelse för den gemensamma historiska utvecklingen i Finland och Sverige.

När det svenska riket hämtat sig från de politiska oroligheterna på 1400-talet och Gustav Vasa inlett uppbyggnaden av den starka furstestaten under 1500-talets första hälft var den östra riksdelen uppenbart en fullt integrerad del av ett gemensamt rike. Från 1360-talet sände finnarna sina representanter till svenska ständermöten och omfattades av samma privilegier, lagar och pålagor som sina gelikar i den västra delen av riket. Det svenska riket utvecklades i europeisk jämförelse sent till en konglomeratstat. Samtidigt med etablerandet av Östersjöväldet kom Sverige att inrikespolitiskt utvecklas till en maktstat. Inom maktstaten skapades en effektiv byråkrati med vars hjälp staten fick fram resurser som användes för att verkställa den nordeuropeiska stormaktens krigspolitik. I den östra riksdelen märktes detta som en ökad statlig inblandning i den enskildes liv. Skatteuttagen och utskrivningarna slog hårt mot lokalsamhället. Genom reformationen kunde kronan använda kyrkan i arbetet med att disciplinera befolkningen.

Samtidigt utvecklades den östra riksdelen starkt, särskilt under 1600-talet. Nya städer grundades och universitetet i Åbo inrättades 1640. Utvecklingen stavades i stor utsträckning Per Brahe, vars tid som ledande ämbetsman i Finland i allra högsta grad var betydelse-



full. Den östra riksdelen var inte en utsugen provins. Villkoren för livet var desamma i rikets båda delar. Den svenskspråkiga befolkningen i Finland etablerade sig alltmer och det svenska språket var språngbrädan till högre utbildning och en karriär som ämbetsman eller militär. Svenskan hade vid 1700-talets slut tagit över latinet som bildningsspråk i utbildningssystemet. Finland var i stor utsträckning en riksdel med en svenskspråkig överhet och en finskspråkig allmog. Men samtidigt krävdes tvåspråkighet för den som till exempel skulle verka i finskspråkiga bygder som präst eller officer. Språken användes dessutom pragmatiskt i den meningen att man talade det som behövdes för att göra sig förstådd. I Finland användes förutom svenska och finska även latin, tyska, ryska och franska. Präster och lägre ämbetsmän rekryterades regionalt och var i regel uppvuxna i Finland.

Finland, eller den östra riksdelen, utgjorde den ena delen av det svenska rikets kärnområde. Det betyder att Finland aldrig var en provins utan en fullt integrerad riksdel. De områden som 1645 och 1658 erövrats från Danmark-Norge kom på sikt i formell mening att bli lika integrerade i det svenska riket genom lagar, privilegier och riksdagsrepresentation som den östra riksdelen. Däremot fanns områden i Baltikum och Tyskland som bara var provinser.

Under 1690-talet drabbades Finland av svår hungersnöd som tillsammans med stora ofredens fasor 1713–1721 innebar en synnerligen tung period som det tog årtionden att återhämta sig från. Den fortsatta krigspolitiken och det katastrofala kriget mot Ryssland 1741–1743 skapade en svår militärstrategisk situation genom förlusten av de sydöstligaste delarna av Finland till Ryssland. Inne i Finska viken blev den nya ryska staden S:t Petersburg huvudstad 1712, vilket innebar ett latent hot om ryska framstötter. Det går att tala om ett ”finskt försvarsproblem” som det svenska rikets ledning bland annat försökte lösa genom byggandet av sjöfästningen Sveaborg utanför Helsingfors. Under 1700-talet fick den svenska riksledningen upp ögonen för Finland på ett nytt sätt. Olika utvecklingsprojekt initierades, inte minst vad gäller kommunikationerna, och intresset för den östra riksdelen ökade markant. Det går att tala om den finska tiden i det svenska rikets historia. Vid slutet av 1700-talet hade de svenskspråkiga regionerna i Finland stabiliserats och omfattade en relativt välmående och växande befolkning. I hela riksdelen talade omkring 20 procent av befolkningen svenska. Men trots det ökade intresset och satsningarna från statsmaktens sida rådde det ett visst tvivel om framtiden. En

svagt utbredd men trots allt förekommande separatism grodde bland adelspersoner och militärer i Finland.

Napoleonkrigens omvälvningar och den svenska utrikespolitiken samt ett tilltagande ryskt intresse för att säkra S:t Petersburg samverkade till utbrottet av finska kriget 1808. Kriget slutade i ett svenskt nederlag och innebar att de finska ständerna i mars 1809 vid Borgå lantdag mötte sin nye härskare, storfursten och tillika kejsaren Alexander I, för att avge sin trohet. Motståndet mot den ryska ockupationen hade visat sig genom gerillakrig och obstruktion mot försöken att få den finska befolkningen att svära Alexander trohet. I mars 1809 fanns det inte längre något hopp om en svensk seger i kriget. Freden i Fredrikshamn i september samma år bekräftade nederlaget och den forna svenska riksdelen omvandlades till ett storfurstendöme under Ryssland. Däremot fick befolkningen behålla sina svenska lagar och privilegier och den lutherska tron. Men ännu återstod en sista akt i dramat. Många i Finland och Sverige hoppades på en återförening. Dessa förhoppningar ökade i och med att den före detta franske fältmarskalken Jean Baptiste Bernadotte valdes till svensk kronprins 1810 med namnet Karl Johan. Besvikelsen blev så mycket större när Karl Johan tydligt genom sin uppgörelse med Alexander I i augusti 1812 i Åbo visade att han inte fortsatte den traditionella svenska utrikespolitiska linjen. I hans förståelse av Sveriges geopolitiska position ingick snarare en erövring av Norge än ett återtagande av Finland. Att återfå Finland skulle endast leda till ständiga konflikter med Ryssland, var hans slutsats. Genom denna "1812 års politik" helomvände Karl Johan den svenska politiken, och de som i Finland hade hoppats på att åter bli den svenske kungens undersåtar fick se sig övergivna.

Trots den dramatiska rikssprängningen kom separationen mellan Sverige och Finland att bli ett långt farväl. Övergångsreglerna, främst angående handeln länderna emellan, innebar att kontakterna upprätthölls åtminstone under de första årtiondena efter 1809. Rikssprängningen innebar också att Österbotten hamnade mer i bakvattnet och fokus kom att ligga på de södra delarna av Finland med sin nya "huvudstad" Helsingfors och närheten till S:t Petersburg. Finland vände sig mer österut än förut.

Det främsta hotet mot det svenska språket och de svenskspråkigas inflytande kom inledningsvis från de ryska myndigheterna, men så småningom kom det finsknationella uppvaknandet från 1800-talets mitt att utgöra den största utmaningen för det svenska i Finland. De

mest hårdföra fennomanerna ville helt och hållet ersätta svenskan med det finska språket och finskheten. Mot slutet av 1800-talet eskalerade motsättningarna mellan de två språkgrupperna till en strid som emellertid avbröts av förryskningsåtgärderna efter 1899 fram till självständigheten 1917.

Den finska autonomi var kanske inte unik i princip, men den var stabil på ett helt annat sätt än i andra delar av det ryska imperiet. Att Finland inte inkorporerades fullständigt i en rysk nationell enhetsstat räddade sannolikt det svenska språkets ställning – och även det finska. All förryskning avbröts i och med kejsardömet sammanbrott 1917 och den finska självständigheten. De svenskspråkigas möjligheter i ett finsk nationellt Finland var trots allt bättre.

I slutet av 1800-talet skedde en klyvning av det finska samhället i en finsk- och en svenskspråkig del vad gällde utbildning, föreningsverksamhet och även i viss mån näringsidkande. Samtidigt började svenskheten ta form genom mobilisering och samling kring i första hand språket som den sammanhållande faktorn. Viktiga svenskspråkiga institutioner skapades för att bevara det svenska språket och även det som kunde uppfattas som svensk kultur. På samma sätt som de finsk nationella hade ”upptäckt” det finska folket ”upptäckte” nu de svenskspråkiga det svenskspråkiga folket i Finland. De svenskspråkiga funderade över sin identitet och debatterade på vilket sätt den svenska som talades i Finland skulle förhålla sig till svenskan i Sverige. Skulle man följa en gemensam språknorm eller inte? Resultatet blev att man gick in för att motarbeta en självständig utveckling för den finländska svenskan, bland annat för att man ansåg att en sådan hade inneburit en risk med tanke på det svenska språkets och den svenska kulturens överlevnad i Finland. Mobiliseringen gav upphov till olika inriktningar där bygden och jorden stod i centrum för bygdesvenskheten och kultur, lag och rätt för kultursvenskheten. Språket var det som höll den heterogena svenskspråkiga befolkningen samman. De svenskspråkiga var geografiskt spridda från Österbotten till Åland och östra Nyland och tillhörde alla samhällsskikt. Socialismen attraherade många gånger den svenskspråkiga befolkningen i städerna mer än språkpartiet Svenska folkpartiet som grundades 1906 inför det första lantdagsvalet.

Men trots att de svenskspråkiga behöll en framskjuten plats i samhället var det ett faktum att Finland kring 1900 alltmer började bli finskspråkigt. Demografiskt minskade de svenskspråkiga i proportion

till de finskspråkiga och finskan tog plats som ett majoritetsspråk på samhällets alla nivåer även om svenskan fortfarande var stark inom det högre utbildningsväsendet. Många svenskspråkiga kände en oro inför framtiden vid tiden för första världskrigets utbrott.

Turbulensen i och med första världskriget, inbördeskriget och republikens uppkomst innebar att språkmotsättningarna lades åt sidan för en tid. Efter självständigheten blossade en allt bittrare språkstrid upp igen i synnerhet kring språkfrågan på Helsingfors universitet. Striden skulle i princip fortgå till andra världskrigets utbrott. Lapporörelsens utmaning mot demokratin 1930–1932 dämpade språkmotsättningarna. På finsknationellt håll skapades mer extrema högerinriktade finsknationella partier som IKL (Fosterländska folk rörelsen) för att driva igenom en fullständig förfinskning av samhället.

Ålänningarna valde att söka en anslutning till Sverige, och deras separatism hotade att avskilja en strategiskt viktig del av Finland och splittra svenskheten. Ålandsfrågan fick sin lösning genom internationella avtal 1921, och den kom att fungera som en hävstång för att få igenom språklagen 1922 som garanterade svenskans ställning som ett nationalspråk i den unga republiken.

Under de första årtiondena av 1900-talet skapades så småningom en finlandssvensk identitet. I språkbruket introducerades begreppet finlandssvensk först omkring 1912. Politiskt samlades svenskheten kring Svenska folkpartiet och byggde i hög grad i övrigt sin sammanhållning på föreningslivet och de svenskspråkiga institutionerna.

Det är samtidigt viktigt att framhålla att finlandssvenskarna eller de svenskspråkiga finns i alla samhällsgrupper. En svenskspråkig arbetarrörelse utvecklades och svenskspråkiga arbetare bodde under 1900-talets början både i städerna och brukssamhällena i Nyland, Åboland och Österbotten. De flesta svenskspråkiga som dog i inbördeskriget 1918 fanns på den röda sidan, vilket är ett tecken på att skiljelinjen 1918 inte var språkbaserad utan handlade om klasstillhörighet.

Andra världskriget och efterkrigstiden innebar en språkfred. För de svenskspråkiga handlade det om att leva i ett finskt Finland och acceptera de demografiska realiteterna – i förhållande till de finskspråkiga minskade de svenskspråkiga. Tvåspråkighet och till och med flerspråkighet blev vardag för många svenskspråkiga inte minst i huvudstadsregionen. En del svenskspråkiga fann sin framtid i Sverige, men det har aldrig varit fråga om en allvarlig *brain drain*. Utmaningen från

sannfinländare och finsknationella grupperingar har inte på allvar skakat de svenskspråkigas ställning i Finland.

Relationen till Sverige har varit avgörande för Finland och i synnerhet för den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Det betyder inte att relationen mellan Finland och Sverige alltid har varit harmonisk. Tvärtom har det under 1900-talet funnits stora motsättningar, särskilt i början av 1920-talet då Ålandsfrågan avgjordes. Tvisten kan på många sätt ses som ett lågvattenmärke i relationen. Även Sveriges ovilja att direkt understödja den vita sidan i inbördeskriget och Finland under andra världskriget med insatser av reguljära svenska militära förband gav upphov till besvikelse hos många.

I Finland har det trots allt funnits en insikt om att Sveriges stöd är betydelsefullt. Den historiska kopplingen är en viktig faktor. Den svenskspråkiga minoriteten i Finland har alltid kunnat räkna med stöd från den större svenskspråkiga nationen i väster. Hur finsknationellt Finland än var under perioder av 1900-talet insåg även de mest äktfinska att om man inte tillgodosåg de svenskspråkigas rättigheter fanns risken för friktioner med Sverige. Friktioner som kunde utvecklas till en allvarlig brytning måste undvikas.

Det är även på sin plats att konstatera att de svenskspråkiga utgör en viktig bro mellan Sverige och Finland inom utbildning, näringsliv och försvarssamarbete. De språkliga och kulturella banden gör att de svenskspråkiga självklart kan ses som viktiga förmedlare av kontakt med Sverige och Norden. Engelska kan inte alltid överta svenskans roll när det gäller att skapa personliga band.

Nu går vi in i en ny fas av den svenska historien i Finland. Aldrig tidigare har de båda länderna stått så nära varandra sedan 1809 – vilket tål att upprepas. Gränsen mellan Finland och Sverige kommer sannolikt att suddas ut ännu mer även om coronakrisen visade hur påtagliga nationalstatens gränser plötsligt kan bli. Rysslands anfall på Ukraina den 24 februari 2022 innebar en betydande vändpunkt. Sverige och Finland har definitivt lämnat sin alliansfria politik. Det sannolikt förestående inträdet i Nato och den gemensamma, med övriga Europa och USA förbundna, säkerhetspolitiken kan komma att öppna upp för fördjupat samarbete på många olika områden. Sverige har till sist brutit med ”1812 års politik”, inte i den meningen att man vill vinna Finland åter, utan i att Sverige tydligt tar avstånd från Ryssland tillsammans med Finland och övriga Europa. Både Sverige och Finland anser att Ryssland är så hotfullt att det krävs medlem-

skap i en militär allians. Samtidigt bygger detta på Rysslands relativa svaghet. Efter andra världskriget hade det varit en omöjlighet. Men allt detta kan förändras och det återstår att se vilken riktning utvecklingen tar. Relationen mellan Sverige och Finland avgörs inte bara av utrikespolitiken utan också av att ländernas attityder till varandra förändras för en närmare relation. Svenskarna i gemen måste intressera sig mer för sitt östra grannland och förstå dess värde och inte nöja sig med vinterkrigsbeundran, Muminvurm och basturomantik. Och finländarna kanske inser att de inte längre är småsyskon utan snarare den ena parten i en jämbördig syskonrelation.

## Noter

---

### INLEDNING, FORNTIDEN OCH ÖSTERLAND

1. Eklöf Amirell 2021.
2. Klinkmann 2017, s. 31–38.
3. Ett faktum som Nils Erik Villstrand mer än någon annan har påpekat. Den östra riksdelen län utgjorde en fjärdedel av befolkningen, en tredjedel av landytan och en tiondel av förmögenheten omkring år 1800.
4. Det gäller även författaren till denna bok. Kan man som inflyttad rikssvensk bli en del av den finlandssvenska gemenskapen?
5. Engman 2009.
6. Flint 2006.
7. Gustafsson & Sanders (red.) 2006.
8. Salmela 2012.
9. Harrison 2002a, s. 349–412.
10. För en översikt över perioden i Sveriges historia se Harrison 2009, s. 247–298, 229–449; Gustafsson 2017, s. 35–60; Lindkvist & Sjöberg 2003.
11. Urban 2006, särskilt s. 101–133.
12. Översikten bygger på Harrison 2005, s. 403–518; Harrison 2002a; Huldén 2004.
13. Harrison 2002a, s. 568; Harrison 2005, s. 425.
14. På detta tema se Read 2003, s. 89–98. Se även Lindkvist & Sjöberg 2013, s. 144.
15. För en diskussion om korstågen se även Lindkvist 1996; Lindkvist 1992, s. 561–571 och Heikkilä 2012, s. 437–468.
16. Översikten bygger på Huldén 2004, s. 13–104; Harrison 2009, s. 449–452; Norberg 1995, s. 85–106. Om borgarnas betydelse se Huldén 2004, s. 74–79.
17. Ylikangas 1995, s. 13–14. Här hänvisas till Arvi Korhonens och Väinö Voionmaas forskning.

18. Diskussionen om riksbildningstid som benämning är helt på författarens ansvar.
19. Avsnittet om Nöteborgsfreden se Katajala 2006, s. 86–106; Huldén 2004, s. 95–104; Norberg 1995, s. 90–92.
20. Det förefaller råda konsensus kring detta bland forskarna. Se t.ex. Kepsu 2005 och Harrison 2005, s. 414.
21. Frågan om digerdödens konsekvenser för Österlanden är inte lätt att besvara. Området drabbades, men sannolikt ändå i mindre utsträckning jämfört med många andra områden i Norden. Se Harrison 2002b, s. 411–412.
22. I de västra delarna av Egentliga Finland slutar gårdnamnen i allmänhet på -s och i de östra delarna, i Åboland och i västra Nyland på -gård. Orrman 1990, s. 197–278.
23. Holmblad 2005; Granberg 2022.
24. Översikten bygger på Huldén 2004, s. 105–290 och Larsson 1997; Norberg 1995, särskilt s. 85–106.
25. Ivars 2015.
26. Om patriotismen se Larsson 2002, s. 281–285.
27. Ericson Wolke & Hårdstedt 2009, s. 16–27.
28. Se bl.a. Heininen 2017.
29. Larsson 2002, s. 110–231, 269–362.

---

### RIKSDELEN

1. Hårdstedt 2008, s. 389–410. Karonen 2008, s. 201–225.
2. Om utskrivningarna se Villstrand 1992 och Huhtamies 2004.
3. Aminoff-Winberg 2007.
4. Ett utmärkt översiktsverk är Kuvaja 2020.
5. Villstrand 2011, s. 90–168.
6. Ylikangas 1999.
7. Nilsson 1990.

8. Ericson 1995, s. 62–68.
9. För förhållandena i den västliga delen av riket se Malmstedt 2002.
10. Liljequist 1992.
11. Nenonen 2011, s. 366–371; Lamberg 2021.
12. Om elitens förhållande till upplysningen och Frankrike se Wolff 2004.
13. Nylander 2012, s. 363.
14. Stenbergs levnadsbeskrivning är utgiven i fyra band med register 2014–2016, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder*. Se även temanummer *Historisk Tidskrift för Finland*, 2020:2.
15. Wolff 2004, s. 143–120.
16. Virrankoski, ”Chydenius, Anders”.
17. Müller, Rydén & Weiss (red.) 2010.
18. Gustafsson 2021, s. 259–290. Se även Gustafsson 2015.
19. Samuelson 2015, s. 158. Samuelson stödjer sig på forskning av Åke Sandström.
20. Dreijer 2006, s. 409–420.
21. Karonen 2008, s. 201–225.
22. Hårdstedt 2006, s. 46–47.
23. Hatakka 2021, s. 177–202.
24. Norman (red.) 2000. Turuma av *Turunmaa*, Åboland, hemmema av *Hämeenmaa*, Tavastland, udemo av *Uusimaa*, Nyland och pojama av *Pohjanmaa*, Österbotten.
25. Alanen & Kepsu 1989.
26. Nylander 2012, s. 363–370.
27. Vainio-Korhonen 2011, s. 82–89, 238.
28. Hårdstedt 2010, s. 108–111.
29. Hårdstedt 2016, s. 218–220.
30. Om krigsförloppet och dess förutsättningar se Hårdstedt 2006.
31. Luttinen 2010, s. 402–439; Hemminki, Luttinen & Uotila 2010, s. 345–375; Hemminki 2010, s. 376–401; Nygård 2022 [under utgivning].
32. Avsnittet om Karl Johans politik bygger på Hårdstedt 2016, s. 221–222.
33. Mötet i Åbo och befolkningens reaktioner finns skildrade i Villstrand 2012.
34. För en diskussion om de vardagliga konsekvenserna se Lahtinen 2021, s. 203–226.
35. Rian 2008, s. 185–208; Gustafsson 2017, s. 117–120.

---

#### STORFURSTENDÖMET

1. Engman 2009, s. 94–97, 109.
2. Nilsson 2016.
3. Samuelson 2008.
4. Finska gardet finns skildrat i Ekman 2006.
5. Fennomani är ett begrepp som har ifrågasatts av bland andra Max Engman eftersom det kan ge felaktiga associationer till någon form av manisk sjukdom. Författaren till denna bok har trots detta valt att använda begreppet eftersom det är allmänt vedertaget och har ett förklaringsvärde. Det är svårt att byta ut i alla sammanhang.
6. Begreppet befästes i Axel Lilles *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921).
7. Villstrand 2014, s. 1–37.
8. Thylin-Klaus 2015.
9. Thylin-Klaus 2019, s. 107–120.
10. Forsberg 2021, s. 411–414.
11. En av de få som skildrat den svenskspråkiga arbetarklassen utanför Helsingfors är författaren Anna Bondestam t.ex. i *Lågt i tak* (1943), *Klyftan* (1946) och *Som en stubbe i en stubbåker* (1978). Vid Åbo Akademi har det tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Klasskamp på svenska* (2016–2019) under ledning av Holger Weiss kastat ljus över olika aspekter av den svenskspråkiga arbetarklassen.
12. För en kort sammanfattande text se Kolbe 2018, s. 10–14.
13. Ahlskog et al., 1.5.2018.
14. Kaihovirta 2015.
15. Forsberg 2021, s. 425.
16. Ylikangas 1985.



17. Avsnittet har sin utgångspunkt i Villstrand 2002, s. 31–35.
18. Wassholm & Östman (red.) 2021, s. 9–21. Se även Starck & Östman 2021, s. 92–94.
19. Kuvaja, Hårdstedt & Hakala 2008, s. 271–363.
20. Kuvaja, Hårdstedt & Hakala 2008, s. 551–607.
21. Se Ekman 2006.
22. Ehrman & Nykvist (red.) 2011, s. 36–48.
23. Meinander 2012, s. 12–17.
24. Kaihovirta 2015, s. 390.
25. Med stupade avses någon som omkommer i strid. Definitionen är vanskelig eftersom många fångar avrättades summariskt direkt i samband med striderna i inbördeskriget 1918.
26. Kaihovirta 2015.
27. Villstrand 2002, s. 184–187.
28. Anna Bondestam har berört händelsen i Jakobstad i sin bok *Jakobstad, vintern 1918. Pietarsaaren talvi 1918* (1990), liksom Lars Westerlund, *Massakern i Jakobstad* (1993). Se även om rikssvenskar och den vita terrorn Berglund & Sennerteg 2017, s. 361–380.
29. Ylikangas 1995, s. 94–96.
30. Senast utgivet i ämnet med ett tydligt svenskt perspektiv är Berglund & Sennerteg 2017.
31. Det svenska agerandet diskuteras i Berglund & Sennerteg 2017, s. 216–284.
32. Se Mikael Parkvalls intressanta resonemang som språkforskare i *Språkbruk* 2010:1.
33. Engman 2009, s. 127–144.

---

#### NATIONALSTATEN

1. Om krigen 1918–1922 i Baltikum och Ryssland se Roselius & Silvenoinen 2021.
2. Hortlund 2021.
3. Weckman & Wickström 2020, s. 37, s. 62–64.
4. Steinby 1982; Melin, Malmström & Uggla 2020.
5. Avsnittet bygger på innehållet i antologin Kaihovirta & Holm (red.) 2022 och särskilt Kaihovirtas inledning, s. 7–21.
6. Turtola 1987.
7. Westberg 2012, s. 105–106.
8. De dömda var Risto Ryti, Väinö Tanner, J. W. Rangell, Edwin Linkomies, T. M. Kivimäki, Henrik Ramsay, Tyko Reinikka och Antti Kukkonen.
9. Roselius & Tepora 2020, s. 274–275.
10. Evakueringsfrågan ur ett svenskspråkigt perspektiv se Roselius & Tepora 2020.
11. T.ex. demografen Karl-Erik Forsberg förutspådde en dystur utveckling 1976.
12. *Det svenska i Finland. Vadan och varthän?* 2020; Stenberg-Sirén 2020.
13. Saarela 2020.
14. Kepsu 2016; Kepsu 2020; Kepsu & Henriksson 2019.
15. Jfr Westberg 2012, s. 113–117.
16. Kivimäki 2023.
17. Granberg 2022.
18. Lindroth 2016, s. 215–216.
19. Pettersson 28.8.2017; Creutz 2022, s. 16–17.

## Litteraturförteckning

- Ahlskog, Jonas et al. 1.5.2018, ”Finns det plats för klass i Svenskfinlands historia?”, *Hufvudstadsbladet*.
- Alanen, Timo & Saulo Kepsu 1989, *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Konungens kartverk från Finland*, SKST 505, Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aminoff-Winberg, Johanna 2007, *På flykt i eget land. Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget*, Diss., Åbo Akademi, <http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-387-9>.
- Berglund, Tobias & Niclas Sennerteg 2017, *Finska inbördeskriget*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Creutz, Karin 2022, *Synen på det svenska i Finland inom fosterländska rörelser*, Magma-studie nr 1, Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Det svenska i Finland. Vadan och varthän?* 2020, rapport utgiven av Kairos Future för Tankesmedjan Magma, Stockholm, <https://magma.fi/wp-content/uploads/2021/01/Det-svenska-i-Finland.pdf>.
- Drejter, Stig 2006, *Det åländska folkets historia. III. Frihetstiden och den gustavianska tiden 1721–1808*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse.
- Ehrman, Margareta & Nils-Erik Nykvist (red.) 2011, *Frihetskampen 1918. Ett bildverk från Vörå med omnejd*, [Vörå]: Vörå krigsskolas arbetsgrupp.
- Eklöf Amirell, Stefan 2021, ”The end of methodological nationalism: the internationalization of historical research in Sweden since 2000”, *Scandinavian Journal of History* nr 4, s. 391–413, DOI: [10.1080/03468755.2021.2004219](https://doi.org/10.1080/03468755.2021.2004219).
- Ekman, Torsten 2006, *Finska gardet 1812–1905*, Helsingfors: Schildt.
- Engman, Max 2009, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, Stockholm: Atlantis.
- Engman, Max 2016, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Finlands svenska historia 3, SLS 702:3, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Ericson, Lars 1995, *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*, Lund: Historiska media.
- Ericson Wolke, Lars & Martin Hårdstedt 2009, *Svenska sjöslag*, Stockholm: Medström.
- Flint, Colin 2006, *Introduction to geopolitics*, Abingdon: Routledge.
- Forsberg, Henrik 2021, ”För den svenska befolkningen frukta vi icke? Är 1860-talets svält i Österbotten en bortglömd episod i historien om det svenska i Finland?”, *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 406–439.
- Granberg, Andreas 2022, *Bosättningsfrågan som en del av Österbottens äldre historia. Kunskaps-cirkulation och fria forskare i kontrovers 1978–2005*, Diss., Åbo Akademi, <http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-952-389-027-5>.
- Gustafsson, Harald 2017, *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*, Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Harald & Hanne Sanders (red.) 2006, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden*, Centrum för Danmarksstudier 10, Göteborg & Stockholm: Makadam & Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet.
- Gustafsson, Sofia 2015, *Leverantörer och profitörer. Olika geografiska områdens och sociala grupperns handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–1756*, Diss., Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 196, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.

- Gustafsson, Sofia 2021, "Billeted Soldiers and Local Civilians in 1750s Helsinki", Petri Talvitie & Juha-Matti Granqvist (ed.), *Civilians and Military Supply in Early Modern Finland*, Helsinki: Helsinki University Press, s. 259–290.
- Harrison, Dick 2002a, *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige*, Stockholm: Ordfront.
- Harrison, Dick 2002b, *Stora döden. Den värsta katastrof som drabbat Europa*, Stockholm: Ordfront.
- Harrison, Dick 2005, *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*, Stockholm: Ordfront.
- Harrison, Dick 2009, *Sveriges historia. 600–1350*, Stockholm: Norstedt.
- Hatakka, Sampsa 2021, "The Supply Challenges of the Swedish Army during the Russo-Swedish War of 1741–1743", Petri Talvitie & Juha-Matti Granqvist (ed.), *Civilians and Military Supply in Early Modern Finland*, Helsinki: Helsinki University Press, s. 177–202.
- Heikkilä, Mikko 2012, "Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige", *Historisk Tidskrift för Finland* nr 4, s. 437–468.
- Heininen, Simo 2017, *Mikael Agricola. Hans liv och verk*, övers. Nike Parland, SLS 817, Helsingfors & Skellefteå: Svenska litteratursällskapet i Finland & Artos & Norma.
- Hemminki, Tiina 2010, "Finska krigets inverkan på det materiella välståndet. Böndernas förmögenheter i Nordmaling och Ilmola", *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 376–401.
- Hemminki, Tiina, Jaana Luttinen & Merja Uotila 2010, "Marscherande epidemier. Dödligheten i finska kriget på lokal nivå", *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 345–375.
- Historisk Tidskrift för Finland* 2020:2, temanummer "Resenären Pehr Stenberg – en gustavian berättar om sitt liv i Finland", <https://journal.fi/hft/issue/view/6696>.
- Holm, Christoffer & Matias Kaihovirta (red.) 2022, *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*, Helsingfors: Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland, <http://hdl.handle.net/10138/339574>.
- Holmblad, Peter 2005, *Fornminnen i Österbotten. Från neandertalare till sockenbor*, Acta antiqua Ostrobotniensia nr 6, Vasa: Scriptum.
- Hortlund, Cecilia 2021, *Svenskar, krigare, söner av Finland. Maskulinitet, minoritetsnationalism, nationell identitet och sociala skillnader inom svenskspråkiga skyddskårer i Österbotten och Åboland 1918–1939*, Diss., Historiska studier 16, Umeå universitet.
- Huhtamies, Mikko 2004, *Knektar och bönder. Knektersättare vid utskrivningarna i Nedre Satakunda under trettioåriga kriget*, SLS 647, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Huldén, Lena 2004, *På vakt i öster. 1. Medeltiden*, Helsingfors: Schildt.
- Hårdstedt, Martin 2006, *Finska kriget 1808–1809*, Stockholm: Prisma.
- Hårdstedt, Martin 2008, "Krigets och fredens relativa tillstånd. Ålänningarna och krigets och fredens villkor 1808–1856", *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 389–410.
- Hårdstedt, Martin 2010, *Omvälvningarnas tid. Norden och Europa under revolutions- och Napoleonkrigen*, Stockholm: Norstedt.
- Hårdstedt, Martin 2016, "Decline and consolidation: Sweden, The Napoleonic Wars and Geopolitical Restructuring in Northern Europe", Ute Planert (ed.), *Napoleon's Empire. European Politics in Global Perspective (War, Culture and Society, 1750–1850)*, London: Palgrave Macmillan, s. 218–220.

- Ivars, Ann-Marie 2015, *Dialekter och småstadsspråk*, Svenskan i Finland i dag och i går I:1, SLS 798, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kaihovirta, Matias 2015, *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetare i Billnäs ca 1900–1920*, Diss., Åbo Akademi, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5976-37-3>.
- Karonen, Petri 2008, "Coping with peace after a debacle. The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)", *Scandinavian Journal of History* nr 3, s. 201–225.
- Katajala, Kimmo 2006, "The Origins of the border", Harald Gustafsson & Hanne Sanders (red.), *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden*, Centrum för Danmarksstudier 10, Göteborg & Stockholm: Makadam & Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet.
- Kepsu, Kaisa 2016, *Hjärnflykt eller inte? En analys av den svenskspråkiga flyttningen mellan Finland och Sverige 2000–2015*, Magma-pamflett nr 2, Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Kepsu, Kaisa 2020, *Inflyttning till Finland från Sverige och Norden. En statistisk översikt*, Magma-studie nr 3, Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Kepsu, Kaisa & Blanka Henriksson 2019, *Hjärnflykt eller inte? Del II. Svenskspråkig ungdomsflyttning till Sverige: trender och drivkrafter*, Magma-studie nr 1, Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Kepsu, Saulo 2005, *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*, SKST 1027, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kivimäki, Ville 2023, *Sargade själar. De finska soldaternas krigstrauman 1939–1945*, övers. Camilla Frostell, SLS 868, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag.
- Klinkmann, Sven-Erik 2017, "Om finlandssvenska identiteter, intersektioner och hanteringsstrategier", Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger (red.), *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*, SLS 811, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 31–38.
- Kolbe, Laura 2018, "Helsingfors – kontinuiteter och förvandlingar", *På spaning efter den svenskspråkiga arbetarklassen i Helsingfors*, Magma-studie nr 1, Helsingfors: Tankesmedjan Magma, s. 10–19.
- Kuvaja, Christer 2020, *När Finland stod i brand. Rysshärjningarna 1713–1721*, Stockholm: Svenskt militärhistoriskt biblioteks förlag.
- Kuvaja, Christer, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala 2008, *Åländska folkets historia. IV. Från finska kriget till Ålandsrörelsen 1808–1920*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse.
- Lahtinen, Anu 2021, "Maintenance of Armies and Its Impact on Rural Everyday Life: Local Experiences 1550–1750", Petri Talvitie & Juha-Matti Granqvist (ed.), *Civilians and Military Supply in Early Modern Finland*, Helsinki: Helsinki University Press, s. 203–226.
- Lamberg, Marko 2021, *Häxmodern. Berättelsen om Malin Matsdotter*, övers. Ann-Christine Relander, SLS Varia, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Natur & Kultur.
- Larsson, Lars-Olof 1997, *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*, Stockholm: Rabén Prisma & Tiden Athena.
- Larsson, Lars-Olof 2002, *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*, Stockholm: Prisma.
- Liljequist, Jonas 1992, *Brott, synd och straff. Tidlagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Diss., Umeå universitet.

- Lindkvist, Thomas 1992, "När blev Finland svenskt? Om svenska behov av korståg mot Finland", *Finsk Tidskrift* nr 10, s. 561–571.
- Lindkvist, Thomas 1996, "Med Sankt Erik konung mot hedningar och schismatiker: korståg och korstågsideologi i svensk medeltida östpolitik", Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*, Stockholm: Carlsson, s. 13–33.
- Lindkvist, Thomas & Maria Sjöberg 2003, *Det svenska samhället 800–1720. Klerkernas och adelns tid*, Lund: Studentlitteratur.
- Lindkvist, Thomas & Maria Sjöberg 2013, *Det svenska samhället 800–1720. Klerkernas och adelns tid*, 4. rev. och uppdaterade uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Lindroth, Bengt 2016, *Väljarnas hämnd. Populism och nationalism i Norden*, Stockholm: Carlssons.
- Luttinen, Jaana 2010, "Krigets spår och återgången till fred. Ett lokalsamhälle i det inre av Finland efter krigsåren 1808–1809", *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 402–439.
- Malmstedt, Göran 2002, *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*, Lund: Nordic Academic Press.
- Melin, Olav S., Synnöve Malmström & Bengt Kristensson Uggla 2020, *Den ensamme mecenaten. Tron och mystiken. Amos Andersons drivkrafter*, Esbo: Vidi-Press Oy.
- Meinader, Henrik 2012, *Republiken Finland i går och i dag. Finlands historia från inbördeskriget till 2012*, Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Meinander, Henrik 2016, *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*, Finlands svenska historia 4, SLS 702:4, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Müller, Leos, Göran Rydén & Holger Weiss (red.) 2010, *Global historia från periferin. Norden 1600–1850*, Lund: Studentlitteratur.
- Nejonen, Marko 2011, "Häxprocesser i det svenska riket", Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm: Norstedts, s. 366–371.
- Nilsson, Perry 2016, *Handeln över Kvarnen. En studie av sjöhandelsförbindelserna mellan Vasa stad och Västerbotten under perioden 1809–1830*, magisteruppsats i historia, Umeå universitet.
- Nilsson, Sven A. 1990, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Norberg, Michael 1995, *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374*, Stockholm: Norstedt.
- Norman, Hans (red.) 2000, *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*, Lund: Historiska media.
- Nygård, Henry (under utgivning), "Vem skall stå för återanpassningens kostnader? Lokalsamhället i Österbotten och den nya överheten ca 1809–1820", Martin Härdstedt & Göran Backman (red.), *Krigsmaskineriet. Kriget, förutsättningarna och konsekvenserna ca. 1780–1820*.
- Nylander, Erika 2012, "Officerskultur och borgerlig offentlighet på Sveaborg. Ordenssällskapen och den politiska makten under Gustav III:s krig 1788–90", Hans Norman (red.), *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*, 2. utök. uppl., Lund: Historiska media & Svenskt militärhistoriskt bibliotek, s. 353–372.
- Orрман, Eljas 1990, "Den svenska bebyggelsens historia", Kurt Zilliacus (red.), *Finska skären. Studier i åboländsk kulturhistoria*, Helsingfors: Konstsamfundet.
- Parkvall, Mikael 2010, "Språksituationen i Sverige och Finland om inte 1809 hade varit", *Språkbruk* nr 1, <https://www.sprakbruk.fi/-/spraksituationen-i-sverige-och-finland-om-inte-1809-hade-varit> (hämtad 9.9.2022).

- Pettersson, Tobias 28.8.2017, ”Docent står fast vid sin åsikt: svenska Finland vidrigare än Kongo”, *Hufvudstadsbladet*.
- Read, Piers Paul 2003, *Tempelriddarna och korstågen till det Heliga landet*, Stockholm: Prisma.
- Rian, Øystein 2008, ”Norge i den oldeborgske staten”, Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens Mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, SLS 715, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, s. 185–208.
- Roselius, Aapo & Oula Silvennoinen 2021, *Finlands okända krig. Finska och skandinaviska frikårer i Baltikum och Ryssland 1918–20*, Stockholm: Lind & Co.
- Roselius, Aapo & Tuomas Tepora 2020, *Kampen om den svenska jorden. Karelarna i Finlands svenskspråkiga områden 1940–1950*, Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Saarela, Jan 2020, *Den svenskspråkiga befolkningen i Finland 1990–2040*, Helsingfors: Tankesmedjan Magma & Svenska Finlands folkting.
- Salmela, Elina 2012, *Genetic structure in Finland and Sweden. Aspects of Population History and Gene Mapping*, Diss., University of Helsinki.
- Samuelson, Jan 2008, *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, SLS 705, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Samuelson, Jan 2015, *Det åländska folkets historia. II:2. Stormaktstiden från slutet av 1500-talet fram till 1721*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse.
- Starck, Eija & Ann-Catrin Östman 2021, ”’Endäl av fruarna’. Klass och genus i berättelser om smörhandel på torget”, Johanna Wassholm & Ann-Catrin Östman (red.), *Att mötas kring varor. Plats och praktiker i handelsmöten i Finland 1850–1950*, SLS 855, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag, s. 81–101.
- Steinby, Torsten 1982, *Amos Anderson. Press och kultur*, Helsingfors: Konstsamfundet & Söderström.
- Stenberg-Sirén, Jenny 2020, *Svenska, finska, engelska – komplement eller alternativ? En inblick i ungas språkanvändning*, Magma-studie nr 1, Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Tarkiainen, Kari 2008, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Finlands svenska historia 1, SLS 702:1, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Thylin-Klaus, Jennica 2015, *Särdrag, stavning, självbild. En idéhistorisk studie av svensk språkplanering i Finland 1860-1920*, SLS 793, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Thylin-Klaus, Jennica 2019, ”Teatern och språkvården före 1920”, Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid*, Svenskan i Finland – i dag och i går III:2, SLS 830, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 107-120.
- Turtola, Martti 1987, *Från Torne älv till Systerbäck. Hemligt försvarssamarbete mellan Finland och Sverige 1923–1940*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget.
- Urban, William 2006, *Tyska orden. Nordens korsridare*, Stockholm: Prisma.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2011, *Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland*, övers. Camilla Frostell, SLS 752, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Villstrand, Britt-Marie 2014, ”Veteraner på piedestal femtio år efter 1808–09 års krig”, *Historisk Tidskrift för Finland* nr 1, s. 1–37.
- Villstrand, Nils Erik 1992, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Diss., Åbo Akademi.

- Villstrand, Nils Erik 2002, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*, Vasa: Svensk-Österbottiska samfundet.
- Villstrand, Nils Erik 2011, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm: Norstedts.
- Villstrand, Nils Erik 2012, *Furstar och folk i Åbo 1812*, SLS 768, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Villstrand, Nils Erik 2013, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Finlands svenska historia 2, SLS 702:2, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Virrankoski, Pentti, ”Chydenius, Anders (1729–1803). Skriftställare, kyrkoherde, riksdagsman”, *Biografiskt lexikon för Finland*, [URN:NBN:fi:sls-4505-1416928957111](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4505-1416928957111).
- Wassholm, Johanna & Ann-Catrin Östman (red.) 2021, *Att mötas kring varor. Plats och praktiker i handelsmöten i Finland 1850–1950*, SLS 855, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag.
- Weckman, Anton & Mats Wickström 2020, ”Positiv svenskhet! Den svenskspråkiga nationalsocialismen i Finland och språkfrågan, 1936–1944”, *Historisk Tidskrift för Finland* nr 1, s. 37, 62–64.
- Westberg, Jacob 2012, ”Finskt och svenskt försvarssamarbete under mellankrigstiden. Det hotade landet och det skyddade”, Fredrik Doeser, Magnus Petersson & Jacob Westberg (red.), *Norden mellan stormakt och fredsförbund. Nordiskt säkerhetspolitiskt samarbete i det gamla och nya Europa*, Stockholm: Santérus Academic Press, s. 95–117.
- Wolff, Charlotta 2004, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, Diss., Helsingfors universitet.
- Ylikangas, Heikki 1985, *Knivjunkarna. Våldskriminaliteten i Sydösterbotten 1790–1825*, övers. Eva Stenius, Helsingfors: Söderströms & C:o Förlags Ab.
- Ylikangas, Heikki 1995, *Vägen till Tammerfors. Striden mellan röda och vita i finska inbördeskriget*, övers. Nils Torvalds & Sara Torvalds, Helsingfors: Söderströms.
- Ylikangas, Heikki 1999, *Klubbekriget. Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97*, övers. Mats Huldén, Stockholm: Atlantis.

## Bildkällor

- s. 20 Antti Pokela
- s. 25 Museiverket, Arkeologiska föremålssamlingarna, Helsingfors
- s. 28 Museiverket, Arkeologiska föremålssamlingarna, Helsingfors
- s. 37 Kopia av mässingsplåt som finns på Finlands Nationalmuseum, foto: Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 39 Bukowski Oy Ab, Helsingfors
- s. 44 Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering Johannes van den Aveelen. Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 47 Magdalena Lindberg
- s. 50 Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 54 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 59 SDHK nr 8082, Riksarkivet, Stockholm
- s. 68 Finlands Nationalgalleri, Helsingfors, foto: Kirsi Halkola
- s. 75 Nationalbiblioteket, Helsingfors
- s. 84 Universitetsbiblioteket, Lunds universitet
- s. 89 Livrustkammaren/SHM, Stockholm, foto: Jens Mohr
- s. 92 Uppsala universitetsbibliotek
- s. 96 Finlands Nationalgalleri, Helsingfors, foto: Ilkka Heikkinen
- s. 106 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 109 Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, foto: Janne Rentola
- s. 112 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 124 Eric Juvelius, *Tiärtilwärcnkningen i Österbotn [...]*, Åbo 1752, teckning av Andreas Dahlsteen, gravering Johan Henrik Seeliger
- s. 130 Göteborgs konstmuseum, foto: Hossein Sehatlou
- s. 138 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 143 Foto: Toimituskuva Oy/Matti Ruotsalainen
- s. 147 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 153 Antti Pokela
- s. 158 Nationalmuseum, Stockholm
- s. 160 Helsingfors stadsmuseum
- s. 167 SLSA 1160, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
- s. 186 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 196 Helsingfors stadsmuseum
- s. 204 SLS 1414, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
- s. 209 Bibliothèque nationale de France, Paris
- s. 215 *Fyren* 12.5.1906
- s. 226–227 Varkauden museot, A. Ahlström Aktiebolags samling/Ivar Ekströms samling, foto: Ivar Ekström
- s. 230 Museicentrum Vapriikki, Tammerfors
- s. 232–233 Ålands museum, Mariehamn
- s. 240 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 254 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors
- s. 259 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors, foto: Pietinen
- s. 263 Helsingfors stadsmuseum, foto: Rafael Roos
- s. 266 Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, Helsingfors, foto: Hugo Sundström
- s. 269 Antti Pokela
- s. 273 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Helsingfors, foto: Volker von Bonin
- s. 276–277 ÖTA 135, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, foto: Erik Hägglund
- s. 283 Folkets Arkiv, Helsingfors
- s. 290 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva
- s. 299 Arbetararkivet, Helsingfors
- s. 309 Lehtikuva, foto: Mikko Stig
- s. 315 HS/Lehtikuva, foto: Sverker Ström
- s. 318 Lehtikuva, foto: Heikki Saukkomaa
- s. 338 AFP/Lehtikuva, foto: Paul Wennerholm